

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

О. В. Суший

**ПСИХОСОЦІАЛЬНА
КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

МОНОГРАФІЯ

Київ
Світогляд
2012

УДК 35:316.61
ББК 67.99(2)09
С91

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України.
Протокол № 193/5-7 від 7 червня 2012 р.

Рецензенти:

В.Д.Бакуменко, доктор наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління;

Т.Е.Василевська, доктор наук з державного управління, професор кафедри філософії і методології державного управління Національної академії державного управління при Президентові України;

Л.В.Сохань, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України

Суший О. В.

С 91 Психосоціальна культура державного управління : Монографія / О. В. Суший ; Національна академія державного управління при Президентові України, — К. : Світогляд, 2012. — 344 с. + 1 вкл.
ISBN 978-966-8837-06-01

У монографії в контексті соціокультурного підходу розглянуто проблеми державного управління і феномен державності. Зокрема, на перетині соціальної топології та психосоціальної культури розкрито специфіку інституційних практик державного управління, які в сучасному – постмодерному світі стають наслідком системоутворюючої дії психосоціального.

Для викладачів, докторантів, аспірантів та слухачів вищих навчальних закладів системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, державних службовців, політиків, працівників державного апарату та органів місцевого самоврядування.

УДК 35:316.61
ББК 67.99(2)09

ISBN 978-966-8837-06-01

© О.В.Суший, 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	5

РОЗДІЛ 1. СОЦІОКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	23

1.1. Сутність, складові та тенденції розвитку культури державного управління	23
1.2. Від каузальності до контекстуальності: постмодерний тренд культури державного управління	47
1.3. Методологічний інструментарій дослідження соціокультурних аспектів державного управління	54
1.4. Державно-управлінські реформи в системі соціокультурних трансформацій	62

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА ТОПОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОСТІ	83

2.1. Топологія суспільного простору	83
2.2. Соціально-історична динаміка в контексті «універсального епохального циклу»	94
2.3. Культурно-політична бінарність феномена державності	109
2.4. Культурний код як чинник розбудови державності	128

РОЗДІЛ 3. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРАКТИК ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ	141

3.1. Соціокультурні засади інституційної теорії державного управління	141
3.2. Від інституцій до інституційних практик державного управління	155
3.3. Публічна сфера та комунікативні практики державного управління: сутність проблеми гармонізації політики та управління	166

3.4. Політична відповідальність і громадський контроль: комунікативні бар'єри і потенціал суспільно-владного діалогу	178
3.5. Ризики «непрозорості» та «надвідкритості» в культурі суспільно-владних відносин	187

РОЗДІЛ 4. ПСИХОСОЦІАЛЬНА КУЛЬТУРА

І РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ВЛАДНИХ

ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	202
4.1. Закономірності перехідної доби суспільного розвитку та аналіз соціальної психіки	202
4.2. Ідентичність як психосоціальний чинник державного управління	215
4.3. Архетипіка національної ідентичності: особливості становлення та розвитку	226
4.4. Ризики демократії та особливості їх прояву в Україні	238

ВИСНОВКИ	266

ДОДАТКИ	289

ТЕЗАУРУС	292

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	301

ВСТУП

Наприкінці XX – початку XXI століття глобалізаційні та кризові виклики особливо гостро постали перед Україною і збіглися у часі з переломними моментами в становленні національної державності. Трансформаційні процеси, що їх випробовує на собі українська держава, поширюють свій вплив на дедалі нові сфери суспільного життя. Але чи не найбільшого впливу зазнає від трансформації свідомість людини. Водночас ці зміни дедалі гостріше вступають у протиріччя із застарілими засобами регуляції соціальних відносин. У системі сучасних глобалізаційних і кризових процесів створення сприятливих умов для реалізації курсу держави на глибокі системні реформи, які дадуть змогу вивести Україну на шлях сталого розвитку, стає особливо важливим завданням.

За мінливих глобалізаційних умов суспільно-трансформаційні процеси супроводжує зміна системоутворюючих чинників – соціально-матеріального (інституційного) та психосоціального – і визначає складний, нелінійний і флуктуаційний характер становлення нової психосоціальної культури державного управління в Україні. Феномен сучасної реформаторської діяльності та безпрецедентні відмінності у результатах реформування державної політики на пострадянському просторі потребують суттєвого концептуального оновлення усталених уявлень щодо інституційних та соціокультурних перетворень суспільства та держави з врахуванням зміни системоутворюючого чинника як визначального для різновекторного характеру сучасних суспільно-трансформаційних процесів. Проте у науці державного управління, як і в суміжних галузях наукового знання, ця проблема ще не набула належного відображення. Нові системоутворюючі чинники ще недостатньо досліджені, їх майже не враховують як передумову розв'язання сучасних завдань реформування системи державного управління. Це зумовлює теоретико-методологічну актуальність дослідження.

У цьому контексті у державно-управлінської діяльності вкрай важливим є перехід від традиційних інструментальних підходів до здійснення реформ і формального адміністрування до гнучкого та ефективного державного управління з врахуванням інтелектуаль-

ного і духовного потенціалу суб'єктів державної політики та різноманітних комунікативних практик. Це, в свою чергу, передбачає розробку сучасних принципів, правил, процедур стратегічного управління і формування нової культури державного управління. Як свідчить сучасна державно-управлінська практика, зміни психосоціальної культури дедалі гостріше входять у протиріччя із застарілими засобами регуляції соціальних відносин. Зокрема, стереотипний психокомплекс сучасного політико-управлінського класу віддаляє його від практичного і рутинного здійснення суспільних реформ і розв'язання нагальних проблем, породжених динамічними змінами реальності.

Особливого значення ця обставина набуває у контексті реформ державної служби, приведення цієї інституції у відповідність до нещодавно прийнятого Закону України «Про державну службу» та його адаптації до стандартів Європейського Союзу. Формування і розвиток нової культури державного управління потребує створення сучасного моніторингового інструменту для управління системою державної служби України, а відтак – зміни підходів і методів оцінювання психосоціального потенціалу державної служби та компетенції державних службовців. Оцінку управлінських кадрів належить здійснювати на підставі визнання унікальності, особистісної неповторності державного службовця і одночасно на його професійно-груповій приналежності, розумінні особливостей професійної неоднорідності апарату державної служби та відповідності загальним закономірностям особистісного розвитку державного службовця. Це зумовлює науково-практичну актуальність дослідження.

Сучасна суспільно-політична ситуація вимагає розуміння того, що успіх нинішніх суспільних реформ перебуває у площині відносин, що складаються між матеріальним та ідеальним, зовнішнім та внутрішнім, психічним та соціальним у людській природі, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно в психокulturі політико-управлінського класу та української громадськості.

Зміст, форми, методи державного управління визначені конкретно-історичними умовами економічного, соціально-політично-

го та культурно-національного розвитку конкретного суспільства (С.Біла, О.Батіщева, В.Воротін, В.Козаков, В.Лобас, О.Осауленко, В.Юрчишин), особливостями політичної та правової культури народу (М.Дмитренко, К.Вітман, М.Іванов, М.Конончук), професіоналізмом та інтересами правлячого класу (О.Дашаківська, О.Крюков, Л.Мандзій), формою державного устрою та державного правління, режимом владно-управлінської діяльності тощо (В.Брустінов, Н.Гудима, Н.Драгомирецька, С.Телешун, О.Чемшит). Крім цього, вони репрезентовані системою цінностей та норм, ідей та уявлень, стереотипів політичної діяльності та поведінки (Г.Дашутін, В.Корнієнко, В.Козаков, М.Кравченко, М.Розумний, П.Сліпець, Н.Сорокіна, К.Черкашин, О.Шерман), а також інституційними моделями (О.Крисенко, І.Прокопчук, О.Радченко, А.Романюк), які поєднують ідеальні норми і правила політичної діяльності та відносин з реальними структурами і формами політичної організації та взаємодії людей, які, у свою чергу, акумульовані у політичних традиціях та досвіді. Фактично в надзвичайно складних управлінських системах сконцентровано та кодифіковано весь досвід організації життєдіяльності соціуму, який містить алгоритм взаємозв'язку системи державного управління та суспільства в єдності їхніх складових – соціокультурних особливостей та загальних інституційних структур і практик. Ці феномени, у широкому розумінні, визначають сутність і зміст культури державного управління (В.Авер'янов, Г.Атаманчук, В.Бакуменко, Т.Бутирська, Т.Василевська, Р.Войтович, Л.Воронько, Б.Гаєвський, І.Гречкосій, Н.Гудима, О.Денищик, В.Ігнатов, А.Іонова, В.Князєв, В.Козаков, В.Кобзаненко, Я.Матійчик, В.Мартиненко, Н.Нижник, М.Нинюк, О.Оболєнський, М.Пірен, Л.Пашко, А.Рачинський, В.Рєбало, М.Рудакевич, Л.Сергєєва, С.Серьогін, Н.Сидоренко, О.Соловйов, А.Скуратівський, В.Тертичка, І.Черленяк, С.Чукот, В.Цветков, В.Шахов, І.Шпекторенко, С.Яромич, Ю.Ясенчук та інші).

Аналіз соціокультурних феноменів складає чи не найпотужніший пласт наукового знання. Вирушивши одного разу цим шляхом, дослідник досягає всю багатоманітність людського буття та його різноманітних форм. Осмислення соціокультурності як особливого феномена та виміру багатоманітності соціально-історичного досвіду, започатковане П.Сорокіним, стало одним

із центральних у західному науковому дискурсі другої половини XX сторіччя (Дж.Александр, Г.Алмонд, П.Гіріц, П.Бурдье, Р.Інглхарт, Л.Гаррісон, Г.Хофстід та ін.). Концептуалізацію соціокультурного підходу у соціально-філософських, соціологічних та політичних дослідженнях здійснено російськими (О.Ахієзер, М.Деметрадзе, Т.Дрідзе, Л.Іонін, М.Каган, С.Кірдіна, М.Лапін, М.Магун, Ю.Резник, М.Розов, В.Ядов та ін.) та українськими (В.Андрущенко, Е.Афонін, Л.Бевзенко, В.Голубь, Л.Губерський, В.Лозовой, Л.Малес, М.Михальченко, Л.Нагорна, Ю.Павленко, П.Петровський, С.Римаренко, Л.Сокурянська, В.Співак, Н.Черниш та ін.) науковцями. Численні наукові дослідження свідчать, що розкриття соціокультурного контексту, сутнісних засад та зв'язків між різноманітними процесами навколишнього світу містять значний інтеграційний потенціал. Втім, уявлення про мінливий сучасний світ не можуть залишатися незмінними. Трансформація пов'язана, в першу чергу, з переосмисленням наслідків та результатів глобалізації, і таким чином, з процесом суспільно-політичних і соціокультурних трансформацій.

Соціальна гуманітаристика, відчуваючи зростаючі хвилі світових змін, ще у другій половині XX сторіччя спрямувала свій рух у річище нового магістрального шляху (так званий «культурний поворот»), що сприяло загальній гуманізації та аксіологізації сучасних досліджень. У 1990-х роках глобально-локальна бінарність сучасного світу стає предметом спеціальних наукових досліджень і залишається серед гострих питань для науково-теоретичного обговорення (Р.Робертсон, У.Бек, Е.Гідденс, М.Кастельс, М.Епштейн та ін.). Дихотомія «глобальне – локальне» в соціологічній літературі породжує термін «глокалізація», яким, у найширшому розумінні, визначають нові неповторні форми переплетення традицій, культур, комунікативних практик, що виникають у результаті залучення у глобальні потоки та спадщину місцевих культурних традицій, соціальних засад (Р.Робертсон, М.Епштейн, А.Чумаков). Питання мультикультуралізму та толерантності в їх зв'язку із загрозами міжетнічних та міжконфесійних конфліктів набувають надзвичайно широкої дискусійності, не залишаючи байдужими майже жодного науковця. З працями Д.Хелда, У.Бека, Е.Гідденса, М.Нуссбаум повертається у науковий обіг поняття «космополі-

тизм», наповнене смислами, пов'язаними з ідеями толерантності та мультикультуралізму.

Формування глобальних інфраструктур, здатних змінювати спрямованість та ритми культурних потоків, збільшення та прискорення практик міжкультурних взаємодій, спонукають до вивчення особливостей перебігу процесів соціокультурної та міжкультурної комунікації. З часу, коли термін «міжкультурна комунікація» було вперше запропоновано для широкого вжитку Е.Голлом і Д.Трагером у праці «Культура як комунікація» (1954 рік), проблематика соціокультурної взаємодії починає широко обговорюватися у західних наукових колах (А.Кребер, Р.Портер, К.Бергер, С.Гантінгтон, С.Даль та ін.). Фундаментальне значення має теза Н.Лумана про те, що комунікація закладена у корінні всіх соціальних процесів. Зміст, суть та особливості прояву міжкультурної комунікації досліджують вітчизняні (В.Андрущенко, В.Бебик, О.Білий, А.Гордієнко, Л.Губерський, І.Дзюба, А.Єрмоленко, А.Кавалеров, В.Кремінь, Г.Почепцов та ін.) та російські (І.Василенко, Г.Вижлецов, В.Иноземцев, Н.Зотова, Т.Лебедева, М.Розов, Л.Столлович та ін.) науковці. Так само досліджують породжену нерівномірністю технологічного розвитку асиметрію комунікативних практик та загалом феномен «цифрової нерівності». Тут можна відзначити праці українських вчених, зокрема Г.Почепцова, О.Зернецької та ін. Віддаючи належне науковим доробкам фахівців, плідним і гострим дискусіям у межах міжнародних наукових конференцій та круглих столів, слід зазначити, що гострота викликів сучасного етапу соціально-історичного розвитку, дедалі глибша глобальна взаємозалежність вимагають формування морально-етичних та нормативно-правових засад соціокультурної взаємодії й розбудови концептуального підходу ціннісно-орієнтованої комунікації, що сприятиме подоланню протиріч, породжених відмінностями ціннісних орієнтирів індивідів та соціальних спільнот.

Поширення нової (глобальної) хвилі демократизації породжує низку теоретичних і практичних проблем навколо зв'язків модернізації та культури. Інтерес до проблеми використання модернізаційного потенціалу культури як конституюючого принципу суспільного розвитку і західних науковців (Л.Вей, Л.Гаррісон, Р.Інглхарт, С.Левицький, Ф.Фукуяма, С.Гантінгтон та інші), і науковців пост-

соціалістичних країн (Е.Афонін, А.Аузан, О.Ахієзер, О.Балакірева, М.Деметрадзе, О.Донченко, О.Дугін, С.Кірдіна, В.Козаков, М.Лапін, А.Мартинов, Е.Паїн, В.Танчер, О.Фісун та інші) засвідчує, що розвиток і структурне утворення нових форм соціальної організації має тісний зв'язок з конкретними історико-культурними умовами діяльності соціальних суб'єктів. Разом з цим вельми відмінні результати системних перетворень, що їх зазнали за останні два десятиріччя новостворені незалежні держави постсоціалістичного ареалу, показують, що суспільно-трансформаційні процеси і модернізація суспільств, що розвиваються, не обов'язково набувають рис, притаманних моделі західної демократії, а інколи призводять до появи нових, гібридних форм їх організації. Згідно з С.Гантінгтоном, для країн, що вирушили у напрямку демократичних змін та модернізації, розв'язання проблем транзиту, контекстуальності та системності стає важливим іспитом на успішність здійснення глибоких системних реформ.

Продуктування ідей щодо значення культурних та соціально-політичних чинників націо- та державотворення має давню історію, яка набула свого оформлення у сучасній моделі «культурно-політичної бінарності». Класичними стали праці західних дослідників Б.Андерсона, П.Бурдьє, Ю.Габермаса, Дж.Гатчінсона, Е.Гелнера, К.Дойча, Ф.Майнеке, Р.Патнема, Е.Сміта та інших, що розкривають «генетичну» сполуку понять «державність» і «держави» у сутності націогенези як процесу культурного та соціально-політичного самовизначення. Питання демократії та культури демократичного врядування висвітлювали Г.Алмонд, К.-О.Апель, М.Вебер, Л.Вей, Ю.Габермас, Ф.А.Гаск, С.Гантінгтон, Л.Гаррісон, Р.Дорендорф, Р.Інглхарт, С.Левицький, Ж.Мере, Р.Патнем, К.Поппер, Ф.Фукуяма та інші. У своїх працях дослідники доводять, що реалізація культурних властивостей людини, у тому числі її політичної культури, є джерелом та ядром політичного життя. На культурний релятивізм демократичних змін та модернізації вказують російські (А.Аузан, О.Ахієзер, М.Деметрадзе, Л.Дробіжева, С.Кірдіна, М.Лапін, Е.Паїн та ін.) та українські (Е.Афонін, О.Балакірева, О.Донченко, М.Козаков, А.Колодій, А.Мартинов, О.Радченко та ін.) науковці. У вітчизняній етнополітичній думці питання міжнаціональної злагоди ґрунтовно розглянуто у працях

В.Вілкова, А.Колодій, О.Картунова, Г.Касьянова, О.Майбороди, М.Михальченка, Ю.Римаренка, С.Римаренка, В.Трощинського, Л.Шкляра та інших.

Суть проблеми транзиту від тоталітаризму до демократії складає непростий та тривалий шлях реформування інституцій і процедур, зміни політико-управлінської еліти та апарату державної служби, розширення та оновлення ідей і принципів демократичної політичної культури. Усвідомлення інституцій як найсуттєвішого елементу соціальних систем спрямовує зусилля сучасних дослідників на заповнення «білих плям» та розв'язання суперечливих питань інституційного дизайну, перетворення формальних інституцій (або формально створених офіційних інституцій) на реальні, взаємодії формальних та неформальних чинників у непростому процесі інституційних змін, що знаходить своє відображення в інституційних дослідженнях, зокрема:

- в теоретико-методологічних дослідженнях, присвячених аналізу витоків та генези інституцій, інституційного розвитку та змін, формальних та неформальних практик (Т.Алексєєва, Л.Лясота, С.Патрушев, Є.Пономарьова, О.Рибій, Ю.Ущатовський та ін.);

- в «тезаурусних» дослідженнях науковці уточнюють та конкретизують зміст та синонімії понять інституційного аналізу (О.Іншаков, О.Зазнаєв, М.Кармазіна, О.Шурбована та ін.);

- вивчають інституції у предметному колі різних галузей наукового знання: в праві, політології, соціології, економічній теорії, державному управлінні тощо (Є.Головаха, А.Колодій, Н.Паніна, В.Ребкало, Л.Шкляр та ін.);

- в міждисциплінарних дослідженнях аналізують процеси суспільних трансформацій та соціальної інтеграції, вплив інституційних змін на регулятивні функції держави, соціальний, політичний, економічний, культурний розвиток суспільства (В.Зінченко, В.Павлов, В.Борейко, А.Чухно та ін.);

- в метатеоретичних дослідженнях репрезентовано розробки теоретичних концепцій на макроісторичному рівні, наприклад структурно-діяльнісну концепцію соцієтальних трансформацій (Т.Заславська), теорію інституційних матриць (С.Кірдіна), інтегрально-інституційну парадигму цивілізаційного розвитку (О.Бессонова), теорію соціологічних алгоритмів (А.Давидов),

концепцію універсального епохального циклу (Е.Афонін, А.Мартинів).

Загально визнано, що демократичні інституції зміцнюються у співпраці громадянського суспільства та держави, що обґрунтовано і класиками політичної думки (Дж.Локк, Ж.-Ж.Руссо, Ш.-Л.Монтеск'є, А.Фергюсон, І.Кант, Г.Гегель, А. де Токвіль та ін.) і світовою практикою державотворення. Тому формування української державності на шляху демократичної трансформації без ефективного діалогу між владою та суспільством практично неможливе. Власне переосмислення сутності відносин між суспільством та владою у сучасних реаліях (пов'язане, з одного боку, з якісними змінами суб'єкт-об'єктного формату цих відносин, що потребує розвитку механізмів зворотної взаємодії, а з іншого – з проблематикою розвитку громадянського суспільства та його інституцій) стає центральним і вже впродовж доволі тривалого часу залишається предметом наукових досліджень та дискусій (В.Горбатенко, М.Головатий, В.Князєв, А.Колодій, І.Кресіна, В.Мартиненко, М.Михальченко, В.Ребало, Ф.Рудич, С.Рябов, С.Телешун, В.Тертичка та ін.). Недосконалість системи зворотних зв'язків на рівні відносин суспільства та влади, що експерти називають серед причин низької ефективності державного управління, а політики нарікають на слабку суспільну підтримку реформаційних перетворень, на думку автора, переважно характеризує формальне (інструментальне) ставлення влади до здійснення практичних кроків щодо підтримки проявів громадянської ініціативи. Звідси зневіреність громадян у власній спроможності впливати на процеси прийняття управлінських рішень.

Проблематику політичної публічної сфери досліджують багато вітчизняних науковців (Е.Афонін, С.Вировий, О.Дем'янчук, І.Лазар, А.Мельник, О.Мартиненко, Н.Нижник, В.Нікітін, О.Радченко, В.Ребало, С.Ситник, С.Телешун, В.Тертичка, О.Титаренко та ін.). Автори приділяють значну увагу питанням модернізації публічної адміністрації, реформування головних сфер державного управління та державної служби (А.Вишневський, М.Лахижа, І.Коліушко, Т.Мотренко, В.Тимошук та ін.), теорії та практики інспекційної діяльності публічної адміністрації (О.Банчук), культури та професійної етики в публічному адмініструванні (О.Антонова, Ю.Битяк,

Т.Василевська, М.Рудакевич, С.Серьогін, В.Тимошук, А.Школик та ін.), діяльності громадських організацій, реальних та можливих каналів впливу на публічну політику, дієвих механізмів взаємодії цих організацій з органами влади (О.Дем'янчук, О.Мартиненко, Н.Нижник, В.Нікітін, С.Конончук, О.Крутій, В.Олуйко, Т.Семигіна та ін.). Також заслуговує на увагу зарубіжний досвід аналізу формування та здійснення публічної політики (Г.Алмонд, Х.Аренд, Ю.Габермас, Т.Дай, Я.Дот, Р.Едмондсон, П.Кньопфель, Е.Отенію, В.Парсонс, Дж.Пауелл, Л.Пал, Р.Роуз та ін.). У своїх дослідженнях науковці доводять, що проведення демократичних реформ по своїй суті означає вміння так організувати суспільство, щоб воно прийняло нові суспільні цінності, та примусити політичні інституції працювати відповідно до них.

Проблема контекстуальності, що її живить незмінна специфіка національних культур, найповніше розкривається у зв'язку з проблемою існування та розвитку тривалих структур колективної та індивідуальної психіки (ментальність, ідентичність). Вона знаходить своє осмислення і як спосіб світосприйняття/склад душі людини, етносу, соціуму, і крізь призму інституційного аспекту розвитку суспільства. Не випадково увага політиків до концепту «культурний код» як національного культурного ядра здається слушною, але й викликає низку застережень, оскільки культурний код (коди) може бути як джерелом соціальної консолідації, так і причиною соціальної дезінтеграції. Цілком погоджуємося з думкою Ю.Левади – державне самовизначення чи «просто» символічна ідентифікація з такими поняттями, як історія, земля, народ, безпосередньо є чинниками граничної інтеграції суспільства. Проте соціальна людина належить не лише до певної групи, але й до певної нормативно ціннісної системи та певної «лінії» соціального часу, здатних спонукати як людину, так і цілі народи на дії, спрямовані, у найбільш широкому визначенні, як на благо, так і на зло.

Одним з визначальних напрямків розбудови української державності є проблематика ідентичності, зокрема формування національної ідентичності, європеїзації українського соціокультурного середовища (побудови наддержавної ідентичності) як передумови легітимації влади, загальнонаціональної консолідації, національної безпеки. Серед широкого загалу наукових досліджень ми ви-

окремлюємо праці, присвячені вивченню різних аспектів психічного розвитку українського етносу, ментального контексту функціонування політичної системи, аналізу ідентичності як компонента самосвідомості особистості (Е.Афонін, С.Брехаря, Є.Головаха, О.Гуцуляк, В.Дем'яненко, О.Донченко, А.Колодій, М.Козловець, Л.Нагорна, Н.Паніна, Н.Пелагеша, І.Поліщук, С.Римаренко, М.Розумний, Ю.Романенко, О.Стегній, О.Толкачов, М.Шульга та ін.). Заслужують на увагу колективні монографії «Соціокультурні ідентичності та практики» та «Національно-громадянські ідентичності та толерантність. Досвід Росії та України у період трансформації», в яких феномен ідентичності розглянуто у фокусі проблемних питань мультикультуралізму та глобалізації, історичної пам'яті та культурної автентичності, толерантності та ксенофобії тощо. Перебіг масштабних трансформацій у постсоціалістичних країнах переконує дослідників у тому, що ці трансформації є не так процесом зміни (або, для окремих випадків, певних демократичних мутацій) владних режимів, як масовим рухом щодо трансформацій багатовимірних соціетальних ідентичностей широких верств населення Центральної та Східної Європи. Але звертає на себе увагу існуюча розбіжність поглядів щодо ідентичності та її зв'язку із соціальними процесами. З одного боку, ідентичність як категорія соціального пізнання має досить хитке теоретичне обґрунтування, що пояснюють похідною від психоаналітичної традиції інтерпретацією соціальних феноменів. З іншого боку, сучасні проблеми демократичного державотворення за умов нової – постмодерної – соціальної реальності засвідчують їхній нерозривний зв'язок з психологією людей, яка частіше, ніж це зазвичай вважають, є засадовою для соціального.

Гуманістична орієнтація сучасного соціогуманітарного знання, виводячи людину та її культурний розвиток у центр історичних перспектив, загострила питання взаємозв'язку організації реальної дійсності та суб'єкта історії, який пізнає, діє та переживає. Втім, залишається недостатньо розробленим питання суто психо-соціального аспекту як чинника суспільних трансформацій та розуміння соціально-психологічних особливостей перехідної доби. Спостерігаючи за перебігом процесів реформування та їхніми соціально-політичними, економічними, культурними та психоло-

гічними наслідками, науковці так чи інакше звертаються до проблеми трансляції і впливу психосоціальної культури на державно-управлінські процеси. Так, на роль психологічного чинника у своїх працях звертали увагу П.Бурдє, М.Вебер, Е.Дюркгейм, Г.Лебон, С.Московічі, Х.Ортега-і-Гассет, Г.Тард, Е.Фромм та інші. У соціальній психології (проблематика єдності соціального та психічного) – Л.Виготський, С.Рубінштейн, О.Леонтьєв, О.Брушлінський тощо. Окремі аспекти психічного розвитку українського етносу, ментальний контекст функціонування політичної системи, ідентичність як компонент самосвідомості особистості вивчають Е.Афонін, С.Брехаря, Т.Бутирська, О.Гуцуляк, В.Дем'яненко, О.Донченко, О.Крюков, В.Лозовой, А.Мартинов, І.Поліщук, О.Радченко, Ю.Романенко тощо.

Складність вивчення особливостей психосоціальної культури національно-державних утворень у вимірі ідентичності полягає, по-перше, в тому, що складовими людської ідентичності є і історико-культурні, і політичні, і соціально-психологічні константи, тому розв'язання поставленого завдання потребує спочатку виявити базові особливості психосоціальної вкоріненості цього феномена. По-друге, ідентичність як ключовий елемент суб'єктивної дійсності перебуває у діалектичному взаємозв'язку із суспільством та його інституціями, відповідно вона не лише зазнає історичних змін, але й постає як віддзеркалення психосоціальної культури національно-державних утворень, тому виникає питання виявлення причинно-наслідкових залежностей психосоціокультурних змін та інституційних трансформацій. У зв'язку з цим потрібно відзначити наполегливу роботу вітчизняного соціолога, професора Е.Афоніна та його колег, що започаткували та розвивають новий науковий напрямок – архетипіка. Українська школа архетипіки щорічно проводить своєрідний «мозковий штурм» за участю фахівців різних наукових галузей в рамках міжнародного теоретико-методологічного семінару «Архетипіка й державне управління», де, зокрема, обговорюються перспективи архетипного напрямку в аналізі проблем теорії, практики та історії державного управління та місцевого самоврядування.

У сучасній соціогуманітаристиці активно залучається архетипний підхід до міждисциплінарних досліджень, про що свідчать

праці науковців з Росії (С.Аверинцев, І.Василенко, В.Васильєв, В.Зеленський, П.Крупкін, Д.Ольшанський, Ю.Чернишов та ін.), Білорусі (А.Гранд, О.Батраєва, Н.Лещенко, Я.Яськевич та ін.), Грузії (К.Барбакадзе, Т.Гоголадзе, М.Долідзе, Н.Міндіашвілі, Т.Пайчадзе, Н.Чалаганідзе та ін.), України (В.Антоненко, С.Багодетелєва-Вовк, О.Лозовой, К.Меркотан, Н.Новікова, О.Радченко, Л.Пашко, О.Пелін та ін.), Казахстану (В.Патраков), Польщі (К.Пнєвські, Т.Міхальські) тощо.

Визнання сталості та незмінності архетипів породжує питання щодо співвідношення архетипних уявлень, які важко піддаються змінам, та історичного суб'єкта, який змінюється та є носієм як культурного генотипу, так й духу часу. Виникає питання й щодо причинно-наслідкових зв'язків процесів трансформації культури та поведінки, з одного боку, та їх закріплення у нових формах – нових архетипах, моделях поведінки, інституціях, практиках тощо – з іншого. Вважаємо, що архетип можна розглядати як інформацію, яка має соціально-управлінську цінність.

Проблема системності напряду пов'язана з функціонуванням та розвитком демократичної системи як такої. Серед основних принципів державного управління ключове місце посідає вимога знаходитися в мейнстрімі об'єктивно детермінованим та іманентним суспільній системі відтворюваним соціально-історичним та природним закономірностям, які мають становити підґрунтя діяльності всіх інституцій: соціальних, державних тощо (І.Василенко, В.Козбаненко, С.Наумов, Л.Сморгунов та ін.). Водночас, реалізації принципу об'єктивності сьогодні вкрай заважає піднесення (аж до визначального) ролі суб'єктивного чинника соціальних зрушень. Проте поодинокі соціальна дія, пов'язана з конкретним історичним моментом цілісного соціального управління, має шанс відтворюватись лише у контексті суспільного цілого – уособленого в історичній пам'яті суспільства, його несвідомому (структурах архетипного). Саме ці структури забезпечують «зв'язаність» поодиноких (суб'єктивних) дій у контексті цілісного державного управління, яке стає дедалі більш залежним від рівня розвитку людського потенціалу, суспільного самопочуття, пануючих ідеалів та цінностей, психосоціальних властивостей суспільства і загалом від суспільних закономірностей (Г.Атаманчук,

Е.Афонін, А.Дегтярев, О.Донченко, В.Козбаненко, Г.Почепцов, Ю.Романенко, Ю.Шайгородський та ін.).

І хоча немає суперечок стосовно того, що об'єктивні та суб'єктивні аспекти є частинами єдиного процесу відтворення соціальної системи (суспільного цілого), проте виникає потреба замислитися над двома взаємопов'язаними питаннями. Перше з них стосується визначення конкретних інституційних практик державного управління і більш узагальнено – тих форм та реальних можливостей, що зумовлюють спрямованість певних управлінських практик на підтримання суспільної згоди та діалогу між державою та суспільством, або навпаки – породжують політичне відчуження та поглиблюють соціальну аномію. Друге питання зумовлене одним з ключових аспектів управління – розумінням/нерозумінням управліннями соціокультурної (психосоціальної) природи суспільства (соціального середовища), яка, власне, підлягає державному регулюванню.

За сучасних умов культура набуває системоутворюючого значення для державного управління. Огляд монографічних наукових праць та публікацій фахових періодичних видань, характер вітчизняних і міжнародних наукових дискусій та зміст широких обговорень, здається, дають достатньо підстав стверджувати, що відтепер як окремі інституційні новоутворення, так і суспільний розвиток загалом об'єктивно пов'язується із соціокультурними особливостями життєдіяльності людей. Різномічне теоретичне осмислення протиріч сучасних суспільно-трансформаційних процесів виявило глибоку залежність успіху (або невдачі) процесів демократизації та модернізації від рівня розвитку людського потенціалу, суспільного самопочуття, пануючих ідеалів та цінностей, психосоціальних властивостей суспільства і загалом від суспільних закономірностей. Розуміння глибинних джерел (а разом і недоліків) діючої системи державного управління дає можливість пояснити чинники, які зумовлюють сучасну сутність державного управління, запропонувати шляхи її поступового вдосконалення.

Зважаючи на питому вагу надзвичайно цікавих напрямків наукових досліджень та ґрунтовних наукових праць, маємо відзначити певну розпорошеність поглядів щодо питань закономірностей проявів соціально-матеріальних (інституційних) форм та їх зв'язку з

психосоціальною культурою, методів дослідження психосоціального механізму та перспектив впровадження набутих результатів у проектування державних та соціальних перетворень, що загалом має сприяти прогнозованості суспільного розвитку, а відтак і керованості державного управління цим процесом. Залишається недостатньо розробленим питання суто психосоціального аспекту як чинника суспільних трансформацій та розуміння соціально-психологічних особливостей перехідної доби.

Аналіз останніх досліджень у галузі державного управління (Т.Бутирська, О.Валевський, Т.Василевська, Р.Войтович, О.Гаєвська, І.Грицяк, В.Дзюндзюк, Н.Діденко, Н.Драгомирецька, В.Дрешпак, Ю.Кальниш, В.Козаков, С.Кравченко, О.Крутій, О.Крюков, Ю.Куц, О.Лазор, М.Лахижа, Т.Маматова, Р.Мінченко, О.Молодцов, В.Олуйко, Т.Пахомова, Л.Пашко, П.Петровський, О.Пухкал, О.Радченко, А.Рачинський, М.Рудакевич, О.Руденко, В.Саламатов, С.Серьогін, Г.Ситник, О.Сушинський, В.Тертичка, І.Черленяк та ін.) дає змогу стверджувати, що наука державного управління відчуває гостру потребу у нових міждисциплінарних дослідженнях, в яких на підставі сучасного філософсько-методологічного знання та концептуалізації історичного досвіду управління можуть бути знайдені адекватні змінам соціальної реальності ефективні управлінські методи, підходи, технології, що гарантуватимуть результативність управлінських рішень. Тобто існує нагальна потреба у побудові макротеорії, яка б охопила як «універсальні», так і виключно «самобутні» закономірності управлінської діяльності, спиралася як на міждисциплінарний синтез різних теоретичних галузей, які узагальнюють управлінську практику у різних сферах, так і на узагальнення різноманіття досвіду минулого, осмисленого у проєкції майбутнього стану суспільства. Це зумовлює необхідність виявлення сучасного соціокультурного контексту, в якому існують та функціонують сучасні системи управління, що є необхідною передумовою демократичного державотворення та формування сучасної науки державного управління.

Метою дослідження, результати якого викладено в цій монографії, є теоретико-методологічне обґрунтування та науково-прикладні розробки засад соціокультурної парадигми державного управління як передумови здійснення сучасних системних реформ в Україні

за динамічних умов суспільно-трансформаційних перетворень та соціально-історичних зрушень. Для досягнення поставленої мети необхідно було розв'язати наступні дослідницькі завдання:

- здійснити концептуальний аналіз перспектив використання соціокультурної парадигми для аналізу державного управління через з'ясування сутності, складових та тенденцій розвитку культури державного управління, обґрунтувати загально методологічні засади дослідження соціокультурних аспектів державного управління;

- розкрити сутність та структуру соціальної топології державності через з'ясування характеристик соціального простору, соціально-історичної динаміки, культурно-політичної бінарності та культурного коду як чинника розбудови державності у контексті «універсального епохального циклу»;

- визначити вихідні методологічні позиції для наукової розробки нової соціокультурної парадигми аналізу державного управління та рекомендацій щодо його практичного вдосконалення;

- проаналізувати соціокультурні засади інституційної теорії державного управління, розкрити у зв'язку з цим значущість публічної сфери та комунікативних практик державного управління, а також показати роль політичної відповідальності та громадського контролю як дієвого потенціалу суспільно-владного діалогу;

- з'ясувати особливості впливу психосоціальної культури на розвиток суспільно-владних відносин в Україні шляхом розгляду змінної природи ідентичності та архетипіки національної ідентичності як дієвих психосоціальних чинників державного управління;

- оцінити можливі ризики впровадження певних моделей демократії та особливості їх функціонування в процесі державотворення сучасної України.

Об'єкт дослідження – соціокультурні теорії та практики державного управління.

Предмет дослідження – інституційні (соціально-матеріальні) та психосоціальні (ідеальні) чинники системи державного управління, їх взаємодія та взаємовплив у контексті суспільно-історичного розвитку; становлення та розвиток соціокультурної парадигми державного управління як передумови дієвості системних реформ у сучасній Україні.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що сьогодні відбуваються радикальні зміни майже в усіх сферах людської життєдіяльності – національній та міжнародній, політичній та економічній, соціальній та духовній. Сплетіння і взаємозв'язок всіх цих складових за нових умов є надзвичайно значними. Але головне – за нових суспільних умов кардинально змінюється системоутворюючий чинник життя суспільства, який переводить наголоси людської уваги з контексту зовнішнього (соціально-матеріального) на контекст внутрішній (психосоціальний). Таким чином, за нових суспільних умов психосоціальний чинник (у тому числі архетипи колективного несвідомого) стає системоутворюючим підґрунтям для розв'язання суспільних проблем та державного реформування. Особливе значення для поглибленого розуміння сучасних тенденцій розвитку державно-управлінських систем має дослідження закономірностей та особливостей прояву системоутворюючого чинника, що стає передумовою формування нової парадигми державного управління.

Дослідження соціокультурного контексту, в якому існують та розвиваються сучасні системи державного управління, потребує застосування міждисциплінарного підходу. Адже останній спроможний віддзеркалити все розмаїття форм суспільно-трансформаційного процесу в його історичній ретроспективі та проекції на належний суспільний стан, який завдяки методології контекстуальності доповнено вимірами багатоманітності смислоутворюючих контекстів соціальної та культурної дійсності.

Для реалізації поставленої дослідницької мети та завдань автором використано сучасну наукову методологію, що включає як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження, зокрема такі, як системний, соціокультурний, інституційний, циклічний, соціально-топологічний, архетипний та аксіологічний.

Системний підхід дав автору змогу уявити суспільство та будь-яку з його складових як певний тип системи, складеної з різних і водночас взаємопов'язаних елементів та підсистем, властивостей та відносин, утворених індивідами на механізмах прямого та зворотного зв'язку, з метою реалізації індивідуально та соціально значущих цінностей та принципів їхньої життєдіяльності за допомогою «писаних» та «неписаних» законів, які діють у певних межах. На підста-

ві уявлення про системний характер суспільства і про те, що формування, інституційне закріплення будь-яких соціальних відносин та їх змін, завжди відбуваються у певному просторі та часі, розроблено методологію соціально-топологічного аналізу державності.

У рамках інституційного та соціокультурного підходів досліджено сутність державотворчого процесу та державного управління в їх культурно-історичній цілісності та взаємозв'язку. Вони розкривають загальносистемний (соціетальний) контекст аналізу суспільства як цілісної структурно-функціональної системи, підґрунтям якої є інституційні та культурні компоненти.

Конституювання динамічної системи «людина – суспільство – держава» здійснюється у межах циклічного підходу. Особливістю нашого дослідження є концептуально інший ракурс аналізу суспільно-історичного розвитку, засадовим для якого є уявлення про нелінійний характер історичного процесу. Це уявлення акумульоване за допомоги моделі «універсального епохального циклу» та психодіагностичних методик кількісного та якісного аналізу соціетальних властивостей, станів і процесів, розроблених та адаптованих вітчизняною науковою школою архетипіки.

Становлення в межа цієї школи концепції універсального епохального циклу, власне, й спричинило трансформаційний рух онтологічного підходу у бік архетипового, що його забезпечує нова науково-дослідницька якісно-кількісна методологія аналізу соціальної та соціетальної поведінки історичних суб'єктів. При цьому проблема значення архетипів у політиці та державному управлінні залишається окремою складною і недостатньо дослідженою темою. На ґрунті архетипного підходу вперше досліджено роль психосоціального чинника у соціальних перетвореннях, визначено відмінності соціальних та соціетальних властивостей, станів і процесів, що є засадовими стосовно глибинних регулятивів соціально-політичної та державно-управлінської діяльності.

Аксіологічний підхід застосовано для діагностики та порівняння різних за своєю природою модусів ідентичностей (соціальної та соціетальної). Показано, що система первинних понять аксіологічна по своїй суті: глибинні смисли мають у собі невід'ємні ціннісні смисли, які здатні породжувати владу, інституції тощо. Як автономні ідеальні утворення часів давньогрецької античності

ті, Відродження чи доби Модерну (в тому числі радянського), цінності «випромінювали» потужний мобілізаційний потенціал. Проте за доби давньоримської античності, Просвітництва або за нинішніх умов постмодерного (в тому числі пострадянського) суспільства цінності здебільшого постають як специфічні символи – медіатори у складних ритуальних відносинах індивідів і груп. Мобілізаційний та символічний потенціал цінностей як відображення психосоціальної сутності розкривається у публічній сфері комунікативних практик.

Монографія є системним викладом результатів дослідження та концептуальної розробки соціокультурної парадигми державного управління в контексті реалізації курсу держави на глибокі системні реформи та виведення України на шлях сталого розвитку.

Наукова робота, результати якої викладено в цій монографії, є комплексним дослідженням у науковій галузі державного управління. В процесі дослідження автором особисто отримано нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності розкривають визначну роль системоутворюючих – інституційних та психосоціальних – властивостей як невід’ємних компонентів і регуляторів системи державного управління. У цьому дослідженні вперше у вітчизняній державно-управлінській науці здійснено комплексний аналіз системоутворюючих засад державного управління, виявлено та описано феномен системоутворюючого чинника як результат зміни порядку факторних залежностей соціально-матеріальних (інституційних) форм державно-управлінської діяльності в суспільстві в їх взаємозв’язку з психосоціальною культурою державних службовців. Обґрунтовано визначальний в сучасному (постмодерному) суспільстві вплив психосоціального чинника як системоутворюючого підґрунтя розв’язання суспільних проблем, передусім для державного реформування та нелінійного за своєю природою суспільно-політичного трансформаційного процесу.

Звичайно, автор не претендує на вичерпний аналіз дослідженої проблеми. Водночас запропонований у монографічному дослідженні підхід відкриває, на думку автора, певні перспективи для підготовки та напрацювання стратегічних управлінських рішень, що може бути корисним за умов реформування державного управління в Україні.

РОЗДІЛ 1.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У цьому розділі ми розкриваємо соціокультурні засади теорії і практики державного управління, зокрема тенденції розвитку державного управління як складової загальної культури суспільства. У розділі визначено дискурсну рамку дослідження та описано ключові сучасні макропідходи до соціального конструювання за умов суспільно-трансформаційних перетворень та соціально-історичних зрушень. Обґрунтовано загальнометодологічний інструментарій дослідження соціокультурних аспектів державного управління, виявлено та досліджено природу, чинники та закономірності глобальних трансформацій та місце України в сучасній світовій системі координат.

1.1. Сутність, складові та тенденції розвитку культури державного управління

Проблема культури державного управління привертає увагу багатьох сучасних фахівців з державного управління, політологів, соціологів, психологів, менеджерів. Це цілком закономірно, адже наша країна досі не розв'язала одне з найважливіших завдань – реформування системи державного управління. Безперечно, сучасна вимога чутливого, гнучкого та ефективного державного управління, що передусім живиться джерелом життєвої енергії людського капіталу, підвищує відповідальність суспільства за раціональність використання головного ресурсу – інтелектуального, частиною якого є ресурс управлінський. Понад те, дедалі більша роль культурного чинника у розв'язанні сучасних проблем об'єктивно зумовлює й зміну парадигми державного управління, адже саме культурні регулятори суспільного життя нині стають системоутворюючими в сукупності всіх взаємодіючих сил у суспільстві і проникають у діяльність кожного елемента суспільства, розширюючи зону свого впливу [263, с.108].

Культура державного управління має складну архітектуру. З одного боку, вона являє собою результат загальноісторичного розвитку відносин між людиною, суспільством і державою, а з іншого – є сукупністю смислових конструктів, що визначають модель суспільного розвитку. Разом з цим управлінська діяльність – це суб’єктивна діяльність людей, відтак вона залежить і від суспільного досвіду, рівня культури та свідомості людей, зрілості суспільства, його технічних можливостей, оптимальності та масштабності соціальних завдань та способів їх розв’язання.

Багатоаспектність феномена культури державного управління цілком закономірно зумовлює складність його цілісного аналізу, який нині характеризує мозаїчність підходів, дискурсів, наративів. Мабуть, це й неможливо зробити у рамках однієї наукової праці. Втім, намагання автора заглибитись у проблематику культури державного управління вимагає встановити певні «кордони» її наукового аналізу, спрямованого передусім на осмислення сучасного процесу суспільно-трансформаційних перетворень за умов зміни системоутворюючого чинника, що проходить по гранях соціально-матеріального (інституційного) та ідеального (психосоціального) та визначає складний, нелінійний або навіть флуктуаційний характер становлення нової психосоціальної культури державного управління в Україні.

Об’єктивний стан соціально-політичного, культурного та цивілізаційного поступу людства в сьогоденні визначають як Постмодерн. Точніше, цим поняттям позначають ті принципово нові умови, що характеризують складний, нелінійний та непередбачуваний тренд сучасного періоду суспільного-історичного розвитку. Але, як слушно зауважує В.Вельш, хто говорить про постмодерн, той говорить і про модерн. А хто хоче осмислено висловлюватися про постмодерн, той має вказати, від якого модерну волів би його відмежувати [67, с.62]. Адже, як вважається, з приходом доби Модерну оповідальний *Telos* традиційних суспільств був витіснений механічною раціональною причинністю, а з приходом нової доби Постмодерну закінчилася всеосяжна влада *Logos*’у (розуму) та святкувати стали релятивізм, скептицизм та ірраціональність.

Поняття «модерн» та «постмодерн» мають спільний корінь, що бере свій початок від латинських слів *modo* – «щойно, нещодавно»

та *modus* – «міра». Від них утворене латинське слово *modernus*, яке перекладають з латини як «новий, сучасний». З XVI сторіччя в англійському лексиконі поширюється поняття «модерн» (*modern*) у смислі «сучасне, те, що виникло в наш час». Згодом новим поняттям «модернізація» (*modernization*) – буквально «осучаснення» – почали позначати нові моделі, форми, стилі, явища, які приходять на зміну старим, мають більш сучасний характер, відповідають більш високому рівневі розвитку, тому вони певним чином «досконаліші», «вищі», «кращі», ніж старі. Додавання до слова модерн приставки пост- (*post-*) – «після», що вперше зустрічаємо наприкінці XIX сторіччя, стало символічним сигналом внутрішнього устремління сучасних суспільств вийти за межі Модерну в розумінні, заданому Новим часом. У середині XX сторіччя поняття «постмодерн» набуває широкого вжитку, а сам цей феномен – загальних життєтворчих форм.

Феномен Модерну, який виник у XVII сторіччі та оформився у XIX сторіччі, власне, репрезентує Нову добу в розвитку людства. Ця доба кристалізувала здобутки попередніх історичних епох Відродження та Просвітництва, ставши своєрідним узагальненням і водночас початком нового циклу суспільного розвитку. Своє змістовне втілення Модерн знайшов у наукових парадигмах позитивізму, матеріалізму, атеїзму, в політичних системах секуляризованого суспільства, в концептах ліберальної демократії та соціокультурному уявленні щодо індивідуальної гідності, яка перетворюється на ідеологію свободи і прав людини [126].

Перехід різних країн до сучасних суспільств відбувався на шляхах модернізації. Цей процес однаково характеризує як фазу переходу від традиційного, аграрного суспільства до індустріального (або суспільства Модерну), так й фазу переходу від індустріального до постіндустріального суспільства (або суспільства Постмодерну).

В соціальних науках поняття модернізації переважно розуміють як постійну силу змін та принцип соціальної організації. У класичних концепціях (О.Конт, Г.Спенсер, К.Маркс, М.Вебер, Е.Дюркгейм, Ф.Тьонніс, Г.Зіммель, Т.Парсонс та ін.) модернізація, з одного боку, постає як особлива форма соціального розвитку, в ході якої зростають економічні (завдяки індустріалізації)

та політичні (завдяки бюрократизації) можливості суспільства. Успішності модернізаційних змін сприяють загальна раціоналізація (але не догматизація раціональності), взаємозалежна спеціалізація та впровадження раціонально-правових цінностей в організації економічного, політичного та соціального життя. З іншого боку, модернізацію розглядають як результат трансформації суспільної свідомості та культури, а її соціальним підґрунтям є вільні громадяни, які усвідомлюють свою автономію. Тією мірою, якою змінюється людина, її ціннісні переконання, змінюються й суспільство та держава.

Головними стратегіями доби Модерну стають, по-перше, модернізація соціально-економічної сфери, що уможливила рух суспільства від стану бідності до стану багатства. Індустріалізація є її підґрунтям, економічне зростання – суспільною метою, а нагромаджувана мотивація індивідів – рушійною силою соціального розвитку загалом. Іншими словами, економічне нагромадження для індивідів та економічне зростання для суспільств стають головними цілями за доби Модерну¹. По-друге, загальна демократизація та лібералізація. Імплементация принципів правової державності та розподілу (обмеження) влад сприяє встановленню більш гнучких відносин між державою та громадянським суспільством, а політична участь та конкуренція розширюють представництво політичних акторів. Проте лише зазнавши глибокої духовної трансформації, результатом якої стає поява нового типу особистості – індивіда, що усвідомлює себе вільною та автономною істотою, наділеною від природи правами людини та громадянина, перехід до Модерну стає дійсно завершеним.

Трансформація суспільно-владних відносин, якої зазнавали країни євроатлантичного ареалу першої половини ХХ сторіччя, відбувалася нелінійно. Просування до демократії чергувалося з тимчасовим посиленням централізації державної влади, її ієрархізації та бюрократизації. Ця архаїзація доволі успішно поєднувала в собі ліберальну ідеологію та релігійні традиції. Разом усі ці чинники відігравали надзвичайно важливу роль у мобілізації та організації віджилої модерної структури суспільства, яка продовжува-

---

¹ Зазначимо, що розв'язання цих завдань й сьогодні все ще залишається пріоритетом для більшості країн, що розвиваються.

ла формально зберігати нерозривність зв'язку та взаємозумовленості між економікою, політикою та культурою.

Перші прояви Постмодерну стають помітними у сучасній культурі на зламі XIX – XX сторіч, і лише через кілька десятиріч, приблизно з 1960 – 1970-х років, цей рух набуває масового оформлення у розвинених країнах, проникаючи у політику, економіку, суспільне життя тощо. Виникаючи з природи Модерну, стаючи, так би мовити, його комплементарною часткою, Постмодерн внутрішньо його долав. Зокрема:

- цінності Постмодерну вже більш високого пріоритету надавали самовираженню та якості людського життя, ніж економічній ефективності чи безпеці суспільства загалом;

- розширення сфери індивідуального вибору та політичної участі громадян стало дієвим чинником зміни статичної соціальної норми на динамічну і, як наслідок, деформувало ієрархічну побудову соціальних інституцій, спричинивши втрату ними своєї колишньої ефективності;

- на авансцену історії, зрештою, вийшов новий тип соціального суб'єкта – знесилений Колектив (total) поступився місцем Особистості (individual).

Завдяки таким властивостям соціального, як інклюзивність і комплементарність його старих та нових форм (традиції та сучасності), множинність особистісного, його відмінного та своєрідного, однолінійна перспектива модернізації перетворюється у постмодерному суспільстві на багатовимірну і варіативну соціальну реальність. У результаті з'являються принципово нові утворення синтетичного типу, в яких місцева оригінальна соціокультурна традиція може містити в собі значні модернізаційні потенції [397, с.85]. При цьому ефективність цієї стратегії відтепер визначатиме саме якість людського потенціалу.

Відтак у результаті модернізації відбуваються постійні зміни не лише у соціально-матеріальному середовищі людської життєдіяльності, її визначає й супроводжує зміна психосоціальної культури суспільства. Як переконає історія, лише зазнавши реальних організаційних та мотиваційних змін, що їх зумовили економічна, політична та науково-технічна революції, західноєвропейські суспільства змогли вступити на шлях індустріалізації та модернізації,

який, власне, й призвів суспільства до нечуваного до цього економічного зростання. Коли ж модернізації не підтримані суспільством, не захищені ним та не стають цінністю для нього, то їх швидко згортають і замінюють на авторитарні контрреформи.

Вплив культурних, соціальних та історичних чинників на державну політику та здійснення реформ за умов суспільних трансформацій, що їх нині переживає Україна, розглянуто у працях Е.Афоніна, О.Валевського, Б.Гаєвського, А.Гальчинського, О.Гараня, Є.Головахи, В.Литвина, М.Михальченка, В.Ткаченка, В.Кременя, С.Кримського, В.Лугового, А.Матвієнка, Ю.Пахомова, П.Петровського, Ю.Павленка, І.Розпутенка, Ф.Рудича та інших науковців. Розвідки дослідників засвідчують, що розвиток і структурне утворення нових форм соціальної організації відтепер щільно пов'язані з особливостями конкретних історико-культурних умов діяльності соціальних суб'єктів, стають, так би мовити, результатом досвіду їхнього економічного, культурного і політичного життя.

Варто підкреслити, що взаємозумовленість економічних, політичних і культурних перетворень визнавали прибічники як економічного (К.Маркс), так і культурного (М.Вебер) детермінізму, хоча й по-різному пояснювали характер причинно-наслідкових зв'язків, не ставлячи під сумнів саме питання – чому економічні, політичні та культурні перетворення супроводжують одне одного?

Відхід від «лінійного детермінізму» дав змогу професору Мічиганського університету (США) Р.Інглхарту, по-перше, «побачити» комплементарну природу взаємозв'язків між економікою, політикою та культурою, яка, власне, й визначає, на його думку, життєздатність суспільства, по-друге, показати, як мінливий баланс між модернізацією та традиціями формує ціннісні орієнтації людей і як ці цінності впливають на політичні інституції [139]. Р.Інглхарт узагальнює свої висновки наступним чином:

- історичні чинники зберігають значення, тому домінуючі у суспільстві ціннісні орієнтації є продуктом взаємодії рушійних сил модернізації та стримуючого впливу традицій;

- процес модернізації має нелінійний характер, у результаті модернізація проходить шерег етапів, кожен з яких призводить до характерних для нього змін у світогляді людей;

– модернізація спричиняє зміни культурного характеру, результатом яких стає формування нових інституцій.

Цілком підтверджують цей висновок дослідження італійського економіста Г.Табелліні, який порівнював економічні показники різних регіонів Європи з даними моніторингового соціологічного дослідження «Цінності в світі» («Word Values Survey»). Зокрема, досліджуючи взаємозумовленість, змістовний та функціональний зв'язок між культурними особливостями і характером економічного та інституційного розвитку, він зазначив, що формальні інституції не відіграють домінуючої ролі стосовно культури, навпаки, між ними відбувається взаємодія, яка визначає реальне функціонування інституцій, впливає на поведінку економічних і політичних суб'єктів [412].

Слід також зважити й на вибір шляху суспільних перетворень, стосовно якого нині точиться чимало дискусій. Одна сторона у цій дискусії наполягає на спрямуванні модернізації «згори» зі ставкою на командно-адміністративне регулювання та вертикаль влади. Інша сторона наполягає на конструктивній ініціативі «знизу», за рахунок лібералізації політичної системи, розвитку вільної політичної конкуренції, заохочення цінностей індивідуалізму та самореалізації.

Загальний вектор модернізації постійно виявляє багато спільного в тому, як розв'язували близькі за духом і суттю проблеми здійснення перетворень у різних державах Європи і світу в різні епохи. Втім, сучасні суспільно-трансформаційні процеси, демократизація і модернізація суспільств, що розвиваються, не обов'язково набувають рис моделі «західноєвропейського зразка», почасти вони призводять до появи нових соціально-економічних і суспільно-політичних форм організації суспільства. Криза сучасного політичного моделювання, що особливо виявила себе на пострадянському просторі, надала цілу низку феноменів «конвертованої демократії» (демократій-хамелеонів). В інтересах виживання їм однаково властиві як змістовні риси місцевого колориту, так і формальна відповідність зовнішнім вимогам з боку світового співтовариства [271, с.40].

Власне аналізу ціннісних засад державного управління, механізмів взаємодії ціннісних систем громадянського суспільства

і держави, яка розвиває демократію, присвятили свої праці чимало як зарубіжних дослідників (М.Вебер, К.Поппер, Р.Інглхарт, Х.Ортега-і-Гассет, А.Соловйов, Л.Харрісон, В.Серебрянніков та ін.), так і вітчизняних вчених (В.Авер'янов, Б.Гасвський, В.Козаков, В.Князєв, В.Луговий, М.Михальченко, Н.Нижник, А.Одінцова, О.Радченко, В.Ребало, С.А.Серьогін, В.В.Цветков та ін.). Втім, реформаційні (а по суті модернізаційні) процеси, що їх нині переживають українське суспільство і держава, дотепер залишають нерозв'язаним питання: якими мають бути система і характер державно-управлінської діяльності, щоб відповідати як особливостям національної культури, так і зовнішньополітичним пріоритетам та інтересам держави, зокрема європейським стандартам і цінностям.

Завдання вироблення нової управлінської концепції з орієнтацією на сучасні європейські стандарти ставить перед фахівцями з державного управління, політичними діячами та державними службовцями широкий спектр проблемних питань, спрямованих на оновлення управлінської культури в суспільних інституціях. Зокрема, по-перше, зміна інституційного дизайну та ціннісна переорієнтація висувають нові вимоги стосовно модернізації державного управління через підвищення ефективності державної служби та якості надання державно-управлінських послуг, а також, по-друге, стосовно зміни формату взаємодії держави і суспільства та акцентуації на ролі громадськості у розв'язанні місцевих проблем, її участі у процесі прийняття суспільно-важливих рішень. По-третє, критична суспільна потреба щодо забезпечення професіоналізму у сфері державного управління вимагає адаптування державної служби та професійної підготовки державних службовців до реальних потреб суспільства та нових вимог часу. Зрештою, внутрішні та зовнішні виклики, що постають перед сучасним суспільством та державою як результат глобалізації та глобальних трансформацій, вимагають від системи державного управління випереджальних і динамічних дій, а відтак чутливого, гнучкого та ефективного державного управління.

Перехід світової системи людства до Постмодерну виявив низку ризиків та викликів, що на них мають дати відповідь країни світу.

По-перше, найчутливішим у суспільно-трансформаційному процесі залишається питання збереження балансу між темпами зростання політичної, економічної та культурної активності (свободи) громадян та суспільними реформами, в тому числі реформами державного управління.

Наслідками порушення такого балансу стає своєрідна «втеча від свободи», про яку писав німецький філософ Е.Фромм і яка стає соціально-психологічним підґрунтям різноманітних гібридних форм прояву так званої керованої демократії: «суверенна демократія» (Росія), «авторитарна демократія» (Білорусь), «силіконова демократія» (Казахстан), «дорадча демократія» (Киргизія), «косметична демократія» (Узбекистан), «нейтральна газова демократія» (Туркменістан) тощо.

По-друге, за умов глобальних суспільних трансформацій шлях демократичних перетворень для постсоціалістичних країн визначатиме не лише досвід модерного розвитку західноєвропейських демократій.

Сучасні перетворення відбуваються за умов нашарування традиційних, модерних і постмодерних інтенцій, які уособлюють соціокультурні розбіжності трансформаційних процесів, відображають відмінності в культурних, політичних та адміністративних традиціях, реалізуються у ціннісних орієнтаціях людей, їх ідеалах, принципах та життєвих устремліннях.

По-третє, зміни соціально-політичних траєкторій у двох кардинальних аспектах – системи цінностей та інституційної структури – можуть спрямовувати подальший розвиток суспільної системи як у бік демократії, так і у бік посилення авторитаризму. За часів змін постає проблема зловживання політичними та економічними свободами. Міра послаблення чи посилення авторитарних тенденцій, відповідно – зміцнення чи послаблення демократичних засад, залежить від культури державного управління, визначена природою мотивації політичної та громадянської відповідальності, тобто співвідношенням її психосоціальних та інституційних компонентів. За умов соціально-політичних та економічних перетворень політична відповідальність і соціальний контроль є «демаркаційною лінією», що проходить між авторитаризмом та демократією і визначає діалог між суспільством, державою та громадянином,

або відчужує останнього і від суспільства, і від держави, породжує «втєчу від свободи»² (Е.Фромм).

По-четверте, останні приклади з набуттям незалежності Косово (столиця Пріштина) та квазінезалежності невизнаної світовим співтовариством Південної Осетії (столиця Цхінвал) свідчать, що у світовій політиці та міжнародних відносинах вже дає «збої» принцип «єдності світу в його матеріальності», який домінував за доби Модерну. Адже саме принцип непорушності (недоторканності) «матеріальних» державних кордонів до останнього часу складав одну з найважливіших підвалин безпеки, насамперед європейських держав. Цей принцип уперше був сформульований у Заключному акті НБСЄ 1975 року, що, зокрема, говорить, що «держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, а також кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони» [133].

Нова доба Постмодерну з її соціокультурною (точніше, психо-соціокультурною) специфікою породжує інші (не матеріалістичні) засади єднання (інтеграції) соціального світу. Тож, на нашу думку, механізмом єднання постмодерного соціального світу є духовність, непорушність духовних кордонів, яка, власне, й має стати підґрунтям та головним принципом побудови сучасного світового порядку.

Сучасна теорія і практика державного управління переконливо доводить, що суттєвим елементом механізму впровадження політики в життя є культура управління, оскільки процес управління містить як змістовий, організаційний, так і технологічний бік. Усвідомлення тієї важливої закономірності, що розв'язання сучасних завдань реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування можливе виключно на шляху впровадження нової культури державного управління, стає прикметною ознакою нашого сьогодення.

Розуміння поняття «культура державного управління» характеризує її передусім як комплексну якісну характеристику взаємовідносин суб'єкта та об'єкта державного управління, тобто вла-

---

² Механізми такої «втєчі» Е.Фромм розглянув у своїй праці «Втеча від свободи» (1941 рік).

ди та суспільства у глобальному розумінні, або державного органу (посадовця) та громадянина (групи громадян) у більш звуженому розумінні, і водночас як системну, узагальнену характеристику державно-управлінської діяльності, що одразу наголошує високий рівень особливих вимог, які висувають до працівників апарату управління та державної служби загалом. Цілком закономірно, що її теоретичне осмислення передусім пов'язують з управлінською культурою державних службовців, що формується у рамках визначених державою і суспільством правових та моральних норм. Тут виокремлюють два рівні дослідження управлінської культури: рівень культури організацій, де культура постає як об'єкт, та культура організації систем, де культура постає як процес [385, с.15].

Питання демократії та культури демократичного врядування висвітлювали відомі зарубіжні автори – Г.Алмонд, К.-О.Апель, М.Вебер, Ф.А.Гаск, Р.Дарендорф, Р.Інглхарт, Ж.Мере, Р.Д.Патнем, К.Поппер, Ю.Хабермас, Л.Харрісон та інші. У своїх працях визнані фахівці доводять, що реалізація культурних властивостей людини, у тому числі її політичної культури, є джерелом та ядром політичного життя.

Різні аспекти культури державного управління, культура влади та управління, їх взаємодія з іншими субкультурами, вплив на формування професійної культури державного службовця, його професійну компетентність, морально-етичні складові професійної діяльності службовців у сфері публічної влади тощо досліджували В.Авер'янов, Г.Атаманчук, В.Бакуменко, Т.Бутирська, Т.Василевська, Р.Войтович, Л.Воронько, Б.Гаєвський, І.Гречкосій, Н.Гудима, О.Денищик, В.Ігнатов, А.Іонова, В.Князєв, В.Козаков, В.Козбаненко, Я.Матійчик, В.Мартиненко, Н.Нижник, М.Нинюк, О.Оболенський, М.Пірен, Л.Пашко, В.Ребкало, М.Рудакевич, Л.Сергєєва, С.Серьогін, Н.Сидоренко, О.Соловійов, А.Скуратівський, В.Тертичка, І.Черленяк, С.Чукут, В.Цветков, В.Шахов, І.Шпекторенко, С.Яроміч, Ю.Ясенчук та інші.

У широкому розумінні культура державного управління є органічною складовою загальної культури суспільства, що її об'єктивують об'єктивні та суб'єктивні чинники по лініях: природних та географічних умов; соціоприродних умов; культурно-історичної спадщини; виробничої бази та системи економічних

відносин; традицій та структури соціального життя; об'єктивного в духовній культурі; науково-технічного прогресу тощо. Освоєння цього комплексу залежить від стану розвиненості та організації суб'єктивного чинника – свідомості та діяльності людей, та його зв'язку з державним управлінням [112, с.15].

У прикладному розумінні культура державного управління репрезентована через її організаційний аспект, тобто її розглядають як організацію та практику державно-управлінської діяльності.

Сутність і зміст культури державного управління характеризують досконалість побудови системи державних органів, гармонізація владних відносин, а також якість державно-управлінських рішень і послуг. Відповідно значну увагу приділяють державній службі (яку вирізняють організаційно-технічні умови та традиції управління, професіоналізм та етичні кодекси, способи прийняття управлінських рішень), а також особистості державного службовця, її професійним та індивідуальним якостям, вмінню працювати компетентно і професійно, творчо та ініціативно.

Культура управління є якісною характеристикою управлінської діяльності [226, с.7], що поєднує в собі мистецтво керівництва і мистецтво виконання [263, с.108]. Як складова загальної культури суспільства вона містить:

- управлінські знання (теорія управління, менеджменту), відповідну свідомість, почуття, настрої;

- суспільні відносини, насамперед управлінські, організаційні, які матеріалізують знання, норми, зразки у своєму змісті та у процесі соціалізації особистості передають їй норми та цінності суспільства, в тому числі управлінські, роблячи їх сталим елементом культури людини;

- управлінську діяльність, яка має творчий характер, дає змогу трансформувати знання, цінності суспільства в процесі соціалізації в сталі риси особистості, формувати як саму особистість, так і її культуру;

- норми поведінки, мотиви до інноваційно-управлінської діяльності [328, с.177].

Про стан «соціально-політичної модернізованості» культури державного управління можна судити за різними критеріями, зокрема такими, як:

- ідентичність, яка характеризує рівень та характер розвитку політичної культури особистості;
- легітимність, яка характеризує рівень та мотиви публічної підтримки діючих методів політичного управління;
- участь, яка вказує на рівень перетворення політично пасивного населення на політично активне завдяки участі у виборах, діяльності партій, громадських рухах тощо;
- дистрибуція, яка характеризує рівень рівності у суспільному розподілі можливостей та благ;
- проникнення, яке показує рівень руйнування партикуляризму, вузькості інтересів, містечковості, сепаратизму [397, с.79].

Культура державного управління виявляє себе як у державному житті, так і у відносинах з державною владою, підкреслюють Б.Гаєвський та В.Ребало.

Комплексність цього поняття, що включає в себе сукупність моральних та правових норм, знань та умінь, методів та форм державно-управлінської діяльності, розкривається у двох аспектах: організаційній досконалості структури державної системи та функціональному стані владних інституцій [77, с.31 – 36]. Відтак структурно культура державного управління відтворюється через поєднання культури організаційної побудови органів державної влади та власне культури управлінської діяльності, що включає елементи етичної, правової, комунікативної, політичної культури та культури праці державних службовців. Більшість визначень поняття «культура управління» тією чи тією мірою співзвучні в акцентуації на структурних та функціональних складових культури державного управління.

Під культурою державного управління також розуміють систему теоретичних і практичних знань, правових і моральних норм, пов'язаних з державно-управлінською діяльністю. Так, на думку П.Петровського, культуру управління характеризує насамперед уміння розв'язувати певні питання на ґрунті отриманого досвіду, засвоєних уроків чи тих надбань, що не щезли у вирі минулого, а осіли в пам'яті людства як спосіб дії, як методика раціонального ставлення до певних ситуацій та розв'язання відповідних проблем тощо. Тим самим культура має методологічний потенціал, є рівнем духовно-практичного освоєння дійсності загалом чи певної

її частини [294, с.29 – 30]. О.Денищик визначає управлінську культуру як комплекс знань про систему цінностей і мету діяльності організації; шляхи та засоби досягнення її, правила та норми ділової поведінки, які визначають характер, зміст та найбільш ефективні засоби, форми та методи праці. Управлінська культура включає також мудрість керівництва та мистецтво спілкування, слухність прийняття правильного рішення та мистецтво його виконання [109, с.188].

Узагальнюючим щодо зазначених визначень є формулювання Н.Сидоренко, згідно з яким культура управління є цілісною системою організації та здійснення управління, що включає сукупність знань, їх структуру та глибину, морально-етичні норми, ставлення до праці, навички в організації праці та виконанні її окремих елементів, уміння володіти собою й розуміти особливості людей, які працюють разом [344, с.64].

В «Енциклопедії державного управління» [129, с.330 – 331] поняття «культура державного управління» визначено як стійку систему оцінок і норм, в якій органічне поєднання професіоналізму, компетентності та моральних принципів державних службовців втілюватиме умови для якомога ефективнішого її впливу на реальне життя громадян. Культура управління в державі є інтегральним показником взаємодії управлінського досвіду, рівня управлінських знань та почуттів, зразків поведінки та професіоналізму суб'єктів управління. Отже, фіксуємо безпосередній взаємозв'язок ефективності державної служби, управлінської культури та індивідуальних особливостей управлінців.

Огляд визначень поняття «управлінська культура» дає можливість окреслити низку особливостей, що характеризують культуру державного управління та відрізняють її від усіх інших різновидів та форм культури.

1. Управлінська культура – це характеристика суб'єкта управління, який досить суттєво впливає на всі параметри об'єкта, тобто на все суспільство. Звідси та висока планка вимог, які визначають сутність і зміст державно-управлінської діяльності і які висувають до професійного профілю вищих державних посадовців і загалом до державних службовців: професіоналізму, компетенції, морально-етичному вияву, особистісних якостей тощо.

2. Управлінську культуру поєднують з управлінською поведінкою (діяльністю), способом реалізації державної влади, якістю надання державно-управлінських послуг, що характеризує, з одного боку, розуміння правлячими колами ідеї законності та права, обов'язку та відповідальності, честі та гідності, сумірне із суспільною мораллю, а з іншого – відповідність її таким цінностям, як відкритість та прозорість, підзвітність та відповідальність, доброчесність та професіоналізм тощо.

3. Модель культури управління має ієрархічну структуру, що об'єднує такі напрямки: систему управління, організаційну складову та організаційну будову, субкультури тощо. Але, на відміну від поширеної, наприклад, у бізнесі моделі культури, що відображає її ієрархічну структуру (національна культура – організаційна культура – управлінська культура), модель культури державного управління має певні відмінності.

По-перше, слід зважити на те, що внутрішня культура суспільства має непорушний зв'язок між усіма частинами прихованих відносин особистості та держави, вона виражає їх логічну поєднаність, їй дано об'єднати ці відносини в одному понятті державної культури [57, с.179].

По-друге, культура державного органу з управлінською культурою перебуває в іншій ієрархії, зумовленій підпорядкованістю державних органів, а відтак – ієрархією певних різновидів культур [344, с.63].

По-третє, їх зв'язує місток адміністративної культури – цей різновид культури управління стосується діяльності державних установ та організацій самоврядування (public administration) і відтворює на необхідному рівні цю свою принципову мету. На відміну від організаційної (корпоративної) культури, яка за свою принципову мету ставить досягнення максимальної ефективності, адміністративна культура – це мистецтво забезпечення гармонійного існування та розвитку всіх сфер суспільства, а також кожної особи [294, с.29 –30].

Зрештою, культура державного управління передбачає відповідне нормативно-правове закріплення та систему контролю та оцінки якості.

Узагальнена модель відображена у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Структура культури державного управління

Національна культура	Ціннісні орієнтири; Морально-етичні стандарти; Архетипи
Культура держави (культура державного управління)	Система управління; Суб'єкти управління; Політичні цінності та ідеали
Адміністративна культура	Нормативно-правова база; Принципи, правила, процедури; Універсальні стандарти публічно-управлінської діяльності
Організаційна культура (культура державного органу)	Особлива «корпоративна культура» державного органу; Професійні якості та компетенції державного службовця
Контроль/відповідальність	Контроль якості (ефективності) управління та надання державних послуг населенню; Соціальний контроль з боку громадянського суспільства; Оцінка компетенцій державних службовців

Якість у державному секторі нерозривно пов'язана з легітимним урядом. Оскільки поняття «культура» виражає досягнутий людством на певному історичному етапі рівень розвитку суспільства та людини, що виявляється у типах і формах організації й діяльності людей [129, с.330 – 331] та підкреслює передусім аксіологічний контекст людської діяльності, перетворюючи цінності соціуму на цінності індивіда [57, с.159], то відзначимо, що злагоджений ансамбль цінностей соціальної, управлінської та адміністративної культури, культури влади та управління надає державній владі вищий рівень легітимації, забезпечує її підтримку населенням. І навпаки, їх конфліктуюча несумісність призводять до руйнування соціального консенсусу та відчуження суспільства та держави.

4. Культура державного управління в єдності своїх головних складових має слугувати ефективному забезпеченню комплексної взаємопов'язаної діяльності службовців, спрямованої на ви-

роблення та реалізацію державної політики та управлінських рішень, здійснення регулятивних та обслуговуючих функцій в інтересах усього суспільства чи його окремих складових. Іншими словами, ефективність державної служби має безпосередній зв'язок з опануванням усього комплексу форм і методів управлінської культури.

Виходячи з тлумачення особистості державного службовця як цілісної сукупності властивостей індивіда, що фіксує органічну єдність індивідуальних якостей людини та особливостей її включення до суспільних відносин через сферу державної служби [263, с.103 – 104], виокремлюють такі складові управлінської культури:

- професійна культура (професійна компетентність) – система цінностей, яка характеризує професійну культуру органів влади і безпосередньо державних службовців [344, с.63]; відповідні навички, вміння, знання або поведінкові характеристики, які впливають на ефективність виконання роботи та часто пов'язані з організаційними цілями [211];

- політико-управлінська культура – розуміння соціальної природи функцій та організаційної структури сучасної держави, відповідність цінностям та принципам демократії, способи та форми взаємодії між різними гілками влади, рівень централізації влади, стиль управління, публічність, соціальне партнерство;

- правова (юридична) культура передусім передбачає обізнаність у головних галузях сучасного права та навички їх практичного застосування у різних сферах діяльності з урахуванням динаміки, тенденцій розвитку, механізмів зміни та вдосконалення чинного законодавства [356]; вимагає дотримання законності у процесі надання управлінських послуг населенню;

- політико-правова культура – політика шукає і закріплює пріоритети суспільного розвитку, а право їх конститує, надаючи їм загальної і легальної форми. Об'єднання регулятивних можливостей політики та права, з одного боку, орієнтує суспільство на примусове регулювання, яке звернене до всього суспільства, а з іншого – дає суспільній системі змогу уникнути жорстоких крайнощів політичної гри [173];

- інформаційно-аналітична культура передбачає систематичний аналіз та інформування щодо результатів, оцінювання можли-

востей поліпшення і визначення потреби в змінах. Сучасне управління працює з трьома типами інформації: інформація для клієнтів (у формі звітів про якість послуг); інформація про управління (у формі перегляду характеру, змісту, обсягу, своєчасності послуг та витрат на їх надання); інформація для виробників політики (у формі зворотного зв'язку з постачальниками послуг) [394];

- комунікативна культура передусім пов'язана з культурою мови, мовлення, спілкування, а також здатністю до співпраці, до інтеграції, прийняття рішень та досягнення мети, до делегування прав та обов'язків та розв'язання конфліктів [109, с.189];

- етична та моральнісна культура – сукупність норм, правил, принципів, ідеалів, що визначають поведінку людей і є нормами загальнолюдянської моралі у сфері управління [192, с.6];

- естетична культура – культура праці, культура робочого місця, культура зовнішнього вигляду тощо.

Фундаментальні проблеми потребують фундаментальних реформ. Але, як відомо, в інституційних системах поетапні зміни, як правило, відбуваються передусім у періоди криз, радикальної зміни середовища або у разі глибокого усвідомлення та розуміння потреб. Саме в ці моменти суспільство та держава зазнають глибоких системних змін, переоцінки цінностей, зміни ідентичностей тощо. Фахівці у галузі державного управління єдині у думці, що рівень розвитку управлінської культури визначає ефективність усієї системи державного управління. Понад те, завдання реформування державної служби, що по суті означає зміну культури державного управління, сьогодні є умовою для започаткування інших глибинних реформ, що мають на меті забезпечення демократичного розвитку України. Відтак до механізмів формування управлінської культури відносять:

- формування знань, управлінських концепцій проєктів, програм тощо;

- розвиток управлінських відносин;

- мотивацію творчої діяльності у сфері управління, утвердження поваги в суспільстві до суспільних інституцій, держави, законів, моралі, права;

- вироблення та впровадження управлінських технологій, які оптимізують сам процес управління і об'єднують в єдине ціле

управлінські знання, відносини, творчу діяльність, роботу суспільних інституцій [263, с.108].

Ми поділяємо точку зору вчених, які відзначають важливість за сучасних умов управління суспільними процесами звернення до індивідуального світу особистості державного службовця, в якому зміст суспільних процесів розкривається в особистісно-неповторному значенні. Адже саме відповідальність за управління в державі вирізняє державних службовців з їхніми професійними навичками, менталітетом і культурою від інших соціально-професійних груп [263, с.108].

Втім, сучасна соціально-політична ситуація зумовлює розуміння глибокої значущості ідеалів демократичного суспільно-політичного устрою, що передусім формально визнають народ джерелом влади, її сувереном. Демократичність влади полягає в її відповідності «природі демосу», стосовно якого інституції влади відіграють обслуговуючу роль. Демократія як альтернатива тоталітарно-авторитарного централізму та анархістського децентралізму є найбільш прийнятною формою для реалізації у структурі державно-управлінській діяльності формули «державна – людина». Але демократичні закони та установи не діятимуть, якщо громадянам бракує демократичної свідомості та демократичного менталітету [173]. Доки людина відчуватиме себе лише об'єктом впливу, а не учасником формування життя, не буде й ефективних державно-управлінських відносин. І саме зміни у суспільстві, у суспільній свідомості спроможні підштовхнути державу до започаткування реформ [62].

Сучасна ситуація спонукає до пошуку нових моделей взаємодії між владою та суспільством, що яскраво репрезентовано центральним питанням сучасної теорії і практики державного управління: як зробити людину «складною», більш багатогранною та креативною, а управління більш простим, ефективним та працюючим? Ця проблема набуває особливого значення з поширенням нових форм мислення, поведінки та співпраці людей, що визначають діяльність людини у глобальному світі. Відповідно, виникають нові форми розвитку та організації суб'єктивного чинника, що очікує на формування нової управлінської та організаційної культури. Дедалі зростаюча роль культурного чинника переорієнтовує

на створення системи розвитку людського потенціалу державного управління.

Формування нової культури державного управління та державної служби за нових суспільних умов нерозривно пов'язане з підтриманням найрізноманітніших форм одержання та розповсюдження знань, витонченими та чутливими системами управління знаннями та організаційним кліматом, що заохочує відкритість, партнерство й діяльність [489, р.14].

Інституційна трансформація моделей управління у державному секторі безпосередньо включає трансформацію на рівні особистості – відтепер відтворення самої людини, її знань, навичок, матеріальних та духовних цінностей стає центральною проблемою культури державного управління. Й саме пріоритетність культурно-символічної орієнтації в організаційному та індивідуальному розвитку (цінності, символи, ідеї, смисли, поведінка, спілкування, знання) стає засадовою для досягнення успішності організацій та опанування нового стилю управління.

Не випадково темою Всесвітньої доповіді про стан державного сектора за 2005 рік Департаменту ООН з економічних і соціальних питань (UNDESA) було обрано «Розкриття людського потенціалу задля підвищення ефективності державного сектора». Ключова роль людського потенціалу у створенні ефективної системи державного управління стає її центральною тезою. Доповідь констатує це так: «Здатність урядових інституцій домогтися від свого персоналу результативної праці суто в державних інтересах залежить від спроможності, мотивації, доброчесності особистостей, які працюють у цих установах, а також від їхніх лідерських якостей» [47, с.143].

Незважаючи на те, зазначає Г.Бертуччі, що проблема ролі людського ресурсу як творця всіх інших на міжнародному рівні не є новою, саме усвідомлення чіткого зв'язку між дедалі більшими глобальними проблемами та людським потенціалом дало міжнародному науково-експертному співтовариству змогу визнати важливість людського капіталу та необхідність його всебічного вивчення [47, с.141].

Багатозначність поняття «управління людськими ресурсами» показує його широку суміжність з іншими поняттями, що, влас-

не, характеризують його природу та утворюють складну мозаїку культури державного управління, а саме: організаційна культура та правила; провідні підходи до управління; професійна підготовка та кар'єрне зростання; система рекрутування кадрів; професіоналізм та компетенція державної служби; система мотивацій та стимулювання; етичні норми та цінності тощо.

У новій парадигмі державного управління один з головних наголосів ставлять саме на «творенні державних цінностей» та ціннісно-орієнтованій комунікації.

До базових цінностей для системи державного управління відносять відкритість та прозорість, підзвітність та відповідальність, доброчесність та професіоналізм, розглядаючи у такий спосіб державну службу саме як службу, де працюють «правильні» люди – особистості, які не лише мають відповідні знання та кваліфікацію, але й сповнені духу державної служби, віддані принципам доброчесності та професіоналізму, готові відстоювати колективні інтереси [47, с.141].

У межах еволюційного процесу уряди західних країн сьогодні ведуть пошук нового синтезу принципів надання державних послуг.

Цей еволюційний ланцюжок створюють: доктрини, побудовані на традиційній «теорії бюрократії згідно з Вебером» (Модерн); парадигми «нового державного менеджменту» та принципи «теорії чутливого врядування» (Постмодерн).

У світлі зазначених вище парадигмальних змін трансформуються моделі у сфері державного управління: від традиційного державного адміністрування (Public administration) через публічний менеджмент (Public management) до чутливого врядування (теорії «Responsive governance»).

Сутність і різниця зазначених моделей відображені у таблицях доповіді [489, р.7] та більш розширено у праці Г.Бертуччі [47, с.143].

Наші додатки деталізують відмінності у моделях та культурі державно-управлінської діяльності, формах надання послуг та статусу населення, способах та механізмах впровадження, а також цілях модернізації.

Наводимо ці моделі у доповненому вигляді (див. табл.1.2).

Таблиця 1.2

Моделі державного управління

	Державне управління (Public administration)	Новий державний менеджмент (New Public Management)	Рецептивне (чутливе) врядування (Responsive governance)
	1	2	3
Період	Початок XX сторіччя	Друга половина 1970-х років	Початок XXI сторіччя
Стратегія (модель)	Бюрократична	Ринкова	Державний сектор, що реагує на потреби клієнтів (мережева)
Культура управління	Адміністративно-командна	Інформаційно-аналітична	Соціально орієнтована
Надання послуг	Монополія на надання послуг та компетентність	Клієнтально-партнерські відносини	Конкурентні послуги
Населення	Споживач	Клієнт/споживач	Громадянин/клієнт/споживач
Стосунки «громадянин-держава»	Покірність, слухняність	Санкціонування (модель договору)	Повноваження (модель діалогу)
Підзвітність вищих посадовців	Політики	Клієнти/споживачі, замовники	Громадяни та зацікавлені сторони
Провідні принципи	Виконання правил та регулятивних норм	Ефективність, результати	Підзвітність, відповідальність, прозорість, залученість
Критерії успішності	Процес	Результат	Наслідки
Ключові атрибути (стандарти)	Неупередженість	Професіоналізм	Чутливість
Впровадження	Раціональне планування (алгоритмічний метод)	Стратегічне планування та прогнозування (метод екстраполяції)	Стратегічне планування та прогнозування (метод інтерполяції)

Продовження табл. 1.2

	1	2	3
Механізми	Планування,	Опитування, інформація, оцінка	Інформація, консультація, партнерство, делегування, контроль.
Гасло	Захист від кумівства, блату та протекціонізму	Оптимальна якість послуг і чутливість до потреб клієнтів	Вся система врядування занурена в суспільство
Критика	Інертна, летаргічна	Роздроблена, тенденційна	Всеохопна, ґрунтована на громадській думці
Завдання реформ	Вдосконалення внутрішніх процесів	Підвищення ефективності	Покращення якості послуг

Якщо головною метою реформ державного управління, які здійснювали раніше, було вдосконалення внутрішніх процесів або підвищення ефективності, то нині їх спрямовують на покращення якості надання послуг, вимагаючи від організацій державного сектора стати більш відкритими й у деяких випадках навіть змушуючи їх підтвердити доцільність свого існування та ролі в суспільстві. Це відображає новий вимір оцінки результатів роботи [394].

Сучасні стандарти ефективного державного менеджменту орієнтуються передусім на ідеї:

- більш ефективного використання ресурсів (насамперед інтелектуальних);
- удосконалення управління ризиками (стратегічне планування);
- керованості цілями, а не правилами;
- орієнтації на замовника (розуміння і задоволення споживачів, якості наданих послуг);
- зосередження контролю на результатах роботи (з посиленням дієвості громадського контролю);
- відкритості, прозорості та відповідальності;
- оцінки якості та контролю тощо.

Для контролю за дотриманням норм державно-управлінської діяльності для країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу

запроваджено щорічну оцінку державної служби за базовими показниками ОЕСР/SIGMA, а саме: політичний потенціал, державна служба, адміністративно-правова основа, управління державними видатками, державні закупівлі, державний внутрішній фінансовий контроль, зовнішній аудит [389]. Дієвим інструментом сприяння підвищенню ефективності діяльності органів виконавчої влади щодо надання державних послуг населенню стало запровадження в органах виконавчої влади системи управління якістю на засадах International Organization for Standardization (Міжнародна організація зі стандартизації) (далі – IOS). Світова Федерація національних органів по стандартизації на сьогодні об'єднує майже 100 країн-учасників (з 2004 року Україна також належить до IOS). Головним завданням IOS, створеної 1946 року, є підтримка розробки міжнародних стандартів тестування та сертифікації, спрямованих на розвиток послуг населенню [151].

Зростання зацікавленості всіх учасників державно-управлінського процесу питаннями якості у поєднанні з новою моделлю розподілу обов'язків та підзвітності, а також залученості до процесу прийняття рішень, виконання та оцінювання широкого загалу стає потужним стимулом оновленої демократії.

Очевидним є той факт, що у державно-управлінській практиці зазначені стратегії державного управління використовують змішано, проте рівень їх змішування є різним і його пов'язують з відмінностями в культурних, політичних та адміністративних традиціях.

Важливою тезою доповіді WRPS, на нашу думку, є зауваження щодо поспішного запровадження та прямого запозичення принципів та методів нового державного менеджменту країнами, що розвиваються.

Цією тезою західні експерти наголошують на соціокультурних розбіжностях та відмінностях у країнах, що розвиваються, від умов тих країн, де зародились ідеї зазначеного менеджменту.

Ці відмінності у нашому дослідженні ми фіксуємо за допомоги наступного інструментарію:

- відмінності умов як результат зміни фаз (нормативних станів – інволюція, еволюція) циклу соціального розвитку, згідно з теорією універсального епохального циклу Е.Афоніна, А.Мартінова (далі – УЕЦ);

– соціокультурні розбіжності як синтез соціально-матеріальних, культурно-символічних та психосоціальних елементів соціальної системи;

– державно-управлінські традиції (стиль) як відображення домінуючого – соціально-матеріального (інволюція) або психосоціального (еволюція) – чинника соціальної поведінки, який стає системою основою інституційно-управлінських практик.

Таким чином, ми пропонуємо наступне формулювання поняття «культура державного управління»: культура державного управління – це комплексне поняття, що визначає соціально-матеріальні (інституційні), культурно-символічні (ціннісні) та психосоціальні (глибинні, архетипні) аспекти нормативних (інволюція, еволюція) станів соціальної системи. Її сутність та зміст пов'язані з актуалізацією соціально-матеріального (інволюція) або психосоціального (еволюція) чинника соціальної поведінки, який стає за нових умов системоутворюючим підґрунтям інституційно-управлінських практик. Зміна системоутворюючого чинника підпорядкована логіці циклічного розвитку соціальної системи (модель УЕЦ). Саме обґрунтованість такого визначення та його зміст ми доводитимемо у наступних розділах нашого дослідження.

1.2. Від каузальності до контекстуальності: постмодерний тренд культури державного управління

Сучасні фахівці у галузі державного управління відзначають, що «усвідомлення методології державного управління в Україні знаходиться на досить низькому рівні, дослідження в цьому напрямку не відзначаються системністю та послідовністю» [295]. Причини такого стану вбачають не лише в недостатньому досвіді українського державотворення, але й у прагненні запозичити готові зразки діяльності та розв'язання складних суспільно-владних проблем.

Інший бік питання пов'язаний із загальною зміною соціально-історичної ситуації, переходом від модерної соціокультурної доби, яка розвивалася впродовж попередніх сторіч, до нової постмодерної форми, яка визначає тенденції сучасного соціального розвитку. Тому «нагромаджений раніше методологічний потенціал виявився використаним, а практика державного будівництва висунула такі

проблеми, які досить складно розв'язати у межах колишніх методологічних підходів» [371].

Ми поділяємо думку, що саме виявлення сучасного соціокультурного контексту, в якому існують і функціонують сучасні системи управління, стає необхідною передумовою для формування сучасної науки управління [369, с.18]. Вважаємо, що методологічні пошуки та теоретичні узагальнення у галузі державного управління, націлені на розв'язання сучасних проблем у сфері соціального, економічного, політико-правового та культурного життя суспільства, уважливлюють питання осмислення цих процесів в історично конкретних та соціально структурованих контекстах.

Досить швидка та складна соціально-історична динаміка сьогодення, необхідність досягнути та вчасно відповісти на виклики та ризики, які породжені ускладненням глоболокальних тенденцій, збільшенням невизначеностей, появою непередбачених чинників нелінійності самоорганізаційного розвитку соціуму, диверсифікацією соціального простору та часу, значно розширили масштаби сучасного соціогуманітарного пізнання, вимагаючи якісного оновлення його теоретико-методологічних позицій. Осмислення цих процесів поступово змінило й саму організацію дослідницької діяльності, яка на сучасному етапі вже не вкладається у суворі академічні рамки виключно галузевих, дисциплінарних досліджень та рухається у напрямку інклюзивності (взаємопроникнення) підходів та міждисциплінарних зусиль.

Як відомо, «старіння» одних теорій, які поступово втрачають свою актуальність, визначає появу нових наукових парадигм, адекватних змінам соціальної реальності, у боротьбі підходів формуються фундаментальні школи, навколо яких концентрується наукове співтовариство та розвиваються дослідницькі програми. В сучасній епістемології ствердилося визначення класичного, не-класичного та постнекласичного етапів розвитку методології наукового пізнання, яким відповідає споглядальний, проєктивно-конструктивний та діалогічний зміст осмислення навколишнього світу. Класичний період ґрунтувався на механістичному уявленні картини світу, поширенні ідей прогресу та раціональності, вірі у всемогутність науки й розуму. Для некласичного періоду властивими були усвідомлення нерозривності суб'єкта пізнання

та навколишньої дійсності, поступова девальвація наукоцентризму та раціонального цілепокладання. У сучасному, постнекласичному періоді засадовими стали принципи контекстуальності, людинорозмірності, антропності, інтерсуб'єктивності, діалогічності та рефлексивності. Ці принципи, підкреслює український соціолог Л.Бевзенко, висувають особливі вимоги як до суб'єкта дослідження, так і до всього дослідницького процесу [39].

Сучасна соціогуманітаристика, відгукуючись на ускладнення та диференціацію наукового знання, розвивається у напрямку формування нових наддисциплінарних площин та ієрархічних мереж, динамічної взаємодії теоретико-методологічних підходів (Р.Емерсон, Дж.Коулмен, М.Кастельс, Р.Коллінз та ін.), де, за словами російського соціолога С.Кравченка, майже відсутня головна теорія – методологічний центр, який задає характер та напрямок розвитку світового соціогуманітарного знання. Зокрема, відзначає соціолог, загальнопоширеними стають тенденції інтернаціоналізації, «глобалізованості» соціогуманітарних досліджень; з'являються нові наукові школи (центри) з власним теоретико-методологічним інструментарієм; піднесення локальної тематики відкриває принципово нові площини для досліджень та створення оригінальних теорій; переосмислюють та наповнюють новим сучасним змістом класичний науковий спадок (К.Маркса, Е.Дюркгейма, М.Вебера, П.Сорокіна, Т.Парсонса та ін.); оновлюють методологію, розширюють межі теоретико-методологічного інструментарію та термінологічного конституювання; утверджують теоретичний плюралізм та співіснування відмінних метапарадигм; виникає затребуваність якісно нового мислення та нових контекстів дослідницької уяви, здатних не лише інтерпретувати соціуми різної динамічної складності в різних просторово-часових вимірах, але й зазирнути у майбутнє цивілізації [183, с.12].

Сплетіння майже всіх сфер дійсності (природи, соціокультурних систем, духовно-психічних феноменів) та пошук нового погляду на нескінченне різноманіття історичного досвіду посилили у сучасному академічному дискурсі вимогу поєднання принципів цілісності з урахуванням різноманітності та багатоманіття. Ось приклад інтегрованої системи, як її описує американський соціолог Р.Коллінз: «Мікроситуація... проникає крізь індивідуальне, і її

наслідки поширюються назовні через соціальні мережі до макро- й ще більшого масштабу... Жодна локальна ситуація не є поодинокую; ситуації оточують одна одну у часі та просторі. Макрорівень суспільства має бути усвідомлений не як шар, розташований вертикально над мікро- (немовби він знаходився в іншому місці), а як розгортання спіралі мікроситуацій. Мікроситуації вбудовані в макропаттерни, які є саме тими способами, що зв'язують ситуації між собою, причинність – або діяльність (*agency*) – прослизає ззовні всередину так само, як і зсередини назовні. Те, що відбувається тут і зараз, залежить від того, що сталося там і тоді. Ми можемо розуміти макроструктури, не реїфікуючи (не опредметнюючи) їх, як немовби вони були самі по собі існуючими об'єктами, але розглядаючи макро- як динаміку мереж, об'єднання ланцюжків локальних стикань» [174, с.67].

Безперечно, подібна «гра масштабів» уже не вписується у логіку жорсткої тотальності соціального ладу із каузальною (детермінованою) впорядкованістю явищ та процесів, тож постає питання – як описати багатовимірну, позбавлену домінантного вектора динаміку соціальної практики, як охопити суперечливу проблематику національно-державних спільнот та ідентичностей і взаємодію локальних контекстів та глобального середовища. Ці питання не лише знаходяться у площині академічного теоретизування, але зумовлені також професійними соціально-політичними практиками та технологіями, які спираються на наукове знання.

Відхід від безумовної каузальності та визнання нелінійності розвитку, з одного боку, а з іншого – сфокусованість на площині розуміння та інтерпретації відкрили перспективу побудови нової методологічної парадигми, що розгортається навколо поняття «контекст» («контекстуальність»). Вихідне значення поняття «контекст» (від лат. *com, con* – «з», *textum* – «тканина», «в'язь», звідси *contextus* – тісний зв'язок, поєднання) передбачає його визначення як певної структурно-сислової цілісності, яка зв'язує та пояснює смисли та значення компонентів, що її утворюють, – обставин та чинників, явищ та процесів у рамках обраної для вивчення частини дійсності, розглядуваної під певним кутом зору. Контекстуальність як феномен, зауважує російська дослідниця О.Лісіцина, постає як реалізована можливість та набуття світом «прихованого» – виявле-

ності, здійсненності у світі «явного». З цих позицій виявлення буття прихованого у бутті явленого і є контекст [210].

Застосування контекстуальної методології як виміру осмислення всієї багатоманітності смислоутворюючих контекстів соціальної та культурної дійсності зумовило сталу тенденцію переходу до міждисциплінарності. Зі зміною класичних наукових парадигм, розвиткові яких була притаманна вузька дисциплінарність, сучасна суспільна наука виходить на міждисциплінарний науковий простір [128, с.194 – 195]. У свою чергу, наскрізний рух у напрямку методологічної інтеграції макро- та мікроаналізу, побудови метатеорії, розширюючи рамки міждисциплінарності, загострив проблему виникнення методологічного хаосу та какофонії смислів, які можуть поставати на перетині різних за типом галузевих досліджень.

На думку методологів, адаптації до міждисциплінарної стратегії повинно сприяти, по-перше, те, що, незважаючи на відмінність у спеціальних предметних царинах, різні галузі наукового знання розвиваються у загальному теоретико-методологічному та концептуальному ареалі й мають спільний напрямок розвитку. В свою чергу, це стає передумовою як для плідної внутрішньодисциплінарної співпраці, так і для подальшої реінтеграції на нових епістемологічних засадах. По-друге, оскільки соціогуманітаристика як система знань існує на міждисциплінарному стику багатьох наук, остільки їй притаманні методологічний релятивізм і мультипарадигмальні підходи. По-третє, власне поняття міждисциплінарності, відгукуючись на зміну епістемологічних орієнтирів, також змінює своє змістовне наповнення. Поступ міждисциплінарності умовно описують як транзит: від «інтердисциплінарності» – через «полі/мультидисциплінарність» – до «трансдисциплінарності» [321, с.4].

Тенденції розвитку сучасного соціогуманітарного знання з властивими для них інтенсивними пошуками синтетичної дослідницької моделі та варіативного міждисциплінарного теоретичного конструювання значною мірою зумовлені магістральним – «культурним» – поворотом, який відбувся у другій половині ХХ сторіччя та сприяв загальній тенденції гуманітаризації та аксіологізації знання. Чергове обертя в рамках соціокультурного підходу, пере-

хід від каузального (причинно-наслідкового) пояснення до контекстуального спрямували сучасні суспільні науки на осмислення духовних процесів та формування нової стратегії компаративістики. Її програма пов'язана не з деконтекстуалізацією схожих явищ у межах універсалістської або еволюційної (європоцентристської по своїй суті) парадигми, а з подоланням європоцентризму, з наголошуванням, поруч з аналогіями, контрастів та відмінностей, з послідовним урахуванням різноманітності локальних контекстів та культурних традицій [165, с.105; 321, с.20].

В наш час аксіоматичним є ствердження російсько-американського соціолога П.Сорокіна про необхідність розглядати суспільство та культуру як ціле, що, власне, і знайшло своє відображення у понятті «соціокультурне». У широкому розумінні термін «соціокультурне» охоплює всю багатоманітність життєдіяльності суспільства: його способів життя, цінностей, практик, символів, інституцій, людських стосунків тощо. Визначаючи загальну логіку дослідження соціокультурних процесів, соціолог виходив із того, що у будь-якій соціокультурній системі всі головні її елементи з різним рівнем інтенсивності є взаємозалежними. Але засадовою є трикомпонентна структура соціокультурних явищ, алгоритм якої узагальнено у формулі: «Особистість, суспільство та культура як нерозривна тріада». Структура соціокультурної взаємодії, пояснює П.Сорокін, має три аспекти, які нерозривно зв'язані між собою, це: особистість як суб'єкт взаємодії; суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами та процесами; культура як сукупність значень, цінностей та норм, якими володіють взаємодіючі особи, та сукупність носіїв, які об'єктивують, соціалізують та розкривають ці значення. Жодний із виокремлених компонентів цієї нерозривної тріади (особистість, суспільство та культура) не може існувати поза двома іншими [354, с.218].

В академічному дискурсі зламу XX – XXI сторіч соціокультурність стає своєрідною метафорою міждисциплінарності [222, с.42], розкриваючи властивості інституційних матриць, унікальні культурні коди, менталітет народів, особливості комунікативних практик та механізмів соціальної регуляції. Міцний інтегруючий потенціал соціокультурного аналізу, досить безпрецедентна та тривала привабливість для наукової спільноти, разом з цим – відкритість

для пошуків, постановки та розв'язання сучасних проблемних питань склали ґрунтовний фундамент соціокультурної парадигми. З точки зору методології дослідження, її ознаки цілком відповідають академічному визначенню парадигми у розумінні Т.Куна, який увів у науковий обіг це поняття, а саме: по-перше, наявність оригінальної концепції, яка є універсальним інструментом опису та пояснення досліджуваних явищ; по-друге, наявність класичних праць, які є зразком розробки концепції та її застосування у дослідженні конкретних явищ; по-третє, наявність наукової спільноти, яка застосовує концепцію та спирається на праці класиків при формулюванні та розв'язанні нових дослідницьких проблем [137, с.5]. З точки зору практики впровадження, соціокультурна парадигма постає як «система знань і цінностей, що визначає пріоритети у виборі цілей та засобів їх досягнень, система цілісного осмислення пізнавальної та практичної діяльності» [295].

За сучасних умов культура – психосоціокультурний компонент – набуває засадового значення для управління. Актуалізація в сучасному суспільстві психосоціального чинника соціальної поведінки, який, на наш погляд, за нових умов стає системоутворюючим підґрунтям інституційно-управлінських практик, спонукає до осмислення глибинних джерел (а разом і недоліків) діючої системи державного управління, виявлення чинників, які зумовлюють сучасну сутність державного управління та шляхи її поступового вдосконалення.

Відтак ми зосереджуємось на вивченні закономірних проявів соціально-матеріальних (інституційних) форм людського буття у їх зв'язку з психосоціальною культурою та прагнемо відповісти на питання, наскільки новоутворювані соціальні, культурні, історичні та матеріальні форми людського буття сьогодні є похідною суб'єктивних (психосоціальних) явищ і водночас якою мірою ці соціальні, культурні та матеріальні світи як наслідок психосоціальних змін складають нові інституційно-управлінські практики. Власне, осмислення як загальних, універсальних закономірностей та форм державного управління, так і їх самобутніх форм робить теорію державного управління комплексним науковим знанням.

Таким чином, соціокультурна парадигмальна модель в нашому дослідженні постає, з одного боку, як методологія аналізу транс-

формації суспільно-владних відносин, а з іншого – як методологія практичного упровадження набутих знань у практику державного управління.

1.3. Методологічний інструментарій дослідження соціокультурних аспектів державного управління

У своїй праці «Соціальна теорія та соціальна структура» (1968 рік) американський соціолог Р.Мертон формулює п'ять засадових принципів, які визначають пріоритет парадигмального аналізу [238, с.102 – 104], а саме:

1) парадигми уводять систему умовних визначень, компактну класифікацію головних понять та їх взаємозалежностей, які використовують для опису та аналізу;

2) парадигми зменшують схильність до прихованих припущень та понять, оскільки кожне нове припущення та кожне нове поняття має логічно виходити з попередніх компонентів парадигми або чітко уводитись до неї;

3) парадигма сприяє нагромадженню теоретичних інтерпретацій, парадигма – це фундамент, на якому вибудовують інтерпретації;

4) парадигми по своїй структурі передбачають зведення у таблицю найважливіших понять, що власне допомагає аналітикові досягти наявні емпіричні та теоретичні проблеми;

5) парадигми сприяють кодифікації³ якісного аналізу, наближуючи його до логічної й навіть емпіричної строгості кількісного.

Виходячи з цих вимог, окреслимо теоретичні комплекси, які складають концептуальну програму нашого дослідження.

Соціальні системи вирізняються своїми особливими проявами: культурною та соціально-психологічною специфікою, своєрідною національною психологією та національним характером, політичними традиціями, устроєм та функціонуванням суспільно-політичних інституцій тощо. За різних культурно-історичних (Модерн-Постмодерн), цивілізаційних (Захід-Схід), соціально-політичних (демократія, авторитаризм, тоталітаризм) умов еди-

---

³ Кодифікація, згідно з Р.Мертоном, постає як упорядкована, стисла класифікація ефективних процедур дослідження, застосування яких визначає наукові результати дослідження, у тому числі – значущі відкриття.

ний, універсальний алгоритм управління набуває відмінних особливостей, немовби переконуючи – будь-яка модель управління неодмінно відображає цивілізаційний код (або код культури) країни та йому відповідає. Цей код є надзвичайно стійким, незважаючи на жодні історичні катаклізми, та зникає лише з руйнуванням та зникненням суспільства [370, с.9].

І в соціально-особистісному, і в соціально-суспільному, і в соціально-цивілізаційному контекстах (онтогенетичного розвитку різних соціальних суб'єктів, масштабностей тощо) можна виділити схожі історичні періоди – епохи, в яких домінує або колективний, або індивідуальний початок. У багатоманітності феноменів соціальної культури цих історичних епох простежуємо історичні коріння, своєрідні глибинні програми соціальних практик людської життєдіяльності, що пронизують усі інші феномени та елементи культури та організують їх у цілісну систему. Формами їх відтворення є соціально-матеріальні (інституційні) та психосоціальні феномени з властивими їм глибинними (архетипними) формами, що уособлюють інституційні практики та тип соціально-історичного суб'єкта. Інструментом їх верифікації є цінності та норми – символічне вираження людини у світі, а одиницею виміру – ідентичність із власними символами та кодами. Ми здійснили спробу їх діагностувати, використовуючи експериментальний психодіагностичний тест БАД (Бурлачук-Афонін-Донченко).

Звертаючись до суб'єктивних (психосоціальних) явищ, таких, як цінності, смисли, архетипи, орієнтації і переконання, що є засадовими для людської свідомості та є чинником соціальних зрушень, їх означатимемо поняттям «психосоціокультурне». Психосоціокультурний чинник (або чинники) уособлює світ, створений творчою цілеспрямованою діяльністю людини: як деякий виражений у формі код, складовий елемент організації соціального та культурного простору (смыслу); як історично утворені життєво-практичні інструменти організації соціуму; як комплекси особливого типу або їхні функції (знання), що визначають особливості культури епох, етносів, цивілізацій. Їх утворюють засади світоглядних структур, вони містять стійкі історично стабільні (або кон'юнктурні, утворені у певний період часу) уявлення про навколишній світ, про саму людину, про цінності буття та способи його організації. Їх передають

від генерації до генерації завдяки механізму символізації та традиції. Сфера універсалій формується залежно від цілепокладальної діяльності та визначається як спільними, так і приватними цілями, що виникають у процесі суспільно-історичного розвитку. Відповідність інтерпретації тієї чи тієї традиції встановлюється в ході символічної інтеракції та міжкультурної комунікації.

Спираючись на уявлення щодо онтогенези особистісного розвитку, ми дозволили собі дещо пофантазувати щодо моделі суспільного розвитку і, таким чином, обрали модель універсального епохального циклу.

У нашому уявленні цикл складений із чотирьох структурних елементів: революція (стан розвитку, пов'язаний з народженням нового соціального суб'єкта «Ми») – інволюція (період розвитку, пов'язаний зі згортанням соціального простору, становленням і функціонуванням соціальних інституцій) – коеволюція (становлення соціального суб'єкта «Я») – еволюція (період розвитку, пов'язаний з розвитком соціальних інституцій) [24]. З наведеного змісту видно, що Модерн і Постмодерн складають цілісний цикл соціально-історичного розвитку. Звідси модерн немовби розкладається на дві складові: 1) період формування цілей і смислів розвитку, коли сутнісну роль відіграють мораль, ідеологія тощо (власне Модерн); 2) період формування засобів розвитку, коли мораль відходить на другий план, поступаючись місцем раціональній свідомості (Постмодерн).

Це доводить важливість за умов нинішніх суспільних трансформацій і появи новоутворюваних політичних, економічних, соціальних, правових та інших форм суспільного життя суб'єктивних (психосоціальних) явищ. Отже, в центрі розроблюваної нами методологічної матриці дослідження знаходиться категорія (ідея) психосоціокультурного як системоутворюючого чинника нових соціальних реалій і державного управління. Уявлення щодо психосоціокультурного чинника (або чинників) розвитку державного управління орієнтоване на досягнення глибинного підґрунтя, сутнісних засад та зв'язків між різноманітними процесами та явищами соціальної дійсності. Таким чином, два світи (внутрішній та зовнішній) доповнюють один одного і перший з них, власне, й визначає успіх суспільних перетворень.

Предметна специфіка соціокультурної методології, яка вирізняє її серед інших підходів, дає змогу розкрити контекстуальність державотворчого процесу, зокрема генезу державно-управлінської діяльності та феноменів соціально-політичної дійсності – інституцій та комунікативних практик, ініційованих суб'єктами політико-владних відносин, з одного боку, та культурно-символічних (ціннісних) і психосоціальних (глибинних) аспектів формування масової та індивідуальної свідомості – з іншого.

У загальнометодологічному плані соціокультурний підхід знаходиться, так би мовити, на перехресті культурно-антропологічного (символічного, знакового), соціологічного (соціально-матеріального, інституційного) та психосоціального (глибинного) вимірів соціальної дійсності, взаємопов'язуючи науки, які вивчають людину, суспільство та культуру. Осмислення нерозривності соціального та культурного, матеріального та ідеального, внутрішнього та зовнішнього, глибинного (в тому числі архетипів колективного несвідомого) порушує більш тонкі пласти та якісно інші взаємозалежності когнітивного й ціннісного та загалом спонукає до нового бачення проблематики розв'язання суспільних проблем та державного реформування.

Контекстуальне осмислення, ґрунтоване на соціокультурній методологічній матриці, дає змогу розглянути систему державного управління у кількох ракурсах та змушує замислитись над питанням факторних залежностей.

Перше питання – це функціонування інституційних практик державного управління в соціокультурному контексті у звуженому розумінні останнього поняття, коли державне управління та соціокультурний контекст існують та взаємодіють як нібито самотійні відокремлені сутності.

Друге питання – функціонування інституційних практик державного управління в соціокультурному контексті у розширеному розумінні останнього поняття. Тут державне управління постає як інституція керівна, яка цей соціокультурний контекст унормовує, задає йому «правила гри», взагалі багато в чому контролює.

Нарешті, третє – треба виходити з того, що державне управління, як і будь-яка соціальна інституція, певною мірою є всередині себе і для себе самого певним соціокультурним контекстом (се-

редовищем), яке спрямовує певні соціокультурні впливи на самого себе, а не тільки назовні. З цієї точки зору державне управління з його практиками постає як самоорганізована інституція, тобто певною мірою внутрішньо замкнута (церемоніал, ритуальність).

Зазначені питання вимагають свого осмислення з врахуванням напрацювань різних галузей соціогуманітаристики, підґрунтям якого стають контекстуальна методологія та міждисциплінарний синтез, адже осмислення соціокультурних феноменів складає чи не найпотужніший пласт наукового знання. Вирушивши одного разу цим шляхом, дослідник досягає всю багатогранність людського буття та його різноманітних форм.

У нашому дослідженні контекстуальну методологію структуровано навколо ключових категорій (понять) «культура» та «соціальність», які поєднує те, що їх інтерпретують антропологічно, тобто пов'язують з людською свідомістю. В усій своїй багатоманітності граней, сутностей, властивостей та форм існування культура реалізує буття власне як людське, соціальне, відповідно соціальний світ постає як світ культури, ґрунтований на смисло-організованій діяльності людини [119; 154; 224]. Зміни соціального порядку породжують нову психологію, мораль, людські взаємини, нові форми культурного буття, стилю та способу життя [61; 286; 302].

Цілісність соціального буття утримують його культурні та інституційні форми, вони ж визначають як «універсальні», так і виключно «самобутні» закономірності соціально-історичного розвитку [286; 302]. Водночас інституційні структури, зумовлені культурним та історичним контекстом, здатні відтворювати більш глибокі, історично вкорінені форми. Такими формами можуть бути базові соціетальні інституції, які регулюють відтворення людських спільнот та головних сфер суспільного життя, а їх активізуючим чинником – глибоко вкорінені у людській психіці способи мислення та сприйняття [26; 121; 247].

Соціокультурне середовище справляє глибокий вплив на розвиток людини, її ідентичність, а у більш широкому плані формує ментальність народу. Ментальність як своєрідна історична спадщина, набір способів і змістів мислення та сприйняття, інтегрує два роди смислоскладаючих та смислоутворюючих феноменів: усвідомлене з певної культури та підсвідомо засвоєне [128, с.14].

Пізнаючи, усвідомлюючи та переживаючи глибинні життєві смисли, кожна людина створює власну систему ціннісних орієнтирів, за допомоги яких встановлює зв'язки із зовнішнім соціальним та природним середовищем. Цінності – символічне вираження людини у світі, й саме рефлексія, мислення та активна робота свідомості роблять цінність цінністю у справжньому розумінні слова. Водночас цінності існують не лише як автономні ідеальні утворення, які когось на щось можуть мобілізувати, тим більше породжувати владу, інституції тощо, але й як специфічні символи – медіатори у складних ритуальних відносинах індивідів та груп, що зумовлюють їхні комунікативні практики.

Культурний механізм соціальної регуляції та ціннісні орієнтації людей потенційно реалізуються у публічній сфері та комунікативних практиках. Склалася традиція оперування поняттям політичної публічної сфери, формальні ознаки якої проявляють себе так: сутність публічної сфери розкривається у властивих їй «відкритості» та доступності [14], а її зміст – як процес комунікації [405]. Але у конкретних механізмах формування та реалізації реальної політики (real politic), крім публічних інституцій та процесів, присутній складник непублічного – неформальних практик; останні інколи можуть ставати впливовішими, ніж формальні. Тож розуміння публічної сфери має враховувати існуючі неформальні аспекти, їхній прояв на різних рівнях владної ієрархії, їхню роль при прийнятті рішень та оцінці результатів діяльності.

Виходячи з того, що методологія не замикається у вузьких рамках будь-якої дисципліни, засадовим для нашого дослідження стає міждисциплінарний синтез, що узагальнює управлінську практику у різних сферах та різноманіття досвіду минулого, осмисленого у проекції майбутнього, належного стану суспільства. У дослідженні резонуючих контекстів практики державного управління цілком слушним бачиться застосування контекстуальної методології, інструментарій якої складають системний, соціокультурний, інституційний, комунікативний, архетипний, циклічний та аксіологічний підходи.

Системний підхід допомагає нам уявити суспільство та будь-яку його складову як певний тип системи, яка складається з різних рідних взаємозв'язаних елементів та підсистем, властивостей та

відносин, утворених індивідами на основі механізму зворотного зв'язку, з метою реалізації соціально значущих принципів у життєдіяльності індивідів за допомоги законів, що діють у певних межах [99]. Уявлення про системний характер суспільства і про те, що формування, підтримання, інституційне закріплення будь-яких соціальних відносин, а також їхні зміни завжди відбуваються у певному просторі і часі, дає підстави здійснити соціально-топологічний аналіз державності.

У рамках інституційного та соціокультурного підходів аналізуємо сутність державотворчого процесу та державного управління в їхній культурно-історичній цілісності та взаємозв'язку. Обидва підходи подають соціетальний ракурс розгляду суспільства як цілісної структурованої системи, підґрунтям якої є або інституційні або культурні компоненти. Це дає змогу виявити траєкторії та зміст соціальних змін, у тому числі і в історичній ретроспективі, а також розглядати комплекс соціальних взаємодій від соціальних практик до базових інституцій, що існують у заданому соціокультурному контексті та визначають ці структури, особливості їх заломлення за різних умов, ціннісних домінант та досвіду особистості [168].

Конституювання динамічної системи «людина – суспільство – держава» здійснюється у межах циклічного підходу. Особливістю нашого дослідження стає концептуально інший ракурс аналізу суспільно-історичного розвитку, засадовими для якого є уявлення про нелінійний характер історичного процесу. Ці уявлення акумульовані у моделі універсального епохального циклу та психодіагностичних методиках кількісного та якісного аналізу соціетальних властивостей, станів і процесів, що їх було розроблено вітчизняною науковою школою архетипіки. На основі циклічних уявлень про суспільний розвиток з'являється надійна інструментальна можливість реконструювати об'єктивну логіку головних історичних змін, супроводжуваних такими подіями, як «революції», трансформації, державні перевороти, різноманітні прояви стихії соціального протесту, локальні та глобальні війни тощо. Останні припадають на так звані транзитивні (перехідні) стани суспільного розвитку і цілком можуть бути своєрідним індикатором епохальних змін. Важливими також є уявлення про циклічний характер

психічного розвитку людини, адже вона є одним з головних елементів суспільної будови. Стосовно цього корисними є теоретико-практичні узагальнення Д.Фельдштейна [396]. Цей дослідник довів циклічний (періодичний) характер змін у психологічній структурі особистості і, відповідно, у психічній структурі її діяльності.

Формування концепції універсального епохального циклу стало поштовхом до спроби трансформації онтологічного підходу до архетипів в якісно-кількісну методологію. Якщо спиратися на соціетальні критерії та циклічні уявлення, то стає очевидним, що незмінність успадкованих образів колективного підсвідомого, обґрунтована К.Юнгом та його послідовниками, може мати динамічний характер. Визнання динамічності архетипів спонукало до подальших наукових пошуків та формування нової науково-дослідної методології аналізу соціальної та соціетальної поведінки загалом. Тож на ґрунті архетипного підходу досліджуємо роль психосоціального чинника у соціальних перетвореннях та глибинних (архетипних) регулятивах політичного повсякдення, визначаємо відмінності соціальних та соціетальних властивостей, станів і процесів.

Порівняння модусів ідентичностей показало, що система первинних понять є засадово аксіологічною: глибинні смисли несуть у собі невід'ємні ціннісні смисли, здатні породжувати владу, інституції тощо. Як автономні ідеальні утворення, цінності мають могутній мобілізаційний потенціал, тим паче вони постають і як специфічні символи – медіатори у складних ритуальних відносинах індивідів і груп. Мобілізаційна та символічна основа цінностей як відображення психосоціальної сутності розкривається у публічній сфері комунікативних практик.

У нових реаліях соціального-історичного розвитку держави розв'язують непросте питання – вибір шляху, який відповідатиме майбутньому належному стану суспільства й держави. Складність цього вибору пов'язана із завданням збереження цілісності інституційної організації, історичних традицій та соціокультурних особливостей країни та переосмислення цієї цілісності відповідно до нових історичних реалій. Це завдання потребує вивіренних управлінських рішень та відповідальності за зроблений вибір.

Політику та державному діячеві сьогодні важливо зрозуміти, що енергетику його успіху в справі політичної мобілізації ста-

новить не стільки домінування на ґрунті ресурсу соціально-матеріального – державно-посадового статусу, престижу, авторитету чи наявних матеріальних і фінансових переваг, скільки використання інтелектуального і духовного потенціалу широкого спектра суб'єктів державної політики і різноманітних практик господарювання.

1.4. Державно-управлінські реформи в системі соціокультурних трансформацій

Уявлення щодо світу, який постійно змінюється, не можуть залишатися постійними. Їх трансформація пов'язана з переосмисленням наслідків та результатів глобалізації.

Глобалізація як світове історичне явище і феномен, а також як об'єктивна закономірність сучасного розвитку людства привертає дедалі більшу увагу. Вперше цей термін з'явився 1961 року в Оксфордському словнику англійської мови, науковий термін «глобальний» вже до середини 1980-х років став розповсюдженим у мовах 55 народів світу, на яких вже тоді виходило близько 1600 видань, так чи інакше пов'язаних із глобальною проблематикою [26, с.111]. Сьогодні, зазначає П.Штомпка, можна говорити про глобальну структуру політичних, економічних і культурних відносин, що поширюються за будь-які традиційні кордони й пов'язують окремі суспільства в єдину систему [428, с.120].

Відтепер соціальний світ дедалі більше стає єдиним і взаємозалежним, водночас залишаючись розколотим, ієрархічним, конфліктним та нерівним. Йдеться про одночасний прояв двох, як може здатися, взаємовиключних світових тенденцій, розглядуваних під назвою «парадокс глобалізації». З одного боку, відчутно зростає взаємозалежність країн світу і звідси – відносна «стандартизація» національних культур, що об'єктивно відображає еквіфінальну сутність глобальних трансформацій. З іншого боку, зростають культурні диференціації та дезінтеграції, пов'язані з такими явищами, як етнічне та релігійне відродження, активний прояв і поширення процесів регіоналізації та локалізації [281]. Зазначені метаморфози і протиріччя знайшли своє відображення у понятті «глокалізація», яке ввів у науковий обіг шотландський соціолог Р.Робертсон [468, р.31 – 51]. Щільна насиченість надзвичайно су-

перечливих процесів глобального світу, по суті, стає викликом державності, державній спроможності, потенціалу держави, а також демократії та демократизації.

Тож глобалізація залишається неоднозначним явищем, тому відкритим є питання про те, що таке глобалізація як процес, який веде до створення однорідної (універсальної) світоцілісності. Чи це імператив, що виявляє альтернативні можливості (варіанти) втілення різних ідентичностей і проявів різних аспектів людської природи? Або ж це породження новітніх зрушень у виробництві, інформатиці, культурі, що має свої історичні прецеденти [421, с.52 – 56]?

Розуміння процесу глобалізації як посилення взаємозалежності світу, його концептуалізація в розумінні причин, структури, наслідків і логіки людського розвитку стали предметом широких дискусій, які розгорнулися наприкінці ХХ сторіччя. При цьому сутність глобалізації визначають через широкий діапазон інтерпретацій — від розуміння її як «інтенсифікації світових соціальних відносин, які поєднують найбільш віддалені міста та події» (Е.Гідденс), як «дедалі збільшуване усвідомлення світу як єдиного й неподільного» (Р.Робертсон), як «зростання та ущільнення мережі світових соціальних взаємин» (О.Гьофе) до уявлення про неї як про «процес, що розмиває географічні обмеження соціокультурних настанов» (М.Уотерс), як «процес уніфікації соціальних та економічних, фінансових та технічних, художніх та наукових явищ по всьому світові» (І.Кондаков). Розгорнуте визначення глобалізації надала М.Арчер, яка визначила цей феномен як багатогранний процес, який призводить до дедалі глибшої світової взаємозалежності структури, культури і суб'єкта та супроводжений стиранням традиційних кордонів. Глобалізація, підкреслює М.Арчер, — це частина світового соціально- і культурно-історичного процесу [422, с.211].

Незаперечною хіба що є констатація того, що глобалізацію сприймають переважно як квінтесенцію сучасного етапу розвитку всього світу [106, с.43], який вирізняє прискорене формування взаємозалежності та взаємодії країн і народів внаслідок інтенсифікації економічних, політичних, культурних та інших зв'язків між ними [16, с.114 – 137]. Варто підкреслити, що сьогодні всі соціально-історичні процеси надзвичайно прискорилися внаслідок

док новітніх досягнень науково-технічної революції, а феномен глобалізації як один з головних сучасних світових процесів зумовив провідні тенденції трансформаційних змін у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства і людства загалом – економіці, політиці, культурі, управлінні тощо.

Щодо витоків та історичної хронології глобалізації також має місце неоднозначність поглядів. А втім, серед визначальних періодів історії глобалізації, на нашу думку, небезпідставно можна виокремити:

- добу римської античності, особливо з проголошенням Римської імперії (I – V сторіччя н.е.), з посиленням у ній принципу суб'єктивно-прагматичного над загальним (витоки);

- добу Просвітництва (друга половина XVII – XVIII сторіччя) з її ідеєю цінності людини, утвердженням самосвідомості й самооцінки особи та, зрештою, концепцією освіченого абсолютизму (становлення);

- добу Постмодерної сучасності (друга половина XX – початок XXI сторіччя), яку започатковує доба «Великої депресії» в країнах євроатлантичного ареалу, підхоплюють трансформаційні процеси в країнах колишнього СРСР, Китаю, Індії, Північної Африки та Близького Сходу (розвиток). Ця доба відзначена бурхливим науково-технічним прогресом, становленням сучасних інформаційно-комунікативних технологій та інформаційно-інноваційної економіки, що невідворотно змінило людське сприйняття простору та часу.

Зазначені вище періоди історії глобалізації як соціального феномена і однієї з фундаментальних тенденцій в розвитку людства мов листковий пиріг перемежані життєдайними періодами, що живлять еволюцію інтернаціоналізації як комплементарної (до глобалізації) світової тенденції. Це відповідно епохи, що передують визначеним вище періодам історичного розвитку глобалізаційних процесів: грецької античності (головним чином VIII – I сторіччя до н.е.), Відродження (XIV – XVI сторіччя) і Модерну (XVIII – перша половина XX сторіччя).

Природно, що в контексті еволюції феномена глобалізації ствердилися дві протилежні точки зору. Згідно з однією, глобалізацію розглядають як складний соціально-історичний феномен,

що впливає на перебіг подій у різні епохи, в тому числі й у ті, в яких вона не є домінантною. Так, глобалізацію доби передмодерну ототожнюють з політичними й військовими імперіями, світовими релігіями, міграційними рухами кочових народів до земель аграрних суспільств. За доби раннього модерну глобалізація виявляє себе з європейською колоніальною експансією, яку проводили під знаком цивілізаторства. Глобалізація за доби модерну пов'язана з індустріалізацією, поширенням ідей лібералізму, націоналізму та марксизму, формуванням всесвітньої системи націй-держав, пов'язаних з різними режимами регулювання та управління. За доби постмодерну сучасний образ глобалізації створюють нові інформаційні та комунікативні технології та транснаціональні корпорації. В кожному з періодів загальної глобальної історії людства відбувалися власні специфічні процеси, які були важливими кроками до сучасності, проте лише наприкінці ХХ сторіччя процес глобалізації вийшов на якісно новий етап свого становлення.

Згідно з іншою точкою зору, глобалізація є виключно рисою сучасності, коли навіть місцеві соціальні явища формуються під впливом наднаціональних процесів. У подібних концептах процес глобалізації уявляється вміщеним у структуру світ-системи (І.Валерстайн). Нинішній етап глобалізації інтерпретують як безпрецедентне, унікальне явище, пов'язане виключно з розвитком новітніх інформаційних технологій і формуванням на їхньому ґрунті «new economy» (Д.Белл, О.Тоффлер, Дж.Сорос, Ю.Габермас).

Перспективні пізнавальні можливості наукової рефлексії над глобальними трансформаціями надає вітчизняна теорія «універсального епохального циклу» (Е.Афонін, А.Мартінов), яка виокремлює три рівні соціального: індивідуальний, суспільний та цивілізаційний. Кожен з цих рівнів має свої особливості адаптації до імперативів процесу глобалізації, різну структуру та тривалість циклів соціального розвитку. Особистісний рівень соціального циклу розгортається швидше за інші та реалізується зі зміною генерацій. Суспільний (або національно-державний) рівень соціального циклу є тривалішим за особистісний, але менш протяжним, ніж цивілізаційний цикл. Цивілізаційний цикл соціального розвитку є найбільш тривалим. Його ритм спричинений життєдіяльністю людства й системою міжнародних відносин, головни-

ми суб'єктами якої є національно-державні утворення та їх угруповання, що входять до соціокультурного ареалу певної локальної цивілізації [26]. Будучи за своєю природою міждисциплінарним, зазначений підхід включає архетиповий, психосоціальний, соціокультурний, інституційний, цивілізаційний та інші соціальні підходи. Широкий методологічний арсенал цих підходів, власне, й надав розробникам вітчизняного синтетичного підходу можливості сформувати власну інструментальну базу – евристичну модель «універсального епохального циклу», що дає змогу здійснювати ретроспективний фактографічний соціально-історичний аналіз. Своєрідну верифікацію такого аналізу забезпечують дві авторські психодіагностичні методики:

- психодіагностична (проективна, кількісна) методика «кольорових переваг» (Е.Афонін), яка дає змогу вимірювати код національної культури та контролювати його можливу флуктуаційну динаміку під час радикальних соціально-історичних змін; визначати границі вікових когорт за умов досягнення суспільною системою свого нормативного стану;

- психодіагностична (якісна) методика «БАД» (Л.Бурлачук, Е.Афонін, О.Донченко), яка дає змогу вимірювати якісні параметри соціальної системи і на цій підставі оцінювати можливості соціально-інституційних змін.

Таким чином, у рамках вітчизняного міждисциплінарного підходу з'явилася можливість отримати чіткі критерії ідентифікації психосоціальної культури соціальних суб'єктів, характеру та спрямованості соціальних процесів, їх ключових тенденцій та цінностей, а також відповідності певним епохам розвитку окремих суспільних систем, локальних цивілізацій та глобальної цивілізації загалом. Зокрема, новітній час історії, за визначенням вітчизняного підходу, – це доба становлення та розвитку постмодерних суспільств. Для країн євроатлантичного ареалу та Японії новітній час – це відрізок їхньої історії від кінця XIX до початку XXI сторіччя; для України та переважної частки пострадянських і постсоціалістичних країн цей період історії загалом починається від 1980-х років. Проте на тлі панівної сьогодні тенденції руху країн світу до Постмодерну можуть бути винятки, як це, наприклад, засвідчують процеси в пострадянській Білорусі. Отримані у перебігу авторсько-

го моніторингу загальносистемних (соцієтальних) змін дані переконливо свідчать, що Білорусь (на відміну від Росії та України) переживає процеси класичного революційного модерну, що робить їх, говорячи словами О.Шпенглера, співзвучними добі революційних подій початку XX сторіччя в Росії.

Хоч би як внутрішньо не перебудовувалась сьогодні світова система людства, вона завжди глобально залишається цілісною. І якщо на різних етапах світової історії ступінь усвідомлення цього факту суттєво різниться, то на порозі третього тисячоріччя, схоже, світова спільнота нарешті спромоглась охопити єдиним поглядом всю світову панораму. Водночас наукові експерти по-різному оцінюють сучасний етап глобалізації. Так, економісти підкреслюють «уніфікуючий» вплив глобалізації, натомість культурологи, навпаки, наголошують на зростанні соціокультурних відмінностей та їх розмаїтті. Політологи ж указують на «інтегруючі» та водночас «фрагментуючі» моменти цього процесу.

Визначальними чинниками процесу глобалізації та глобальних трансформацій відтепер стають демократизація і модернізація, розвиток наукових технологій та інформаційно-комунікативних зв'язків. При цьому каталізатором процесів демократизації є «західна» цивілізація (країни євроатлантичного ареалу), яка змушує решту «незахідних» країн світу пристосовуватися до домінуючої західної моделі суспільного розвитку. Із завершенням індустріальної (модерної) доби світової історії відкривається нова (постмодерна) доба постіндустріальної цивілізації, ґрунтована на інформаційних технологіях та відповідних часові культурних формах. Завдяки економічним, технологічним і військовим потужностям, які забезпечували колись вплив капіталістичних країн на колоніальний світ, а тепер зразкам масової культури, що їх активно поширюють засоби комунікації у світі, західна культура перетворюється на символ нинішньої глобальної цивілізації.

Світова експертна думка дедалі голосніше пов'язує глобалізацію з новою хвилею процесу модернізації, засадовими для якої є «капіталізм» і «демократія», а відтак і історію глобалізації ця експертна думка ототожнює з процесом вестернізації або американізації. Іншими словами, глобалізація постає в очах експертів і поширюється в свідомості широкої світової громадськості як на-

слідок експансії капіталістичної (ринкової) економіки, розвитку науково-технічної сфери та процесів демократизації, інтенсифікації взаємодії різних світових культур, а також завдяки активній модернізації «периферії».

Від кінця 1960-х років цей процес активно виявляє себе через інтенції до єднання світового фінансово-економічного простору, розвиток інформаційного суспільства та становлення глобальної масової культури. Бурхливий розвиток засобів масової комунікації (особливо супутникового телебачення та Інтернету) кардинально вплинув на стан відкритості національно-державних утворень, територіальних автономій та міждержавних кордонів. Глобальна комунікація задала нові стандарти виробництва культурних артефактів, поширення предметів масового споживання та зразків масової культури. Помітно активізувалася діяльність міжнародних урядових, неурядових та транснаціональних організацій. З боку науковців, політиків і державних діячів артикулюється мультикультуралізм (багатокультурність) як принцип і механізм суспільної інтеграції. Проте за зовнішнім прагненням до універсалізації світу приховуються більш складні і неоднозначні процеси гомогенізації й одночасно зростання його багатоманітності.

Потужне транскордонне пересування товарів, послуг, капіталів і робочої сили, розвиток транснаціональних корпорацій та банків, прагнення до формування єдиного ринкового господарства суттєво похитнули модерні ідеї національної державності. На міжнародній арені транснаціональні корпорації завдяки контролю над великим капіталом та важелями впливу на реальну політику стають впливовими гравцями, зменшуючи повноваження і роль у міжнародних відносинах національних урядів. Мірою того, як традиційні національні держави поступаються владою міжнаціональним об'єднанням, уніфікацію та одновимірність національної політики змінює поліфонія. Відповідно й такі примордіальні риси національно-державного утворення, як мова, культура, традиції, стають «заручниками» інтенсифікації та глобалізації міграційних потоків. Врешті-решт вони виявляються нездатними відігравати роль універсальних регуляторів суспільної інтеграції. Натомість особливого значення набувають етнокультурне різноманіття та ідентичності.

На межі XX – XXI сторіч у суспільній свідомості і частково в політичній практиці країн так званої «глобальної півночі» явно позначилося послаблення, ерозія цінностей нової (постмодерної) культури – індивідуальної свободи, творчого самовираження, раціональної свідомості і переважно правових форм суспільного регулювання і, навпаки, зміцнення цінностей традиціоналістської культури – колективного неформального права, групової ідентичності та міфологічної свідомості [281]. Власна неоднорідність західної цивілізації стала на заваді як проекту універсалізації світу за типом плавильного тигля, так і реалізації проекту мультикультуралізму. Як результат, стратегія вестернізації виявилася неспроможною відповісти на виклики глобальних трансформацій, змушуючи уряди країн переосмислювати сутність модернізації та державної спроможності, що визначатимуть місце країни в сучасній світовій системі координат. Понад те, поширювані західною цивілізацією інституції та цінності, включені в інший соціокультурний контекст, виявили здатність змінювати свою змістовну сутність. Тому, наприклад, світовий проект США суттєво відрізняється від глобальних планів міжнародного ісламізму або китайської моделі «Піднебесної», а російське усвідомлення «світового порядку» може категорично не збігатися із загальноєвропейськими чи, скажімо, японськими характеристиками «всесвітності» в політиці, економіці, культурі (рівно як і з американськими, корейськими чи ісламськими уявленнями про глобальне ціле та перспективи його розвитку) [178].

У розгортанні політичної глобалізації та демократизації важливу роль відіграло руйнування соціалістичної системи (передусім розпад на окремі держави колишніх Радянського Союзу, Югославії, Чехословаччини) та ліквідація режимів соціалістичної орієнтації у країнах третього світу. Після розпаду СРСР (1991 рік) були подолані ідеологічні перешкоди на шляху відродження глобального капіталізму, відповідно процес глобалізації пішов в якісно новому напрямку. Так, американський політолог Ф.Фукуяма у праці «Кінець історії» зробив висновок про остаточну перемогу ліберальної ідеології [402]. Здавалося, суто формально, у глобальному масштабі лібералізм більше не має рівного собі конкурента, принаймні у Східній Європі.

Від часу розпаду СРСР та «параду суверенітетів» нові незалежні держави відкриваються для радикальних змін на задекларованому ними і непростому шляху переходу від тоталітаризму до демократії. Новостворені демократичні системи нерівномірно й нелінійно долають цей шлях. Прогресивне зростання нових елементів системи часом змінюється на зворотні (інверсійні) тенденції, що набувають тимчасово сили під тиском глибоко вкорінених у життєдіяльності наших народів соціокультурних та політичних традицій минулого.

На це явище ще у 1990-ті роки звернув увагу С.Гантінгтон, досліджуючи три хвилі глобальної демократизації, які призвели до зростання на планеті кількості країн з демократичною формою правління. Згідно з С.Гантінгтоном, на кожному з таких історичних проміжків зворотна хвиля вимивала із зони демократії значну частину новоутворених демократичних країн, повертаючи їх до традиційної зони (авторитаризму). Спостерігаючи процес глобального поширення демократії, науковець прозорливо передбачав проблеми, що надаватимуть певного забарвлення процесам демократизації в нових демократичних системах. Перша з них – проблема транзиту (від тоталітаризму до демократії), що її складає непростий шлях реформування інституцій і процедур, зміни політико-управлінської еліти та апарату державної служби, розширення та оновлення ідей і принципів демократичної політичної культури. Друга – проблема контекстуальності, що її живить незмінна специфіка національних культур. Адже вкорінені у природі самого суспільства, його економіці, культурі та історії властивості, незалежно від форми правління, є унікальними для кожної країни. Проте С.Гантінгтон не схильний надто перебільшувати вплив цієї проблеми на успіх чи невдачу у справі демократичної консолідації. Зрештою, третя – проблема системності, що її породжують функціонування та розвиток складної демократичної системи. Всі ці проблеми пов'язані з незрілістю демократичної системи, відсутністю зворотних зв'язків, неспроможністю приймати рішення, схильністю до демагогії, пануванням своєкорисливих економічних інтересів тощо [411, с.226 – 228].

У науково-експертній спільноті, мабуть, ніколи не буде консенсусу щодо концепту демократії, проте не підлягають сумніву

взаємозалежності, що виникають між цінностями демократії – виборчим процесом та плюралізмом, громадянським свободами та функціонуванням уряду, політичною участю та політичною культурою. Всі вони є невід’ємною умовою демократії за доби глобальних трансформацій і визначають цільові установки демократичних реформ, стають засадовими вимогами здійснення інституційних та соціокультурних перетворень суспільства та держави, а відтак є індикаторами успішності їх здійснення.

Глобальний процес демократизації та пов’язане з ним прагнення багатьох сучасних диктатур забезпечити собі внутрішню та зовнішню легітимність призвели до виникнення чисельних гібридних режимів – демократичних назовні, але авторитарних по своїй суті. Демократичні аспекти цих режимів стають джерелом отримання економічної, політичної, гуманітарної допомоги з боку Заходу у проведенні реформ, підтримки зовнішньополітичного іміджу та репутації держави. «Гібридність» режиму вирізняє наполеглива церемоніальність процедур: вибори в країні відбуваються, але під контролем влади, преса вільна, але у певних рамках, політична культура розвинена слабо, а громадянські свободи реалізуються частково.

Феномен «гібридних режимів», по суті, виразно демонструє інституційний та соціокультурний аспекти реформування державної політики. Перше виявляє себе у неспроможності суспільних структур та інституцій узаконити те, що повинно слугувати потребам та інтересам більшості населення, рівно як і виконати узаконене. Друге полягає у деградації мистецтва та здатності громадян співвідносити суспільні питання та особистісні проблеми, бачити зв’язок між ними, що призводить до аполітичності та байдужості до всіх суспільних питань. За таких умов, вважає З.Бауман, на тлі фрагментації суспільства, ерозії публічної сфери та вимивання лав «зацікавлених громадян» демократія вихолощується, перетворюється на «демократію без народу та без громадян» або вироджується в олігархію чи в охлократію [37, с.230 – 231].

Політичні та соціально-економічні інституційні спадковості, що залишилися після краху комуністичної системи, виявляються вельми родючим ґрунтом, на якому сьогодні зростає нова генерація гібридних режимів, що розташувалися між полюсами демо-

кратій та автократій. Найбільшу волю долати залишки радянського минулого виявили країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія), які несуть у собі євроісторичну протестантську традицію, що допомогла їм здійснити внутрішні реформи та інтегруватися в європейський демократичний простір. Країни азійського регіону (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), маючи вкорінену історично кланово-племінну традицію, досить швидко її відновили та продовжили свій розвиток як автократії. Росія завзято реалізує на пострадянському просторі свої історичні імперські амбіції, що час від часу набувають різних формопроявів: військового (Чечня, Грузія) чи політико-економічного тиску (Білорусь, Україна), маніпулювання масовою свідомістю тощо.

Україна на шляху національного державотворення також стикається із суттєвими ускладненнями. По-перше (на відміну від інших держав – республік колишнього СРСР), вона хоч і несе в собі історичну спадщину прагнення до національного суверенітету, але ця інтенція поєднується з відсутністю досвіду державотворення, якого тільки тепер країна набуває. По-друге, специфічне географічне розташування України (на перетині «великого шовкового шляху» та «шляху із варяг у греки») змушує її врівноважувати свої зовнішньополітичні стосунки, подаючись у бік «багатовекторності». Це повною мірою стосується її стосунків із Європейським Союзом та Росією. По-третє, специфічність (порівняно з багатьма пострадянськими країнами) національного культурного коду («золотий переріз», або співвідношення частин цілого як 1:2) суттєво радикалізує не тільки українські демократичні тенденції, а й зворотні «відпливи» від демократії. Так, цілковито світовою демократичною подією було визнано «помаранчеву революцію» в Україні (2004 рік). Проте вже за рік Україна (в контексті зворотних тенденцій) стала стрімко втрачати свої демократичні надбання, перетворюючись, за даними міжнародного рейтингу демократії «Economist Intelligence Unit», спочатку із зразка на «неповноцінну демократію» (2010 рік), а сьогодні вже на «гібридний режим» (2011 рік). Суттєвого погіршення негативна динаміка показників якості демократії в Україні зазнала впродовж останніх років: 52-ге місце (2006 рік) – 53-тє (2008 рік) – 67-ме (2010 рік) – 79-те (2011 рік) [442].

Наведений приклад «соціальних флуктуацій» в Україні переконливо демонструє нелінійний характер переходу країн від тоталітаризму до демократії, розкриває причину тривалості й складну природу транзиту, у перебігу якого постають сучасні демократичні суспільні інституції; відроджуються засади складної ринкової економіки; набувають належного міжнародного статусу та належної зовнішньополітичної стратегії міжнародні відносини в Європі та Азії [386, с.80].

Відповідно постає ключове питання: чи адекватною і достатньою є відповідь національної політико-управлінської еліти, аби здійснити успішний вихід України із системної кризи та забезпечити її сталий розвиток за нових цивілізаційно-історичних умов глобалізації?

Як буде показано далі, кардинальний виклик, що його зазнає людство з переходом до нової соціальної реальності, потребує відповідей, здатних подолати інерцію свідомості, що склалася впродовж більш ніж трьох сторіч доби Модерну. Тому не дивно, що навіть політики в своїх уявленнях змістовно плутаються, підмінюючи нові, лише народжувані тенденції старими уявленнями, що відживають свій історичний час.

Осмислення результатів політичних, економічних та культурних змін, що їх зазнали за останні двадцять років країни – республіки колишнього СРСР, спонукало науково-експертну спільноту до перегляду прогнозів щодо перспектив демократизації посткомуністичних політичних режимів. Адже початково суспільно-політичні трансформації сприймали у вигляді єдиного лінійного вектору – від розпаду тих чи тих різновидів авторитаризму до поступового вибудовування консолідованої демократії ліберального типу, що отримав назву «демократичного транзиту». Вважали, що «перехідні» країни неминуче мають пройти типологічно єдині стадії демократизації: ерозію та розпад авторитаризму, режимну лібералізацію, інституційну демократизацію, етап неконсолідованої демократії й, зрештою, демократичну консолідацію. І хоча фахівці були єдині у думці, що швидкість просування «телосу» до консолідованої ліберальної демократії залежить від сукупності внутрішніх та зовнішніх обставин, сам вектор руху бачили цілком визначеним [232, с.123].

Втім, помилковим визнано прогноз щодо швидкого переходу до демократії внаслідок кропіткої роботи посткомуністичних еліт над конституціями [416]. Конституційна колізія України є прикладом невтішної делегітимації самої суті конституційного ладу та конституційного управління країною. Натомість підтвердилося припущення, що головною перешкодою модернізації є не стільки культурні, скільки бюрократичні бар'єри, що їх підтримує існуюча в країні система управління [201, с.3 – 17]. У контексті конституційних перипетій кричущими стали проблеми зловживання політичними та економічними свободами з боку національних політичних еліт та фінансово-промислових груп. Суть цих проблем полягала в тому, що Україні потрапила до «зачарованого (еклезіастового) кола», що спричинив спочатку так звану «конституційну кризу» (1995 – 1996 роки), а нині «соціально-економічну кризу» (2006 – 2012 роки). Виходом з першої кризи стало застосування в новоприйнятій Конституції України принципу «розподілу влад». Щодо виходу з другої кризи процес її осмислення триває. Хоча практична відповідь на подібний виклик демократії часів «Великої депресії» (1929 – 1933 роки) продемонстрував «новий курс» Президента США Ф.Рузвельта. Його суть полягала у диференційному підході до суб'єктів господарювання, що його було реалізовано через податкову систему і частково через керовану інфляцію.

Доволі суперечливим виявилось також питання щодо прима-ту міжнародних (зовнішніх) або внутрішніх чинників у перехідних суспільствах. У дослідженні «Конкурентний авторитаризм: «гібридні режими» після Холодної війни» (2010 рік) С.Левицький і Л.Вей проаналізували вплив міжнародної спільноти на внутрішньополітичний баланс сил у перехідному суспільстві. Поняттям «конкурентного авторитаризму» автори позначили режими, в яких формально демократичні інституції окреслені, але по суті їх важко віднести до демократичних, оскільки ігрове поле значно викривлене на користь головуючих акторів [452, р.4]. Подібні «гібридні режими» вони розглядають не лише як тимчасове явище перехідного періоду, а як сталу політичну систему, здатну існувати впродовж тривалого часу.

Вивчаючи траєкторії розвитку сучасних перехідних режимів, С.Левицький і Л.Вей спираються на уявлення про зовнішні

та внутрішні чинники. Зокрема, вони визначають вплив на ситуацію трьох незалежних чинників: зовнішньополітичних зв'язків «гібридних режимів» з Заходом, важелів впливу (економічних та політичних) Заходу та організаційного потенціалу режиму. Рівень кореляції між цими чинниками, власне, й віддзеркалює певну траєкторію режиму. Так, у регіонах з широкими зв'язками з Заходом (наприклад, у Центральній Європі та Південній Америці) масштаби міжнародної політичної та економічної підтримки суттєво сприяли демократичним перетворенням, що дало змогу суттєво обмежити владу правлячих еліт, навіть за складних соціальних умов. Натомість там, де зв'язки з Заходом були менш широкими (наприклад, у пострадянських країнах), результат політичного розвитку був визначений переважно організаційним потенціалом режиму. Іншими словами, навіть за сприяння Заходу результат суспільно-політичних трансформацій залежить від політичної волі політико-управлінської еліти та позиції громадян. Отже, роблять висновок дослідники, зовнішні чинники здатні змінювати внутрішні стимули та розподіл влад у частині способів дії, що стають вирішальними з точки зору наслідків для режиму. Проте їхня міра залежить від внутрішньої ситуації. Наводячи як приклад «гібридного режиму» Україну, Л.Вей зазначає, що спостережуване останнім часом у ній «падіння демократії» – це не вияв потреби населення в авторитарній владі, а радше можливості для конкуруючих політичних угруповань порушувати демократичні норми.

Цінність здійсненого зазначеними вище авторами дослідження полягає в тому, що вони переконливо довели наступне положення: геополітика здатна управляти національною політичною еволюцією, проте лише державна спроможність, скріплена політичною волею, якістю людського потенціалу та цінностями, визначатиме перспективи розвитку країни, успішність здійснюваних нею реформ, її імідж на зовнішньополітичній арені та місце в сучасному глобальному світі.

Складна доля української демократизації віддзеркалює широке коло процесів, у тому числі й об'єднаних поняттям «модернізація», що постає для України як програма не здійснених у ній реформ. Проте у XXI сторіччі це поняття наповнюється новим змістом і стає невід'ємною складовою саморозвитку національної дер-

жави і суспільства. Щоправда, наявність взаємозв'язків між феноменами «модернізація» та «демократизація» сучасні експерти піддають глибоким сумнівам. Сучасне тлумачення поняття «модернізація» має звужене та широке розуміння. У вузькому – прагматичному розумінні модернізацію характеризують як процес перетворення суспільства у напрямку підвищення його конкурентоспроможності у світовому господарстві за рахунок нових джерел розвитку, пов'язаних з інноваційною економікою та новими технологіями. Причому ця стратегія однаковою мірою властива як демократичним, так і недемократичним країнам. У широкому розумінні головними трендами модернізації є зміни системи інституцій, їхньої спеціалізації та поєднання з системами саморегуляції – представницькою демократією, вільною ринковою економікою, незалежною судовою системою, автономною наукою, незалежною від влади культурою та іншими інституціями, що забезпечують вільний обмін ідеями, містять механізми проведення відповідальної політики та управління, стверджують права та свободи людини [361, с.12, 25].

Незавершена фрагментована демократизація українського суспільства і держави породжена амбівалентністю людської самосвідомості та подвійності інституційної системи суспільства. При цьому «інституційна гіперповноцінність» українського суспільства, що детально описана вітчизняними соціологами Є.Головахою та Н.Паніною, виросла зі згоди людей жити в такому інституційному просторі, де діють старі та нові інституції, які забезпечують своїм суперечливим співіснуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції та стабільності атрибутів інституційності [85, с.15]. «Психосоціальна інфляція» і структурна розмитість важливих сфер колективної психіки спричинили патопсихологічний стан, в якому Україна, за даними моніторингу загальносистемних змін (Л.Бурлачук, Е.Афонін, О.Донченко), перебуває з 2006 року [28, с.28 – 43]. Глибинні процеси суспільно-трансформаційних змін та особливості психосоціальної культури нашої країни багато в чому зумовили характер і динаміку змін у всіх сферах суспільних відносин.

Глобалізаційний тренд, що приходить на зміну інтернаціоналізації та набирає сили у контексті світових суспільно-трансформа-

ційних процесів, суттєво змінює традиційні уявлення щодо природи, чинників та механізмів суспільного розвитку. Нині відбуваються радикальні зміни майже в усіх сферах людської життєдіяльності – національній та міжнародній, політичній та економічній, соціальній та духовній. При цьому сплетіння і взаємозв'язок усіх цих складових за нових умов надзвичайно ущільнені. Але головне: за нових соціальних умов кардинально змінюється системоутворюючий чинник життя суспільства, який переводить наголоси людської уваги із контексту зовнішнього – соціально-матеріального – на контекст психосоціальний.

Об'єктивний стан сучасних трансформаційних процесів відбувається на тлі загальноісторичних змін, що їх символізує вихід сучасних суспільних систем за межі доби модерну. Зростаючи з природи модерного суспільства й модерної цивілізації, ставши, так би мовити, їхніми комплементарними частками, постмодерні суспільства й людство загалом внутрішньо долають характерні їм природні властивості. Адже всі ці зміни органічно пов'язані зі змінами, що їх несе в собі безпосередньо людина, її психосоціальна культура. За умов суспільно-трансформаційного процесу, що спрямовує зміни від тоталітаризму до демократії, притаманний модерному минулому психосоціальний тип «емоційно чутливої» людини замінюється на психосоціальний тип людини «раціональної», яка, власне, й утворює сучасність в її постмодерному суспільному чи цивілізаційному сьогоденні. Внаслідок такого своєрідного «соціального трансферу» змінюється засадове ціннісне підґрунтя суспільно-цивілізаційної системи: на провідні позиції виходять окрема особистість та пов'язані з нею ліберальні цінності. Відтак на зміну соціальній ідентичності, властивій самосвідомості людини модерного суспільства, з її матеріалістичною картиною світу та тотожністю із соціальними групами та класами, приходить нова багатовимірна психосоціальна реальність – соціетальна ідентичність.

Обидва зазначені вище модуси ідентичності формуються єдиним кодом соціальної культури, але у формуванні нової – соціетальної ідентичності визначальну роль відіграють нематеріальні культурні цінності. І це створює нові – психосоціальні проблеми, зокрема кризи національної ідентичності.

В сучасному постмодерному світі матриця психічних цеглинок стає підґрунтям не лише психічної реальності, а й того, що вона породжує, – соціального символічного світу та його соціально-матеріального втілення [28, с.30]. Перефразовуючи постмодерністів (З.Бауман, Ж.Бодрійяр), можна сказати, що сучасний цивілізаційний світ розвивається у напрямку ствердження світу симулякрів та симуляцій, які «підмінюють» реальний світ ілюзією реальності, розмивають значення соціально-матеріальних історичних процесів, сприяють утраті соціальної та історичної пам'яті, знищують уявлення щодо нормативності та девіації тощо. «Розчинення» соціального (культурного, етнічного) породжує відчуття загальної самотності людини та постає як серйозна перешкода для інтеграційних процесів у суспільстві. Власне, загрозу патопсихологічного стану самопочуття громадян (нації) – психоневроз відкладеної дії (згідно з Б.Ф.Зейгарник), на сьогодні майже не враховують як чинник інтеграційних чи дезінтеграційних процесів.

Таким чином, за нових суспільних умов психосоціальний чинник (у тому числі архетипи колективного несвідомого) стає системоутворюючим початком для розв'язання суспільних проблем та державного реформування. А відтак сам феномен сучасної реформаторської діяльності, як і безпрецедентні відмінності у результатах реформування державної політики, ставлять перед фахівцями у галузі державного управління фундаментальне завдання суттєвого концептуального оновлення усталених уявлень щодо інституційних та соціокультурних перетворень суспільства та держави з урахуванням зміни системоутворюючого чинника як визначальної різновекторної характеристики сучасних суспільно-трансформаційних процесів.

* * *

1. Виявлення соціокультурного контексту, в якому існують та функціонують сучасні системи управління, нині стає необхідною передумовою демократичного державотворення та формування сучасної теорії і практики державного управління. Концептуальне осмислення феномена культури державного управління відкриває перспективу побудови системної макротеорії, яка б всебічно охопила як «універсальні», так і виключно «самобутні» закономірнос-

ті управлінської діяльності, спиралася як на міждисциплінарний синтез різних теоретичних галузей, які узагальнюють управлінську практику у різних сферах, так і на узагальнення різноманіття досвіду минулого, осмисленого у проекції майбутнього, належного стану суспільства.

2. Соціально-історичний аналіз суспільно-трансформаційних процесів виявляє їх глибокий зв'язок зі зміною системоутворюючого чинника життєдіяльності суспільства та держави, що проходить по гранях соціально-матеріального (інституційного) та психосоціального. Виходячи з цього, ми пропонуємо теоретичне розуміння поняття «культура державного управління» як комплексного системно-скерованого процесу, взаємозумовленого соціально-матеріальними (інституційними), культурно-символічними (ціннісними) та психосоціальними (глибинними, архетипними) властивостями нормативних (інволюція, еволюція) станів соціальної системи. Її сутність та зміст пов'язані з актуалізацією соціально-матеріального (інволюція) або психосоціального (еволюція) чинника соціальної поведінки, який стає за нових умов системоутворюючим підґрунтям інституційно-управлінських практик. Зміна системоутворюючого чинника підпорядкована логіці циклічного розвитку соціальної системи (модель універсального епохального циклу Е.Афоніна – А.Мартінова).

3. Переосмислення суті культури державного управління, її багатоаспектного змісту, структури та системоутворюючих чинників, а також ролі в модернізації державного управління, підвищенні його ефективності у розв'язанні реальних проблем у сфері соціального, економічного, політико-правового та культурного життя суспільства, ставить низку завдань теоретико-методологічного та науково-практичного характеру для сучасної теорії та практики державного управління.

Розв'язання цих завдань у проекції модернізації та створення ефективної системи державного управління, яка б відповідала демократичним стандартам, тенденціям світового розвитку, потребам практики державного будівництва та державного управління як галузі знань, потребує істотного переосмислення концептуальних засад методології державного управління в аспекті нових реалій сучасної цивілізації і державності. Нерозривність соціального

та культурного, матеріального та ідеального, внутрішнього та зовнішнього, глибинного у державно-політичному просторі розкриває глибинні й тонкі пласти та якісно інші взаємозалежності когнітивного й ціннісного та спонукає до нового бачення проблематики державного управління.

3.1. Соціокультурна парадигмальна модель у нашому дослідженні постає, з одного боку, як методологія аналізу трансформації суспільно-владних відносин, а з іншого – як методологія практичного упровадження набутих знань у практику державного управління. Предметна специфіка соціокультурної парадигми дає змогу:

- розкрити контекстуальність державотворчого процесу та тенденції його авторитарного або демократичного спрямування;

- дослідити генезу державно-управлінської діяльності та феноменів соціально-політичної дійсності – інституцій та комунікативних практик, ініційованих суб'єктами політико-владних відносин;

- виявити потенціал культурно-символічних (ціннісних) і психосоціальних (глибинних) аспектів формування масової та індивідуальної свідомості

- розкрити особливості взаємовпливу змін у соціокультурній сфері та інституційних практиках державного управління.

3.2. Парадигмальне значення контекстуальної методології та міждисциплінарного підходу у дослідженні соціокультурного виміру інституційних практик державного управління та загально-еволюційної зумовленості державотворчих процесів затверджує необхідність обов'язкового розгляду будь-якого соціального явища в контексті його існування. Виходячи з цього положення, перспективними щодо розвитку наукової галузі «Державне управління» вбачаємо:

- визнання та затвердження міждисциплінарного статусу галузі науки «Державне управління»;

- розширення її методологічного арсеналу на ґрунті контекстуальної методології, соціальної топології державності, архетипіки державного управління, синтетичної моделі універсального епохального циклу, інтерполяційного підходу у моделюванні сценаріїв розвитку та прогнозуванні тощо для підготовки та напрацювання стратегічних управлінських рішень; сміливішого оперування поняттями «інституційні практики», «соціетальні властивості»,

«соціальна та соціетальна ідентичності», «системоутворюючий чинник», «архетипіка» та їх поглибленого дослідження;

– введення до паспорту спеціальності 25.00.01 – теорія та історія державного управління напрямку досліджень – культура державного управління як система; аналіз і синтез (case-study), типологія культури державного управління, прогнозування та моделювання культури державного управління.

4. Реалізація курсу держави на глибокі системні реформи та виведення України на шлях сталого розвитку рівнозначне формуванню конкурентоспроможного суспільства, яке буде в змозі вийти на передові позиції у світі та забезпечити високі показники добробуту громадян.

Очевидно, що орієнтація на сучасні європейські стандарти вимагає глибокої модернізації системи державно-управлінських відносин, підвищення ефективності державної служби та якості надання державно-управлінських послуг. Для цього має бути розв’язана ключова проблема організації чутливого, гнучкого та ефективного публічного управління як сукупності всіх взаємодіючих сил у суспільстві, що ставить широкий спектр проблемних питань, спрямованих на оновлення управлінської культури в суспільних інституціях.

Узагальнення сучасних тенденцій модернізації та демократизації, що характерні для країн пострадянського простору та вирізняються відмінними траєкторіями реформування державно-управлінських систем, підтверджує, що лише державна спроможність, скріплена політичною волею, якістю людського потенціалу та цінностями, визначатиме перспективи розвитку країни, успішність здійснюваних нею реформ, її імідж на зовнішньополітичній арені та місце в сучасному глобальному світі.

5. Вироблення нової управлінської концепції з орієнтацією на сучасні європейські стандарти можливе насамперед шляхом прийняття нової культури державного управління. Передусім, це означає кропітку послідовну роботу у напрямку переформатування інституційного дизайну та впровадження нових дієвих управлінських підходів, способів та механізмів, спрямованих на зміну моделі взаємодії держави і суспільства, підвищення довіри суспільства до державних інституцій.

Практичними кроками у цьому напрямку мають стати:

- реалізація нових комунікативних стратегій державного управління з чіткою акцентуацією ролі громадськості у розв’язанні місцевих проблем, її участі у процесі прийняття суспільно-важливих рішень;

- створення сучасної системи розвитку людського потенціалу у державному секторі, зокрема підвищення професіоналізму у сфері державного управління, адаптування державної служби та професійної підготовки державних службовців до реальних потреб суспільства та нових вимог часу.

6. Внутрішні та зовнішні виклики, що постають перед сучасним суспільством та державою як результат глобалізації та глобальних трансформацій, вимагають від системи державного управління випереджальних і динамічних дій, а відтак чутливого, гнучкого та ефективного державного управління. Саме державна здатність, скріплена політичною волею, якістю людського потенціалу та цінностями, визначають перспективи розвитку країни, успішність здійснюваних реформ, її імідж на зовнішньополітичній арені та місце в сучасному глобальному світі. Разом з цим, нова доба Постмодерну з її соціокультурною (точніше, психосоціокультурною) специфікою породжує інші (не матеріалістичні) засади єднання (інтеграції) соціального світу. Тож, на нашу думку, механізмом єднання постмодерного соціального світу є духовність, непорушність духовних кордонів, яка, власне, й має стати підґрунтям та головним принципом побудови сучасного світового порядку.

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНА ТОПОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОСТІ

У цьому розділі ми прагнемо скласти алгоритм аналізу державності на підставі визначення її соціально-топологічних властивостей, соціально-історична динаміка яких підпорядкована логіці циклічного розвитку. У фокусі соціальної топології розкриваються взаємозалежність та взаємозумовленість зв'язків між зовнішніми – соціально-матеріальними (інституційними) та внутрішніми – психосоціальними чинниками державності як системоутворюючими у нормативних фазах (інволюція, еволюція) соціального циклу. Розуміння закономірностей та особливостей розвитку соціального циклу та його системоутворюючих засад доповнює аналітичний інструментарій стратегічного управління.

2.1. Топологія суспільного простору

Системна складність та непередбачуваність сучасних трансформаційних процесів, що відбуваються майже в усіх сферах людської життєдіяльності, вимагає від державного управління здатності прогнозування майбутнього соціальної системи, а відтак постійного прийняття та коригування управлінського рішення у часі. Перспективне бачення та прогнозування майбутніх подій стає невід'ємною складовою сучасного стратегічного управління.

Запровадження стратегічного управління за мінливих умов суспільного середовища безпосередньо пов'язане з розумінням підґрунтя побудови управлінських моделей розвитку суспільства. У традиційному управлінні на ґрунті раціональних моделей, які претендують на пояснення та розуміння досить широкої, внутрішньо зв'язаної площини соціальних явищ або соціальної організації загалом, створюється деяка динамічно або статично впорядкована, в ідеалі несуперечлива модель суспільства, що розкриває ті чи інші процеси в їх каузальному зв'язку з структурним та функціональним оформленням, культурним та історичним контекстами, а також з індивідуальними та колективними діями членів суспільства.

Така модель стає підґрунтям подальшого емпіричного аналізу, що дає змогу виявити як загальні універсалії, так і унікальні особливості соціальної дійсності, адже взаємодія теорії та емпіричного дослідження, переконує Р.Мертон, сприяє як розумінню окремого випадку, так і розширенню загального правила [238, с.10]. Для прогнозування, планування та кореляційного аналізу розвитку соціальної системи переважно застосовують екстраполяційний підхід, засадовим для якого є припущення, що чинники, які зумовили розвиток цього явища, залишаються незмінними і впродовж наступного періоду. Відповідно, у прогнозуванні метод екстраполяції – це поширення на майбутнє певних елементів соціальних процесів з минулого та сучасного. Це, у свою чергу, пояснює занепокоєння щодо доцільності впровадження стратегічного управління за умов невизначеності, оскільки прогнозування мимоволі нав'язує існуючі логіку і тренди, дотримуючись яких легко втратити реальні можливості стратегічних проривів [230].

Стратегічне управління розглядає соціальну систему як соціальний простір структури, яка постійно змінюється. Така аналітична модель, відображаючи як саму динамічну структуру соціальних відмінностей, так і соціологічно конструйовані одиниці того чи іншого локалізованого простору, певним чином стає інтерпретацією, спробою контекстуально осягнути та описати складну, нелінійну динаміку соціальної системи, виокремлюючи одні аспекти (властивості, якості навколишнього середовища, важливі для певного контексту) та залишаючи осторонь інші. При цьому кардинального значення у конструюванні соціальної реальності набуває застосування інтерполяційного підходу, засадовим для якого є припущення, що загальна тенденція, яку ми маємо зараз, мала місце і в попередній інтервал часу. Прогнозуючи найближче майбутнє, недостатньо враховувати минуле та сучасне, необхідно насамперед зважати на віддалене майбутнє. Відтак стратегічний процес розробки, обговорення, імплементації та коригування стратегії визнано однією з необхідних форм пізнання та побудови майбутнього [171].

На думку експертів, перехід до стратегічного планування як універсального механізму державного управління для постсоціалістичних країн, що вступили на шлях модернізації та демократизації:

- по-перше, відкриває шлях до поширення інновацій;
- по-друге, знижує вплив персоніфікації управління та підвищує його об'єктивність;
- по-третє, є засобом узгодження інтересів різних соціальних груп та індивідів [309, с.13].

Важливою проблемою методології прогнозування є виявлення чинників, які детермінують майбутнє, що випливає з теперішнього й закорінене в минулому. Ця проблема, на нашу думку, вимагає від управлінців володіння аналітичним комплексом та інструментарієм, що дає змогу аналізувати соціальну систему як сукупність системоутворюючих значень, які визначають її різноманітність, множинність і варіативність у певних просторово-часових координатах, та виявити елементи повторюваності, що підлягають узагальненню та систематизації. Зокрема, до таких засадових значень, що можуть скласти цей аналіз, ми відносимо соціально-матеріальні (інституційні), культурно-символічні та психосоціальні аспекти соціального простору, цілісність яких відтворює головний суб'єкт та джерело соціальних зрушень – «всезагальна людина», яка органічно поєднує у собі неповторну індивідуальність людини та невід'ємну від неї людську спільність. Припускаємо, що домінування у самосвідомості «всезагальної людини» зовнішнього (соціально-матеріального) чи внутрішнього (психосоціального) чинника власне й зумовлює зрушення системоутворюючого чинника соціальної реальності загалом. Припущення щодо зміни системоутворюючого чинника соціальної реальності актуалізує питання розробки методичного інструментарію, який допомагає виявити, фіксувати та аналізувати ті глибинні зрушення у людській психіці, що власне й зумовлюють зміни соціальних практик, інституції та структур їх функціонування. Володіння таким аналітичним комплексом стає важливою складовою державно-управлінської діяльності за умов суспільних трансформацій та успішності здійснення реформ. Відтак соціальну систему та її системоутворюючі компоненти, їх зміни та розвиток, що відображають нелінійний характер соціального простору змінюваної структури, ми пропонуємо розглянути у фокусі соціальної топології.

В стратегічному плануванні учасники стратегічного процесу сприймають систему як єдине ціле у просторово-часовому контин-

нуумі, тобто стратегічний процес передусім починається з аналізу соціального простору – місця, де відбуваються ті чи інші події, явища та процеси, та в його темпоральності – розгортанні процесів у часі. При цьому таке аналітичне теоретизування, як влучно зауважує американський соціолог Д. Тернер, – це завжди спроба надати той чи інший образ соціальної дійсності. Але встановлені абстрактні закони інваріантних властивостей універсуму потребують свого доповнення сценаріями (моделями, описами, аналогіями) процесів, які визначають ці властивості [379, с.119, 122].

Просторова (топологічна) властивість характеризує соціальну реальність як об'ємне просторове середовище, в якому соціальні відносини та діяльність, а також утворені ними практики, інституції та структури їх функціонування, локалізовано у певних точках (топосах) [353, с.63 – 66]. Часовий вимір соціального простору демонструє особливий тип протяжності існування її інституцій, відносин, індивідуальних та групових акторів. Їм відповідають головні – особистісний, національно-державний (суспільний) та цивілізаційний – типи суб'єкта соціально-історичного процесу. Часові координати соціального простору фіксують тривимірність процесів, уявлення яких охоплене рамками реального, історичного та епохального часу, та фазу власного циклу розвитку соціально-історичного суб'єкта. Таким чином, просторово організована сфера виявляє себе як сукупність різноманітних позицій топосів («місцездійснень» чи «місцезнаходжень» процесів), суб'єктно активованих у певних локальних точках цього середовища та відповідних хрональних (від грец. *chronos* – час) полях.

Поняття простору запозичене з математичних наук (геометрії), де воно характеризує певний порядок співіснуючих об'єктів. Привабливість перспективи відтворити простір з елементів будь-якої природи перетворилась на спроби методологічного запозичення закономірностей його структурування в різних галузях наукового знання. Зокрема, у соціогуманітаристиці мірою звертання до більш конкретної предметної площини поняття простору стає менш абстрактним, а наповнення елементу простору – точки множини, яка відтворює простір, змістовною предметною інтерпретацією відповідно до аналітичної проблеми, – наділяє його соціально-топологічною властивістю. Тому геометричний та со-

ціальний простір суттєво різняться. Але засадові принципи його конструювання залишаються незмінними, а саме: точка, кількість ознак-координат точки (розмірність) та правило вимірювання відстаней між точками [102 с.124]:

- точка – змінна, яка дає змогу зафіксувати соціальний простір або його частину як неподільну цілісність, її значення визначене конкретністю культурних, історичних, соціальних умов;

- значення точки (розмірність) наводить систему її координат – якісно-кількісних характеристик, до яких відносимо такі: назву точки, час, якісні та кількісні характеристики точки (соціетальний показник), величина (масштаб) соціетального показника тощо;

- вимірювання відстаней (функціональних залежностей) фіксує відповідні закономірності та особливості соціетального показника у різних хрональних полях.

Виходячи з цих принципів ми можемо змоделювати соціальний простір наступним чином. Суб'єктні масштаби соціальної реальності – особистісний, національно-державний (суспільний) та цивілізаційний – диференціюють за критерієм історичного часу. Об'єктивні виміри соціетальних показників виявляють зв'язок між семантикою часу – ідейними, культурними, ціннісними, архетипними значеннями часових вимірів соціальної дії (практик) та стійкими соціальними структурами взаємодії – групами, станами, інституціями, спільнотами, верствами тощо. Зміна ритмів соціального життя, а відтак – «прискорення» як «спрямованість у майбутнє» або «уповільнення» як «спрямованість у минуле» соціального часу, означає ускладнення структури соціальної дії або, навпаки, її спрощення. Ускладнення структури соціальної дії породжує індивідуального соціального суб'єкта «Я», що еманіпується від приналежності до кожного окремого кола соціальної взаємодії, до окремої соціальної групи або інституції, та постає як розпорядник власного «соціального часу», визначаючи його порядок відповідно до своїх пріоритетів та дій (інволюція). Відповідно, чим простішою (а відтак архаїчнішою) є соціальна структура (групова та інституційна морфологія), тим більш жорстким і примусовим є порядок соціальної взаємодії, що породжує колективного соціального суб'єкта «Ми» [97, с.85]. При цьому соціальні цикли кожного з головних типів суб'єктів попарно протистоять один одному: ін-

дивідуальний соціальний цикл протистоїть суспільно-історичному соціальному циклу, а він у свою чергу – цивілізаційному, натомість їх ієрархія структурована за принципом «матрьошки» – від цивілізаційного до національно-державного та особистісного (Додаток 1. Епохальні цикли розвитку особистості, суспільства, цивілізації).

Власне різноспрямованість розгортання особистісного та національно-державного циклів можна пояснити наступним чином: особистісний цикл розгортається швидше, ніж національний, адже він реалізується через зміну генерацій та потенційно містить потужний потенціал психосоціальної енергії соціального суб'єкта «Я» – соціетальних властивостей, спрямованих у майбутнє. Національно-державний цикл є тривалішим за особистісний та більш обтяжений інерційністю розгорнутого у минуле соціально-матеріального (інституційного) чинника, потужна потенція якого полягає у функції забезпечення сталості соціальної системи, що породжує соціального суб'єкта «Ми» з його комплексом соціетальних властивостей. Понад те, національно-державний цикл може бути незавершеним внаслідок несприятливих історичних подій. При коротко-, середньо- та, особливо, довгостроковому плануванні вкрай важливо враховувати ці загальносистемні властивості.

Таким чином, топологічний простір (грец. *topos* – місце, околиця) постає як довільна множина, в якій система чинників одного порядку (метрика) задає його топологічну структуру, або топологію. Тип соціального простору та відповідної йому топології визначено вихідними аксіомами та правилами метрики, зокрема сформовано взаємною близькістю соціальних феноменів, які утворюють комплекс причинно-наслідкових ланцюжків. Звідси будь-яку наявну позицію багатовимірного простору можна визначати виходячи з багаторівневої системи координат, значення яких корелюють з відповідними різними змінними [427].

Приклади застосування топологічного підходу знаходимо у російсько-американського соціолога П.Сорокіна, який визначав соціальний простір як багатовимірний, що має більш ніж три виміри, а також горизонтальні та вертикальні (стратифікаційні) параметри [354, с.298 – 302]; у французького соціолога П.Бурдьє, який описував соціальний світ як багатовимірний простір, конституований за принципами диференціації та розподілу. Більше того,

П.Бурдє підкреслював, що соціоаналіз являє собою соціальну топологію [55, с.55 – 58]; в теорії структуризації англійського соціолога Е.Гідденса, в якій задано просторово-часову контекстуальність соціального життя та соціальних інституцій [81, с.248]; в акторно-мережевій теорії Б.Латура, Дж.Ло і М.Каллоні, де мережу відносин уявлено як топологічну систему, певну «форму просторовості», що дало змогу, наприклад, Дж.Ло сформулювати дослідницьку програму, яку також можна визначити як соціальну топологію, тощо [65].

Фрактальна теорія Б.Мандельброта демонструє один з фундаментальних принципів, який може бути корисним при вивченні соціального простору. А саме: невелика кількість параметрів, взаємодія між якими жорстко детермінована, зумовлює множинність надзвичайно складних об'єктів [102, с.126]. Для стратегічного управління, заклопотаного уявною складністю та непередбаченістю сучасної соціальної реальності, цей принцип дає змогу уважніше придивлятися та вміти побачити невелику кількість простих законів, що складають підґрунтя соціальних процесів та явищ. З погляду загальній теорії систем, цей принцип можна пояснити зазначеним раніше принципом «матрьошки» – кожна підсистема також може бути системою, утвореною локальними підсистемами; у кожній підсистемі діють фундаментальні і локальні принципи, які визначають закони; у свою чергу, закони визначають множину соціальних явищ [100, с.72].

Задаючи топологію державності, ми створюємо передумови до розгляду цілісного комплексу взаємопов'язаних умов, явищ та процесів, які характеризують структурну організацію системи «людина – суспільство – держава» та визначають динаміку її розвитку у певний період соціально-історичного розвитку. Зокрема, матрицю соціального простору складають:

- загальні структурні компоненти (у тому числі залежні від зовнішніх умов);
- інваріантні функціональні властивості, якісні характеристики об'єктивації соціальних практик (форми-структури, властивості-функції);
- чинники суб'єктивації соціальних практик (психологічні установки та орієнтації, ментальність, архетипи);

– соціетальні властивості, закономірності взаємоогортання психосоціальних, культурно-символічних та соціально-матеріальних (інституційних) компонентів.

Держава як фундаментальне поняття буття, відзначає українська дослідниця Т.Бутирська, втілюється лише у двох природних фізичних об'єктах – території та людині. Все інше – це відносини між цими фізичними об'єктами.

Ці відносини формують і державний соціум, і державні інституції. Держава – це простір діяльності індивідів, спосіб інтеграції їхньої діяльності, цілепокладання, одержання колективного результату і розподілу цього результату.

Звідси розвиток держави стає можливим тільки за умови просторового сприйняття, просторового мислення організаційних фігур держави – осіб, що виконують організаційні функції державно-будівництва [57, с.445].

Топос завжди пов'язаний з певним організованим у часі локальним порядком, просторова протяжність (або територіальний вимір) якого може збігатися з кордонами країни або регіону. Історико-географічне розташування, зв'язок з іншими цивілізаційними та політичними центрами, кліматичні умови, наявність природних кордонів, адміністративно-територіальна, регіональна та демографічна структура – ці та інші чинники задають загальний план топології та структури соціального простору, впливають на політичний, економічний та культурний розвиток. Йому відповідають певні соціально-матеріальні структури (інституції), в межах яких легально або легітимно закріплені позиції елементів, що його утворюють, та визначені механізми здійснення практичних схем і практик, завдяки цьому реально існуючі соціальні системи функціонують як єдине ціле.

Об'єктивація соціально-політичного життя репрезентована у проєкції взаємодії та протидії (конфлікту) між державною владою та структурованим соціальним простором, зокрема через чинники, що характеризують:

– взаємодію влади та домінуючої у певній культурі системи норм та цінностей, які визначають рівень інтеграції, підтримують цілісність, механізми регулювання на ґрунті консенсусу/згоди, соціального партнерства/діалогу;

– поширення певного історично-конкретного виду влади в рамках країни та історичного періоду;

– сталість або змінюваність тієї чи тієї конфігурації політико-владних відносин відповідно до фази циклу соціально-історичного розвитку;

– процес формування та розвитку інституцій як поєднання ідеальних та інваріантних моделей політико-управлінських структур та реальних сталих систем політико-владних відносин;

– конструювання та функціонування публічної сфери та комунікативних практик.

Цілісність як головна системна характеристика визначає залежність кожного елементу, його складових, властивостей та відносин від його місця та функцій всередині системи. Ця залежність може бути подана через конфігурацію «центр – периферія», де центр складено з інституцій та ролей, які здійснюють владу (політичну, економічну, військову, культурну тощо), а периферію утворено з тих верств або секторів, які сприймають розпорядження та переконання, опрацьовані та призначені поза ними. Як зауважує Е.Шилз, більшість населення зазвичай сприймає центр (центри) як джерело керівних вказівок, інструкцій та розпоряджень, які встановлюють соціальні регулятиви [425, с.348 – 349]. На глобальному рівні конфігурація «центр – периферія» відображає характер взаємopоникнення Заходу та Сходу, Півночі та Півдня.

Наскрізнi процеси, які йдуть згори та знизу, від центру та від периферії, відображають наявну систему розрізень та розподілу ролей – сукупних активних властивостей, які наділяють акторів силою (авторитетом) та владою (позицією), визначають характер їх взаємозалежності, їхніх конфліктних зон. Співвідношення центру та периферії з точки зору логіки їх розвитку та рівня інтенсивності їх взаємодії характеризує:

– наявність крім головного центру другорядних центрів, що послаблюють центральну роль головного центру, виконуючи по суті функцію його децентралізації;

– прагнення центру виключити всі інші центри впливу та перебрати на себе їхні функції, по суті узурпуючи владу.

Відносному збалансуванню відносин між центром та периферією сприяють два різноспрямовані вектори: з одного боку, пред-

ставницькі інституції, а з іншого – суб'єктивне переконання делегантів представницьких інституцій у спільності важливих функціональних якостей та їх відносно рівномірним розподілом між членами суспільства [425, с.349 – 351]. На глобальному рівні внаслідок необхідної децентралізації частину державних функцій та завдань передають усередину держави на регіональний та місцевий рівні, а частина виходить на вищий наднаціональний рівень та набуває транскордонного характеру.

Соціальні регулятиви, традиції та стереотипи, узагальнюючи досвід та практики функціонування соціальних, у тому числі державно-управлінських, інституцій, акумульовані у культурі, ментальності народу та індивідуально-особистісних установках, які на кожному новому перетворювальному повороті циклічного розвитку постають як передумови, як свого роду культурно-символічне середовище, яке задає пріоритетні інтереси та цінності, визначає норми та установки, встановлює принципи владної організації та соціального порядку. Інституціоналізація соціальних відносин, їх унормування виконують завдання інтеграції, організації, контролю та управління та постають як своєрідне соціокультурне середовище, що «результує» головні форми освоєння та продукування соціальних практик.

Кожна інституційно регульована сфера суспільного життя, відзначає український соціолог Є.Головаха, містить дві головні складові – інституційну домінанту, обґрунтовану критеріями легальності (закони, управління, контроль), та інституційну периферію – легітимний інституційний резерв (традиційний або інноваційний) [391, с.40 – 41]. Власне інституційні перетворення соціолог пов'язує з делегітимацією інституційної домінанти. Разом з цим, на нашу думку, винуватцем інституційної інерційності, як і конфліктним подразником, за умов реформаційних зрушень може бути й «периферійний резерв» (у поняттях Є.Головахи), традиційна або інноваційна спрямованість якого зумовлена змінами соціального чинника.

Соціетальні властивості та їхні «активні» форми (наприклад, соціальна та соціетальна ідентичності) виражають рівень концентрації та практичного домінування системоутворюючого чинника (соціально-матеріального або психосоціального) в діяльності

та поведінці соціальних спільнот та індивідів. У більш загальному плані вони зумовлюють соціальні інтеракції та комунікацію (наприклад, співробітництво/конфронтацію) задіяних у них суб'єктів. Власне, ми наголошуємо на інституційних практиках, оскільки вони, з одного боку, є формами відтворення типових ситуацій (норм та правил) та позицій (статусів та ролей), укорінених у просторі та часі, а з іншого – формами їх колективного осмислення, тобто інституційну практику відтворюють у рамках та «під кутом зору» певної соціальної групи.

Психосоціальна або соціально-матеріальна культура, яка тією чи тією мірою містить архетипні моделі сценаріїв життєдіяльності соціальних суб'єктів, надає проекцію суб'єктивації політико-владних відносин, вираженням якого стає активна роль самодостатнього індивідуального суб'єкта «Я» або функціональна роль нормативного колективного суб'єкта «Ми». У публічній сфері та комунікативних практиках досвід суспільно-владних відносин символічно перетворюється на психологічні події, а індивідуальні стилі та цінності – на соціальні події. При цьому стилі й цінності формуються під впливом культури, а відтак – її глибинних (архетипних) форм, і це справляє вирішальний вплив на свідомість індивіда в усвідомленні його самості, спрямованості його життєдіяльності як суб'єкта колективної дії та суб'єкта індивідуального буття.

Свого кульмінаційного моменту логіка взаємоогортання соціально-матеріального і психосоціального чинника, тобто взаємозворотна зумовленість впливу (отже й домінування) психосоціальної культури на характер інституційних перетворень та трансформацію психосоціокультурного чинника в результаті інституційних зрушень, набуває за умов трансформації соціального простору, реформаційний рух у зв'язку з цим нині символізує собою пошук моделей та спроби знайти вихід з парадигми Модерну. Відтак виникає необхідність осмислення процесу суспільних трансформацій у більш широкому соціально-історичному контексті. Пошук аналогів та відповідностей змінам нормативних фаз соціально-історичного циклу розв'язуватиме завдання прогнозованості здійснення реформ та стратегічного планування.

Стратегічне планування в державному управлінні стосується передусім опрацювання та підготовки стратегій розвитку держав-

ного простору, але цей аналітичний процес потребує врахування впливів непередбачуваних ситуацій майбутнього в діяльності органів державної влади під час вироблення управлінських рішень [45]. У перехідні етапи розвитку складних соціальних систем застосування соціально-топологічного підходу та методу інтерполяції як інструментів аналітичного конституювання соціального простору суттєво доповнює методологічний інструментарій стратегічного планування. Цей підхід дає змогу визначити унікальні особливості та сформулювати універсальні закономірності динамічної структури соціальних відмінностей та соціологічно конструйованої одиниці будь-якого локального простору. При коротко-, середньо- та особливо довгостроковому плануванні вкрай важливо враховувати наскрізний характер змін системно зорієнтованих соціальних сегментів, що можливо через моделювання процесів соціального розвитку шляхом активного залучення в соціальні дослідження циклічної парадигми та різного роду інтегральних показників.

2.2. Соціально-історична динаміка в контексті «універсального епохального циклу»⁴

Розвиток і структуроутворення нових форм суспільно-владних відносин нерозривно пов'язані з особливостями конкретно-історичних умов діяльності соціальних суб'єктів та постають як

---

⁴ У цьому параграфі ми викладаємо головні ідеї теорії універсального епохального циклу (УЕЦ) Е.Афоніна – А.Мартінова. Участь автора монографії у науковому проєкті «Соціальна глобалістика» у творчій співпраці з авторами теорії дала змогу внести вагомий авторський внесок у розвиток зазначеної теорії [358, с.65–168; 360, с.79–204, 223–236]. Зокрема, новим етапом у розвитку теорії УЕЦ Е.Афоніна – А.Мартінова стало поглиблення розуміння зумовленості характерних для нормативних – інволюція та еволюція – фаз зазначеного циклу психологічними типами особистості та властивими їм модусами соціальної та соцієтальної ідентичності; на підставі аналізу даних моніторингу соцієтальних змін українського суспільства (1992 – 2012 роки); обґрунтовано роль психо-соціальної культури як системоутворюючого чинника нових соціальних реалій і державного управління; показано перспективи новітнього підходу з точки зору прогнозування розвитку соціальних процесів, що знайшло своє відображення у публікаціях автора у наукових виданнях.

результат досвіду їхнього економічного, політичного та культурного життя. Вони визначають загальний системоутворюючий характер державності та ті риси, які задають особливий національний колорит державно-управлінським відносинам. Перехідні епохи змінюють соціальну реальність, яка, у свою чергу, формує нові закономірності соціального розвитку. Така логіка конституювання соціальної реальності, динамічні характеристики якої визначають її особливості в той чи інший історичний період, спонукає розглянути систему «людина – суспільство – держава» у логіці циклічного розвитку.

Циклічна логіка соціально-історичної динаміки допомагає простежити загальну зміну системоутворюючого чинника комплексу «людина – суспільство – держава» та, зокрема, визначити ті риси, які задають особливий національний колорит державно-управлінських відносин. Для дослідження динаміки розвитку особистісної, суспільної (національно-державної) та цивілізаційної соціальної дійсності ми застосовуємо модель «універсального епохального циклу», а також інструментарій діагностики психосоціальної культури належних цим реальностям соціальних суб'єктів, що їх було розроблено представниками української наукової школи архетипіки (Е.Афонін, О.Бандурка, Л.Бурлачук, О.Донченко, А.Мартинів та інші). Головна ідея проекту української школи архетипіки полягає в тому, що на підставі циклічних уявлень про суспільний розвиток з'являється надійна інструментальна можливість реконструювати об'єктивну логіку головних історичних змін, які супроводжуються такими подіями, як «революції», трансформації, державні перевороти, різноманітні прояви стихії соціального протесту, локальні та глобальні війни тощо. Але, на відміну від традиційних уявлень про цикли, цей концептуальний підхід спирається на розуміння принципової відмінності самої природи розгортання соціальних циклів – асиметричної повторюваності історичних епох, їхньої асинхронної ритміки та природи зворотних інверсійних рухів тощо.

Людина, суспільство, цивілізація постійно перебувають під впливом різноманітних циклів різної складності та ієрархії: від великих космічних до малих фізіологічних. З огляду на це, автори монографії «Велика розтока (глобальні проблеми сучасності:

соціально-історичний аналіз)» [26] висунули робочу гіпотезу щодо підпорядкованості менших за ритмом та періодичністю циклів великим циклам, які розгортаються на верхніх щаблях ієрархії. Разом з цим певне порушення кількох циклів нижчих щаблів ієрархії може порушити динаміку розгортання великих циклів. Власне в цьому, припускаємо, міститься діалектика циклічного розвитку.

Для моделювання процесу соціального розвитку було введено поняття «універсальний епохальний цикл» (УЕЦ). Згідно з гіпотезою, один епохальний цикл історії може мати складну структуру, яка включає кілька соціальних циклів. Соціальний цикл – певний стан системи, в якому вона може перебувати на будь-якому етапі свого розвитку і який вже був властивий їй у минулому. Кожна сфера соціального життя має свою логіку та ритм розгортання циклів, тому ієрархія циклів постає, так би мовити, у вигляді «матрьошки» – від вищого цивілізаційного через національно-державний до особистісного циклу. «Малі» цикли розвитку особистості, суспільства і цивілізації перебувають у складній ієрархії з «великим» універсальним епохальним циклом. Поняття «універсальний» тут розуміють як поширений на всі сфери соціального буття, а не як загальний концепт для всіх часів і народів. Оскільки цикли перебувають у різних фазах, то свідомість фіксує лінійність розвитку. Якщо фази різних циклів частково збігаються, можна казати про прискорення соціального розвитку.

Ієрархічно універсальний епохальний цикл складений із трьох абстрактних циклів: цивілізаційного, національно-державного та «базисного» особистісного циклу розвитку. Саме особистісний цикл розгортається найбільш швидко, він регульований через демографічний механізм зміни генерацій. Важливими також є уявлення про циклічний характер психічного розвитку людини, адже вона є одним з головних елементів суспільної будови. Стосовно цього корисними стали теоретико-практичні узагальнення Д.Фельдштейна. Цей дослідник довів циклічний (періодичний) характер змін у психологічній структурі особистості і, відповідно, у психічній структурі її діяльності [396].

Національно-державний цикл більш тривалий, ніж особистісний, але менш тривалий, ніж цивілізаційний, який є чимось більшим за суму всіх існуючих на певний час національно-державних

циклів. Він може бути незавершеним, якщо внаслідок несприятливих історичних обставин певний національно-державний суб'єкт втратив самостійність та розвивається у складі іншого суб'єкта, найчастіше якоїсь імперії. До структури національно-державного циклу входить цикл розвитку певного суспільства, що передбачає, по-перше, адаптацію суспільства до навколишнього середовища взагалі; по-друге, послідовну адаптацію зовнішньої природи до своїх потреб; по-третє, перебудову іманентної сутності людської природи в цьому процесі.

Цивілізаційний цикл є найбільш тривалим, його ритм залежить від багатьох національно-державних утворень, які перебувають у межах соціокультурного ареалу певної цивілізації. М.Данилевський, О.Шпенглер, П.Сорокін, А.Тойнбі досліджували саме цей феномен цивілізаційної циклічності. З точки зору великих історичних циклів епіцентром цивілізаційного процесу спочатку був Схід, у подальшому цей епіцентр перемістився на Захід. Нині він знову перебуває на перепутті.

Час розгортання циклів особистості та цивілізації відбувається в одному ритмі, натомість у протифазі знаходиться ритміка національно-державних циклів. Загалом людина, суспільство та цивілізація у своєму розвитку поетапно проживають великий соціальний цикл, який, відповідно до гіпотези, складений з п'яти епохальних циклів. Зокрема, онтогенетичний розвиток особистості можна описати чотирма малими циклами соціалізації та одним (заклучним) великим епохальним циклом самореалізації людини; епохальні цикли суспільства, навпаки, розгортаються від великого циклу праісторії до малих циклів самореалізації суспільства; аналогічною за формою онтогенетичному розвитку особистості є генеза розвитку людства або глобальної цивілізації.

Історична генеза соціуму фактично є реалізацією епохальних циклів. Суспільство як суб'єкт історії та цивілізації проходить у своєму розвитку великий життєвий цикл. Цикл умовно складається з окремих фаз, кожна з яких утворюється структурою з чотирьох елементів: 1) «революція» → 2) «інволюція» → 3) «коеволюція» → 4) «еволюція». У рамках універсального епохального циклу чергуються нормативні періоди (інволюція, еволюція), коли може нагромаджуватися різноманітність форм соціального буття, та перехідні

(революція, коеволюція) періоди суспільного розвитку, коли здійснюється відбір систем, які нагромадили достатній внутрішній ресурс для виживання за умов трансформації (Додаток 2. Сучасний епохальний цикл розвитку України).

Нормативні періоди суспільного розвитку характеризують стабільність (для статичної природи інволюції) або динамічна рівновага (для динамічної природи еволюції) соціальної норми, яка відповідно забезпечує згортання або ускладнення соціальної структури за збереження певної відповідності між ціннісно-нормативною структурою, інтерактивною структурою та структурою інтересів. У соціально-психологічному значенні визначальним для нормативного періоду інволюції стає емоційно-чутливий поведінковий психотип особистості, натомість у нормативному періоді еволюції посилюється предметно-когнітивний компонент у психологічній структурі особистості.

Перехідні періоди характеризують аномія, «розмитість» або суперечливість старої/нової соціальної норми, фрустрація суспільної свідомості, ціннісно-нормативні протиріччя. Революцію та коеволюцію як перехідні суспільні стани об'єднує ідея радикальних – психосоціальних та соціально-матеріальних (інституційних) – змін, відрізняє ж їх змістовність суб'єктності. Революція є певним інтегратором результату суспільного розвитку попереднього циклу, у тому числі породжує колективістського по своїй суті суб'єкта – «Ми», тобто затверджує у суспільстві емоційно-чуттєвий психотип особистості, якому властиві такі якості, як екстраверсія, емоційність, ірраціональність, інтуїтивність, екстернальність, екзекутивність. Контроверзою до цього є період коеволюції, який породжує суб'єктну сутність «Я» і який, затверджує у суспільстві раціональний психотип особистості та відповідно характерні для нього якості: інтроверсію, прагматичність, раціональність, сенсорність, інтернальність, інтенційність.

Соціетальним характеристикам, як засвідчує розгортання універсального епохального циклу, властиві історичні зміни. Виходячи з нашої гіпотези щодо взаємоогортання та взаємозумовленості соціально-матеріального (інституційного) та психосоціального як системоутворюючих чинників соціальної реальності загалом, ми зупинимосся на відмінностях нормативних фаз циклу (інволюція,

еволюція), яким властиві стали соціетальні характеристики, та розглянемо, яких трансформацій зазнає соціальна система внаслідок коеволюційного переходу. Для цього скористуємося веберівським інструментарієм та розглянемо ідеальні типи закритої та відкритої структури соціальних систем, відмінності яких відображено у таблиці 2.1.

Традиція розрізнення закритого та відкритого типів суспільства була започаткована у концепції А.Бергсона [43]. В своєму останньому творі «Два джерела моралі та релігії» (1932 рік) мислитель звертається до проблематики ціннісної складової життєвих процесів та виокремлює відкриту та закрити форми культури загалом, які знаходять своє вираження у відповідних морально-релігійних формах. Дихотомічні пари надають просторовий («відкрите – закрите») та часовий («динамічне – статичне») виміри культури (моралі, релігії, суспільств). У широкому розумінні, відкрите – це те, що творять, а закрите – це те, що створено. Закритому суспільству, яке прагне до самозбереження та ґрунтоване на принципах авторитаризму та насилля, властивий статичний тип моралі та релігії. Мораль тут постає як система надіндивідуальних норм, що задані вимогами спільноти та підпорядковують поведінку індивіда, а пануюче в статичній релігії закостеніння слугує збереженню відповідного типу суспільства, захищає від страху та невпевненості. Відкритому суспільству притаманний динамічний тип моралі та релігії. Відкрита мораль ґрунтована на свободі, любові та живому прикладі великих особистостей, моральних героїв, християнських містиків тощо. Коріння ж динамічної релігії сягають у містику, яка поєднує людину з Творцем.

Продовжуючи вивчення закритого та відкритого суспільств, К.Поппер у творі «Відкрите суспільство та його вороги» (1945 рік) звертається до раціоналістичного чинника, показуючи, що закрите суспільство вирізняється вірою у силу магічних табу, натомість відкрите суспільство характеризують критичне мислення та раціональна свідомість. Це дало автору змогу ґрунтовно дослідити політичні та ідеологічні передумови виникнення демократичного (відкритого) та тоталітарного (закритого) типів суспільств [307].

Феноменологічна традиція (А.Шюц, П.Бергер, Т.Лукман) відкрила реальність «життєвого світу» з точки зору природовідповід-

ної, «контекстуально» працюючої установки свідомості (ідентичність) на ґрунті споглядального ставлення до реальних процесів пізнання та практик. Так, у творі «Соціальне конструювання реальності» (1966 рік) його автори П.Бергер та Т.Лукман показують її синтетичний – інституціалізований, об'єктивний характер і разом з цим наявність в її складі суб'єктивних значень [42]. Відтак уявлення про соціальний порядок як відтворення безперервної людської життєдіяльності пов'язують з онтологією надперсональних структур, які задають певні кордони комунікації в соціальних структурах, а її стратегією є трансляція смислу.

Структуралістський та інтеракціоністський підходи дали змогу простежити загальносистемні зміни на рівні структурних та функціональних залежностей, які перебувають у нерозривному зв'язку зі сталістю (або порушенням) ціннісно-нормативних орієнтацій та установок. Зокрема, затвердження суспільства як особливої системи та надіндивідуальності його системної структури уважливило визначення засад консенсусної інтеграції як підґрунтя соціального порядку.

У теоретичній конструкції Т.Парсонса цілісність та сталість соціальної системи забезпечують функціональні імперативи (вимоги), оформлені в соціальні норми та нормативи (закони, приписи), а її функціонування розкривається через процес соціальної дії, зорієнтованої на певні цінності [285, с.94 – 122].

Згідно з Р.Мертоном, пануючі соціальні (або окремих соціальних груп) цілі, наміри, інтереси та інституціалізовані норми взаємопов'язані з існуючими в тому чи іншому суспільстві (соціальній групі) моральними та поведінковими нормами, ціннісними орієнтирами та установками, які встановлюють критерії прийнятності або неприйнятності поведінки (способів досягнення цілей).

Незважаючи на те, що культурні цілі та інституціалізовані норми разом утворюють форми пануючих зразків поведінки, вони не перебувають у незмінному підпорядкуванні один до одного. Рівновага цих компонентів соціальної структури підтримується за умови задоволеності інтересів індивідів (тобто досягнутих цілей) та інституціалізованих способів їх досягнення (тобто конформізму). Відтак неузгодженість між культурно приписаними устремліннями та соціально-структурованими засобами їх реалізації по-

роджує системні дисфункції та загалом системну дезінтеграцію, їхнім симптомом є соціальна девіантна поведінка [237, с.118–119].

У зв'язку з інтенсивним розвитком мережевих соціальних структур особливої гостроти набуває проблема керованої соціальної комунікації, в якій наголошено культурний механізм соціальної регуляції, зокрема розумові рамки (фрейми) практичної свідомості, без яких неможлива орієнтація дій, а також самовизначення особистості в смисловому полі певної доби.

В кожному своєму прояві складна соціальна система самовідтворює себе через комунікацію, зазначає Н.Луман, адже суспільство неможливе без комунікації, а комунікація неможлива без суспільства [214, с.9]. Комунікацію науковець тлумачить як синтез трьох селекцій: інформації, повідомлення та розуміння, де кожний з трьох компонентів сам по собі є випадковою подією. Відтак «медіум смислу», згідно з Н.Луманом, утворюють вільно пов'язані елементи, а форма жорстко поєднує їх [213, с.14–17].

Таблиця 2.1

Типи соціальних систем

Фаза історичного циклу	Інволюція Засвоєння нових загальносистемних якостей, набутих у попередній період розвитку; згортання соціальних процесів (цілісність, ієрархія, цілеспрямованість)	Еволюція Якісно новий щабель розвитку загальносистемних процесів; стабільність змін; розгортання соціальних процесів у просторі; ускладнення соціальної структури
Системоутворюючий чинник	Соціально-матеріальний	Психосоціальний
Соціальна система	Закрите суспільство (традиціоналістська модель)	Відкрите суспільство (ліберально-демократична модель)
Соціально-історичний суб'єкт		
Соціальний суб'єкт	Колективний суб'єкт «Ми» Спільнота – це все, індивід – ніщо; індивід – клітина організму, гвинтик великого механізму	Самодостатній індивід «Я» Простір автономної особи, самоствердження та індивідуальної ініціативи.

Соціально-історичний суб'єкт		
Модус ідентичності	Соціальна Соціальне (соціально-матеріальне) визначає індивідуальні психологічні особливості	Соціетальна Індивідуальні (психосоціальні) особливості активно детермінують соціальні процеси, явища та інституції
Психотип	Емоційно-чуттєвий	Раціонально-критичний
Пріоритет	Суспільні (групові) цілі та солідарність	Індивідуальні цілі, права та свободи
Засудження	Егоїзм	Конформізм
Гасло-стиль життя	«Ніхто з нас не острів»	«Будь вірним собі»
Соціальна культура	Колективна	Індивідуалістична
Соціальна організація		
Соціальна структура	Жорстка соціальна ієрархія, обмежена мобільність, статичність, однорідність	Соціальна стратифікація, статусна диференціація, соціальна мобільність, гнучкість
Соціальні інституції	Закриті (родоплемінні, кланові, кастові), «відомчі»	Відкриті (лібералізація), функціонально спеціалізовані
Соціальна інтеграція	Традиціоналізм та колективізм, механічна солідарність	Свобода та кооперація, пріоритет духовних та інших зв'язків, органічна солідарність
Соціальні регулятиви	Соціальні приписи, норми (ритуали), жорсткий контроль (табу), сакральні санкції (страх), примус	Правова рівність, свобода вибору, правові принципи регулювання спільної діяльності, конкуренція
Соціальна дія (поведінка) / відносини	Інституційна стандартизація, регламентація (дисципліна), уніформізм	Індивідуалізм, автономна діяльність, інтерес, плюралізм

Соціальна організація		
Соціальна комунікація	Нерозвинена система комунікацій, патріархальні зв'язки (держава vs суспільство), «інформаційний голод», цензура	Розвинена система комунікацій та зворотних зв'язків, інформаційна відкритість, свобода слова, суспільний діалог
Соціальний контроль та управління	Адміністративний контроль з боку держави, правлячої еліти	Громадський контроль
Соціальна відповідальність	Колективна (відсутність індивідуальної відповідальності)	Раціональна індивідуальна відповідальність
Соціальний розвиток	Партикуляризм (замкненість), сталість, неприйнятність соціальних перетворень та інновацій	Інноваційність, динамічність, творчість, індивідуалізм, модернізація
Ціннісно-нормативна структура		
Мораль	Закрита (статична норма)	Відкрита (динамічна норма)
Релігія	Статична (міфотворчість, магія)	Динамічна (містицизм)
Суспільна свідомість та рефлексія (код сприйняття)	Ірраціональність, релігійний (архаїчність, міфологізованість) або ідеологічний (етатизованість) догматизм	Раціональність, критичність, універсалізм, довільна активність свідомості, свобода волі
Світогляд	Моноцентризм	Антропоцентризм, гуманізм
Цінності	Егалітарні цінності	Елітарні цінності
Кодекс поведінки	Затверджений кодекс поведінки	Розквіт тисячі стилів
Символи	Засвоєння та використання нових соціальних символів (влади, багатства, престижу)	Плюралізація соціальних норм та ієрархії символів

Державно-політична організація		
Держава та влада	Гегемонія, сакральність, спадковість	Поліархія, секулярність, публічність, виборність
Суспільний договір	Вертикальний соціальний контракт – влада суверена над підданими практично абсолютна	Горизонтальний соціальний контракт – навіть після утворення держави сувереном залишається народ, який має право позбавити правителя влади
Укладання договору	Неполітичний (символічний) спосіб	Політичний спосіб – вибори
Політична влада	Абсолютна влада вождя	Народовладдя (не всі здатні бути політиками, але всі можуть оцінювати їх діяння)
Політичний режим	Кланово-олігархічний, авторитарний	Демократичний
Державне управління	Централізоване: домінування цілого над частинами, центра над периферією	Децентралізація, розвиток місцевого самоврядування
Стратегія управління	Статична (теорія Х, Д.Макгрегор)	Динамічна (теорія У, Д.Макгрегор)
Адміністративно-державне управління	Цільове: підпорядкування індивідуальності корпоративізму (теорія М.Оукшотта)	Громадянська асоціація (теорія М.Оукшотта)
Організаційна структура	Ієрархічна	Горизонтальна (мережева)
Організаційний фокус	На організацію	На людину
Мета	Функціональність	Ефективність
Політико-правові засади	Адміністративний, регулюючий, прикладний характер законодавства. Життя суспільства та особистості підлягають регулюванню і контролю з боку держави	Рівний захист прав і свобод відповідно до порядку, встановленого законодавством, свобода як відсутність примусу, рівність як створення рівних можливостей

Державно-політична організація		
Публічна сфера	Патерналістська модель	Партнерська модель
Громадянське суспільство	Вузький спектр громадянських прав і свобод; формальне представництво при прийнятті рішень	Широкий спектр громадянських прав і свобод, принцип консенсусу при прийнятті рішень
Співпричетність «людина-держава»	Опосередкована, дистанційна	Безпосередня, на всіх рівнях буття людини
Економічна ефективність	Розподільча економіка, колективна власність, екстенсивні методи господарювання, споживацьке ставлення до природних та людських ресурсів	Ринкова економіка, приватна власність, інтенсивні методи господарювання, ресурси надають тим, хто здатний найкраще їх використати

Коментуючи нормативний період «інволюція», наголосимо, що він має смислове історичне наповнення в засвоєнні складовими соціальної системи (особистостями, суспільством, цивілізацією) нових загальносистемних якостей, набутих суспільством у попередній період розвитку. Для зазначеного етапу характерними є згортання соціальних процесів у просторі, спрощення соціальної структури, певний традиціоналізм.

Таке суспільство має всі характеристики, говорячи словами К.Поппера, «закритого суспільства», завдяки чому підтримують соціальну стабільність. Рівень свободи індивіда обмежений впливом колективу, визначальною є морально-етична складова. Суспільство в інволюційній стадії циклу намагається зміцнити власні традиційні засади, а особистість, навпаки, готується протиставити себе суспільству. Посилення колективістської моралі висуває на перший план суспільно важливі цілі та інтереси. Переважає емоційно-чуттєва поведінка людини, більше орієнтована не на самоконтроль, а на соціальний контроль ззовні.

У політичній сфері панує стабільний порядок, який існує за рахунок певного обмеження громадянських прав та свобод та який

підтримують переважно автократичні методи або суто формальні представницькі процедури. Економіка розвивається за рахунок екстенсивних методів при відповідному споживацькому ставленні до природних та людських ресурсів. Коли соціум перебуває в інволюційній стадії розгортання циклу, його буття визначає свідомість. Соціальне переважно визначає індивідуальні психологічні особливості. Люди стають більше схожими на той час, в якому вони живуть, ніж на час своїх батьків. При цьому суспільні правила та норми немовби резонують із загальними віруваннями. Проте жодна колективна мораль не може перемогти нудьгу, яка спонукає багатьох до пошуку пригод та задоволення гострих амбіційних емоцій.

У соціокультурній сфері спостерігаємо поступове засвоєння та використання нових соціальних символів (влади, багатства, престижу), стверджується новий кодекс поведінки, який стає класикою та заперечує як реакційні або неприйнятні стилі та мову контркультури. Саме остання як крапля точить каміння традиції. Тим самим поступово набирає обертів підготовка наступного перехідного – коеволюційного – періоду, що постає як механізм перетворень усередині системи, змінюючи полярність системних якостей суспільства (вектори соціального розвитку).

Для нормативного періоду «еволюція» властивий розвиток загальносистемних процесів у просторі та часі, ускладнення соціальної структури та підвищення інноваційної діяльності. Головною характеристикою періоду еволюції стає стабільність змін. Суспільство набуває нових соціальних рис та атрибутів. Відбувається розкріпачення індивідуальної активності. Посилюється когнітивний компонент психологічної структури особистості, що за деякими ознаками робить суспільство більш раціональним. Свідомість переважно детермінує і формує буття. Зворотний вплив стає лише опосередкованим. Переважають особистісні інтереси та пристрасті. Індивідуальні психологічні особливості активно детермінують соціальні процеси, явища та інституції.

Історичною ознакою еволюційного періоду є набуття суспільством нових соціальних характеристик, у тому числі актуалізація ознак власного попереднього періоду розвитку або атрибутів, властивих суспільствам, які перебувають в історичному розвитку на вищому шаблі.

Суспільну рівновагу підтримують інноваційні нагромадження. Умовами інноваційної активності в еволюційний період є розкріпачення індивіда і посилення предметно-когнітивного компонента в психологічній структурі особистості. Головною характеристикою еволюції стає стабільність змін.

Історичний розвиток загалом переходить на якісно новий щабель. По суті виникають усі передумови для формування нової соціальної системи. Зокрема, одним із завдань періоду еволюції є модернізація традиційного суспільства. У політичній сфері панують свобода вибору та принцип консенсусу при прийнятті рішень. Економічного зростання досягають за рахунок інтенсивного господарювання, інноваційних процесів та технологій, які поступово модернізують суспільство. У соціокультурній сфері розквітають тисячі стилів. Плюралістичними стають норми соціального життя та ієрархія символів.

Звернемо увагу на те, що соціальний механізм зміни фаз циклу є складним комплексним системним феноменом, який гармонійно поєднує психологічні, соціокультурні, соціально-економічні та соціально-політичні причини. Але існує суттєвий нюанс, який у соціогуманітаристиці завжди породжував контроверзу між прибічниками матеріальної (насамперед економічної) та духовної (культурної) детермінації суспільства. Його коріння, вважаємо, приховане у відмінності домінуючого системоутворюючого чинника в різних фазах соціального циклу. На інволюційному етапі його джерелом є соціальні інституції (соціально-матеріальний чинник), коли спільні потреби, цілі, інтереси та інституціалізовані норми (мораль, релігія) як головні компоненти соціальної структури регулюють (підпорядковують) соціальну поведінку (дії) індивідів, задають ціннісні орієнтири та установки, підтримують належний рівень соціальної інтеграції тощо. З переходом до еволюційної фази, з ускладненням та диференціацією соціальної структури (системи спільнот та залежностей), супроводжуваних інституційними та ціннісно-нормативними трансформаціями (кризами), посилюється роль соціального суб'єкта (психосоціальний чинник), саме його цілі та інтереси, потреба в самореалізації стають могутнім стимулом наступних соціально-історичних перетворень. Домінування інституційного чинника соціально-історичного роз-

витку простежуємо в античності, середньовіччі, радянській добі, особистісний чинник проявляє себе у Римській цивілізації, за доби Просвітництва, в Постмодерні тощо.

Тривалість циклу та його періодів залежить від структури циклу та механізму переходу від однієї фази до іншої, детермінованих психологічними, соціокультурними, соціально-політичними, економічними та іншими чинниками. П.Сорокін та Р.Мертон підкреслювали фундаментальну залежність соціального часу від соціальних структур, коли разом із соціальною структурою змінюється система часу, а точки відліку соціального часу визначені соціально значущими подіями, тобто соціальний час у них має соціальні витоки та наповнений культурним змістом [355, с.112 – 119].

Кожна сфера соціальної дійсності має власну логіку та ритм циклічного розвитку, який може бути незакінченим чи перериватися через як зовнішні історичні, так і іманентні стосовно суб'єкта обставини. Іншими словами, тривалість циклу визначає міра складності історичних завдань, які розв'язують у певний час, тому доки ці завдання не відпрацьовано, перехід до нового етапу циклу не відбувається. Навпаки, можливим є повернення до попереднього етапу розвитку. Ключовою у цьому контексті стає ідея найближчої зони розвитку, досягнення та функціональне освоєння якої є метою певного етапу циклу.

Інтерпретація національно-державного розвитку як залежного від ритмів та періодичності змін фаз циклу розкриває змістовну відмінність та особливу внутрішню логіку, характерні для певної історичної епохи. Оскільки різні країни світу перебувають у різних фазах «універсального епохального циклу», свідомість фіксує їх як «усереднену» лінійність розвитку; коли ж фази циклів різних країн збігаються, то це фіксують як прогресію соціального розвитку. При цьому, відповідно до шпенглерівської ідеї щодо «співзвучності суспільно-історичних епох», виявляється, наприклад, що Постмодерн сутнісно «співзвучний» з добою Просвітництва та Римською добою, в яких ми можемо знайти провісників сучасних постмодерністських ідей.

Розуміння соціально-просторової конфігурації державності та її природовідповідної залежності від національно-культурних та соціально-психологічних особливостей, що у процесі соціально-

історичного розвитку утворюють її образ та зв'язок з реальним життям та буденною колективною діяльністю людей, їхньою свідомістю, волею, ціннісними орієнтаціями, інтересами тощо, потребує її комплексного бачення у цілісності її соціально-матеріального та психосоціального аспектів, що гіпотетично ми можемо зробити у межах «універсального епохального циклу» та психодіагностики соціетальних властивостей, станів та процесів.

2.3. Культурно-політична бінарність феномена державності

Сучасний – коеволюційний – етап суспільно-історичного розвитку відбувається у вкрай суперечливих, непередбачуваних, а часом – конфліктно-небезпечних формах. Загалом це характеризує глобальний перехід, за типом трансформації, від Модерну до Постмодерну, а на теренах пострадянського простору супроводжене ще й трансформацією суспільно-владних відносин внаслідок переходу від закритого до відкритого типу соціальної організації, від тоталітарного до демократичного політичного устрою. За цих непростих умов надзвичайної гостроти набуває питання – бути чи не бути національній державності у формі, наданій їй Новим часом. Відповідь на це питання шукають усі без винятку країни світу. Але для пострадянських країн, що нині долають завдання націо- та державотворення, розв'язання цієї проблеми пов'язане з дилемою вибору або спільного з іншими європейськими країнами або, навпаки, особливого шляху національно-державного розвитку.

Суперечливість питання «особливого шляху» полягає в тому, що, з одного боку, незважаючи на невід'ємну власну своєрідність тієї чи тієї країни, нинішні трансформаційні процеси загалом підпорядковані загальним закономірностям, що у проекції минулого відтворюють історичний досвід та практику розбудови національної держави та формування національної ідентичності з характерним для країн Нового часу і подібного до нинішніх країн рівнем соціально-економічного та політичного розвитку [218]. З іншого боку, зважаючи на зростання феномена гібридних режимів на пострадянському просторі та на загалом інверсійний рух у процесах демократизації, пошук «особливого шляху» стає формулою, за якою прихована відсутність рішучості та політичної волі здійснити необхідні системні реформи. Втім, відсутність демократич-

ної ментальності та традицій, брак глибинного та одночасно практичного розуміння ціннісних засад верховенства права та громадянських свобод, незрілість політико-владної еліти та інерційність громадянського суспільства означає започаткування довгострокового керованого соціокультурного процесу, що дасть змогу вийти на траєкторію модернізації та належного рівня сталого розвитку.

Доволі тернистий шлях трансформації соціального простору, який склався впродовж багатьох десятиріч і навіть сторіч, означає якісне оновлення майже всіх сфер життєдіяльності, охоплює всі рівні організації державного та суспільного життя. Цілком природно, що під тиском внутрішніх і зовнішніх впливів їх розгортання неминуче перетворюється на широкий соціокультурний процес, що змінює традиційні установки та ціннісні орієнтації масової свідомості, результатом чого стає формування «нovoї суб'єктності». Тому розв'язання зазначеної дилеми потребує передусім чіткого переосмислення класичних ідей та практик націодержавотворення у проекції наскрізного сполучення інституційних (соціально-матеріальних) та духовних (психосоціальних) сегментів. Використання цього досвіду можливе через поєднання з власною неповторною соціокультурною специфікою та відповідно до особливостей сучасного етапу соціально-історичного розвитку.

Державність є формопроявом соціального простору буття індивідів [57, с.211]. Поняття «державність» і «держава» мають спільний корінь, але вони не тотожні. Їх «генетична» сполука міститься саме у сутності націогенези як процесу культурного та соціально-політичного самовизначення. Продуктування ідей щодо значення культурних та соціально-політичних чинників національно-державного будівництва має давню історичну традицію, яка набула свого оформлення у сучасній моделі «культурно-політичної бінарності» [71, с.47 – 51]. В свою чергу, бінарний підхід дає змогу виявити соціально-матеріальні (інституційні) та психосоціальні аспекти державності, що подеколи передують появі держави.

Сучасне розуміння національної держави ґрунтоване на визнанні її відповідності ідеї нації. Оголошений Великою Французькою революцією 1789 року принцип самовизначення націй, згідно з яким кожен народ є суверенним і має право на утворення власної держави, став її суттю та надав потужного стимулу становлен-

ню суверенних національних держав і політико-правової інституціалізації «суверенітету народу». Власне їх реалізація визначила поступ модерної (національної) держави з її новою системою взаємозв'язків, які консолідували соціокультурно розрізнену масу індивідів і груп у громадянську націю – легітимний суверен державної політики. Одразу зазначимо, що сучасне розрізнення понять «національна держава» та «нація-держава» пов'язане з тим, що поширений за часів національно-визвольної боротьби (XVII – XIX сторіччя) засадовий принцип самовизначення, втілений у формулі Великої Французької революції «одна країна, один народ, одна мова», тобто держава з мовною, релігійною однорідністю населення, об'єднаного спільністю символів, є радше ідеалом, до якого якого наближаються небагато сучасних національних держав.

Щодо становлення національних держав існують різні погляди, але у головному їх єднає кілька принципових положень, пов'язаних з триединою сутністю націотворення – етнічною, культурною (цивілізаційною) та політико-правовою, тобто з безперервністю історичних (етнічних/культурних) традицій нації та визнанням її політичного статусу. Перше положення пов'язане з визначенням нації як історичної спорідненості народу, почуття спільності якого викристалізовується як виразніша самобутність. Підвалини націогенезу, на думку одних дослідників, складає спільна культурна (етнічна) спадщина народу, найважливішими з яких є спільна мова, література, релігія, традиції (К.Реннер, Г.Сетон-Уотсон, Е.Сміт). Інші наголошують на властивостях національної психології та національного характеру, що уособлюють народний дух, історичну свідомість та колективну пам'ять (Е.Ренан, О.Бауер, Р.Емерсон, У.Сульцбах). Зрештою, націю згуртовує спільна політична історія та спільний (національний) дух творення. Загалом, наголошуючи на об'єктивних та суб'єктивних прикметах – загальній культурі, почутті єдності та солідарності, національній ідентичності тощо, автори змальовують об'єднану спільним місцем проживання та походження людську (етнічно або культурно споріднену) спільноту, яка має своєрідний набір способів і змістів мислення та сприйняття та складає населення держави. Для визначення нації не вистачає тієї прикмети, того потужного чинника, завдяки якому народ перетворюється з підданих на громадян.

Звідси наступне питання, пов'язане з усвідомленням народом своєї політичної суб'єктності, ствердженням нації як завершеного стану політичної консолідації народу, що набуває інституційного оформлення у нації-державі. Тут держава постає як формальна, зовнішня цілісність, а нація як її внутрішній аспект, її внутрішній зміст [319, с.20]. Коли народ, що має спільне культурне (етнічне) походження, отримує право на самоврядування, тоді національність і підданство збігаються. Саме в цьому полягає міць суверенної держави – вона пропонує перспективність як культурної єдності, так і політичної всеєдності [169, с.352 – 353].

Важливу роль у політичній консолідації народу відіграє політична та духовна еліта. Серед істориків побутує думка, що у Західній Європі формування модерних національних держав було справою державних політиків, натомість у Центральній і Східній Європі саме представники духовної еліти – поети, філологи та історики – створювали національності [94]. Підставою для такої думки є те, що історично деякі нації формувалися насамперед у межах централізованих держав, так би мовити, «згори», на ґрунті однієї або кількох близьких етнічних (культурних) народностей (Франція, Англія, США), тому процес націотворення відбувався паралельно з процесом формування централізованої держави, політична еліта якої була порівняно культурно однорідною. В межах поліетнічних держав (Італія, Австро-Угорщина, Туреччина, Росія), через брак міцних політичних та економічних еліт, власної державності чи територіальної єдності, національний проект відбувався «зсередини» як вираження самобутнього характеру національної культури, її одвічного призначення [258, с.264 – 272].

Зрештою, поштовхом до національного пробудження стає зміна світоглядних настанов, уявлень про світ та природу влади, які загалом визначили нові орієнтири у взаємовідносинах людини і держави – свободу, юридичну рівність, верховенство закону, універсальність прав людини. Зростання індивідуалістичного почуття свободи породжує новий тип особистості, на зміну колективного суб'єкта «Ми» (колектив) на авансцену історії виходить індивідуалістичний суб'єкт «Я» (індивід) – «утілення спільного у волі одиниць», який має як юридичний, так і політичний суверенітет. Цей потужний суб'єктивний чинник створив соціально-психологічний

грунт для виникнення ідеї нації, і в перспективі – для матеріалізації цієї ідеї [162, с.103].

Ще І.Кант звертав увагу на те, що об'єднання людей на ґрунті спільної мети притаманне різним суспільним договорам, але об'єднання, яке само по собі є метою як «безумовний і перший обов'язок взагалі в усіх зовнішніх стосунках між людьми, що не можуть обійтись без взаємного впливу один на одного» [159, с.78], є іншим по своїй суті. Коли люди приходять до усвідомлення необхідності певного стану, це символізує собою якісно інший рівень самоідентифікації спільноти – громадянський стан. А оскільки громадянський стан є станом правовим, відповідно, добробут та сталий розвиток держави вимірюють вищим рівнем узгодження державного устрою з правовими принципами, ґрунтованими на категоричному імперативі. Через право свободу всіх індивідів вводять у розумні та загальнозначущі межі.

Ідея громадянства розвивається разом з поняттям самовизначення⁵, що пов'язано з іменами таких мислителів, як Дж.Локк, Г.Гроций, Е. де Ваттель, Ж.-Ж.Руссо, і народ перетворюється на громадянську націю, відчувши свою природну політичну спільність, «загальну волю» самостійно визначати власну долю. Власне у національно-державницькому самовизначенні, у співпричетності людини до державності найбільш повно оформлюється світовідчуття вільної людини та самостверджується нація. Утворення незалежної національної державності являє собою процес і результат єднання державно-політичного механізму із соціально-культурним організмом, де самовизначення стає відповіддю на необхідність для нації бути політично суб'єктною [324, с.27, 29].

Таким чином, державність, по-перше, є публічно-владною формою організації соціально-стратифікованого суспільства, вона об'єднує всіх членів цього суспільства та постає у вигляді системи відносин, норм, інституцій публічної влади [303, с.135]. По-друге, державність – це спосіб самовиявлення національного життя, внаслідок чого держава стає суб'єктом міжнародних відносин [324, с.27]. Зрештою, державність уособлює сучасний принцип взаємовідносин людини та держави, що ґрунтується, з одного боку, на гу-

---

⁵ Оскільки самовизначення ми розглядаємо як соціокультурний процес, то автор свідомо обходить правовий аспект «самовизначення народів».

маністичних орієнтаціях держави, на забезпеченні та захисті прав людини, а з іншого – на нових принципах реальної взаємодії державної влади та громадян, опосередкованих публічним простором та комунікативними практиками.

Необхідною внутрішньою формою затвердження державності та її життєвим шляхом є принцип правової всезагальності як формально-конкретної та загально необхідної форми правової рівності, свободи та справедливості. Специфіка правової формальності зумовлена тим, що право постає як форма суспільних відносин незалежних суб'єктів, підпорядкованих у своїй життєдіяльності загальній нормі. Незалежність цих суб'єктів один від одного у рамках правової форми їхніх взаємовідносин та водночас їхня однакова, рівна підпорядкованість загальній нормі визначають смисл та сутність правової форми буття та вираження свободи [303, с.20 – 21]. Таким чином, єдиний процес націо- та державотворення охоплює більш широку сферу переформатування держави в обмежену правовими рамками у повноваженнях та діяльності інституцію, в якій організація та діяльність державної влади в її відносинах з індивідами та їх об'єднаннями ґрунтована на праві і відповідає праву.

Ідея правової державності спрямована на обмеження влади (сили) держави правом; на встановлення правління законів, а не людей; на забезпечення безпеки людини в її взаємодії з державою; на забезпечення потреб людей та інтересів своїх громадян. В ідейно-ціннісному аспекті є підстави для протиставлення двох головних підходів у тлумаченні організації політичного та державного порядку, що їх репрезентовано концепціями соціального контракту Т.Гоббса та Дж.Локка.

Позиція Т.Гоббса стверджує вертикальний соціальний контракт та зосередження всіх прерогатив та сил в одній особі або певній групі людей, відтак – влада суверена над підданими є практично абсолютною. Згідно з Т.Гоббсом, для встановлення загальної влади необхідно, щоб люди призначили одну людину або групу людей, які виявилися б їхніми представниками, щоб кожна людина вважала себе довірительом щодо всього, що носій загальної особи робитиме сам або змусить робити інших стосовно загальному миру та безпеки, і визнає себе відповідальною за це; щоб кож-

ний підпорядкував свою волю та судження волі та судженню носія загальної особи [84, с.119].

Позиція Дж.Локка відстоює горизонтальний соціальний контракт – навіть після утворення держави сувереном залишається народ, який має право позбавити правителя влади. Згідно з Дж.Локком, влада суспільства або утвореного людьми законодавства не може поширюватися далі, ніж це необхідно для загально-го блага. Державець повинен правити згідно з установленими постійними законами, оголошеними народу та відомими народові, а не шляхом імпровізованих указів [212, с.334 – 338].

Цей підхід власне й фіксує правовий аспект сучасної держави, що визнає народ джерелом влади та носієм суверенітету та ґрунтований на таких принципах:

1. Здійснення державної влади відповідно до принципу її поділу на законодавчу, виконавчу, судову з метою не допустити зосередження всієї повноти державної влади в чийось одних руках, виключити її монополізацію, узурпацією однією особою, органом, соціальним прошарком.

2. Наявність Конституційного суду – гаранта стабільності державного устрою – органу, що забезпечує верховенство Конституції, відповідність їй законів та інших актів законодавчої та виконавчої влади.

3. Верховенство закону та права, що означає: жоден орган, крім вищого представницького (законодавчого), не має права скасовувати або змінювати чинний закон. Усі інші нормативно-правові акти (підзаконні) не повинні суперечити законові. У випадку протиріччя пріоритет має закон.

4. Зв'язаність законом рівною мірою як держави в особі її органів, посадових осіб, так і громадян, їх об'єднань. Держава, що видала закон, не може сама його порушити, що протистоїть можливим проявам свавілля, всюдозволеності з боку бюрократії всіх рівнів.

5. Взаємна відповідальність держави та особистості: особистість є відповідальною перед державою, але й держава не вільна від відповідальності перед особистістю за невиконання взятих на себе зобов'язань, за порушення норм, які надають особистості права.

6. Реальність закріплених у законодавстві головних прав людини, прав і свобод особистості, що забезпечує наявність відповідного правового механізму їх реалізації, можливість їх захисту в найефективніший спосіб – у судовому розгляді.

7. Реальність, дієвість контролю та нагляду за здійсненням законів, інших нормативно-правових актів, наслідком чого є довіра людей до державних структур, звертання для розв'язання суто юридичних суперечок саме до них, а не, наприклад, у газети, на радіо та телебачення.

Правова культура громадян – знання ними своїх обов'язків та прав, уміння ними користуватися, поважне ставлення до права, що протистоїть «правовому нігілізму» (вірі у право сили й невірі у силу права) – містить потужний потенціал у процесі створення формальних інституційних зв'язків і структур, таких, як уряд, політичний режим, законність у суспільстві, судова система, громадянські політичні свободи.

Уявлення про державу як організацію, що здійснює свою діяльність на підставі закону, почали формуватися вже на ранніх етапах розвитку людської цивілізації. З ідеєю правової держави пов'язували пошуки більш досконалих та справедливих форм суспільного життя.

Мислителі античності (Сократ, Демокріт, Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон) намагалися виявити такі зв'язки та взаємодії між правом та державною владою, які забезпечували б гармонійне функціонування суспільства тієї доби. Вони вважали, що найбільш розумною та справедливою є лише така політична форма співіснування людей, за якої закон є загальнообов'язковим як для громадян, так і для самої держави.

Державну владу, яка визнає право і водночас обмежена правом, вони вважали справедливою державністю. Там, де відсутня влада закону, на думку Аристотеля, немає місця й будь-якій формі державного устрою».

Цицерон говорив про державу як про «справу народу», як про правове спілкування та «загальний правопорядок». Державно-правові ідеї та інституції Стародавніх Греції та Риму справили помітний вплив на становлення та розвиток пізніших прогресивних учень про правову державу.

Зростання продуктивних сил, зміна соціальних і політичних відносин у суспільстві за доби переходу від феодалізму до капіталізму породжують нові підходи до держави та розуміння її ролі в організації суспільних справ. Центральне місце у них посідають проблеми правової організації державного життя, що виключає монополізацію влади в руках однієї особи або владного органу, утверджує рівність усіх перед законом, забезпечує індивідуальну свободу за допомоги права.

Найбільш відомі ідеї правової державності виклали мислителі того часу Н.Макіавеллі та Ж.Боден. У своїй теорії Н.Макіавеллі на підставі досвіду існування держав минулого та сучасного пояснював принципи політики, осмислював рушійні політичні сили. Метою держави він вбачав у можливості вільного користування майном та забезпечення безпеки для кожного. Ж.Боден визначав державу як правове управління багатьма сімействами та тим, що їм належить. Завдання держави полягає в тому, щоб забезпечити права та свободи.

На якісно новий рівень обґрунтування ідеалу правової держави було піднесено в теорії фундатора класичної німецької філософії Іммануїла Канта. Згідно з відомим визначенням держави, яке Кант сформулював у праці «Метафізика звичаїв», вона являє собою «об'єднання багатьох людей, підпорядкованих правовим законам». Хоча Кант не вживав ще термін «правова держава», він використовував такі близькі за змістом поняття, як «правове громадянське суспільство», «міцний стосовно права державний устрій», «громадянсько-правовий стан». Особливість кантівського визначення полягала в тому, що конститутивною ознакою держави тут було названо верховенство правового закону.

Під впливом ідей Канта у Німеччині сформувався цілий напрям, прихильники якого зосередили свою увагу на розробці теорії правової держави. До найвизначніших представників цього напрямку належали Роберт фон Мольте, Карл Теодор Велькер, Отто Бер, Фрідріх Юліус Шталь, Рудольф фон Гнейст. Термін «правова держава» (нім. *Rechtsstaat*) долучив до наукового обігу Роберт фон Мольте у першій третині XIX сторіччя, відтоді цей термін міцно закріпився у німецькій юридичній літературі. У подальшому цей термін дістав широке розповсюдження, у тому числі й у до-

революційній Росії, де серед знаних прихильників теорії правової держави були Б.Н.Чичерін, П.І.Новгородцев, М.М.Ковалевський, Н.М.Коркунов, Б.А.Кістяківський та ін. У Росії, яка мала давні й міцні зв'язки з університетами Німеччини, німецьку юридичну термінологію використовували взагалі без перекладу. І теоретиків правової держави тоді попервах називали «рехтштатистами».

В англomовній літературі термін «правова держава» не використовують – його еквівалентом певною мірою є термін «Rule of Law» (панування, правління права), який уперше у цьому розумінні у другій половині ХІХ сторіччя використав професор Оксфордського університету Альбер Венн Дайсі у праці під назвою «Основи конституційного права».

Що стосується ставлення до ідей правової держави з боку К.Маркса та Ф.Енгельса, то воно було негативним, як і ставлення марксизму до держави взагалі.

Російський філософ Г.Ф.Шершеневич відзначає такі шляхи формування та головні параметри правової держави: 1) для усунення свавілля необхідне встановлення норм об'єктивного права, які визначають межі свободи кожного й обмежують одні інтереси від інших, у тому числі й державної організації, – звідси ідея панування права в управлінні; 2) якщо особиста ініціатива вимагає простору, то державі достатньо обмежитися охороною суб'єктивних прав; 3) щоб новий порядок не порушували самі органи влади, необхідно визначити повноваження останніх, відділивши законодавчу владу від виконавчої, утвердивши самостійність судової влади й долучивши до співучасті у законодавстві виборні суспільні елементи.

У післяжовтневий період у нашій країні через об'єктивні та суб'єктивні чинники ідеї правової держави спочатку були поглинені вимогами революційної правосвідомості, а потім повністю виключені з реального життя. Правовий нігілізм при зосередженні реальної влади в руках партійно-державного апарату, відрив цієї влади від народу призвели до повного заперечення у теорії та на практиці правової організації суспільного життя на засадах справедливості і врешті-решт до встановлення тоталітарної державності. Радянська державність у період тоталітаризму не сприймала ідею правової держави, вважаючи її буржуазною, діаметрально протилежною класовій концепції держави.

Якщо говорити про форму правової держави, то, з одного боку, її визначають як сукупність трьох елементів: форми правління, форми державного устрою та політичного режиму. З іншого боку, під нею розуміють структуру влади та управління, організації державних органів. Якщо характеризувати форму правової держави через спосіб формування державної волі, то лише безпосереднє формування державної волі більшістю народу створює передумови для створення правової держави. Тобто формою правової держави є демократія. Але вона мусить бути не стихійною та хаотичною, а нормативною. Отже, формою правової держави є нормативно-правова демократія, а її проявом – демократичні процедури.

Економічним підґрунтям правової держави є виробничі відносини, що базуються на багатоукладності, на різних формах власності (державної, колективної, орендної, приватної, кооперативної тощо) як рівноправних і рівною мірою захищених юридично. У правовій державі власність належить безпосередньо виробникам і споживачам матеріальних благ; індивідуальний виробник постає як власник продуктів своєї особистої праці. Правове начало державності реалізується тільки за наявності самостійності та свободи власності, які економічно забезпечують панування права, рівність учасників виробничих відносин, постійне зростання добробуту суспільства та його саморозвиток.

Соціальне підґрунтя правової держави складає саморегульоване громадянське суспільство, яке об'єднує вільних громадян – носіїв суспільного прогресу. У центрі уваги такої держави перебувають людина та її інтереси. Через систему соціальних інституцій, суспільних зв'язків створюють необхідні умови для реалізації кожним громадянином своїх творчих, трудових можливостей, забезпечують плюралізм думок, особисті права та свободи. Перехід від тоталітарних методів управління до правової державності пов'язаний з різкою переорієнтацією соціальної діяльності держави. Міцне соціальне підґрунтя держави визначає стабільність її правових засад.

Моральнісне підґрунтя правової держави утворюють загальнолюдські принципи гуманізму та справедливості, рівності та свободи особистості.

Конкретно це виражається у демократичних методах державного управління та правосуддя, у пріоритеті прав і свобод особистості в її відносинах з державою, захисті прав меншин, терпимості до різних релігійних світоглядів.

Правова держава – це суверенна держава, яка концентрує в собі суверенітет народу, що мешкає у країні. Здійснюючи верховенство, всезагальність, повноту та виключність влади, така держава забезпечує свободу суспільних відносин, ґрунтованих на справедливості, для всіх без винятку громадян. Примус у правовій державі здійснюють на підставі права, воно обмежене правом і виключає свавілля та беззаконня. Держава застосовує силу у правових рамках і виключно у тих випадках, коли порушують її суверенітет, інтереси її громадян. Вона обмежує свободу окремої людини, якщо її поведінка загрожує свободі інших людей.

Що стосується верховенства закону в усіх сферах суспільного життя, то в системі правових цінностей вищою формою вираження, організації та захисту свободи людей є саме закон. У законах держава встановлює загальнообов'язкові правила поведінки, які мають максимально враховувати об'єктивні потреби суспільного розвитку на засадах рівності та справедливості. Саме тому закон має вищу юридичну силу. Всі інші правові акти повинні відповідати законові. Основний Закон держави – це Конституція, в якій сформульовано правові принципи державного та суспільного життя. Конституція являє собою загальну правову модель суспільства, якій має відповідати все поточне чинне законодавство. Жоден інший правовий акт держави не може суперечити Конституції. Верховенство закону, і передусім Конституції, створює міцний режим правової законності, стабільність справедливого правового порядку в суспільстві.

Дуже важливими є реальність прав особистості, забезпечення її вільного розвитку. В соціально-політичному житті свобода людини постає як її право. Правова держава визнає за індивідом певну сферу свободи, за межами якої втручання держави є недопустимим.

Правовий характер свободи індивіда виявляється у різних сферах суспільного життя. Наприклад, це права індивіда на позитивні дії держави в його інтересах, право на недоторканність особи, пра-

во на освіту, соціальне забезпечення, судовий захист тощо. Рівень розвиненості та гарантованості свобод особистості зумовлений зрілістю правових засад державності, економічними та духовними передумовами.

Взаємна відповідальність держави та особистості полягає в тому, що відносини між державою як носієм політичної влади та громадянином як учасником її формування та здійснення необхідно будувати на засадах рівності та справедливості. Держава бере на себе зобов'язання забезпечувати справедливість у відносинах з кожним громадянином. Підпорядковуючись праву, державні органи не можуть порушувати його приписи і несуть відповідальність за порушення або невиконання цих обов'язків. Обов'язковість закону для державної влади забезпечує система гарантій, які виключають адміністративне свавілля. До них належать: відповідальність депутатів перед виборцями, відповідальність уряду перед представницькими органами, дисциплінарна та кримінальна відповідальність посадових осіб держави будь-якого рівня за невиконання своїх обов'язків перед конкретними суб'єктами права. Звичайно, така система гарантій є скоріш ідеалом, а не реальністю українського сьогодення, проте безумовно, до таких «ідеальних» схем треба наближатися.

На таких самих правових засадах побудована відповідальність особистості перед державою. Застосування державного примусу повинне мати правовий характер, не порушувати міру свободи особистості, відповідати тяжкості скоєного правопорушення. Правовий характер взаємної відповідальності держави та особистості – це важлива складова правової держави.

Правова держава на відміну від деспотичної або поліцейської сама обмежує себе певним комплексом постійних норм і правил. Центральне місце серед них посідає така норма, як поділ влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову. Цей принцип визначає, з одного боку, розподіл владних повноважень між органами різних гілок державної влади, а з іншого – неможливість жодної з них підпорядкувати собі інші. Рівновагу гілок влади підтримують спеціальні організаційно-правові заходи (так звана система стримувань та противаг), які забезпечують не тільки взаємодію, але й взаємне обмеження повноважень у встановлених межах. Водночас

вони гарантують незалежність однієї влади від іншої у межах тих самих повноважень.

Законодавча влада має верховенство, оскільки вона встановлює правові засади державного та суспільного життя, головні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики країни, а отже, визначає в кінцевому підсумку правову організацію та форми діяльності виконавчої та судової влади. Домінуюче положення законодавчих органів у механізмі правової держави зумовлює найвищу юридичну силу прийнятих ними законів, надає загальнообов'язкового характеру нормам права. Проте верховенство законодавчої влади не має абсолютного характеру. Вона перебуває під контролем народу та спеціальних конституційних органів, за допомоги яких забезпечується відповідність законів чинній Конституції.

Виконавча влада займається безпосередньою реалізацією правових норм, прийнятих законодавцем. Вона має правовий характер лише у тому випадку, якщо вона діє на засадах законності. У правовій державі кожен громадянин може оскаржити будь-які незаконні дії виконавчих органів та посадових осіб у судовому порядку.

Судова влада покликана охороняти права, правові засади державного та суспільного життя від будь-яких порушень, хоч би хто їх здійснив. Правосуддя у правовій державі здійснюють виключно судові органи. Жодна особа не може самовладно привласнити функції суду. Незалежність і законність правосуддя є найважливішою гарантією прав і свобод громадян, правової державності загалом. Судова влада є чинником, що попереджає порушення правових норм, і передусім конституційних, з боку як законодавчих, так і виконавчих органів державної влади, забезпечуючи тим самим реальний розподіл влади.

Узагальнюючи, можна сказати, що засадовим для організації та діяльності правової держави є принцип розподілу влади: законодавчої, виконавчої та судової. Кожна гілка влади виконує свої суворо окреслені функції. І разом вони стримують та врівноважують одна одну, забезпечуючи тим самим гарантію проти порушення демократичних норм та зловживання владою. Крім того, самі громадяни через загальну виборчу систему мають можливість контролювати владу і в разі необхідності коригувати її дії. Державна вла-

да у правовій державі має діяти в межах законів. Це доповнюється визнанням за окремою особистістю невід'ємних і недоторканих прав, їх забезпечення має бути найголовнішим завданням держави. Недоторканність особи забезпечена законом.

Правова держава має низку спільних правових засад, які об'єднують всіх членів громадянського суспільства і по своїй суті мають надкласовий і загальнолюдський характер. Отже, правова держава забезпечує:

1. Верховенство закону в усіх сферах суспільного життя.
2. Реальність прав особи, створення умов для її вільного розвитку.

3. Взаємну відповідальність держави та особи.

4. Міцний режим законності та стабільності правового порядку.

Отже, у більш розгорненому вигляді ознаками правової держави можна вважати:

- обмеження державної влади правами та свободами людини і громадянина (влада визнає невідчужувані права громадян);
- верховенство права в усіх сферах суспільного життя;
- конституційно-правову регламентацію принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- наявність розвиненого громадянського суспільства;
- правову форму відносин (взаємні права та обов'язки, взаємна відповідальність) держави та громадянина;
- верховенство закону в системі права;
- відповідність норм внутрішнього законодавства загальноновизнаним нормам і принципам міжнародного права;
- пряму дію конституції.

Від початку другої половини XX сторіччя в конституційній організації держави характерним стало поєднання правового принципу із соціальним, що дає формулу соціальної правової держави. На конституційному рівні формула правової держави у поєднанні з принципом соціальності прямо зафіксована в Основному Законі ФРН 1949 року та в Конституції Іспанії 1978 року. Сьогодні у тій чи тій формі вона закріплена у конституціях цілої низки держав, у тому числі і в Україні.

Розглядаючи сучасний стан ідей правової держави на пострадянському просторі, й зокрема в Україні, слід уникати перебіль-

шень. Нині правова держава для пострадянських країн є радше ідеалом, гаслом, конституційним принципом, але ще не дістала свого повного втілення. Реальна політична практика держав, що проголосили себе правовими, нерідко розходиться з нормами конституції.

Отже, правова держава – це досить стійка сукупність органів влади, покликаних бути гарантом громадянських прав і політичних свобод особистості, це також внутрішньо- та зовнішньополітичний інструмент забезпечення життєдіяльності громадянського суспільства, охорони суспільного порядку та особистої безпеки громадян.

Дія системи органів влади правової держави розгортається у строго визначених правових рамках. Кожна несанкціонована суспільством і законом дія неминуче веде до встановленої законом юридичної відповідальності. Коротко кажучи, правова держава – це держава, в якій і над якою панує право.

Правова державність тотожна справедливій державності і ґрунтована на принципах демократії та гуманізму, свободи та рівності всіх людей, невід’ємності та невідчужуваності головних прав людини і громадянина: свободи слова, совісті, зборів, права на рівний захист законом і на справедливий суд. Вона містить у собі також різноманітні державно-правові засоби (Основний Закон, поділ влади, Конституційний суд), застосування яких виключає можливість спонтанної, особистої або олігархічної узурпації влади з її подальшою невідконтрольністю людині, народу, суспільству. Реальність прав і свобод громадян, верховенство закону і рівність усіх перед ним, відносний суверенітет державної влади, ґрунтований на принципі поділу влади, – це головні характеристики правової державності.

Правова держава стає правовою не за назвою, а по суті тоді, коли постає взаємна відповідальність влади перед правом пересічного громадянина, а громадянина – перед законом. У правовій державі людина відповідає за виконання (невиконання) свого громадянського обов’язку не безпосередньо перед владою, але перед законом.

Набуття державою статусу правової еквівалентне припиненню панування державного управлінського апарату над громадянським

суспільством. У результаті принцип «держава для людини» з декларативного перетворюється на реально існуючий і анулює неправове, антигуманне та антидемократичне апаратно-адміністративне правило «людина для державної влади». З позицій права законмірно відбувається незворотний процес поступового поглинання державної влади громадянським суспільством і надання його інституціям дедалі більшої частини управлінських повноважень.

Державний апарат та його владні повноваження зведені до необхідного для життєзабезпечення суспільства мінімуму – до того мінімуму, який не дає державним чиновникам змоги на свій розсуд і під прикриттям незаконних відомчих інструкцій втручатись у розвиток цивілізованих цивільно-правових відносин, за яких усі конфліктні ситуації залагоджують виключно через суд відповідно до закону.

Поняття правової держави нерозривно пов'язане з поняттям справедливості не тільки теоретично, але й практично. Право, включаючи в себе принцип формальної рівності, одночасно містить і вимогу справедливості. У повсякденному житті практична справедливість для людини набагато важливіша, ніж теоретична рівність.

Справедливість по суті і є та підвалина, що створює право. За допомогою законів вона покликана охоплювати всі сфери соціуму, його взаємні відносини з державою.

У сфері економіки справедливість означає реальне право на працю і відповідність матеріальної винагороди її результатам, а також достатнє соціальне забезпечення з боку держави для тих громадян, які без цього не в змозі підтримувати рівень життя, гідний людини. У сфері юридичної відповідальності громадян перед законом справедливість виражена у відповідності міри покарання мірі злочину.

У сфері політичних відносин вона диктує державній владі свої обмежувальні умови і є гарантією від зловживань нею. І, нарешті, справедливість у сфері культури полягає у рівному для всіх громадян доступі до культурних цінностей. Правовий зміст справедливості має бути зафіксований у законах. Вони наділяють людину необхідними соціальними правами і політичними свободами і тим самим надають їй реальну можливість законним шляхом ціл-

ком самостійно реалізовувати свої інтереси та задовольняти свої потреби.

Якщо за справедливістю не визнають правового змісту і саму її не фіксують у законах, то як «справедливі» можуть поставати неправові, а іноді й протиправні елементи громадського життя. Наприклад, економічні, політичні інтереси або ідеологічні та моральні вимоги окремих соціальних спільнот, як правило, тих, що перебувають при владі.

У такому випадку приватний, корпоративний інтерес придушує підмінює собою загальний правовий зміст справедливості, отожднює самого себе з правом та справедливістю. У результаті людина отримує обмежені права, у суспільстві поступово затверджуються безправність особистості, взаємний правовий нігілізм (як з боку влади, так і з боку громадян), свавілля заангажованих корпоративним інтересом законодавців та посадовців виконавчої влади. Все це зводять у закон, який одержує нібито легітимну чинність.

Тому правова держава і громадянське суспільство потребують чітких правових відносин між владними структурами та громадянами як споконвічними, головними суб'єктами права. Це означає, що права та свободи людини-громадянина є не подарованими з боку влади, а складають найважливіший об'єктивний компонент соціально-економічного та політико-культурного середовища кожного індивіда – компонент, даний йому від народження, компонент природного, невідчуженого права. І цьому мають бути підпорядковані не тільки всі громадяни, але й насамперед публічно-політична влада в особі своїх цілком конкретних представників.

Підсумовуючи, сформулюємо головні принципи становлення та функціонування правової держави, які водночас є і головними принципами її взаємовідносин із громадянами та громадянським суспільством:

- забезпечений законами захист прав і свобод людини як незаперечний пріоритет державної політики в усіх сферах громадського життя;
- конкретно-практичне розрізнення права та закону, громадянських прав та державних законів, взаємна відповідальність громадян та держави, зумовлена правовими законами;

- верховенство закону в усіх сферах громадського життя, у будь-якій ситуації та над будь-якою державно-політичною структурою, рівність усіх громадян перед ним незалежно від їхнього соціального статусу, національності, будь-яких інших ознак, неможливість відомчого диктату над законом;

- відпрацьована регламентація повноважень держави на засадах поділу гілок влади та системи конституційно-правового контролю над їхніми діями з боку інституцій громадянського суспільства;

- наявність демократичного механізму функціонування влади в демонополізованому стані, що виключає можливість її узурпації, зосередження в руках однієї особи, державної або суспільно-політичної структури, окремої професійної спільноти людей;

- дотримання демократичних вимог при розробці, прийнятті та застосуванні законів із взаємним правовим закріпленням у законах принципів і механізмів демократії.

Як головні засади політики у сфері розбудови державності Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначає:

- розвиток демократії шляхом вдосконалення механізму державного управління, здійснення парламентського контролю;

- вдосконалення системи проведення виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування;

- модернізацію системи державної служби з врахуванням європейського досвіду на принципах професійності та політичної нейтральності;

- посилення відкритості та прозорості процесів підготовки і прийняття державних рішень та здійснення будь-яких дій, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних коштів, кадровими призначеннями на керівні посади в центральних органах виконавчої влади, судах, правоохоронних органах;

- забезпечення справедливого і доступного судочинства;

- забезпечення дотримання міжнародних стандартів незалежності суддів;

- посилення протидії корупції та тіньовій економічній діяльності, забезпечення безумовного дотримання принципів законності насамперед вищими посадовими особами держави, політиками, суддями, керівниками правоохоронних органів і силових структур;

– боротьбу із злочинністю шляхом поліпшення роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їхньої діяльності.

2.4. Культурний код як чинник розбудови державності

Сучасна багатонаціональна держава – це здебільшого абстрактна, символічна спільність, що об'єднує всіх громадян, незалежно від їхньої етнічної та культурної належності⁶. Являючи собою, за визначенням Б.Андерсона, «уявну» спільноту, вона міцно скріплена закарбованим у свідомості громадян образом цієї спільності – національною ідентичністю та загальнозначущими цінностями демократії, рівності прав та свобод, пануванням закону, соціальної солідарності тощо [12]. Втім, за доби Постмодерну традиційні примордіальні риси, такі, як мова, культура, традиції, в результаті інтенсифікації та глобалізації міграційних потоків виявились нездатними бути універсальним засобом інтеграції членів суспільств. Натомість особливого значення набувають етнокультурне різноманіття та ідентичності.

В сучасному глобальному світі центральною проблемою стає розвиток державності в етнічно розділених країнах. Якщо США історично розв'язували проблему цілісності держави та суспільства шляхом культурної/етнічної асиміляції емігрантських груп, за рахунок соціально-економічних важелів, то сучасні західноєвропейські країни – шляхом інтеграції без асиміляції, проголошуючи культурний плюралізм як такий, що збагачує країни імміграції. Відкритість стосовно співіснування різних форм культурного життя знайшла своє відображення у визнанні колективних прав і свобод – групових інтересів, ідентичностей, мов і культурного членства, які вбачають чинниками міжкультурної толерантності, гармонійної взаємодії етнокультурних груп та їх інтеграції у багатонаціональну спільноту.

Мультикультуралістський політичний проект, який вперше почали реалізовувати в емігрантських країнах Нового світу, досі залишається серед важливих стратегічних пріоритетів національних

---

⁶ Адже за історичної доби модерну потужні національні держави надавали утилку окремі етнічні культури, аби зміцнити єдність нації, спільну культуру та ідеологію.

політик багатьох країн. Постаючи як вагомий компонент політичних рішень та дій (як самостійний політичний проект), мультикультуралізм став важливою складовою різноманітних соціальних практик розвинених країн Заходу, журналістського дискурсу та діяльності мас-медіа, новацій у світі літератури та мистецтва, системи виховання та освіти, мови повсякденного спілкування [264, с. 12].

Цей проект по суті став альтернативою поширеній концепції «плавильного тиглю» (melting pot), що за умов сучасних глобальних викликів, за словами американського політика П.Бьюкенена, дедалі більше перетворюється на «салатник». Проте сучасна масова міграція представників інших рас, релігій та культур, що подеколи називають новим великим переселенням народів, похитнула відносну гомогенність західноєвропейських країн, загрожуючи, за словами П.Бьюкенена, змінити не лише етнічний склад населення, але й загалом історично сформований образ Заходу з його характером та устоями [59].

Реальне повсякдення внесло свої корективи у мультикультурний проект, певною мірою підтвердивши побоювання щодо загроз мультикультуралізму. Можна простежити деякі тенденції, які нині дуже турбують сучасні уряди західноєвропейських держав. Одна з них має політико-правовий підтекст та пов'язана з розбіжностями між номінальним та реальним станом затвердженої рівності колективних прав і свобод – групових інтересів, ідентичності, мови й культурного членства тощо, де головним з боку етнокультурних спільнот стає нарікання щодо недостатньої врівноваженості прав меншин стосовно титульного населення та суспільства загалом. Інша пов'язана з небажанням етнокультурних спільнот асимілюватися до нової культури, тобто вивчати мову, засвоювати цінності, переймати певний спосіб життя та його устої тощо, що викликає незадоволення вже з боку домінуючого населення та уряду.

Етнокультурні меншини наголошують на потенційній загрозі розмивання їхнього ідентитету та розчинення серед інших (тобто серед домінуючого населення). А для титульної нації ця проблема набуває принципового значення, адже розмивання національної ідентичності підточує культурні та політичні традиції державності.

Проблема консолідації суспільства набуває нового звучання у зв'язку з територіальними особливостями регіонів. Артикуляція соціокультурних розбіжностей регіонів та, відповідно, сформованих на їхньому ґрунті ідентичностей стає джерелом різноманітних спекуляцій – репродукування політико-ідеологічних типів ідентичностей, поділу на «своїх» та «чужих», «добрих» та «поганих» і навіть маніпулювання цими розбіжностями як «розколами». Нестача національної ідентичності, як наслідок, спричинила зростання міжетнічної, міжконфесійної напруги та поширення екстремістських ідей. Саме у привабливості ідеї повернення до витоків, які часто ведуть до фанатизму та архаїзації, нині проявляється зворотний результат уніфікації та стандартизації.

Таким чином, конфлікти, зумовлені етнокультурними розбіжностями, з одного боку, посилюють процеси національно-громадянської дезінтеграції, а з іншого – прагнення народів-етносів реалізувати невід'ємне право на самовизначення може реалізуватися у різних формах вимог: від надання широкої національно-державної та культурної автономії до свого найбільш радикального вияву – утворення власної незалежної держави.

Уряди сучасних національних держав сьогодні розв'язують чи не найважливіше питання національної безпеки – збереження єдності та цілісності держави та суспільства.

Поширення масової, у тому числі незаконної, міграції, зростання міжетнічної та міжконфесійної напруги, що нині загрожують національній єдності та цілісності держави, змусили уряди держав переосмислювати сутність таких явищ, як самовизначення, національна держава, мультикультуралізм, а у політичній риториці з питань національної безпеки дедалі частіше стало з'являтися поняття «культурний код» як домінанта національно-державної цілісності та ідентитету.

Наприкінці 2010 – на початку 2011 року лідерами трьох країн – Німеччини, Великобританії та Франції – було оголошено про кризу реалізації проекту мультикультуралізму. На думку політичних діячів, політика мультикультуралізму, незважаючи на свою гуманістичну спрямованість розвитку та збереження культурних відмінностей (різноманіття мов, традицій, етносів та культур) як всередині країн, так і у світі загалом, спричинила розмивання націо-

нальної ідентичності та виявилася нездатною розв'язати питання інтеграції та асиміляції.

Втім, варто відзначити, що відособлене існування культур почасти стримує природний процес їх зближення, демонструючи не надто суттєві культурні відмінності там, де набагато корисніше підкреслити схожість та єдність. Тому, погоджуючись з думкою С.Бенхабіб, у політичному розумінні право на культурне самовираження має ґрунтуватися насамперед на всезагальному визнанні громадянських прав, і його не варто розглядати як альтернативу їм [41, с.31].

За умов суспільно-політичних трансформацій питання цілісності національної державності нерозривно пов'язане зі збереженням та зміцненням центрального ідентифікаційного ядра – загальнонаціональної ідентичності, що стає важливим завданням національної безпеки. На наш погляд, проблема кризи національної ідентичності має ще один – соціетальний – аспект. Перефразовуючи постмодерністів (З.Бауман, Ж.Бодрійяр), сучасний цивілізаційний світ розвивається у напрямку затвердження світу симулякрів та симуляцій, які «підмінюють» реальний світ ілюзією реальності, розмивають значення сучасних та історичних процесів, сприяють втраті соціальної та історичної пам'яті, знищують уявлення щодо нормативності та девіації тощо. «Розчинення» соціального (культурного, етнічного) породжує відчуття загальної самотності людини та постає як серйозна перешкода для інтеграційних процесів у суспільстві. «Психосоціальна інфляція» і структурна розмитість важливих сфер колективної психіки спричиняє патопсихологічний стан, в якому, зокрема, перебувають сучасні пострадянські країни (Україна, за даними моніторингу загальносистемних змін (Л.Бурлачук, Е.Афонін, О.Донченко), з 2006 року перебуває саме у цьому стані). Власне загрозу психопатологічного стану самопочуття громадян (нації) – психоневроз відкладеної дії (згідно з Б.В.Зейгарник) – на сьогодні майже не враховують як чинник інтеграційних чи дезінтеграційних процесів.

В сучасному постмодерному світі матриця психічних цеглинок стає підґрунтям не лише психічної реальності, а й того, що остання породжує, – соціального символічного світу та його соціально-матеріального втілення [28, с.30]. Не випадково у політичній рито-

риці з питань національної безпеки разом з визнанням кризи політики мульткультуралізму більш помітним стає поняття «культурний код», з яким пов'язують домінанти цілісності національної державності. Безумовно, цілісність сучасної національної держави ґрунтована на національній ідентичності та загальнозначущих цінностях демократії, рівності прав, пануванні закону, свободи слова тощо. Гармонійній взаємодії етнокультурних груп, їх інтеграції у національне співтовариство насамперед повинна сприяти рівність прав і свобод. Утім, національний культурний (поліетнічний по своїй суті) простір структуровано сукупністю різноманітних смислових та символічних форм відтворення культурних кодів, уособлених індивідуальною та колективною свідомістю, реальними практиками та потенційно можливими уявленнями. Отже, чи можна культурний код вважати чинником національної державності і чи може він (цей код) сприяти розв'язанню національного питання?

Звертання уваги політиків до концепту «культурний код» як національного культурного ядра здається слушним, але й викликає низку застережень, оскільки культурний код (коди) може бути як джерелом соціальної консолідації, так і причиною соціальної дезінтеграції.

Цілком погоджуємося з думкою Ю.Левади – державне самовизначення чи «просто» символічна ідентифікація з такими поняттями, як історія, земля, народ, безпосередньо є чинниками граничної інтеграції суспільства [203, с.425]. Проте соціальна людина належить не лише до певної групи, але й до певної нормативно ціннісної системи та певної «лінії» соціального часу, здатних спонукати як людину, так і цілі народи на дії, спрямовані (у найширшому визначенні) як на благо, так і на зло. Тому, розкриваючи змістовну сутність терміна «культурний код», ми прагнемо з'ясувати сутність соціокультурних явищ, що впливають на сучасні процеси національно-державного розвитку.

Культуру можна назвати формою соціальної спадковості та формою соціального конструювання, відтворювану системою особливих смислоутворюючих прикмет – кодів.

Відомий російський філософ і культуролог М.Каган зазначав, що все людське, що є в людині, постає у вигляді культури, і вона

виявляється настільки ж різноманітно багатою та суперечливо доповнювальною, як і сама людина – творець культури та її головне творіння [154, с.19]. Власне, ми переконані, що жодна система не може розвиватися поза участю людини і не може рухатися поза врахуванням соціокультурного середовища, в якому вона перебуває.

Культура є сукупним способом та продуктом людської діяльності, поведінки та спілкування, вона є цілеспрямованою, вольовою, унікальною, соціально значущою та конкретною формою здійснення людської суб'єктивності [119; 154; 224]. Ззовні культура виявляє себе як складна система знань, ідеалів, приписів, міфів, цінностей, головних правил та норм, які взаємодіють і свідомо чи несвідомо керують заохоченнями та покараннями у суспільстві, створюючи систему ілюзій, які мають переконувати членів суспільства у його легітимності [61; 286; 302].

У всій своїй багатоманітності граней, сутностей, властивостей та форм існування культура реалізує буття власне як людське, відповідно соціальна реальність реалізує її смислоутворюючу сутність. Остання забезпечує відтворення соціального порядку певного типу суспільства, а її зміни породжують нову психологію, мораль, людські взаємини, нові форми культурного буття, стилю та способу людського життя.

«Тіло» культури утворюють семіотичні системи (сукупність знаків-символів), що кодують, зберігають та транслиують соціально-історичний досвід (систему соціальних регулятивів) [291; 366]. Складну інформаційно-комунікативну мережу особливих «смислоутворюючих» знаків-символів, що впорядковує навколишній світ, тобто розмежовує, класифікує, структурує та оцінює його, власне й позначають терміном «культурний код» [53; 185; 291; 424]. Ця система постає як носій універсальних та національно специфічних явищ, які формують національні культури світу [228, с.20], вона характеризує особливості соціальної диференціації, розподілу соціально необхідної діяльності по соціально значущих ролях, рольових наборах та інституціях, а також визначає структурні відмінності інституційної організації суспільств [291, с.23]. Зрештою ці системи виражають тип соціальної спадковості (ідентитетів), а їх розвиток відповідає соціальній змінності нор-

мативних (інволюція/еволюція) станів соціально-історичного розвитку [23].

Культурний код динамічний по своїй суті, він здатний змінюватися залежно від конкретно-історичних умов розвитку тієї чи тієї соціокультурної системи. Динамічна природа культурного коду зумовлена функціями, які він виконує у соціумі, зокрема це:

- соціальне наслідування – культурний код визначає особливі системоутворюючі чинники, частина яких забезпечує відтворення генерацій, а також у відповіднення форм та способів їхньої життєдіяльності; іншим властива здатність змінюватися, що допомагає пристосуватися до змін умов середовища;

- формування ідентитету – отриманий як спадок культурний код передає чіткі засади та можливості для ідентифікації людини у своєму культурному середовищі;

- соціальне конструювання – інформаційно-семіотична специфіка культурного коду уможливорює у символічних формах за нових умов відтворення власної специфіки.

Постаючи водночас як нагромаджувач культурних смислів та як спосіб структурування культурного знання, культурний код є самодостатньою, відкритою та універсальною формою відтворення соціальності – певних характеристик, смислів, навичок, вмінь, орієнтирів, установок, зразків поведінки, ролей, рольових наборів, інституцій тощо, тобто відображає взаємозумовленість індивідуального буття людини та надіндивідуальних структур соціальної статистики та динаміки.

Культура у широкому розумінні не лише визначає тип суспільства на кожній конкретній стадії його історичного розвитку, але й формує світогляд відповідної історичної доби. У багатоманітності соціокультурних феноменів кожної історичної епохи можна простежити їхні історичні коріння, своєрідні глибинні програми соціальних практик людської життєдіяльності, що пронизують усі інші феномени та елементи культури та організують їх у цілісну систему. Формами їх відтворення стають соціально-матеріальні (інституційні) та психосоціальні феномени з властивими їм глибинними (архетипними) праформами, що уособлюють інституційні практики та тип соціально-історичного суб'єкта. Інструментом їх верифікації є цінності – символічне вираження людини у світі.

Світоглядні універсалиї, які систематизують та акумулюють нагромаджуваний досвід людської життєдіяльності, формують характерний для історичного типу культури образ людини та її місце у світі. Домінуючий за конкретно-історичної доби психо-соціальний тип «всезагальної людини», у свою чергу, певною мірою постає як «винуватець» інституційної дійсності. Це пояснюється тим, що соціальна структура впливає на залучених різним чином до неї людей та змушує їх розвивати відповідні культурні переваги, соціально-поведінкові форми та психологічні схильності [837, с.234].

Якщо ми спробуємо уявити людину всередині соціального простору, то вона, з одного боку, постає як «всезагальна людина» («герой часу») – історичний психотип, носій соціокоду, а з іншого – як соціальний агент [55; 81; 286], конституюваний у певний соціальний простір, у тому числі за посередництва владно-управлінських відносин, де він займає ту чи іншу позицію та залучений у реальний процес безперервної соціокультурної взаємодії. Понад те, якщо психічне зіставити із загальним контекстом – соціальною дійсністю, джерелом якої є особистість, або з цивілізацією, то глибинні процеси історії можуть бути «прочитані» як процеси, зумовлені людською свідомістю [302]. Виявляється, що психічне (вірування, пристрасті тощо) значною мірою є підґрунтям соціального (суспільних структур, продуктів, інституцій тощо) [247, с.6 – 7] та відіграє вагомий роль у функціонуванні суспільних структур.

Успадковані культурні коди забезпечують відповідність самоідентифікації людини стосовно свого культурного середовища. Останнє справляє глибокий вплив на розвиток людини, її ідентичність, а у більш широкому плані формує самобутню ментальність народу (етносу, нації). Власне «генетичний» аналіз об'єктивних структур різних соціальних просторів, згідно з П.Бурдьє, неможливий поза виявленням як генези ментальних структур індивіда, через які він сприймає соціальний простір, з яким ідентифікує себе і які є продуктом інкорпорації соціальних структур, так і генези самих цих соціальних структур, їх історичної зумовленості [54, с.28].

Ментальність як своєрідна історична спадщина, «набір способів і змістів мислення та сприйняття, які є типовими для відповідного суспільного загалу в певний період його історії» [128,

с.195] інтегрує два роди смислоскладаючих та смислоутворюючих феноменів: усвідомлене з певної культури та підсвідомо засвоєне. Перший рід містить соціокультурні феномени – символи, знаки, дискурси, які мають культурні загальнозначущі смисли та існують у соціальній динаміці незалежно від бажань індивіда.

Другий рід феноменів утворюють психічні (точніше – психо-соціальні) феномени когнітивної динаміки: індивідуально значущі образи (включаючи архетипи), переживання й думки, які неявно пов'язані із загальнозначущими смислами, вираженими у символіці [426, с.9 – 10].

Отже, людина існує у власно створеному інформаційному середовищі – в світі предметів та явищ, символів і знаків, в яких закодована різноманітна інформація та які є носієм ціннісного значення того досвіду та тієї діяльності, що їх у цьому суспільстві здійснюють.

Не випадково сучасний постмодерний світ з його розвиненими інформаційно-комунікаційними технологіями майже непомітно зробив людину заручником цих систем, точніше, їх симулякрів та симуляцій (тиражованої сучасними мас-медіа копії), породивши хворобливий стан невпевненості, нерішучості, приниженості [38; 49].

Загалом сучасна спрямованість переходу від тоталітаризму до демократії, від Модерну до Постмодерну – це власне тенденція, пов'язана із ситуацією або зі становленням ситуації, в якій людину, її стан можна позиціонувати як самотність. Можна сказати, що найближчі роки можуть містити в собі досить гострі, якщо не сказати радикальні зміни, практично в усіх сферах людської життєдіяльності – національній та міжнародній, політичній та економічній, соціальній та духовній. Причому сплетіння (взаємозв'язок) усіх цих складових надзвичайно велике, а головне – воно змінює свій системоутворюючий чинник, переводячи його із зовнішнього (соціально-матеріального) контексту в контекст психосоціального. Співіснування різних культур, різних типів соціальності, а також диференційований, багатовимірний характер соціальної реальності, що переважає в сучасному світі, змушує співвідносити національно-державний розвиток з досліджуваним онтологічним контекстом, з конкретним культурним організмом, з конкретною

соціальною локальністю, конкретним «епізодом» в історичному горизонті тощо.

* * *

1. Системна складність, а почасти й непередбачуваність сучасних трансформаційних процесів у всіх сферах людської життєдіяльності, вимагає від державного управління вчасного прийняття та коригування управлінських рішень у часі. Перспективне бачення та прогнозованість майбутніх подій нині стає невід’ємною складовою сучасного стратегічного управління та вимагає від політиків та управлінців оволодінням аналітичним комплексом та методичним інструментарієм, що дають змогу аналізувати соціальну систему як сукупність системоутворюючих значень, які визначають її різноманітність, множинність і варіативність у певних просторово-часових координатах, та виявляти елементи повторюваності, що підлягають узагальненню та систематизації при розробці управлінських моделей та сценаріїв розвитку суспільства.

2. Аналітична модель соціально-топологічного аналізу державності, інструментарій якої виявляє метричні та топологічні властивості в їх підпорядкуванні логіці циклічного розвитку, доповнює аналітичний інструментарій стратегічного планування та прогнозування. Застосування синтетичної моделі універсального епохального циклу стає допоміжним алгоритмічним засобом вичленування історичних фаз у розвитку специфічних історичних та національних інституційних форм державного управління шляхом структурування системоутворюючих властивостей, взаємозалежності інституційних практик та соціокультурних впливів у системі «людина – суспільство – держава».

Практична значущість аналітичної моделі соціально-топологічного аналізу державності полягає в тому, що формування, підтримання, інституційне закріплення будь-яких форм соціальної дії та соціальних відносин завжди відбувається у певному просторі і часі та являє собою певний різновид соціальної топографії. Топос виражає просторово-часову, історичну, культурну, соціальну, психосоціальну контекстуальність, задану тими чи тими межами. Соціальний простір постає як певна система (або структура, універсум, організм тощо), яка тією ж мірою зумовлює характер активності різних її елементів, якою залежить від неї.

3. Державність є системоутворюючою формою політичної, економічної, соціокультурної організації життєдіяльності суспільства, породженою перебігом його соціально-історичного розвитку. Еволюція змісту та форми націодержавотворення як процесу культурного та соціально-політичного самовизначення, ґрунтованого на принципах правової всезагальності, контекстуально відтворює цілісність та взаємозумовленість соціально-матеріальних (інституції), культурно-символічних (цінності) та психосоціальних (ідентичність) компонентів, що визначають як «універсальні», так і виключно «самобутні» закономірності соціально-історичного розвитку державності. В свою чергу, це підтверджує наступне положення: елементи державності можуть з'являтися тоді, коли самої суверенної держави ще не існує, і тільки за сприятливих умов державність історично розвивається у суверенну державу.

4. Цілісність системоутворюючих значень відтворюється головним суб'єктом та джерелом соціальних зрушень – «всезагальною людиною». Культурний код (коди) як самодостатня, відкрита та універсальна форма відтворення соціальності відображає змінну сутність глибинних (архетипи) програм соціальних практик людської життєдіяльності, що опромінюють усі інші феномени та елементи культури та організують їх у цілісну систему. Формами їх відтворення стають соціально-матеріальні (інституційні) та психосоціальні феномени з властивими їм глибинними (архетипними) праформами, що уособлюють тип соціального суб'єкта. Інструментом їх верифікації є цінності – символічне вираження людини у світі, а одиницею виміру – ідентичність із власними символами та кодами.

4.1. Оскільки суспільно-історична зумовленість людської психіки нерозривно пов'язана з психічною детермінацією соціального, остільки домінування у самосвідомості «всезагальної людини» зовнішнього (соціально-матеріального) чи внутрішнього (психосоціального) чинника власне й зумовлює зрушення системоутворюючого чинника соціальної реальності загалом. Рівень домінування/балансу одного з цих чинників визначає тип і характер державно-політичного процесу, іншими словами, послаблення чи посилення авторитарних тенденцій, відповідно, зміцнення чи послаблення демократичних засад у системі «людина – суспільство – держава» визначатимуться співвідношенням її психосоціальних та

соціально-матеріальних компонентів. В сучасному постмодерному світі матриця психічних цеглинок стає підґрунтям не лише психічної реальності, а й того, що вона породжує, – соціального символічного світу та його соціально-матеріального втілення, а відтак повноцінний розвиток національної державності неможливий поза врахуванням виміру психосоціальної культури.

4.2. Розуміння глибинних зрушень у людській психіці, що власне й зумовлюють зміни соціальних практик, інституційного дизайну та функціональних механізмів, відкриває нові перспективи щодо планування та прогнозування розвитку суспільства та держави. Для стратегічного управління за умов невизначеності та соціальних трансформацій важливого значення набуває володіння методологічним інструментарієм визначення якісних та кількісних характеристик соціетального показника, що розкриває глибинний (архетипний) вимір суспільно-трансформаційних процесів та уможливорює бачення закономірного характеру таких змін. Володіння подібним психодіагностичним комплексом стає стратегічним компонентом державно-управлінської діяльності за умов глобальних трансформацій та складання більш адекватного прогнозу щодо виходу нашої країни на режим сталого суспільного розвитку.

5. Необхідною внутрішньою формою реформування державності, що крім інституційної (соціально-матеріальної) реструктуризації супроводжується змінами психосоціальної культури, домінуючої в той чи інший період суспільно-історичного розвитку у самосвідомості «всезагальної людини», є єднання державно-політичного механізму із соціально-культурним організмом.

5.1. У суспільно-історичних умовах, які швидко змінюються, розв’язання суспільних проблем та державного реформування, що репрезентовано у проекції взаємодії/протидії між державною владою та структурованим соціальним простором, виявляють себе чинники, що призводять до «гібридизації» та «(де)ефективності» демократичних процедур у перехідних державах, а відтак потребують невідкладних кроків у напрямках:

– коригування діяльності та особливо риторики влади відповідно до домінуючої та загальнозначущої системи норм та цінностей, які визначають високий рівень інтеграції, підтримують ціліс-

ність, забезпечують регулювання шляхом консенсусу/згоди, соціального партнерства/діалогу;

- подолання закорінених інституційних практик та історично-конкретних конфігурацій політико-владних відносин у рамках країни/регіону/міста шляхом формування та розвитку інституційних практик та комунікативних стратегій як поєднання ідеальних та інваріантних моделей політико-управлінських структур та реальних сталих систем політико-владних відносин;

- конструювання життєдайної публічної сфери та комунікативних практик як розгалуженої мережі альтернативних представницьких центрів функціонального збалансування (децентралізації) відносин між центром (влада) і периферією (соціально структурований простір) та попередження функціональної узурпації державно-управлінських інституційних практик шляхом відносно рівномірного розподілу функціональних якостей між членами суспільства, розширення спектра альтернативних голосів, а також поля практичної взаємодії учасників прийняття владних рішень з метою реалізації суспільно значимих інтересів.

5.2. Вихід на траєкторію модернізації та належного рівня сталого розвитку суспільства та держави вимагає започаткування довгострокового керованого соціокультурного процесу, що має подолати:

- відсутність демократичної ментальності та традицій шляхом виходу на імперативно вищий рівень узгодження державного устрою з правовими принципами у взаємовідносинах людини та держави, ґрунтованих на цінностях свободи, юридичної рівності, верховенства права, універсальності прав людини;

- брак глибинного та одночасно практичного розуміння ціннісних засад верховенства права та громадянських свобод через оптимізацію інституційних практик та процедур реального, а не декларативного забезпечення реалізації фундаментального правового принципу сучасної демократичної держави, що визнає народ джерелом влади та носієм суверенітету;

- незрілість політико-владної еліти та інерційність громадянського суспільства шляхом розвитку нової психосоціальної культури громадянської суб'єктності та ціннісно-нормативних засад співпричетності людини до державності.

РОЗДІЛ 3.

**СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ
ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРАКТИК ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ**

У цьому розділі ми порушуємо проблему факторних залежностей інституційних практик державного управління і соціокультурного контексту у розширеному розумінні останнього поняття. З одного боку, державне управління постає як інституція керівна, яка цей соціокультурний контекст унормовує, задає йому «правила гри», взагалі багато в чому контролює. З іншого боку, з переходом до нової соціальної реальності соціокультурний контекст виявляє потужну спроможність чинити опір або сприяти трансформаційним змінам, що їх зазнають суспільство та держава.

3.1. Соціокультурні засади інституційної теорії державного управління

Сутність державного управління за будь-яких часів визначена історичними умовами економічного, соціально-політичного та культурно-національного розвитку конкретного суспільства, формами державного устрою та державного правління, режимом владно-управлінської діяльності, професіоналізмом та інтересами правлячої еліти, розвитком політичної та правової культури народу тощо. Вона уособлюється у системах цінностей та норм, ідей та уявлень, стереотипів політичної діяльності та поведінки. В інституційних моделях поєднані ідеальні норми і правила політичної діяльності та відносин з реальними структурами і формами політичної організації та взаємодії людей, які, у свою чергу, акумульовані у політичних традиціях та процедурах. Фактично в надзвичайно складних управлінських системах сконцентровано та кодифіковано весь досвід організації життєдіяльності соціуму, який також містить алгоритм взаємозв'язку системи «людина – суспільство – держава» в єдності їхніх складових – психосоціокультурних особливостей та інституційних структур і практик. Саме тому здійснення демократичних реформ по суті означає вміння так орга-

нізувати суспільство, щоб воно прийняло нові суспільні цінності, та примусити політичні інституції працювати відповідно до них.

Соціальні (політичні, економічні, культурні тощо) відносини не просто уявити поза їхнім інституційним середовищем. Сукупність інституцій будь-якого із соціальних типів структурована у цілісну та стійку у часі систему.

За умов суспільно-політичних трансформацій спроби вилучити із системи ту чи іншу інституцію або «штучно» ввести до неї чужорідну, з одного боку, наштовхуються на «захисні реакції», які здатні порушити цілісність системи та дестабілізувати її, а з іншого боку, запозичені формально-правові норми, які покликані насамперед коригувати та спрямовувати процеси суспільно-політичних трансформацій згідно із заданими стратегіями, під впливом іншого соціокультурного середовища зазнають «мутацій», викликаючи знову ж таки викривлені «системні (д)ефекти». Зокрема, це явище спостерігаємо на теренах постсоціалістичних країн, частина яких, вирушивши шляхом демократичних перетворень, нині перебуває у стані гібридних режимів [442]. За таких умов державне управління може постати або як гарант відданості обраному курсові державних та суспільних перетворень, що особливо важливо для підтримання суспільної стабільності та збереження довіри до влади, або як середовище, що у своїх практичних рішеннях та діях нехтує загально визнаними та інституційно закріпленими суспільною згодою фундаментальними засадами взаємодії держави, суспільства та особистості (громадянина), поглиблюючи цим зсередини системну кризу.

Якими для політичної системи можуть бути наслідки нехтування сталими інституційними формами та штучної деформації окремих політичних інституцій? Яке місце посідає індивід у процесі інституційних змін? Чи залежить ефективність функціонування інституцій від соціального та культурного середовища? Чому «запозичені» інституції не завжди «приживаються» в іншому середовищі? Що зумовлює ці відмінності? Зрештою, чи дійсно народ отримує той уряд, на який він заслуговує?

З переходом до нової соціальної реальності ці питання, набуваючи якісно нового концептуального наповнення, стають особливо актуальними та вимагають від національної політико-управ-

лінської еліти адекватних відповідей та дій, аби здійснити успішний вихід України із системної кризи та забезпечити її сталий розвиток за нових цивілізаційно-історичних умов глобалізації.

Одним із центральних та давніх методологічних підходів до пізнання соціально-політичної реальності є інституційний підхід. Сама історія політичних вчень немовби стає «передмовою» до інституціоналізму, адже вона містить багатоманітний досвід інституціоналізації відносин між людиною, суспільством та державою. Від найдавніших часів мислителі, розмірковуючи про сутність політики, влади, держави, фактично зверталися до питань про сутність та особливості функціонування політичних та державно-управлінських інституцій. Але ці питання невід’ємно перебували в ареалі життєдіяльності суспільства та людського світосприйняття.

Для давньогрецької думки властиве єдине, нерозривне сприйняття політики та держави, держави та суспільства, що відповідно зумовило розвиток теоретичних уявлень щодо політики та управління у річищі філософії та частково природознавства. Від початку давньогрецька філософська думка розвивалась як матеріалізм по своїй суті, що відіграв роль визначального, структурно-утворюючого чинника: домінуючим було тяжіння до самостійного розгляду природи як реалії, незалежної від усіляких суспільно-політичних катаклізмів чи моральних норм. Абсолютизація проблеми людини та прогрес природознавства спрямовували філософське знання до ототожнення пізнання із самопізнанням, тобто до ідеалізму.

Розвиток суспільно-політичних відносин неминуче актуалізував, потребував визначити та зробити предметом філософської рефлексії проблеми соціального життя, держави, людини тощо. Посівши центральне місце, ці питання зумовили процес антропологізації філософської думки, вершиною якої стало сократівське вчення. Сократ, поставивши на перше місце питання «Що є благо?», визначає людину як єдиний загальний предмет вивчення, яке неможливе поза суспільством та державою. Прагнучи пізнати «вище мистецтво» добродійного життя, яке мало б бути бездоганим з моральної точки зору, Сократ наголошував на необхідності існування єдиної загальної та вищої мети, якій підпорядковані всі часткові цілі, – саме вона і є безумовно вище благо [17, с.77]. Платон та

Аристотель, вивчаючи конкретні держави, форми панування окремих правителів, виразні прояви публічної влади, намагались створити цілісне та системне уявлення щодо політичного світу та шукали відповідь на питання, які політичні інституції здатні забезпечити створення кращого типу суспільства та держави. Відповідь Платона – це ідеальна держава, що уособлює мудрість як утілення Всезагального Блага, засадового принципу природної та людської дійсності.

Згідно з Платоном, до управління державою найкраще підготовлена аристократія, але правителями ідеальної держави мають ставати філософи, які, по-перше, розуміють сутність ідеї держави, по-друге, будучи вільними від сім'ї та власності, здатні подолати тяжіння суто приватних інтересів, несумісних з благом [301, с.63 – 382].

Аристотель, розвиваючи уявлення про ідеальну державу та політику як вищу форму соціального спілкування, розглядає політичну форму існування у співвідношенні з основами людського життя загалом. Зокрема, визначаючи найкращим державним устроєм політію, Аристотель наголошує на засадовій та вирішальній силі середнього прошарку громадян. Разом з цим етичний та політичний теорії Аристотеля властиве інструментальне ставлення до культури та соціальності як такої [15, с.376 – 644].

Надзвичайно цікавою та повчальною є концепція представників кінічної школи – це не стільки комплекс поглядів, скільки особливий спосіб життя, адже кініки розуміли філософію як мистецтво жити.

Виникнувши на межі V – IV сторіч до н.е., філософія кініків відобразила існуючі протиріччя полісної моралі, девальвацію традиційних ідеалів та цінностей, втрату віри в усталеність навколишньої дійсності. Питання, до яких зверталися мислителі, – духовна воля людської особистості, людська рівноправність, переоцінка цінностей, створення нового людського етичного, естетичного та суспільного ідеалу, самоцінність особистості, гуманістична ідея всеспільності людства, – співзвучні сучасній добі. Звідси бере свій початок суто морально-етичне спрямування кінічного вчення, яке кидає виклик усім загальноприйнятим нормам та цінностям, переглядає всі стереотипи та побудову давньогрецького суспільства.

Космологізм кініків, що поставав у формі заперечення, зазначає І.М.Нахов, змушував замислитися над тим, що у світі існують закони, сильніші за закони влади, яка існує сьогодні, – це закони природи та людяності [254, с.20 – 21].

Давньогрецькі філософія, культура та наука надзвичайно вплинули на давньоримське суспільство. Але положення своїх попередників щодо політичного життя, держави та законів давньоримські автори розвивають відповідно до специфічних соціально-політичних умов та завдань римської дійсності. Так, якщо в політичній думці стародавніх греків переважав соціально-політичний аспект, то у стародавніх римлян – правовий.

На відміну від Платона та Аристотеля, які вважали, що право й держава невіддільні одне від одного та виникають одночасно, Марк Туллій Цицерон стверджував, що спочатку виникає природне право, а вже потім з'являються держава й писаний закон. Римський мислитель та державний діяч серед перших вводить у науковий обіг поняття громадянина як суб'єкта права й держави, йому належить тлумачення держави як публічно-правової спільності.

Держава, зазначав Цицерон, є надбання народу, а народ – це не будь-яке поєднання людей, зібраних разом хоч би то яким чином, а об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і спільністю інтересів. Відповідно, управління державою як наука та мистецтво вимагає від державного діяча не лише знань та чеснот, але і вміння їх практичного застосування в інтересах загального блага [418].

Аврелій Августин, у творчості якого синтезовано ідеї християнства, платонізму та правової ідеології Стародавнього Риму, державу земну – *civitas terrena* зараховує до «вторинної» форми буття, оскільки найвищою цінністю є держава небесна – *civitas Dei* [1]. Характеризуючи «християнську державу» як взірць «земного граду», Августин зазначав, що держава краще за все будується та зберігається, якщо її підґрунтя міцно скріплено вірою та згодою, коли всі люблять спільне благо; вище ж благо є Бог [148, с.66]. Отже, духовна влада є вищою за світську. Сприймавши цю тезу, церков проголосила себе втіленням Божого граду та верховним арбітром у земних справах.

За доби середньовіччя⁷ людина весь навколишній світ сприймала як дзеркало, в якому відображена досконалість, уміщена в безконечній божественній суті. І філософи і теологи тих часів Бога тлумачать не тільки як творця вищого блага, але й як причину всіх причин. Центральними питаннями теоретико-політичних дискусій стають проблеми співвідношення держави та церкви, ієрархічного відображення (в інституційній організації) земним сущим небесного належного, протистояння між інституціями церковної та світської влад. Осмислення цих питань розгорталось у запеклій конфронтації прибічників традиційних теократичних теорій та їхніх опонентів, ідеологів єретичних рухів. Так, Фома Аквінський, розв'язуючи проблему співвідношення церковної та світської влад, частково відходить від концепції безпосередньої теократії, підпорядковуючи світську владу церковній, але розрізняючи сфери їхнього впливу та надаючи світській владі суттєвої автономії [7, с.233 – 244].

Виступаючи з гострою критикою традиційних уявлень про співвідношення церкви та держави, божественного та людського законів, Марселій Падуанський виголошує низку провідних для свого часу ідей: про відокремлення церкви від держави та підпорядкування її світській політичній владі, про визнання народу (точніше, його «кращої», вищої частки) джерелом світської і духовної влад, про розмежування законодавчої та виконавчої гілок влади, про виборність державних службовців. Також мислителю вдалося поєднати аристотелівські погляди щодо походження держави з ідеєю про всезагальну згоду як необхідне підґрунтя політичного об'єднання. Ці ідеї справили значний вплив на формування за доби

---

⁷ Доба середньовіччя охоплює тисячолітній період, який умовно поділяють на три історичні етапи – ранньофеодальний (кінець V – середина XI сторіччя), доба повного розквіту та розвитку феодального устрою (середина XI – кінець XV сторіччя), пізнє середньовіччя – занепад феодалізму та становлення капіталістичних відносин (кінець XV – початок XVII сторіччя). Поетапний розвиток феодального суспільства, вплив на нього християнської релігії та римо-католицької церкви, що були стовпами світогляду феодального суспільства, визначали як особливості та динаміку розвитку державності, так і еволюцію політико-правових поглядів мислителів тієї доби.

Відродження та у Новий час уявлень про демократичний політичний устрій суспільства та держави [147, с.128 – 130].

Доба Відродження відновила перш за все уявлення, ґрунтовані на реальності світобачення, морального, естетичного, правового та інших форм ставлення людини до світу. Дух титанізму, який породив тип сильної особистості, набув свого втілення у постаті ідеального правителя, що його відтворив у творі «Державець» італійський мислитель та політичний діяч Нікколо Макіавеллі. Втім, технологія влади мудрого правителя нагадує, сучасною мовою, технологію батога та пряника: людей слід або пестити, або знищувати, бо за мале зло людина може помститися, а за велике – не може; із чого випливає, що заподіяну людині образу треба розрахувати так, щоб не боятися помсти [220, с.7].

Слід віддати належне італійському мислителю, який здійснив ґрунтовний прорив у політичній науці, розмежувавши уявлення щодо політики та суспільства. Так, долучивши до наукової лексики термін *stato*, Н.Макіавеллі тлумачить його не як конкретну державу, а як інституційно організовану форму влади. Водночас, проголошуючи автономність політики від інших сфер людського існування, насамперед від моральності, примат державницьких інтересів над інтересами особистості, а також надзвичайно низько оцінюючи людську природу як таку, Н.Макіавеллі по суті вводить в суспільний обіг нову систему цінностей, в якій політична влада, спрямована на зміцнення держави, стає найвищим благом. Таку відповідь дає Н.Макіавеллі, осмислюючи негативний досвід свого часу: політичне безсилля та роздробленість Італії, кризу середньовічної релігійності, втрату метаісторичних орієнтирів у людському світосприйнятті.

У Новий час поступове осмислення взаємозалежності державної влади та приватного простору життєдіяльності людини сприяли піднесенню ідеї політичної свободи та громадянської рівності, їх забезпечення справедливими законами та інституційно оформленим соціальним контрактом. Соціальний контракт (суспільний договір) – це домовленість між індивідами щодо правил взаємодії у суспільстві та створення особливого агенту – держави, що спеціалізується на забезпеченні виконання прийнятих правил [19, с.186]. Два головних підходи до теорії соціального контракту – Томаса

Гоббса та Джона Локка – репрезентують уявлення щодо вертикальної (Т.Гоббс) та горизонтальної (Дж.Локк) соціальної контракції. Згідно з поглядами Т.Гоббса, для встановлення загальної влади необхідно, щоб люди призначили одну людину або групу людей, які виявилися б їхніми представниками: щоб кожна людина вважала себе довірительом щодо всього, що носій загальної особи робитиме сам або змусить робити інших стосовно загального миру й безпеки, і визнавала себе відповідальною за це; щоб кожний підкорив свою волю й судження волі та судженню носія загальної особи [84, с.119]. Натомість Дж.Локк вважає, що влада суспільства або утвореного людьми законодавства не може поширюватися далі, ніж це необхідно для загального блага; державець повинен правити згідно з встановленими постійними законами, проголошеними народом та відомими народу, а не шляхом імпровізованих указів [212, с.334 – 338].

Сенс затвердження соціального контракту, підсумовує Жан-Жак Руссо, полягає у непорушності та взаємності зобов'язань, які пов'язують людей із суспільним організмом (державою) та передбачають рівність їхніх прав та обов'язків. Суспільна угода встановлює між громадянами такого роду рівність, за якої всі вони перебирають на себе зобов'язання на одних й тих самих умовах і всі повинні користуватися однаковими правами. Таким чином, за самою природою цієї угоди будь-який акт суверенітету, тобто будь-який справжній акт загальної волі, накладає зобов'язання на всіх громадян або дає переваги всім рівною мірою; так, як суверен знає лише Націю як ціле і не розрізняє жодного з тих, хто її складає [336, с.174].

Подальший розвиток політичної думки рухається у річищі проблем лібералізації та демократизації Старого та Нового світів, їх розв'язання набуває нового звучання за умов глобальної трансформації та стає однією з провідних інтелектуальних тенденцій сучасності. Підсумовуючи цей вибірковий історико-теоретичний еккурс, зазначимо наступне: осмислення історичного матеріалу та процесів кожної історичної віхи в політико-правовій думці йшло від фактично сформованих та суспільно вкорінених політичних форм, які являли собою логічне продовження та закріплення соціальних (інституційних) практик та норм і містили стабілізуюче на-

чало. Нормативна насиченість аналізу політичних інституцій мислителями минулого відтворює відкритість у сприйнятті загальнолюдських соціокультурних цінностей та занепокоєність проблемами їх інституціоналізації у політико-правовій та управлінській практиці.

Традиційний інституціоналізм⁸ з'явився наприкінці XIX сторіччя, його становлення йшло паралельно у соціології, праві, економічній теорії, політичній науці. Побутує думка, що політична наука відокремилася від філософії, політичної економії та соціології й перетворилася на самостійну дисципліну саме завдяки цій методологічній традиції. Від часів академічного оформлення політичної науки на межі середини та кінця XIX – початку XX сторіччя вивчення утворення та функціонування політичних інституцій складало її серцевину [9, с.754 – 756]. У середині XX сторіччя на хвилі так званої «поведінкової революції», яка перетворила індивіда на головного політичного актора та спрямувала увагу дослідників на вивчення індивідуальної та колективної поведінки, відбулося певне зменшення інституційних досліджень. Вони з новою інтенсивністю поновилися в останню чверть XX сторіччя, коли постала низка теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з поширенням третьої хвилі демократизації та інституційними змінами в новостворюваних незалежних державах, які вибудовували державні інституції за підтримки і за зразками західних країн.

Еволюцію інституціоналізму можна простежити згідно з хронологією, репрезентованою етапами становлення та розвитку конституційних досліджень, аналізом державного та муніципального врядування, а також нового інституціоналізму.

Традиційний інституціоналізм набув значного поширення в англо-американській науці. У зв'язку з цим під інституціоналізмом найчастіше розуміють саме «американський інституціоналізм» (Т.Веблен, В.Мітчелл, Дж.Коммонс, Дж.Хертзлер, В.Гамільтон, Дж.Кларк, Ф.Чепіг, Л.Баллард, Г.Барнз, К.Паунзіно та ін.). Політичні дослідження цього періоду характеризує тенденція зведення всіх

---

⁸ Термін «інституціоналізм» пов'язаний з поняттям «інституція» – встановлення, звичай, прийнятий у суспільстві порядок, та «інститут» – закріплення звичаїв та порядків у вигляді законів або організацій. В античності поняттям «інституція» (лат. institution) називали підручники, в яких римські юристи викладали основи права.

суб'єктів політики до похідних від державних інституцій, коли державну політику та систему державного управління осмислювали фактично у формально-правових інституційних термінах. Не останню роль відіграло те, що політичну науку цього періоду ще сприймали як продовження державознавства – вивчення держави, її органів та інституцій, через які вона здійснює свої функції [288, с.147].

Політичну організацію суспільства переважно тлумачили як комплекс функціонуючих формально-правових організацій та норм, політику – як активну діяльність політичних інституцій, а політичну інституцію – як нормативно-правову підставу політичних явищ та процесів. Тобто поняття «політичні інституції» вживали у значенні, тотожному поняттям «державні установи» та/або «політичні організації», що їх розглядали як визначальні чинники політичного процесу, від яких залежала діяльність дійових осіб політики та рівень ефективності та стабільності політичної системи. Індивідуальні політичні актори, потрапляючи в систему правил і норм державних інституцій, мимоволі ставали їх носіями, своєрідними «гвинтиками» системи [175, с.61].

Центральними для представників традиційного інституціоналізму стають питання утворення та функціонування політичних інституцій, визначення формально-правових аспектів державного управління, аналіз «конституційної архітектури» – походження та дій національних конституцій та окремих політичних інституцій, а також націленість на виявлення інституційних чинників, які впливають на політичну поведінку [304, с.375 – 376]. Питання про зворотний вплив акторів на політичні інституції у межах цього підходу в той час не виникало. Вивчення формальних, структурних аспектів інституцій надало дослідженням описового характеру та визначило головні їх напрямки – історичний, економічний, соціокультурний. Загальними підходами до аналізу досліджуваних явищ стали дескриптивно-індуктивний, формально-легальний та історико-компаративний.

У своїх працях, ототожнюючи інституції з організаційними формами індивідуальної (стереотипи поведінки) та колективної (різноманітні організації) діяльності людей, інституціоналісти фактично абсолютизували роль формальних інституцій та нівелювали значення неполітичних детермінант політичної поведінки, що

значно звузило предмет їхнього аналізу. З одного боку, політичну поведінку індивіда найчастіше розуміли як майже повністю зумовлену інституційними рамками, тими соціальними структурами, в які включений індивід та які детермінують конкретні методи досягнення його індивідуальних цілей. З іншого боку, вплив звичок, традицій визнавали не меншим, ніж вплив формальних законів. Як наслідок, по-перше, індивід був фактично позбавлений свободи у прийнятті рішень та звершенні дій, по-друге, не приділяли достатньо уваги дослідженню неформальних інституцій та організацій, які у політиці подеколи можуть ставати більш впливовими, ніж офіційні формальні органи влади. Формальний підхід до вивчення політичних інституцій поза врахуванням неформальних аспектів їх функціонування та ролі цих аспектів у прийнятті рішень загалом звів політико-правову теорію у першій половині ХХ століття до жорсткого, розпорядчого характеру.

На тлі консервативних досліджень традиційного інституціоналізму, більшість представників якого поділяли думку, нібито різні об'єднання громадян є по суті інтегративними⁹, отже, вони забезпечують об'єднання суспільства у державу, дедалі більшої актуальності (з практичної точки зору) набувають проблеми управління. Про необхідність переорієнтувати політичну науку на вивчення державного управління наголосив у статті «Наука державного управління» (1886 рік) молодий американський вчений, у майбутньому президент США В.Вільсон¹⁰ [170, с.24]. Засадові положення про державне управління як наукову галузь та її цілі сформулював Л.Д.Уайт у праці «Вступ до науки про державне управління» (1926 рік). Зокрема він визначив: 1) державне управління як єдиний процес можна вивчати на різних рівнях (федеральному, штатному, місцевому); 2) об'єкт дослідження – система управління, а не законодавство; 3) державне управління – це мистецтво, але його належить перетворити на науку; 4) державне управління – головне проблемне завдання сучасних форм правління [170, с.64]. Піонерами

---

⁹ Проблема порядку в суспільстві (Т.Гоббс) або вимога інтеграції (Т.Парсонс) зумовлена внутрішньою схильністю систем соціальних відносин до конфліктів та дезорганізації.

¹⁰ Через сторіччя цю статтю Вудро Вільсона було визнано започаткуванням науки про державне управління як окремої наукової галузі.

науки про державне управління прийнято вважати Ф.Гуднау (школа виконавчого управління), В.Тейлора (науковий менеджмент), В.Уїллоубі (законодавчо-управлінська школа), П.Фоллєта (наукова школа людських відносин) тощо.

Центральними для державного управління як науки та професійної діяльності у першій половині XX сторіччя стають питання внутрішньої організації (Л.Гулік, Л.Уайт, Л.Ервік) та реорганізації (Г.Сейдман, Ф.Мохер, П.Шантон, Л.Браунлоу, Л.Меріам), взаємозв'язку формальних та неформальних організацій (Ч.Барнард), психологічного аналізу мотивації (А.Маслоу) та організаційної поведінки (Ф.Херцберг, Д.МакГрегорі, К.Арджис), організаційної ефективності та продуктивності (В.О.Кі-мол.), принципів та методів управління, а також питання системи контролю, підзвітності та відповідальності (К.Фрідріх, Г.Файнер, Е.Херрінг) тощо. Поступово вивчення бюрократичних форм організації (разом з аналізом формальної організації та інституційних умов) пересувається у бік дослідження поведінкових аспектів та соціально-психологічних взаємовідносин індивідів у процесі управління.

Після Другої світової війни стала очевидною життєнездатність політико-управлінської дихотомії – розмежування політики та управління, яка була засадовою для попереднього етапу досліджень державного та муніципального управління. Неможливість застосування цього принципу у практичному досвіді спонукала до активних виступів за відмову від нього (Л.Лілієнталь, П.Епплбі, Д.Вальдо). На ґрунті нового підходу до прийняття рішень та державного управління уточнюються підвалини цієї теорії. Г.Саймон у праці «Адміністративна поведінка» (1947 рік) вказує, що: 1) аналіз управлінських феноменів передбачає застосування виключно наукових методів та понять теорії; 2) розробка політики має спиратися на перспективи логічного позитивізму – емпіричні дані та так зване управлінське експериментування; 3) процес прийняття рішень, у вимірі ефективності та раціональності, є суттю державного управління [170, с.178 – 183]. На думку Р.Даля, визнання державного управління політикою вимагає від молодого науки про державне управління чесного формулювання цілей, а також: 1) визнання складності людської поведінки; 2) звертання до проблем нормативних цінностей в управлінських ситуаціях; 3) вираховування зв'язків між дер-

жавним управлінням та його соціальним оточенням. Останнє передбачає застосування компаративного аналізу [170, с.94].

У 1970-ті роки теорія державного управління поступово відокремлюється від політології та ділового адміністрування та стає самостійною науковою галуззю.

Неоінституціоналізм повертається в середині 1980-х років після періоду панування у соціально-політичних дослідженнях біхевіористського підходу та теорії груп. Його провісники та послідовники прагнуть показати та пояснити справжні рушійні сили політики, політичної стабільності та політичних змін, модернізації та демократизації – питань, що дотепер залишаються серед затребуваних у науковій теорії та практиці. Як слушно зауважує Д.Сінгер, наукова теорія неможлива, якщо вона охоплює лише біхевіоральні явища, необхідно звернути увагу на інституційні явища – структуру, культуру та відносини [477, р.64 – 65]. Вперше термін «нова інституційна концепція» застосовано О.Уільямсоном у праці «Ринки та ієрархії» (1975 рік) [487], його поширення пов'язують із працею Дж.Марча та Й.Ольсена «Новий інституціоналізм: організаційні чинники політичного життя» (1984 рік) [457, р.734 – 749]. Класичною стала праця Д.Норта «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» (1990 рік) [269]. Становлення методології нової інституційної теорії відбувалося на ґрунті синтезу головних підходів неокласичної економіки та традиційного інституціоналізму. Проте різноманітні інтерпретації (залежно від галузевої приналежності дослідників) ускладнили процес створення дійсно комплексного нового інституційного підходу. Серед найбільш вдалих прикладів указують на праці сучасних неоінституціоналістів – П.Дімаджіо, В.Пауелла, П.Холла, Р.Тейлора [117, с.34 – 57].

За відсутності жорстких рамок неоінституціоналізм залишається досить неоднорідною течією, серед його концептуальних підходів та напрямків аналізу відзначимо наступні:

- нормативний інституціоналізм (Дж.Марч, Дж.Ольсен, Дж.Отт) поєднав аналіз організаційних чинників політичного життя з визначенням норм та цінностей, які впливають на функціонування інституцій, прийняття рішень та поведінку акторів в організаціях;

- представники теорії раціонального вибору (Д.Норт, Дж.Б'юкен, Дж.Коммонс, К.Шепсл, Б.Вейнгаст, Е.Остром) зосередились на за-

стосуванні методів економічного аналізу до вивчення політики, наголошуючи на переважанні утилітарного розрахунку у поведінці та прийнятих рішеннях раціональних індивідуалістів. Адже головний елемент аналізу (правило) породжує низку протиріч щодо формальних та неформальних обставин: з одного боку, правила обмежують можливості максимізації індивідуальної поведінки та дають змогу приймати стабільні передбачені рішення; а з іншого – формальні інституційні правила можна не виконувати або виконувати їх частково;

- історичний інституціоналізм (П.Холл, Д.Ашфорд) наголошує на значенні пройденого історичного шляху утвердження інституцій. Його представники, уявляючи державу як сукупність організацій та інституцій, шукають першопричини того чи того інституційного вибору (структурного та нормативного), який справляє глибокий вплив на подальше обрання політичного курсу, політичні рішення, політичний процес та політичну систему загалом;

- соціальний інституціоналізм (Ф.Шміттер, Д.Марш, Р.Родс) вивчає взаємовідносини між державою та суспільством, а також інституції державного сектора, описуючи поведінку «груп інтересів» у сучасних суспільствах та їхні відносини з урядом;

- структурний інституціоналізм (К.Уївер, Б.Рокман, А.Лейпхарт, Е.Іммергіт) спирається на традиційний інституціоналізм з оновленою та вдосконаленою науковою методологією. Тут інституції тлумачать як сукупність взаємопов'язаних вузлових «перехресть», на яких актор у процесі прийняття рішення може блокувати дію.

Загалом представники нового інституціоналізму більш широко тлумачать зміст поняття «інституція», наголошують на більш самостійній ролі політичних інституцій, виявляють «незалежні змінні», які визначають політику та адміністративну поведінку; значну увагу приділяють неформальним складовим в структурі політичних інституцій, їхньому впливу на результати діяльності. Більше приділяють уваги історичним та культурним чинникам, когнітивним механізмам суб'єктивного психічного образу соціальних інституцій та інституціалізації в свідомості індивідів. З погляду компаративістики урізноманітнення підходів сприяє поглибленому дослідженню інституцій, більш широкому аналізу інституційної динаміки, проблем ефективності та цінностей політичної організа-

ції суспільства, вивченню залежностей впливу інституцій на індивідів, їхньої поведінки, а також впливу наслідків діяльності індивідів на формування інституцій тощо.

3.2. Від інституцій до інституційних практик державного управління

Американський економіст та лауреат Нобелівської премії Д.Норт зазначав: «Ми не можемо бачити інституції, відчувати їх, торкатися руками або навіть вимірювати; вони є конструкціями людського мозку. Але навіть найпереконливіші економістично-неокласики визнають їхнє існування і, як правило, роблять їх параметрами (явно чи приховано) своїх моделей» [270, с.137].

Інституції забезпечують упорядкованість та передбачуваність соціально-політичних відносин, вони сприяють перетворенню егоїстичних індивідів на свідомих акторів, здатних на підставі існуючих норм прийняти рішення, визначити доцільність власних дій та відповідну міру відповідальності за їх здійснення. Подібний потенціал визначає сама логіка взаємодії людей та їхньої практичної діяльності, що оформлюється у цілеспрямовані конструкції інституції (тобто інституційний дизайн), які спочатку виникають як ціннісно забарвлені норми і формальні правила; у подальшому визначають параметри поведінки акторів та утворених ними організацій; зрештою сприяють розв'язанню проблем, що виникають у процесі колективних дій; а відтак зменшують невизначеність, «структуруючи ситуацію» та «інформуючи» про ймовірну поведінку інших акторів або поширені правила гри в суспільстві. Поступовий процес створення соціально-політичних інституцій, їх зміцнення, стабілізацію та вкорінення у суспільстві, згідно з С.Хантінгтоном, називають політичною інституціоналізацією – процесом, за допомоги якого організації та процедури набувають цінності та стійкості [410, с.32].

Еволюція поглядів та багатобічність підходів відображають змістовну багатоманітність та потенціал категорії «інституція» [132]. Соціальні інституції, починаючи від класиків-соціологів (О.Конт, Г.Спенсер, Е.Дюркгейм, М.Вебер, Т.Парсонс та ін.), тлумачать і як стани, і як активні діючі комплекси, а також як стани і комплекси, відтворювані діями індивідів чи спільнот [219, с.5 – 20]. Упродовж

тривалого часу інституції сприймали досить формально, у політичних науках було поширене їх тлумачення як формальних (офіційно встановлених) форм взаємодій і поведінки та ототожнення з асоціаціями та організаціями. Обмеження визначення лише формальними нормами залишало поза увагою чисельні та властиві будь-якій суспільно-владній організації неформальні (неофіційні, іноді приховувані) правила та норми, які також детермінують політичну поведінку та відносини всередині інституцій. З доробком неоінституціоналістів (Дж.Марч, Й.Ольсен, Д.Норт, Г.Требон, Р.Коуз та ін.) було проведене більш принципове розмежування між інституціями як формальними та неформальними правилами, тобто «нормативними рамками», в межах яких люди взаємодіють між собою, та організаціями, які є суб'єктами соціального життя та агентами соціальних змін. Таке розмежування, зокрема, дало Д.Норту змогу вказати на подвійну природу інституцій та організацій: з одного боку, інституційні рамки впливають на виникнення та розвиток організацій, а з іншого – організації справляють вплив на процес змін інституційних рамок [268, с.20]. Згодом інституції стали розглядати також як нормативні «змагальні ігри» (державне управління, громадянське суспільство, ринки) та «рольові ігри» (сім'я, робота, політико-управлінські відносини). Хоч ці різновиди і містять нормативну рамку, проте відрізняються способом регуляції правильної поведінки. У першому випадку актори можуть вільно обирати стратегію та діяти відповідно до неї, у другому ж характер та послідовність дій акторів більшою мірою передбачені та приписані нормами [378, с.49].

Власне, у постмодерному суспільстві соціально-політичні інституції тлумачать одночасно і як специфічну форму інтеграції правил і стратегій, і як ігровий простір, арену протистояння способу гри та акторів [161, с.15]. Йдеться про тривалу у вітчизняному науковому середовищі дискусію навколо вживання термінів «інститут» та «інституція», яку переважно розв'язують так: інститут тлумачать як норми та правила, а інституції – як організації та люди, керовані цими нормами та правилами.

Представники соціокультурного напрямку зазначають, що історична тяглість інституційного дизайну немовби внутрішньо запрограмовує на певні зразки розвитку, що у деяких випадках при-

зводить до нескінченного ланцюжка інституційного самовідтворення. Цей ланцюжок важко розірвати, проте критичний збіг обставин чи кризові ситуації можуть відкрити шлях до інституційних змін нового типу.

На думку російської дослідниці С.Кірдіної, еволюційні шляхи країн співвіднесені з типом інституційної матриці, яка постає у процесі формування держави та зумовлена специфікою матеріально-технологічного середовища в ареалі його виникнення. Інституційна матриця – це стійка, історично утворена система базових інституцій, які забезпечують взаємопов'язане функціонування головних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної. Фундаментальною властивістю інституційних матриць є інваріантність. Її забезпечує історична сталість базових інституцій, що їх формують, та здатність зберігатись як при зовнішньому соціальному тискові, так і під впливом руйнівних дій соціальних суб'єктів усередині країни [167, с.8, 60, 63, 266].

Базові інституції є домінантними. У кожному конкретному суспільстві базові інституції інституційної матриці домінують над інституціями комплементарними. Проте належність до тієї чи тієї матриці не означає, що в ній не діють альтернативні (комплементарні) інституції та відповідні їм інституційні форми, але останні мають допоміжний характер, забезпечуючи стійкість інституційного середовища тієї чи тієї сфери суспільства. Комплементарні інституції доповнюють дію базових інституцій, забезпечують цілісність економічних, політичних та ідеологічних структур у суспільстві, підтримують неперервність їхнього функціонування [167, с.68 – 69].

Згідно з концепцією С.Кірдіної, соціальна реальність репрезентована двома альтернативними – східним та західним – типами соціального розвитку. Їм відповідають два типи (Х та Y) інституційних матриць, становлення яких зумовлене матеріальними умовами виникнення та розвитку держав. Оскільки сформована у суспільстві система базових інституцій є історично стійким та технологічно зумовленим способом виживання суспільства за заданих йому умов, оскільки вона є ефективною. Таким чином, ключове для управління питання ефективності або неефективності конкретних інституцій репрезентоване через відповідний тип інститу-

ційної матриці, характерної для певного суспільства, а також співвіднесення з довготривалими тенденціями діяльності суспільства та реальними перспективами його соціального розвитку. Але перш за все базові соціальні інституції дослідника розглядає поза тими цивілізаційно (або культурно) зумовленими формами, в яких їх реалізують у конкретних суспільствах на різних етапах соціально-історичного розвитку, тому залишається відкритим питання впливу та зміни системоутворюючого чинника у проектуванні державних та соціальних перетворень, а відтак і можливості людей вивчати та засвоювати нововведення, які пізніше перетворюються на цінності та норми майбутньої поведінки.

Натомість сучасний американський соціолог Л.Гаррісон вважає, що відмінності у соціально-політичному та економічному розвитку різних країн визначені культурою, культурними цінностями та традиціями. Він визначає два типи сучасних держав і відповідні їм два типи культури. В одних країнах склалася культурна традиція, в якій кристалізувалися цінності, що сприяють модернізації, в інших подібні цінності відсутні або їх свідомо придушує правляча еліта. Ці культурні традиції класифікують як традиції з «високим культурним капіталом» та традиції з «низьким культурним капіталом». Рівень культурного капіталу визначений насамперед не природними ресурсами чи розміром країни, а цінностями, моральними засадами та переконаннями, ставкою на індивідуальність, на інституції, які розширюють, а не звужують простір свободи, на бажання конкретного громадянина перебирати на себе відповідальність за власну долю й не сподіватися на опіку всемогутньої держави. Культуру Л.Гаррісон розуміє як сукупність цінностей, вірувань та установок на певний тип поведінки. Узагальнивши головні ідеї М.Вебера, М.Грондона, І.Чконія, М.Маріні, Р.Інглхарта, науковець склав порівняльну таблицю дефініцій культурного капіталу [413]. Аналіз чинників, які у сукупності визначають два типи культур – що сприяють прогресові або «чинять опір» йому, підводить Л.Гаррісона до висновку щодо наявності «всезагальної культури прогресу»: одні й ті самі цінності у сфері економічної поведінки, незалежно від походження, забезпечують добробут у країнах з досить різним географічними, кліматичними, політичними, інституційними та власне культурними

умовами, тому немає жодних переконливих підстав стверджувати, що «всезагальні цінності прогресу» можуть не підходити для будь-якого з існуючих суспільств [412].

Для новоутворених держав шлях до демократичних перетворень, що зумовлює вибір курсу політичного, економічного, соціального та культурного розвитку, пов'язаний з ризиками неприйняття традицій, а також протистояння традицій та новацій. Очевидно, під культурою, яка сприяє прогресу, Л.Гаррісон розуміє культуру модерного типу суспільства в його західноєвропейському сегменті, а протилежний тип відображає традиційну систему суспільства з властивою йому авторитарною архаїкою. Більшість постсоціалістичних країн, що стали на шлях демократичних перетворень, а відтак перебувають на коеволюційній фазі соціального циклу, поєднують у собі елементи обох систем, що визначено як особливостями соціокультурної метрики і топології, так і інерційністю системних перетворень, які супроводжують перехід соціальної системи від нормативного стану «інволюція» до нормативного стану «еволюція». Понад те, архаїчні компоненти, зберігаючи свій вплив при переході від традиційного суспільства до модерного та до постмодерного, нагадують, зокрема, про соціокультурний код, в якому закладено механізми самовідтворення суспільства.

Зокрема, в авторському моніторингу соціетальних змін українського суспільства (Е.Афонін), на підставі якого відстежують динаміку національного культурного коду, бінарна опозиція «інтенційність – екзекутивність» характеризує гендер, тобто визначає показник якості та активності у функціонуванні інституцій. Суть цієї опозиції на постсоціалістичному просторі, а отже й потенціал реформування в Україні, характеризують категорії або функціональна зорієнтованість інституцій доби Модерну на визначення мети та її забезпечення (інтенційність, або співвідношення частин цілого як 1:2), натомість Постмодерн з його вимогою оновлення вимагає функціональної зорієнтованості інституцій на розвиток, відповідно, виконання та реалізацію мети (екзекутивність, або співвідношення частин цілого як 2:1).

На думку Е.Афоніна, національний код культури Україні відповідає «золотій пропорції» – 62:38. Втім, флуктуації коду культури України (Додаток 3. Соціетальні зміни українського суспіль-

ства) надзвичайно чутливо відображають усі перипетії реформаційних зрушень, що їх переживають незалежна українська держава та суспільство.

«Організація політичного життя породжує зміни, а інституції впливають на хід історії, – слушно зазначали Д.Марч та Й.Ольсен. – Діяльність політичних інституцій змінює розподіл політичних інтересів, ресурсів та правил, формуючи учасників гри та нові ідентичності, забезпечуючи гравців критеріями успіхів та невдач, створюючи правила належної поведінки, надаючи певним особам привілеї влади та інших ресурсів. Інституції впливають на способи дії індивідів та груп у межах сформованих інституцій і поза ними, на рівень довіри серед громадян і лідерів, на загальні прагнення політичної спільноти, на спільну мову, розуміння та норми спільноти, а також на значення таких уявлень, як демократія, справедливість, свобода і рівність» [287, с.31]. Проте, зауважує Р.Патнем, «ритм інституційної зміни повільний. Через нову інституцію повинно пройти кілька генерацій, перш ніж стане очевидним її вплив на культуру та поведінку» [287, с.79].

Про масштабні культурні зрушення, узагальнюючи висновки Р.Інглхарта щодо міжгенераційних змін цінностей [139], можна радше судити за змінами у світогляді та мотиваціях представників різних генерацій, ніж очікувати швидкої появи суспільств із високим культурним капіталом. При цьому затвердження нових цінностей не є результатом глобального поширення єдиної культурної моделі. Навіть показники міжнародних порівняльних дослідних проектів, серед яких світове дослідження цінностей (WVS), міжнародні та європейські програми соціальних досліджень (ISSP, ESS), «барометри», проекти SHARE тощо, змушують замислитись над тим, що політичні режими нині визначені не лише типом політичної влади, а й типом населення, його культурною ідентичністю. Отже, постає актуальна для майбутніх досліджень проблематика, пов'язана з уточненням традиційної типології та варіантів політичних режимів [368].

Держава як орган (суб'єкт) макросоціального управління здатна сьогодні виконувати свої головні функції тільки у співвідношенні та взаємодії з процесами самоорганізації та самоуправління на рівні суспільства та соціальних груп [88, с.17]. Тому функ-

ціонування державного управління значною мірою визначене характером та особливостями взаємодії суб'єкта та об'єкта управління, яке поєднує у собі вертикальні – суб'єкт-об'єктні відносини та горизонтальні – суб'єкт-суб'єктні зв'язки. Відносини та зв'язки структуровані у стійку (або нестійку) й динамічну систему соціально-політичних інституцій та організацій. Покликання останніх – створити ґрунт для ефективної співпраці соціальних суб'єктів. У реальній дійсності вони відображають стан та властивості системи взагалі та віддзеркалюють той соціокультурний простір, в якому ця система власне існує.

Логіка цілеспрямованого процесу інституційних перетворень (тобто зміни інституційного дизайну) розгортається на інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях, яким відповідає комплекс «інституційне середовище – інституційна структура – інституційна практика»:

- інституційне середовище (інституції як «політичні встановлення») постає як сукупність «правил гри» (правил, норм, санкцій), формальних правил та неформальних норм, відкритих та прихованих встановлень, які загалом упорядковують та роблять передбачуваною людську взаємодію;

- інституційна структура визначає взаємозв'язок конституційованих політично організаційних форм (держава, політичні партії, громадські об'єднання тощо) та соціального середовища, а також домовленостей – інституційної згоди – щодо обов'язкового дотримання додаткових «внутрішніх» обмежень, які доповнюють діючі «правила гри»;

- інституційна практика відображає особливості реалізації інституційних згод у конкретному інституційному середовищі та характеризує поведінку акторів у рамках різних організацій [288, с.152 – 153].

Власне, ми наголошуємо на інституційних практиках, оскільки, по-перше, це дає змогу виявити якісні принципи функціонування інституцій, їх легітимації та адаптації; по-друге, вони визначають здатність інституцій відтворювати глибинні, історично стійкі форми соціальних зв'язків та відносин у різних за типом суспільствах, по-третє, інституційні практики зумовлюють спроможність проведення динамічних внутрішніх реформ, здатність (або

нездатність) змінити фундаментальні принципи взаємодії у системі «людина – суспільство – держава».

Психологічність, історичність, структурованість та функціональність є невід’ємними характеристиками організаційної форми функціонування та розвитку інституцій. Ці прикмети дають змогу при аналізі діяльності суб’єктів влади та виконавців державно-управлінських функцій, при спостереженні за характером та закономірностями їх взаємодії з об’єктом управління розмежувати інституційні практики, засадовими для яких є формально-правові правила, норми – неписані кодекси поведінки, які, за словами Д.Норта, знаходяться глибше та доповнюють формальні правила, форми контролю та санкцій за їх порушення, та соціокультурний контекст – психосоціальну (глибинну) специфіку та культурно-символічні (ментальні) системи, які визначають інституційні практики державного управління та проявляються в них.

Звичайно, тут неявно протиставлено соціокультурний контекст та інституційні практики державного управління. Оскільки державне управління є об’єктом дослідження, то таке штучне (суто аналітичне) відокремлення цих двох понять видається цілком слушним. Проте у реальній дійсності державне управління разом зі своїми інституційними практиками є однією із складових частин соціокультурного контексту як такого, що, зокрема, не лише дає змогу простежити причинні зв’язки між психологічними та соціальними аспектами соціокультурного простору, але й виявити їх прояв та вплив на інституційні практики державного управління.

З одного боку, ми можемо уявити соціум поділеним на ієрархічно організовані частини, кожна з яких всередині, з точки зору існуючих у ній правил, – це соціальна інституція або сукупність соціальних інституцій, а ззовні – соціальна організація, що у взаємодії з іншими організаціями постає як соціальний суб’єкт. Подвійна природа інституцій та організацій впливає на процеси організаційної та інституційної еволюції, зокрема зміни в інституційному середовищі здатні зруйнувати організації (формальні правила та процедури), проте це не завжди означає загибель існуючих всередині організацій інституційних практик [339]. До речі, здатність інституційних практик зберігатися також і у вигляді текстів (формальних писаних правил, норм, законів) з часом допомагає їх

відновлюванню. З іншого боку, носіями інституційних практик є насамперед люди, які не тільки переносять інституційні практики від однієї організації до іншої, але водночас є учасниками ринків та рольових ігор та фактично задають варіативність інституційних практик і навіть створюють нові їх варіативні форми. Вплив соціокультурних чинників (традицій, звичаїв, вірувань, цінностей тощо), який неoinституціоналісти переважно й витлумачують як неформальні інституції (норми і практики), почасти може перебувати поза межами впливу інституційних рішень, а отже, як стверджує Ф.Фукуяма, поза межами державної політики, проте культура є доволі пластичною й може зазнавати впливу процесів на рівнях громадянського суспільства, офіційних політичних інституцій та ідеології [403]. Таким чином, інституції в сучасній інтерпретації являють собою нерозривну єдність формальних та неформальних практик. Змістовна узгодженість формальних і неформальних практик, з одного боку, посилює процеси політичної інституціоналізації, натомість, з іншого боку, функціональна слабкість формальних інституцій створює сприятливі умови для розвитку неформальних інституцій, здатних викривлювати процеси політичної інституціоналізації [235, с.6 – 17; 236, с.20 – 30]. За цих умов надзвичайно важливо забезпечити чітке функціонування системи контролю та відповідальності, які, з одного боку, підкріплені правовими нормами та санкціями, а з іншого – визначені станом внутрішнього локус-контролю, схильністю суб'єкта покладати відповідальність за свої дії або на зовнішні, або на внутрішні сили.

Різноманітні форми інституційних практик реалізуються у публічній сфері, тобто цілісний суспільно-політичний та державно-управлінський процес функціонує і розвивається як публічний простір комунікативних практик (боротьба/гра, конфлікт/консенсус тощо) з властивими їм поведінковими моделями.

У соціальній психології виокремлюють такі моделі поведінки учасників суспільної діяльності, як:

- 1) інституційна (деонтологічна) поведінка, яка віддзеркалює соціально-нормативні уявлення щодо організації спільної діяльності;
- 2) актуальна (феноменологічна) поведінка, яка репрезентує дійсне ставлення суб'єктів суспільної діяльності до своїх функцій, прав, обов'язків та інституційних норм поведінки;

3) ідеальна (онтологічна) поведінка, в якій віддзеркалені попередні моделі та створені найбільш сприятливі умови для реалізації можливостей людини та ефективного суспільного розвитку.

Наголошуючи на формуючій – психолого-педагогічній – місії державного управління, російський фахівець з державного управління Г.Атаманчук відзначає: державне управління є передумовою та умовою, які вдосконалюють інституційну та актуальну модель спільної діяльності людей, поєднують їх та наближають до ідеальної [18, с.273 – 274]. Звичайно, що за умов реформаційних зрушень в Україні здійснення цієї високої місії має бути супроводжене зміною психосоціальної культури державного управління, новими вимогами до державного службовця, підтримуватися розвитком соціального діалогу та впровадженням розгалужених каналів взаємодії людини (громадянина), громадянського суспільства та держави.

Розрив або невідповідність між проголошуваними державою на всіх її рівнях гаслами, нормами, цінностями, ідеалами та реальними практиками їх утілення понині залишається одним з найгостріших протиріч суспільно-трансформаційних змін, що здатне викликати у суспільній свідомості розвиток кризових станів і процесів. За цих умов одним із завдань, що має поставити перед політико-управлінською елітою, є завдання оптимізації соціально-нормативної (інституційної) та реальної (актуальної) форм державно-управлінської діяльності, їх наближення до ідеалу. Надзвичайно важливо для цього зважити на той факт, що кожний з епох суспільно-історичного розвитку притаманний свій психосоціальний тип «всезагальної людини». Відтак, згідно з логікою універсального епохального циклу, історичних змін зазнає і людська ідентичність, яка є ключовим елементом суб'єктивної реальності та перебуває у діалектичному взаємозв'язку із суспільством та його інституціями.

Володарювати над природою (управляти нею) можна лише підкоряючись її законам, підкреслював відомий англійський філософ доби Відродження Френсис Бекон. І дотепер серед провідних принципів державного управління ключове місце посідає вимога урахування впливів об'єктивно детермінованих та іманентних суспільній системі соціально-історичних та природних закономір-

ностей, що відтворюються та мають становити підґрунтя діяльності всіх соціальних, в тому числі державних, інституцій (І.Василенко, В.Козбаненко, С.Наумов, Л.Сморгунов та ін.). Водночас, здається, реалізації принципу об'єктивності сьогодні нібито заперечує піднесення (аж до визначальної) ролі суб'єктивного чинника соціальних зрушень. Проте поодинокі соціальна дія, пов'язана з конкретним історичним моментом цілісного соціального управління, має шанс відтворюватись лише в контексті суспільного цілого – уособленого в історичній пам'яті суспільства, його несвідомому (структурах архетипного). Саме ці структури забезпечують «зв'язаність» поодиноких (суб'єктивних) дій у контексті цілісного державного управління, яке стає дедалі залежнішим від рівня розвитку людського потенціалу, суспільного самопочуття, пануючих ідеалів та цінностей, психосоціальних властивостей суспільства і загалом від суспільних закономірностей (Г.Атаманчук, Е.Афонін, А.Дегтярев, О.Донченко, В.Козбаненко, Г.Почепцов, Ю.Романенко, Ю.Шайгородський та ін.).

І хоча немає суперечок стосовно того, що об'єктивні та суб'єктивні аспекти є частинами єдиного процесу відтворення соціальної системи (суспільного цілого), проте виникає потреба замислитись над двома взаємопов'язаними питаннями. Перше з них стосується визначення конкретних інституційних практик державного управління і більш узагальнено – тих форм та реальних можливостей, що або зумовлюють спрямованість певних управлінських практик на підтримання суспільної згоди та діалогу між державою та суспільством, або навпаки – породжують політичне відчуження та поглиблюють соціальну аномію. Друге питання зумовлене одним з ключових аспектів управління – розумінням/нерозумінням управлінцями соціокультурної (психосоціальної) природи суспільства (соціального середовища), яка, власне, підлягає державному регулюванню. Тож, згадуючи Ф.Бекона, управляти, володарювати психосоціальною природою суспільства – головним ресурсом країни – можна лише підкоряючись дії психосоціального чинника, що немовби «кодує» інституційні практики державного управління.

Власне, в сучасному українському політико-управлінському середовищі склалася та продовжує вкорінюватися досить стала тен-

денція конституювання інституційних практик. З погляду вертикалі спостерігаємо організаційно розгалужену систему, яка має досить чітку нормативну формалізацію ролей та надзвичайно слабкі форми відповідальності та механізми формально-правового контролю за діяльністю акторів (суб'єктів державного управління), отже у наявності дуже низька можливість застосування санкцій щодо її негативних наслідків. З погляду горизонталі інституціалізація суспільно-владних відносин відбувається по лінії соціально-політичного відчуження та соціально-економічної експлуатації [198, с.26 – 33]. В світлі сучасних теоретичних та практичних уявлень такий патологічний стан суспільства характеризують як розкол. У цьому стані соціальної системи зростає психосоціокультурне протиріччя між культурою та характером соціальних відносин, що призводить до дезорганізації українського суспільстві.

Прикметою поглиблення розколу між державою та суспільством, владою та народом стають процеси «капсулювання» громадянського суспільства. За мовчазної згоди обох сторін система дедалі більше забезпечує власне існування та розвиток за рахунок процесів інституціалізації неформальних відносин та зв'язків, адже зв'язки та відносини на ґрунті неформальних норм і правил компенсують неефективність формальних структур та інституцій та визначають можливості впливу людини на якість власного життя. Врешті-решт цей стан об'єктивно підтверджує висновок німецьких дослідників В.Меркель та А.Крусан – напруга між формальними інституціями та неформальними правилами може сягнути такого рівня, що виникнуть інші формальні правила, які будуть більш відповідні вже існуючим неформальним практикам та які відповідатимуть потребам та інтересам значущих акторів [235, с.6 – 17; 236, с.20 – 30].

3.3. Публічна сфера та комунікативні практики державного управління: сутність проблеми гармонізації політики та управління

Розрив або невідповідність цілей, норм, цінностей, ідеалів, які проголошені державою, та реальної практики їх утілення в усі часи були одним із найгостріших протиріч у взаємовідносинах між людиною, державою та суспільством. Відтак, незважаючи на значні

зрушення у напрямку подолання непростого (іноді конфліктного і кризового) шляху трансформаційних перетворень в Україні, експертне співтовариство дедалі частіше наголошує на атрибутивно-декларативному характері процесу демократичного реформування українського суспільства та держави. На це є кілька причин. Одна з них – відсутність базового консенсусу в органах влади. Розрив між гаслами та реальними результатами політичної діяльності дедалі більше надає новостворюваним демократичним інституціям і процедурам фантомного характеру. На думку українського політолога М. Михальченка, процвітанню сучасних псевдodemократичних малоефективних політичних режимів сприяють такі чинники, як:

1) функціональна неузгодженість владних інституцій, коли гілки влади подеколи «працюють» на знищення або на послаблення одна одної, а управлінські структури зберігають традиції імітації корисної діяльності, перетворюючись на корумпований орган, що відстоює колективні інтереси чиновництва;

2) незаконослухняність посадових осіб держави та транслювання традиційних стилів керівництва та управління суспільством та державою внаслідок професійної та психологічної невідповідності значної частини номенклатурно-бюрократичного прошарку до виконання своїх функцій за нових історичних умов;

3) елітарний патерналізм, «збагачений» «нормами» олігархічного правління, підтримуваного наявним прошарком великої та малої бюрократії, зорієнтованої на політичну владу цезарського типу на чолі з харизматичним лідером, який має спрямовувати, вирішувати, контролювати та за все відповідати;

4) аморфність масової свідомості та зовнішня байдужість до політичних ігор різних груп суспільних еліт, що перетворюють, зокрема, вибори на засіб внутрішньо-елітного перегрупування сил, а нормативні вимоги конституційного права заміщують правом сильнішого, що володіє матеріальними, владними та інформаційними ресурсами [242, с. 75 – 84].

Інша причина зумовлена кардинальними перетвореннями в системі «людина – суспільство – держава», внаслідок яких сформувався новий суспільний стан, коли середовище існування, здавалося б, залишилось відносно сталим, але принципи існування в цьому середовищі змінилися. Масштабні трансформації соціаль-

них структур, невід'ємними складовими яких стала перманентна нестійкість та невизначеність, спрямували людину до нових умов, де разом із соціальними зв'язками та системою орієнтирів була повністю зруйнована вся попередня картина світу. Цей стан проявився у глибокій кризі самоідентифікації особистості, яка втратила колишні способи визначення свого місця у світі.

Криза державних інституцій та подвійний характер суспільно-владних відносин, олігархізація номенклатурно-бюрократичного про шарку та тягар інституційних практик радянського минулого, декларативна риторика та формальна орієнтація на засвоєння нових принципів демократичного врядування спричинили нівелювання ціннісних засад соціальної справедливості, а несправедливий перерозподіл суспільних ресурсів породив у країні розкол між структурними шарами політичного простору – державою та суспільством. Тривала політична криза як наслідок зловживань свободою політичних партій, а також економічна криза, суть якої полягає у зловживаннях свободою господарювання з боку груп фінансово-промислового капіталу, ще більше поглибили їх взаємне відчуження та підштовхнули українське суспільство до авторитарного політичного режиму, з яким пов'язують надії на «наведення порядку» та розв'язання нагальних проблем [21].

Відтак шлях України до європейської, демократичної, правової державності дотепер вимагає активних реформаційних зрушень у напрямку гармонізації політики та управління, зокрема налагодження співпраці та поліпшення взаємодії державних та громадянських інституцій, підвищення політичної та правової культури, подолання тих патологічних форм, які виникли в соціально-політичній системі внаслідок зловживань та формалізму з боку політико-управлінської та бізнесової еліти. Потребує розв'язання надзвичайно гостра проблема ефективності та відповідальності носіїв влади (органи влади и самоврядування, чиновництво тощо) та переходу від імперативної декларативності до реальних справ.

При цьому вкрай важливим виявляється обраний спосіб здійснення реформаційних змін. Історія надала приклади найбільш відомих підходів до реформування соціальних інституцій. Перший підхід ґрунтований на принципі «все й одразу»; другий підхід (з метафоричною назвою «срібна куля») спрямований на реформу-

вання найбільш важливих соціальних інституцій, зміни яких автоматично призводять до ланцюгових змін інших інституцій; третій підхід базований на принципі оптимізації, коли для досягнення максимального ефекту при інституційних змінах вибірково реформують лише окремі соціальні інституції [100, с.82]. Незаперечною є констатація того факту, що будь-який «реформаторський проект» потребує постійного прийняття та коригування управлінського рішення у часі [44, с.290 – 297], адже, як показує практика, управлінські рішення, з одного боку, почасти страждають на недостатнє розуміння щодо системної специфіки функціонування соціальних інституцій [100, с.82], а з іншого – вони переважно потрапляють, так би мовити, у часовий лаг для певного горизонту планування [32]. Відтак від державного управління нині очікують нового державного менеджменту та стратегічного планування.

Розбудова демократії, приведення державного управління та державної служби України у відповідність до принципів і практик демократичного врядування нерозривно пов'язані зі здатністю налагодити сталий політичний діалог і взаємодію у взаємозв'язках «людина – органи державної влади» та «людина – система публічного управління (державне та місцеве самоврядування)». Головним для державного управління залишається завдання налагодження функціонування механізмів зворотних зв'язків між державним та недержавними секторами, що мають допомагати владі своєчасно реагувати на тенденції розвитку суспільних процесів, а отже – коригувати управлінські рішення, а населенню – проявляти громадянську ініціативу та розуміти значущість власної участі та спроможності впливати на процеси прийняття управлінських рішень.

Інтерес до концепту «політичної публічності» виник на хвилі дискусії про підвищення ефективності державного управління та розширення можливостей участі громадянського суспільства в політичному процесі. Зростання суспільного тиску у напрямку розширення різноманітних форматів політичної публічності стає наслідком історичного розвитку модерного демократичного проекту та історично зумовлених структурних змін сфери публічності, а також результатом визнання обмеженості пізнавальних потенцій владної бюрократичної машини та проблемності управління як такого [365, с.58].

У західній теорії вживання поняття *public policy* пов'язане з традицією розмежування сфер публічного (*public*), що охоплює простір суспільства та держави, та приватного (*private*) – особистого. Історичні коріння цієї традиції сягають часів виникнення міст-держав і розвитку приватної сфери. Оскільки перша сфера належить до суспільно значущих справ, які у складних соціальних системах регулює держава, то публічну політику тлумачать як державну політику. У зв'язку з процесом становлення громадянського суспільства нині набуває поширення тлумачення цього терміна у значенні «суспільна політика» – як підкреслення важливості, що її проводять у суспільстві, для суспільства і за умов розбудови громадянського суспільства [384]. Відтак у публічній політиці одна з головних ролей належить державному управлінню як владному інструменту впровадження публічної політики, інша – громадянському суспільству. Коли державне управління тісно співпрацює зі структурами громадянського суспільства, які прагнуть не лише впливати на інституції державної влади з метою вироблення адекватної державної політики, а й бути безпосередніми її творцями, воно стає дійсно ефективним.

Політична публічність являє собою певний комплекс результатів функціонування політичної системи, який характеризує якість режиму взаємовідносин владних та політичних інституцій із суспільством, громадянами. Політичний курс або програму, зазначають Г.Алмонд і Б.Пауел, обирають з певною метою, вони повинні мати певний політичний результат. Для досягнення цього можуть бути застосовані різноманітні, більш або менш ефективні способи. Нам, проте, необхідно зрозуміти, як співвідносяться між собою політичне рішення та політичний результат. Останні багато в чому визначатимуть нормативні критерії політичного курсу та сукупність політичних благ та цінностей [10, с.239].

Трансформації суспільно-політичних відносин у постсоціалістичних країнах, особливо за умов системної кризи, загострюють низку проблем, пов'язаних зі станом якості та системності публічної сфери. Розв'язання цих проблем передбачає передусім розширення формату (меж) публічної сфери та реалізацію дискурсивної етики (К.Апель, Ю.Габермас, С.Бенхабіб.), що посилюють засади соціального партнерства у публічній політиці та складають

підґрунтя комунікативних практик. У найзагальнішому розумінні публічна сфера – це простір соціального діалогу, спілкування, комунікації різних суб'єктів політичного процесу, який дає громадянам змогу брати активну участь у виробленні, прийнятті та реалізації політичних і соціально значущих рішень.

За поняттям «публічна сфера» закріпилося кілька значень. Перше спирається на розуміння соціуму як форми, в якій безпосередньо сам процес його життєдіяльності публічно інституціалізує та організовує себе. За словами Г.Арендт, залежність людини від подібних до неї заради самого життя як такого досягає публічної значущості, в результаті цього різновиди діяльності, що слугують, по суті, підтриманню життя, не лише постають на відкритій публічній сцені, а й визначають собою обличчя публічного простору [14, с.61 – 62]. Отже, публічна сфера охоплює інтереси суспільства загалом.

Згідно з іншим підходом (Ю.Габермас), публічну сферу інтерпретують як простір соціального життя, в якому у процесі комунікації формуються суспільна думка та політична воля. Нормативна концептуалізація держави та суспільства у Ю.Габермаса визначає формат публічного дискурсу, в свою чергу, комунікативні передумови демократичного формування суспільної думки та політичної волі стають важливим стимулом для дискурсивної раціоналізації рішень уряду та адміністрації в межах права та закону [405, с.244, 397]. Таким чином, публічна сфера стає майданчиком публічного діалогу з приводу соціально-політичних проблем суспільства.

У конкретних механізмах формування та реалізації реальної політики (*real politic*), крім публічних інституцій та процесів, присутній складник непублічного – особливого комплексу інституціалізованих процедур та неформальних практик, які подеколи можуть ставати більш впливовими, ніж формальні.

На практиці державні інституції почасти керуються не тільки й не стільки формальними вимогами, скільки – явними та латентними – установками елітарних коаліцій, що почасти використовують закони та правила для оформлення та просування власних інтересів. Тож, незважаючи на публічну риторику, формат реальної діяльності структур державного управління може репрезентувати і не зовсім раціональний, понад те, не спрямований на суспільні по-

треби характер їхньої діяльності [352, с.167]. Отже, розуміння публічної сфери буде неповним без урахування неформальних аспектів інституційних практик: їхнього функціонування на різних рівнях владної ієрархії, ролі при прийнятті рішень та оцінці результатів діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що у політичних і соціальних науках склалася традиція оперування поняттям публічної сфери, формальні ознаки якої проявляють себе так: сутність публічної сфери розкривається у властивих їй відкритості та доступності, а її зміст – як процес комунікації. Багатоманітність тлумачень сфери політичної публічності так чи так пов'язують із цими засадовими традиціями.

Специфіка сучасних політичних процесів та інституційних практик у різних країнах світу, поширення нових комунікативних технологій, активізація ролі людського чинника та фрагментація самої публічної сфери стали причинами перегляду змісту концепту політичної публічності, відходу від описовості результатів публічної політики, пов'язаної з раціональністю індивіда, та затвердження дискурсивної моделі етики суспільно-владних відносин. Саме на ґрунті дискурсивної етики американська дослідниця С.Бенхабіб висловлює ідею інтерактивного універсалізму, принципову для сучасної публічної сфери та комунікативних практик, а саме: рішення, від яких залежить загальний добробут, мають бути результатом легітимних нарадчих процесів, тобто відкритого, вільного та розумного обговорення людьми як потенційними партнерами, рівними у моральному та політичному значенні [41]. Понад те, моралізаторський пафос дискурсивної етики проявляється у вимозі її якісного змісту – етики відповідальності. Принцип відповідальності, підкреслює Г.Йонас, означає скромне завдання, яке заповідає страх і заповідь: зберегти у непошкодженому вигляді світ і сутність людини, яка незмінно перебуває у подвійності власної свободи, непідвладної жодним змінам умов, убезпечити їх від замахів її (людини) власної могутності [153].

Морально-політичний діалог між суспільством та владою повинен ґрунтуватися передусім на визнанні його ключовим актором особистості, пріоритеті демократичної традиції, затвердженні соціальної гармонії та, найголовніше, новому рівні усвідомлення лю-

диною своєї соціальної місії, її здатності піднятися над власними пристрастями. Власне громадянськість і справедливість, міжкультурне взаєморозуміння та демократична участь і є тими цінностями, що здатні подолати недосконалість сучасних демократій [41, с.ХVІІІ]. І якщо можливість досягнення соціального партнерства та дискурсивної етики може здатися дещо ідеалістичною, проте послідовне впровадження у публічній сфері та комунікативних практиках таких важливих соціальних процесів, як об'єднання, визнання, комунікація, взаєморозуміння, довіра тощо, означатиме поступове подолання проблем, що вкорінилися за часи новітньої історії незалежної української державності.

Відтак соціальне партнерство є реальною умовою та метою взаємодії державних структур та громадянського суспільства. Умовою – позаяк дає змогу реалізовувати найбільш раціональні та ефективні соціальні взаємодії у суспільстві, долати конфлікти та відчуження, сприяючи тим самим стабільності соціальних відносин. Метою – позаяк його інституціалізація є критерієм соціальної солідарності та інтеграції суспільства, його спроможності до самоорганізації та саморозвитку. Водночас соціальне партнерство є потужним чинником розвитку суспільства, оскільки є механізмом узгодження різноманітних інтересів соціальних суб'єктів у спільній дії задля досягнення їхніх власних цілей, які, зокрема, можуть бути зорієнтовані на зміни [276, с.58 – 59].

Варто відзначити, що Верховною Радою України 23 грудня 2010 року був прийнятий закон «Про соціальний діалог в Україні», який покликаний врегулювати інтереси сторін соціального діалогу (працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування) у сфері соціально-трудових відносин та закріпити засади соціального діалогу як необхідної умови соціально-економічного розвитку, підвищення життєвого рівня населення, досягнення злагоди в суспільстві [312]. Проте багато положень цього закону зазнало серйозної критики з боку експертів [390, с.107 – 109]. Їх узагальнений підсумок по суті й зумовлює вимогу розширення рамок публічної сфери, що означає передусім:

- 1) створення умов для дієвого державного контролю за виконанням чинних законів України;
- 2) розширення кола суб'єктів соціального діалогу;

3) запровадження процедур і практик транспарентності влади, що його втілюють такі змісти, як підзвітність, відкритість та прозорість;

4) відхід від імперативності приписів щодо обміну інформацією, проведення консультацій, участі у прийнятті рішень та затвердження норм забезпечення їх виконання, термінів здійснення та відповідальності у разі невиконання;

5) забезпечення механізмів громадського контролю за процесом обговорення та прийняття рішень, а також здійсненням державної політики у сфері соціального партнерства;

6) створення відкритого інформаційного простору засобів масової інформації та рівних умов для соціального діалогу.

Відтак у постмодерному світі публічна сфера та комунікативні практики на засадах соціального партнерства та дискурсивної етики, по-перше, демонструють особливу якість державного управління, яке дедалі більше орієнтується не на відомчу, а на функціональну спрямованість організацій, перехід від традиційної ієрархічної структури управління до горизонтальних відносин партнерства та кооперації, зміну «логіки установи» на «логіку обслуговування», розвиток нового державного менеджменту та стратегічного планування. По-друге, публічну сферу та комунікативні практики характеризують активна громадянська участь та відповідні процедури прийняття владних рішень, що дає змогу оцінити ефективність політичного курсу та висловити пропозиції щодо покращення конкретної політики, а відтак, по-третє, життєво необхідна розробка відповідних програм для розв'язання актуальних суспільних проблем за участю громадськості, а також технологій їх реалізації. Зрештою, вона охоплює процес двосторонньої комунікації різних соціальних спільнот, здійснюваної у режимі діалогу [265, с.6].

Втім, вітчизняні фахівці відзначають суперечливість та парадоксальність конструювання відносин влади та суспільства в Україні (як, із деякими застереженнями, і в інших пострадянських країнах). По-перше, суттєво деформує сферу політичної публічності процес трансформації традиційно авторитарного режиму закритості влади та технологій прийняття рішень у нові синтети і мутації, які містять ритуальні поправки на «глас народу», «громадську думку», «національні інтереси» тощо. Актуальна потреба в

активізації демократичних процедур «участі громадян у прийнятті рішень» зумовлює необхідність пошуку та апробації нових форм, репрезентацій, дискурсів та практик політичної публічності, на що, підсумовує В. Степаненко, вказують такі об'єктивні умови, як:

1) виснаження ресурсів (економічних, політичних, психологічних) і можливостей (насамперед ідеологічно-пропагандистських) для владного маневрування в режимі традиційної закритої політики, а також певна девальвація важливих політичних і глибинно-етичних смислів;

2) тенденції розвитку державної політики як «закритого акціонерного підприємства» для обраних і небагатьох, що за умов системної кризи стають загрозливими для безпеки існування більшості не інкорпорованих у владу громадян;

3) глобальний демократичний вплив, а також політичний тиск країн західних демократій на пострадянську владу щодо розширення кола політичної участі та боротьби з корупцією;

4) посилення демократичного пресингу на владу знизу, що почасти доповнюється за рахунок специфічних чинників національної мобілізації [365, с.60-62].

По-друге, особливих нюансів проблеми політичної публічності набувають у контексті поєднання інституційної недовіри та відчуження громадян від держави з її стійкими патерналістськими очікуваннями. Разом з цим патерналізм став складовою частиною і системи державного управління. Так, наявний в Україні унітаризм є zdeформованим за своєю суттю, оскільки поєднує в собі не стільки систему встановлення єдиних правил для всіх регіонів, скільки систему патрон-клієнтарних відносин між центром та периферією [391, с.243]. За цих умов механізми залучення громадян до процесу державного управління не можуть бути ні ефективними, ні стійкими. Очевидно, зазначає І. Бекешкіна, що «рецепт» досягнення успіху демократичного транзиту в Україні – той самий шлях, які пройшли всі розвинені демократії: активна участь громадян у політичних та неполітичних об'єднаннях, організоване обстоювання своїх прав, інтересів та свобод, свідомий вибір на виборах, контроль громадськості за діями влади [391, с.159].

У вузьких колах активістів відоме «правило десяти відсотків» – потрібно лише 10% активних учасників суспільства, які твердо

вірять у свою ідею, для того, щоб швидко змінити точку зору всіх інших. Це емпіричне правило доведене американськими науковцями з центру SCNARC при Політехнічному інституті в Ренселаєрі, які на замовлення армії США створили математичну модель «досягнення соціального консенсусу в результаті впливу переконаної меншості» [490]. По суті цей науковий проект підтверджує також і відому формулу С.Московічі щодо єдності психічного та соціального.

Науковці виходили з того, що сучасне суспільство – це величезна соціальна мережа, в якій курсують ідеї, знання, міфи, чутки тощо, тому можна спробувати зрозуміти закони, за якими вони поширюються. Не менш важливо зрозуміти, як ці ідеї, знання, міфи і чутки перетворюються на переконання, сумніви, страхи і як впливають на ці процеси такі чинники, як довіра, переконаність, пасіонарність тощо. Разом з цим були поставлені й практичні завдання. Наприклад, у різних організаціях або інституціях люди відіграють різні ролі – вони можуть бути «наставниками», «друзями», «суперниками», тому виникає питання, чи можна вплинути на продуктивність наставництва.

Власне, перші результати дослідження показали – якщо наполегливих прихильників нової ідеї або концепції в суспільстві менше вказаного порогу в 10%, вони можуть пропагувати свої погляди довіку, і нічого не зміниться. Переломний момент настає при подоланні цієї межі, тоді відбувається лавиноподібне поширення ідеї, що може викликати надзвичайно стрімкі соціальні зрушення. Подібна закономірність, за умови твердої позиції носіїв ідеї або концепції, спрацьовує у будь-яких формах комунікативних практик.

Висновки американських науковців, на наш погляд, можуть бути корисними у контексті гармонізації суспільно-владних відносин та розвитку публічної сфери та комунікативних практик. А втім, адекватність цих висновків сьогоденним українським реаліям опосередковано ілюструють дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України. Так, незважаючи на незадоволеність своїм нинішнім станом у суспільстві (46,8%), більшість громадян (83,6%) не перебувають у жодній громадській, політичній організації чи русі. За умов глибокої політичної та економічної

кризи українці не готові відстоювати свої законні права та інтереси у разі їх утиску як урядовими рішеннями (63,6%), так і з боку місцевої влади (50,7%). Громадяни зневірені у ефективності заходів соціального протесту (33,6%) та не бажають брати у них участь (50,1%), вважаючи необхідним зберігати мир і спокій незалежно від матеріальних труднощів (36,6%). Втім, більше третини українців (39,8%) – це все ж таки прихильники активних протестних дій проти постійного погіршення умов життя, частина з них (18,1%) визнають дійсну можливість масових протестів й готові їх підтримати (28,3%), якщо такі відбудуться [392, с.16 – 36].

Станом на 2011 рік найвпливовішими соціальними групами українського суспільства вважають мафію, злочинний світ (39,3%), підприємців, бізнесменів (36,1%), лідерів політичних партій (28,8%), службовців держапарату («чиновників», 27,6%). Зниження рівня визнання вітчизняної інтелігенції (8,7%) засвідчує її нинішню неспроможність продукувати духовні цінності, отже бути уособленням самоусвідомлення нації [392, с.23].

Як тут не погодитися з думкою С.Сассен, професора соціології та співголови Комітету глобальної думки Колумбійського університету (США), яка стверджує, що інтелектуалів витіснили з громадської трибуни представники «стану базик» (тобто широко відомі по телебаченню, радію та газетам «персоналії», як вони вважають за краще себе називати). Ці люди затребувані двадцять чотирьох годин на добу і, розмовляючи про що завгодно, вони повністю володіють увагою аудиторії, не питаючи в неї, треба їй це чи ні. Це радше естрада. Адже справжній інтелектуал міркує надто серйозно, стомлюючи великою кількістю деталей, його точку зору мудро запам'ятати. У суспільно-політичному плані це означає підміну роздумів розвагою.

Інституційне середовище, як правило, не лише підтримує цілісність соціального буття, але й відображає «універсальні» та «самобутні» закономірності соціально-історичного розвитку, культуру та ментальність народу. Досвід реформування держав за умов глобальних викликів показав, що проведення системних реформ «згори», без урахування специфіки наявної підсистеми «Культура», – одна з найголовніших причин інституційної дисгармонії. Окреслений пласт проблемних питань, характеризуючи ни-

нішній стан інституційних практик державного управління, опосередковано підтверджує думку Л.Гаррісона, що уряди та інституції розвитку почасти не беруть до уваги здатність культури допомагати чи перешкоджати прогресу [259]. Саме тому раціоналізація діяльності інституцій державної влади та управління має враховувати зв'язок політичних перетворень з культурним розвитком, тобто супроводжуватися ціннісно-культурним оновленням суспільства. В свою чергу, реалізація нових стратегій розвитку суспільства та держави, що вимірюватимуться новим співвідношенням цінностей та цілей, цілей та засобів, вимагає адекватного поставленим цілям реформування інституційного простору та практик суспільно-владних відносин.

3.4. Політична відповідальність і громадський контроль: комунікативні бар'єри і потенціал суспільно-владного діалогу

Аналіз різних аспектів публічної сфери (та комунікативних практик) переконує фахівців у тому, що вона лише тоді наповнюється реальним змістом, коли дійсно стає простором самостійної активності громадян, коли їхні приватні інтереси узгоджуються із суспільними та працюють на загальне благо. Водночас наголошують, що в сучасних постсоціалістичних державах виразно окреслилась проблема надто широкого тлумачення свободи, що вже відчутно загрожує безпеці індивіда і всього соціуму. У цьому контексті є слушним зауваження, що дієвими способами підвищення ефективності державного управління, безумовно, стають створення ефективної системи контролю за виконавчою дисципліною, оцінки якості впровадження управлінських рішень і надання управлінських послуг населенню [156, с.5 – 11].

Вступаючи у політичну боротьбу за владу, політичні гравці здобувають не лише повноваження та інструменти для впровадження ідей та задоволення інтересів. Отримані владні повноваження накладають на їхніх носіїв відповідальність, вимагаючи від політиків доцільних рішень та ефективної діяльності, які визначатимуть авторитет держави та життєдіяльність суспільства. Водночас відповідальність не лише за власну долю, але й за долю держави також є обов'язком кожного громадянина, в цьому її (державу) підтримують існуючі демократичні права та свободи. Налагодження

партнерських відносин між громадськими та державними інституціями передбачає спільну відповідальність на кожному етапі прийняття рішень. Втім, напрошується висновок, що доки держава не здійснює контроль за виконанням чинних законів України, а закони не спроможні забезпечити хоча б скромну перевірку та оцінку діяльності органів державного управління, багато в чому відповідальність за стан та діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування перекладено на плечі громадянського суспільства.

Проблематика політичної відповідальності політика та громадянина набуває першорядного значення та практичної актуальності за умов суспільних трансформацій: і не стільки через те, що говоритимемо про якість людських вчинків та відповідальність за них, скільки у зв'язку з тим, що йдеться про спадщину, яка визначатиме майбутнє наступних генерацій. Відповідальність в її тотальності, за висловленням Г.Йонаса, виходить за рамки безпосереднього теперішнього цього життя через майбутнє [153].

В широкому розумінні поняття «відповідальність» характеризує особливе соціальне та морально-правове ставлення особистості до інших людей, до суспільства та людства загалом як результат усвідомлення морального обов'язку та правових норм [278, с.403]. У системі соціальної регуляції відповідальність об'єктивно чи суб'єктивно, формально чи неформально, відкрито чи приховано визначає межі вільної діяльності людини (груп, колективів, інституцій тощо), встановлюючи згідно із загальновизнаними правилами та нормами її (їхні) права та обов'язки, а також міру покарання за порушення останніх. Тому відповідальність також постає як емоційно-психологічна реакція щодо санкцій за порушення встановленого законом балансу прав та обов'язків.

Відповідальність містить інтелектуальний та емоційний зміст і визначає цінність, соціальну значущість та ефективність вчинків, намірів, з яких відтворюється свідомо людська діяльність. У підґрунті відповідальності закладена ціннісно-нормативна зорієнтованість на попередження негативних наслідків вільної діяльності людини стосовно навколишнього середовища та інших людей. Вона надає соціальній реальності та соціальним відносинам структури норм та дій та наповнює їх сенсом. Таким чином, психосоці-

альними складовими відповідальності, яка нормативно оформлює діяльність людини, з одного боку, є почуття обов'язку та провини, що спрямовують людину на виконання власних обов'язків, морального обов'язку та дотримання правових норм, а з іншого – загроза покарання через його невиконання.

У філософсько-етичних та правових вченнях проблема відповідальності як системи взаємних вимог традиційно поставала у зв'язку з філософською проблемою свободи, зокрема її розглядали у контексті розв'язання дилеми «свобода – детермінація», свободи волі та міри її необхідності, припису та відповідальності. Попри те, що значення поняття «свобода» настільки багатоманітне, що знайдеться небагато тлумачень, які виявляться для нього непридатними [46, с.19 – 43], поняття «свобода» розглядатимемо як здатність людини до активної діяльності згідно з власними намірами, бажаннями та інтересами, в результаті якої вона досягає поставлених перед собою цілей та за яку несе відповідальність. Обидва поняття – свобода та відповідальність – мають як абсолютний (ідеальний, духовний), так і відносний (об'єктивний, інституційний) характер.

Людське існування залежить від багатьох об'єктивних умов, які опосередковують поведінку людини й накладають на її дії відповідні обмеження: індивід живе у суспільстві подібних до нього, тому власну свободу він мусить співвідносити зі свободою інших індивідів; практичну реалізацію його свободи визначають конкретні умови та обставини, соціальні та економічні відносини, матеріальні засоби для досягнення поставлених цілей тощо. Тому внутрішня свобода людини не може постати як абсолютна зовнішня свобода й реалізуватиме себе у певних рамках, якими визначатиметься і стан реалізації свободи суб'єктом і рівень його відповідальності. Проте вибір, який робить людина на користь того чи того рішення, – це є власний вибір кожної людини, саме за нього вона відповідальна й відповідальність за нього вона не може перекладати на інших. Таким чином, з одного боку, відносний характер свободи зумовлений її діалектичною сполукою з пізнаною та усвідомленою необхідністю – неминучим, закономірним характером розвитку подій та процесів реальної дійсності, відповідальністю особистості перед іншими особистостями та суспільством

(людством) загалом, а з іншого – право вільно обирати та слідувати власному вибору й волі поза зовнішнім примусом – це вимога, яка має бути підпорядкована законові у найширшому розумінні цього слова.

Як відомо, де немає закону, там не існує свободи. Закон у його істинному розумінні, зазначав Дж.Локк, – це не стільки обмеження, скільки керівництво для вільної та розумної істоти в її власних інтересах та приписує тільки те, що слугує на загальне благо тих, хто підпорядковує себе цьому законові [212, с.137 – 405]. Тому призначення закону – збереження й розширення свободи, а не її обмеження чи знищення. Можна зауважити, що сама організація соціальної реальності з її соціальною нерівністю, боротьбою інтересів різних соціальних груп, політикою подвійних стандартів та прихованих мотивів руйнує навіть відносно існуючі ілюзії щодо соціальної та політичної справедливості, рівності у правах і свободах, відповідальності перед законом за їх порушення тощо. Проте свобода, як зауважував К.Ясперс, завжди з'являється саме тоді, коли людина здатна змінюватись; її не можна створити за допомоги інституцій, насильницьки насаджених у суспільстві, яке не зазнало змін. Вона пов'язана з характером комунікацій, зв'язків та спілкуванням між людьми, які готові змінитися. Тому свобода по суті не може бути запланованою, але люди при правильній постановці та розв'язанні завдань разом здобувають свободу [434]. Тож там, де панують розум (свідомість), воля та почуття міри разом, присутні свобода та відповідальність, а відтак вони мають своє психосоціальне (внутрішнє сенсожиттєве) і соціально-матеріальне (інституційне) виявлення. Свобода та відповідальність – поняття, які взаємно передбачають одне одного: свобода може бути умовою відповідальності, а відповідальність – одним із проявів свободи. Міра свободи засвідчується мірою відповідальності – чим більше свободи дає людині суспільство, тим більшою є її відповідальність за користування цими свободами. Це співвідношення, відповідно, може мати й зворотнє тлумачення – рівень відповідальності визначає рівень свободи. Визначаючи чинники та передумови вільної діяльності людини, ми визначаємо й засадові передумови її відповідальності, адже свобода, позбавлена відповідальності, здатна рано чи пізно перетвориться на свавілля. Проте, на думку сучасних до-

слідників, свобода та відповідальність об'єднуються воедино тільки на певній стадії, а розвиваються вони з різних джерел. Свобода розвивається у процесі розвитку форм активності (діяльності), через набуття права на власну активність та ціннісного її обґрунтування. Відповідальність розвивається у процесі поступового становлення форм саморегуляції та самоконтролю за різними аспектами своєї діяльності та поведінки [206, с.7 – 22].

Вельми важливими для розвитку політичної публічної сфери є чинники політичної відповідальності та громадського контролю, які мають найтісніший зв'язок із загальним визначенням недемократичності/демократичності держави та нерозвиненості/розвиненості громадянського суспільства. Залежно від характеру взаємовідносин між державою та суспільством визначаємо рівень політичних прав і свобод, а також міру державного/громадського контролю. Обмеження громадянських прав і свобод, посилення державного контролю й поширення його на сфери як суспільного, так і приватного життя звужують рамки політичної публічної сфери. Це властиве для авторитарних і тоталітарних систем. Натомість розвиток публічної сфери, громадянських прав і свобод посилює запит на підконтрольність держави громадянському суспільству, що є ознакою демократичної системи.

Політична відповідальність у широкому розумінні постає як особливий різновид взаємозв'язку матеріальних та нематеріальних компонентів політичної системи – державних і недержавних інституцій, які здійснюють владу, з одного боку, та сукупності норм та правил (політичних, правових, моральних), які регулюють діяльність суб'єктів політичних відносин, – з іншого [163]. Відповідно, політична відповідальність, з одного боку, постає як оформлена згідно з чинним законодавством інституція, яка дає можливість суб'єктам публічної політичної діяльності здійснювати контроль за діями влади. З іншого боку, політична відповідальність – це вияв зрілості політичної, правової та морально-етичної свідомості людини – громадянина та державного діяча, визначена не лише інституційною нормативно-правовою насиченістю, але й динамічним комплексом психосоціальної культури.

Матеріальне та духовне не однобічно підпорядковані, а доповнюють одне одного і взаємодіють, тому один з найбільш істотних

психосоціальних показників, відображуваний у моніторингу соцієтальних змін українського суспільства, – це шкала локус-контролю (екстернальність/інтернальність). Так, для країн постсоціалістичного ареалу за доби Модерну більш властива зорієнтованість на зовнішні форми контролю та відповідальності, натомість за доби Постмодерну домінуючими стають внутрішні чинники самоконтролю та самовідповідальності. Історія свідчить: чим сильнішим є самоконтроль, тим ліберальнішими є зовнішні інституції примусу.

У публічній сфері взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства оформлюється в систему комунікативних зв'язків згідно з установленими та загальноприйнятими нормами та процедурами політичних відносин. Нормативне регулювання цих відносин передбачає оцінку результатів діяльності та компетенції, а також застосування політичних санкцій проти порушень і порушників політичних норм і домовленостей, невиконання окремими суб'єктами взятих на себе політичних зобов'язань тощо.

Інституціоналізація суспільно-владних відносин містить два компоненти: «жорсткий» компонент – структури та законодавчі норми, що є рамками, інструментом, каналом, ареною політичної діяльності, та «м'який» компонент – загальноприйняті суспільні норми та «правила гри», що регулюють соціально-політичну активність індивідів і груп. Відповідно, публічна сфера й комунікативні практики, з одного боку, реалізуються на ґрунті певних законодавчо встановлених норм і процедур державно-управлінської діяльності як такої, а з іншого – визначені рівнем політичної освіченості та поінформованості громадян (але не через маніпулювання їхньою свідомістю), їхньою політичною культурою та громадянською позицією. Остання з'являється тоді, коли людина не лише відчуває себе відповідальною за власну долю, а й усвідомлює власну співпричетність до держави, залежність долі своєї країни від самої себе, від власної щоденної діяльності.

Розвиток публічної сфери, як і готовність громадян до розвитку сталих відносин між інституціями громадянського суспільства та держави, багато в чому залежить від суб'єктивних – психосоціальних – чинників [315, с.154]. Осягнувши, що «Я дорівнює Держава», людина відкриває для себе кардинально новий рівень сенсожиттєвих мотивацій, ґрунтованих на свободі та відповідальності. На ін-

дивідуальному рівні вони проявляються передусім через внутрішні смисложиттєві орієнтири та переконання особистості (самоконтроль), які визначають її рольову позицію та поведінку (громадянська відповідальність). Послаблюючи самоконтроль, людина може набувати відчуття всевладності та безкарності або починає шукати захисту ззовні, перекладаючи відповідальність за власну долю та долю своєї країни на «сильну руку». На колективному рівні це віддзеркалюється у діяльності групи, що подеколи «затінює» особисту міру відповідальності індивіда за власні дії. Проблема набагато ускладнюється, коли група перетворюється на масу (охлос) – у масі людина втрачає самоконтроль, підкорюючись стихії натовпу. На інституційному рівні ця проблема виходить на рівень відповідальності за інституційні та корпоративні дії як результату колективної діяльності організацій, установ та корпорацій. Зокрема, навколо питань популізму та декларативності лідерської та партійної відповідальності, відповідальності народних обранців перед своїми виборцями нині точиться чимало гострих дискусій.

Проблема контролю та відповідальності залишається серед болючих для українського суспільства, вона не лише гальмує процеси демократичного реформування та модернізації, а й спричиняє негативні зовнішні (імідж держави) та вкрай загрозливі внутрішні (соціальні патології) наслідки. До того ж відносна слабкість цінностей самовираження у пострадянських країнах, як відзначає Р.Інглхарт, не дає людям достатньої мотивації для прояву свого незадоволення у формі масової перманентної протиелітної активності [139, с.181]. Втім, публічне протистояння завжди є критичним способом вираження громадянської незгоди зі здійсненими державно-політичними та соціально-економічними перетвореннями. Тому надзвичайно важливо навчитися вести діалог суспільства і влади на засадах відкритості (підзвітності), а також взаємної відповідальності держави, суспільства та громадянина.

Концепція підзвітності передбачає два головних параметри досягнення ефективної підзвітності: відповідальність як право висувати претензії та домагатися відповіді і правова забезпеченість як механізм застосування санкцій за відсутність реагування [390, с.169]. Вони повинні забезпечити ініціативи, що поліпшують оцінку, аналіз і контроль. Ефективність інформаційної взаємодії інсти-

туцій державної влади та громадянського суспільства підпорядковано вимозі максимальної прозорості та відкритості обох сторін. «Активне» надання органами державної влади інформації та звітування перед громадянами зміцнює легітимність органів державної влади та довіру суспільства до них. У свою чергу, альтернативні точки зору громадян, відмінні від владних структур, дають змогу виявити болючі проблеми, нагальні інтереси та потреби громадян різних соціальних груп, а також вчасно коригувати різні політики відповідно до інтересів суспільства, а не лише впливу лобістських груп. Відтак забезпечення зворотних зв'язків між владою та суспільством вимагає поширення різноманітних інформаційно-аналітичних, комунікативних, консультативних практик та ініціатив, що сприятиме створенню ефективної та динамічної моделі вироблення та ухвалення політичних рішень.

Проблема політичної відповідальності та громадського контролю тісно пов'язана з низкою інших питань – про політичну свідомість та політичну культуру, політичну соціалізацію та формування ціннісно-нормативних переконань, політичну поведінку та політичну участь тощо. Вони мають свої особливі формопрояви в ієрархії соціальної системи.

На мікрорівні – міжособистісних відносин та взаємодії малих соціальних груп – цей комплекс визначає здатність людини свідомо та неупереджено, головне – вільно здійснювати власний політичний вибір та приймати рішення згідно із системою поглядів, переконань, цінностей, ідеалів. Залежно від вікових етапів соціалізації та змін зовнішніх умов вони можуть зазнавати трансформацій.

На мезорівні – формальних груп, некомерційних організацій, суспільних рухів та інших інституцій, що репрезентують громадянське суспільство – цей комплекс характеризує політичну (громадянську) культуру, принципи організації життєдіяльності індивідів, форми їх взаємодії та емоційних зв'язків. Засвоєна та ціннісно-нормативно оформлена орієнтація індивідів щодо своєї групи та організованого середовища (ідентичність) стає базисом соціально-структурованої мотивації – механізмів, які пов'язують індивідів з групами, організаціями, асоціаціями тощо. Інституціалізація суспільно-владних відносин на цьому рівні реалізується у фор-

мах політичної участі та громадянського самовиявлення – від суспільно-політичних утворень до різноманітних протестних виступів.

Макрорівень відображає національне суспільство та державу у фокусі структурної диференціації та суспільної інтеграції, які визначають соціально значущі ролі та інституції. Оскільки інституційний рівень жорстко підпорядкований букві закону, формально тут передбачено здійснення адміністративно-правового контролю над організаціями, над функціональною узгодженістю діяльності владних органів та структур, відповідність дій політиків та державних службовців їхнім рольовим призначенням та обов'язкам з відповідними дієвими санкціями у разі їх невиконання.

Глобальний (мультисуспільний) рівень репрезентує рівень наднаціональних утворень, де шановне ставлення до реалізації людського контролю за справами людства стає визначальним і для інституційно організованих наднаціональних спільнот, і для етнопонаціональних утворень, і для кожної людини як громадянина світу.

В зрізі цих рівнів простежуємо внутрішні наскрізні зв'язки інституціалізації контролю та відповідальності, що пронизують структуру соціетальної системи:

- по-перше, кожна більш висока ланка вбирає елементи попередніх, розташованих нижче рівнів;
- по-друге, чим вище рівень, тим більшої структурної організації та нормативно-правового оформлення він набуває;
- по-третє, цілісність ієрархії забезпечена системоутворюючими психосоціальними та соціально-матеріальними (інституційними) компонентами.

Відтак два світи – внутрішній та зовнішній – доповнюють один одного, і перший з них, власне, й визначає успішність сучасних суспільних перетворень.

Контроль та відповідальність підтримують інституційну легітимацію публічного простору та комунікативних практик, а також утримують нормативно-регулятивну спрямованість політикоуправлінської діяльності соціальних суб'єктів згідно з їхніми правами та обов'язками, а також морально-етичними вимогами. Їхня дієвість залежить, з одного боку, від нормативно-правового, організаційного та комунікативного забезпечення (контроль/відпо-

відальність як інституція), а з іншого – від стану сформованості громадянської свідомості, готовності нести відповідальність за рішення та дії, які визначатимуть майбутнє суспільства та держави (контроль/відповідальність як громадянська позиція). Вкрай важливо, щоб ці умови, по-перше, були закріплені на рівні адміністративної етики – правил і норм, що визначають бюрократичну поведінку та компетенцію державних службовців, по-друге, були імперативом діалогу суспільства та влади, громадянина та державного службовця; по-третє, здійснювались на засадах відкритої та прозорої комунікації на засадах соціального партнерства та дискурсивної етики.

3.5. Ризики «непрозорості» та «надвідкритості» в культурі суспільно-владних відносин

У ХХІ сторіччі «інстинкт реформування» (Д.Кеттл) стає самою суттю практики державного управління [120]. Процес охопив чимало країн та позначився широкою масштабністю реформ, головним завданням яких став перегляд ролі держави та її відносин з громадянами. Зокрема, недоліки та патології, притаманні бюрократії, стимулювали процеси заміни традиційних бюрократичних командно-адміністративних механізмів ринковими. Падіння довіри громадян до традиційних інституцій державного управління, визнання неефективності урядових програм сприяло розробці альтернативних систем надання державно-управлінських послуг населенню, зорієнтованих на споживача, надання їм можливості вибору. На зміну централізованому управлінню запроваджують його децентралізацію – центр реалізації програм переміщують на більш низькі рівні управління із розосередженням влади, впливу, авторитету між різними організаціями, асоціаціями, групами, індивідами. Загалом реформи державного управління спрямовують на заміну традиційних способів адміністрування, які базуються на правилах та авторитеті, ринковими, рушійними силами яких є вільна конкуренція. Ці процеси були зумовлені низкою чинників, що їх визначали тогочасні тенденції світового розвитку, а саме:

1) політичний – трансформування основ системи управління та модернізація економіки у колишніх соціалістичних країнах та країнах, що розвиваються, становлення демократичних соціальних ін-

ституцій та громадянського суспільства, оновлення відносин з громадянами;

2) соціальний – фундаментальні зміни у всіх сферах соціального життя внаслідок переходу від індустріального (Модерного) до інформаційного (Постмодерного) суспільства;

3) економічний – застій, кризове падіння зростання економік, їх неконкурентоспроможність на світових ринках;

4) інституційний – становлення нових конструкцій глобальної економіки та глобальної політичної системи, поява наддержавних організацій, наднаціональних та локальних інституцій влади.

Глобальний реформаторський рух у сфері державного управління супроводжувало падіння рівня довіри громадян до держави та уряду.

Особливо різким таке зниження було у 1990-ті роки у Канаді, Німеччині, Швеції, Великобританії, США – громадяни залишаються прихильниками демократії, але їх не влаштовує те, як демократія функціонує в їхніх країнах.

У західноєвропейських країнах були запроваджені дві головні моделі реформування державного управління – вестмінстерська та американська. В них на своє практичне розв'язання очікували дві важливі проблеми:

1. Що має робити держава? Це питання пов'язане з політичною складовою та вкорінене у політичну сферу, а його розв'язання має спиратись на політичну систему держави.

2. Як держава може краще робити те, що їй належить робити? Це питання пов'язане з адмініструванням та його ефективністю, а його розв'язання потребує міцного політичного керівництва та суспільної підтримки, а іноді навіть трансформації політичних інституцій держави.

Вестмінстерська модель – «новий державний менеджмент» – була розроблена Великобританією та Новою Зеландією, а надалі застосовувалась у країнах з британським типом парламентського устрою. Цілі та способи реалізації реформи були спрямовані на:

- звуження сфери компетенції держави;
- заміну традиційної бюрократії механізмами ринкової конкуренції;
- прозорість цілей та результатів державного управління;

- перерозподіл функцій визначення політики та її адміністрування;
- надання державним менеджерам більшої свободи у виборі засобів для досягнення цілей;
- інтенсивне використання інформаційних технологій;
- рекрутування та підготовку професіоналів як альтернативи скороченню штатів;
- приватизацію структур та організацій, спроможних до надання певних управлінських послуг;
- передачу низки функцій недержавним партнерам або їх спільне обслуговування;
- відповідність державних програм очікуванням народу;
- орієнтацію на результат як принцип звітності.

Водночас відносно мало уваги приділяли реорганізації бюрократії, реформи не були орієнтовані на кардинальну зміну засад функціонування держави. Суть цієї моделі полягає у прагненні зменшити обсяг державного управління, його функцій, підпорядкувати його ринковій дисципліні з метою більш ефективного виконання державою своїх управлінських функцій.

Американську модель – «створення правління законів» (*reinvention*) – використовували тільки у США. Реформи заторкнули переважну кількість компонентів управління та зосередились на зміні бюрократичної поведінки, а не на зміні структур та процесів управління. З метою зниження вартості та підвищення ефективності послуг, що їх надає федеральна система управління споживачам, було здійснено:

- децентралізацію бюрократії;
- делегування федеральних повноважень більш низьким рівням управління;
- встановлення партнерських відносин між державним та приватним підприємництвом;
- укладання між ними контрактів як альтернативу приватизації державних функцій.

Сьогодні серед реформаторів точаться дискусії щодо подальшої конвергенції зазначених вище двох моделей проведення реформи державного управління. Звичайно, що й відмінності в нових підходах визначатимуться різними стратегіями реформуван-

ня, соціокультурною специфікою країн, що впливатиме на практику реформування державного управління, а отже й особливостями відносин між державою та громадянським суспільством, характером розподілу влад та їх взаємодії в процесі управління державою.

Реформування державного управління – справа не тільки держави, воно потребує широкої участі громадян, зокрема для визначення цілей та завдань реформ, а також тісного партнерства між державними та недержавними секторами. Не можна розраховувати на успіх там, де зусилля з реформування державного управління не збігаються з цінностями та нормами суспільства. Відповідно знадобляться значні зусилля щодо узгодження та синхронізації процесів реформування як держави, так і суспільства. Відтак державне управління (коли країна крокує шляхом реформ) дедалі більш спиратиметься на неурядові суспільні інституції, потребуватиме більш тісної їх взаємодії з державою та їхньої функціональної ефективності. Відповідно загострюватиметься потреба у доланні відомчих бар'єрів на шляху координації механізмів надання управлінських послуг населенню, забезпечення дедалі більшої прозорості та відкритості цього процесу. Причому проблема прозорості та відкритості (транспарентності) державного управління стає вузловою як для його реформування, так і для підвищення довіри громадян до держави та органів місцевого самоврядування.

Державне управління здійснюють усі гілки влади, але пріоритет в організації, відповідальність за результат урегульованості соціального, політичного, економічного стану суспільства залишається за виконавчою гілкою влади як такою, що безпосередньо пов'язана з реалізацією широких соціальних інтересів. Прозорість у діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування дає громадянам та їх об'єднанням змогу більш усвідомлено та організовано обстоювати власні інтереси, а рішення влади у такому випадку формують з урахуванням більш широкого спектра позицій, що існують у суспільстві. Це, в свою чергу, зумовлює суспільну підтримку діяльності влади. Адже перевага відкритої влади, прозорого процесу схвалення рішень полягає в тому, що громадяни так чи так стають учасниками вироблення управлінського рішення, а отже з більшою ймовірністю підтримають його виконання. Коли ж громадяни не розуміють, яким чином з'явилося

політичне рішення, наслідки якого вони не вважають сприятливими для себе, вони схильні підозрювати владу у корупції та неефективній роботі.

Головним та незмінним стратегічним пріоритетом державної політики незалежної України є європейська інтеграція. Євроінтеграційні прагнення України зумовили необхідність реформування системи державного управління та її адаптації до загальноприйнятих в демократичних та економічно розвинених країнах засад, що посилює потребу впровадження в діяльність органів державного управління принципів демократизму, серед яких – принцип транспарентності (прозорості та відкритості) влади.

Забезпечення стабільності та ефективності функціонування системи державного управління за умов суспільно-політичних трансформацій безпосередньо залежить від наявності та характеристик зворотних зв'язків, у яких відкритість і прозорість відіграють провідну роль.

Завдяки сучасним інформаційно-комунікативним технологіям громадянин нині має всі можливості брати участь у прийнятті владно-публічних рішень та бути залученим до публічного управління (принаймні теоретично). Транспарентність – інструмент, що допомагає налаштувати двосторонній політичний зв'язок між державою та громадянським суспільством. «Згори» – через забезпечення відкритості та прозорості державної влади, доступності управлінської інформації як для суб'єкта, так і для об'єкта управління. Це набуває законодавчого закріплення як право на доступ до інформації – законодавче положення, що забезпечує ознайомлення громадян з інформацією про діяльність органів влади та можливість участі в державному управлінні. «Знизу» – через зворотний зв'язок шляхом рівності прав на отримання інформації, участі громадян у суспільно-політичному житті, їхнього контролю за діяльністю органів державної влади та управління.

Поняття «транспарентність» утворилось від латинських *trans* – прозорий, наскрізь та *pareo* – бути очевидним. Це поняття було розроблене в англо-американській соціально-політичній теорії та характеризувало адміністративну й політичну комунікацію між публічною владою та населенням. Слід звернути увагу, що поняття *transparency* визначає власне прозорість перед об'єктом дер-

жавного управління, а відкритість влади для участі в державному управлінні з боку членів суспільства позначають поняттям *openness*. В українській науковій лексиці поняття «транспарентність» використовують в обох значеннях – прозорість та відкритість, часто ці терміни застосовують як рівнозначні та вживають поряд із поняттями «гласність» і «публічність» [388]. Найчастіше значення транспарентності пов'язують з інформаційною відкритістю соціальних, економічних і політичних процесів.

Транспарентність як соціальний феномен характеризує вплив інформації та мас-медіа на механізми соціальної організації, стан поінформованості (наявність повного, достатнього та вірогідного знання) з того чи того різновиду діяльності, її об'єктів чи результатів. Найбільш поширене тлумачення поняття «транспарентність» пов'язане з особливостями інформаційної взаємодії між державою та владою, що насамперед складає відносини, які виникають навколо доступу, передачі та поширення інформації. Втім, неслухно зводити взаємодію органів влади та громадян суто до одержання чи надання інформації. Сучасна демократична правова державність передбачає децентралізацію владних повноважень, поділ влади, політичний плюралізм, доступ громадян до участі у державних і суспільних справах, верховенство закону та рівність усіх перед ним. Визнання владою громадян як рівноправних партнерів, а не тільки як об'єкта політичного маніпулювання, вимагає відкритості й прозорості у відносинах інституцій влади та громадянського суспільства.

Нині, відповідаючи демократичним стандартам і тенденціям світового розвитку управління, значення феномена транспарентності змістовно розширюється. Транспарентність постає як:

- 1) необхідна властивість, умова відповідальності та ефективності державної влади та державного управління (відсутність цих властивостей не дає змоги говорити про цивілізаційні адміністративно-правові відносини);

- 2) форма взаємодії держави та громадян (участь громадян у суспільно-політичному житті посилює імператив підконтрольності діяльності органів влади);

- 3) головний механізм протистояння тіньовим політичним явищам і процесам;

4) спосіб досягнення суспільної згоди та громадянського консенсусу (наявність владних розбіжностей між учасниками потрібно нейтралізувати таким чином, щоб вони не впливали на досягнення консенсусу (нейтральність сили влади), відповідно учасники мають відкрито оголошувати свої цілі та наміри);

5) ефективний ресурс реалізації права громадян на вільне самовираження, доступ до інформації, у тому числі до альтернативних джерел;

6) інструмент політичної соціалізації та політичної культури;

7) маніпулятивна технологія;

8) чинник національної та інформаційної безпеки.

У сфері державного управління, зокрема виконавчої влади, транспарентність функціонально постає як принцип:

– організації та діяльності органів державного управління;

– взаємовідносин між державою та громадянським суспільством;

– демократизму правового статусу особи.

Процеси розвитку громадянського суспільства та демократії, поза якими неможливе ефективне державне управління за сучасних умов, базовані на досягненні суспільної згоди (солідаризації) та громадянського консенсусу, що зміцнюють легітимність влади.

Разом з цим надмірна відкритість соціальної системи збільшує можливості соціального конструювання контролю у різних сферах і соціальної деконструкції внаслідок імплузії – взаємопроникнення та змішування структур, категорій та цінностей.

Відкритість, прозорість, гласність є самостійними характеристиками демократичної виконавчої влади.

У транспарентних відносинах ці атрибутивні характеристики органічно поєднуються.

У вимірі транспарентних відносин прозорість відображає:

– функціональну характеристику органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

– міру обізнаності громадян стосовно сутнісних проявів матеріального та процесуального аспектів їхньої діяльності;

– зрозумілість широкій громадськості зумовленості змісту та сенсу політичних дій та політичних рішень, а також своїх прав і свобод;

– поінформованість громадян, їхніх об'єднань, на які поширюються або яких певним чином стосуються рішення та дії органу публічної влади, щодо процедури його здійснення.

Прозорість є ознакою зрозумілості, переконливості дій влади та належної обізнаності громадян із зумовленістю та змістом цієї діяльності, поза чим неможливий свідомий та результативний вплив громадськості на цю діяльність.

Відкритість як функціональна характеристика органів державної влади та органів місцевого самоврядування виявляє:

- рівень безпосередньої участі громадян в їхній діяльності;
- активність суспільного контролю над діяльністю органів державної влади та управління;
- міру забезпечення реального впливу громадян та їхніх колективів на зміст публічно-управлінської діяльності через постановку вимог перед органами публічної влади щодо прийняття певних рішень, здійснення дій або утримання від них.

Відкритість державної влади означає її готовність та вміння поділитися цією владою через залучення об'єктів управління у процес прийняття рішень щодо здійснення влади.

Відкритість не тотожна прозорості: можна бути дуже добре обізнаним із діяльністю апарату управління, але не мати ніяких реальних можливостей вплинути на її зміст. Прозорість і відкритість мають бути взаємно узгодженими, адже не можна забезпечити стабільне управління за умов, коли високий рівень прозорості дає громадянам можливість споглядати всі негаразди в діяльності управлінського апарату, а брак відкритості не дає змоги результативно впливати на їх усунення.

Гласність – демократичний принцип, загальноправове поняття, яке характеризує:

- максимальну відкритість та правдивість у діяльності державних та громадських організацій;
- дієву та активну форму участі громадської думки у розв'язанні важливих проблем країни;
- широке інформування про суспільно значущі процеси (діяльність органів представницької та виконавчої влади, судів, органів місцевого самоврядування, порядку обрання чи формування відповідних органів, обговорення законопроектів, розв'язання

різних суперечливих питань, функціонування громадських об'єднань тощо).

Між гласністю та транспарентністю існують певні відмінності [234], які дають змогу точніше диференціювати ці поняття, зокрема:

- площа функціонування транспарентності не обмежена площиною діяльності державних органів на відміну від гласності у загальноприйнятому її розумінні;

- транспарентність пов'язана із забезпеченням інтересів як конкретних суб'єктів, так і їх невизначеного кола; гласність же завжди пов'язана тільки з інтересами невизначеного кола суб'єктів, що зумовлене цільовим призначенням гласності – надавати можливість обговорення всім;

- транспарентність як універсальний механізм доведення до зацікавлених осіб потрібних їм відомостей застосовують у будь-яких правовідносинах, у тому числі пов'язаних з необхідним управлінським впливом (опублікування нормативно-правових актів, доведення індивідуально-правових рішень до відома підвладних суб'єктів тощо), а не тільки для надання всілякої інформації, що притаманне гласності.

Транспарентність у сфері адміністративно-державного управління спрямована на реалізацію принципу гласності. Проте зведення поняття транспарентності тільки до способу забезпечення цього принципу є хибним та стає його штучним звуженням.

Належна поінформованість та залученість громадян до процесу обговорення та прийняття рішень з головних питань суспільного життя збільшує політичну ефективність дій державної влади та управління. Це також підвищує зацікавленість громадян у власній високій активності у суспільному житті за умови, що влада налаштована дослухатись до громадської думки.

За умов глобалізації та розвитку інформаційно-комунікативних технологій виникають безпрецедентні можливості для найбільш повного прояву транспарентних відносин, що суттєво трансформуює способи та методи функціонування системи державного управління. Йдеться про створення системи E-Government, електронного врядування та опанування нового формату взаємодії суспільства та влади на платформі Інтернет-простору. Ідея електронного уряду

полягає у широкій інформатизації всієї сукупності внутрішніх та зовнішніх зв'язків і процесів за допомоги відповідних інформаційних та комунікативних технологій з метою підвищення ефективності, економічності та прозорості уряду та можливості суспільного контролю над ним. Технологічно електронний уряд спрямований на вдосконалення внутрішніх, міжвідомчих та міжурядових операцій, надання інтерактивних послуг, а також покращення комунікації між громадянами та представниками влади. Змістовно цей проект є проекцією існуючої системи у віртуальний простір, інструментом, який посилює дійсні характеристики та принципи державної системи.

У політичних системах, де демократичні традиції ще заслабкі, розвиток транспарентних (відкритих і прозорих) відносин гальмують організаційні та управлінські патології (дисфункції ціледосягнення). Насамперед йдеться про:

- тіньовий сектор – інерційність системи органів державного управління, яка суб'єктивно не зорієнтована на забезпечення широкого доступу до інформації про свою діяльність, гальмує контроль;

- «роздутість» бюрократичного апарату – ускладнення внутрішньобюрократичної прозорості гальмує комунікацію не тільки між державною владою та суспільством, а й безпосередньо всередині бюрократичної системи;

- закритість процедур оновлення – незрозумілість, надмірність нерациональних обмежень процесу оновлення, кадрового забезпечення (рекрутування) у системі державного управління, що може призвести до самозамкнення системи та повернення її до стану ієрархічної кастової побудови;

- недостатність інформаційно-аналітичних структур – зростання рівня ентропії в частині інформаційно-комунікаційних відносин;

- недосконалість законодавства – ускладнення правозастосовної практики через нечіткість і незрозумілість нормативно-правової регламентації;

- ігнорування організаційного укладу – порушення зв'язків та норм, прийняття рішень у супереч їм;

- невикоріненість нормативно-правових норм у свідомості – як громадян, так і державних службовців;

– низьку активність громадян, амбівалентність громадянської свідомості, «компенсовану» безконтрольною активністю професійних політиків та державних службовців.

Відсутність унормування, розпорошеність уявлень, внутрішня невмотивованість та надшироке тлумачення свободи та відповідальності перетворюють політику на театральне видовище, а принципи відкритості та прозорості – на фарс. На шляху фундаментального реформування системи державного управління сутнісне викривлення життєтворчих демократичних засад не зупиняє трансформаційні процеси, але воно конститує систему, в якій панують: розрив між рішенням та виконанням; інверсія, протилежність цілей та результату управлінського впливу; культивування процедур, корупція; маніпулювання, у тому числі масовою свідомістю; стагнація, нездатність до проведення змін; атомізація та суспільні неврози; тотальний контроль та етатизація.

Транспарентність як засадова властивість сфери політичної публічності забезпечує розвиток соціального партнерства шляхом відкритості дій різних гілок влади, процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю за діяльністю органів державної влади та управління.

Умови, принципи та правила використання транспарентності як інструменту демократії потребують чіткої законодавчої регламентації. Затвердження інституції транспарентності є багаторічною світовою тенденцією, у багатьох ліберально-демократичних державах інституції транспарентності, або інституції відкритості, мають своє закріплення у спеціалізованих законах щодо регулювання та забезпечення доступу громадян до інформації, належної до відання органів влади [34]. У міжнародній практиці для комплексних досліджень якості державного управління використовують інтегральні показники (індекси), що дають змогу фіксувати наявні відхилення у цій сфері [364].

Розширення меж публічної сфери та комунікативних практик, послідовне впровадження ціннісних, нормативно-правових і практичних засад соціального партнерства змістовно зміцнюють значення явища транспарентності. Інституційна розбудова та впровадження цих засад є способом подолання патологій і протистояння ризикам «непрозорості» та «надвідкритості», механізмом контро-

лю, оцінкою якості дій влади, підвищення політичної відповідальності та ефективності державного управління загалом.

За сучасних трансформаційних умов відкритість і прозорість, перетворюючись на інструмент впливу на прийняття рішень і маніпулювання цим процесом, відкривають безпрецедентні можливості для встановлення як тиранії меншості, так і тиранії більшості. Разом з цим внаслідок закритості та непрозорості страждають самі суб'єкти влади, рішення яких за умов нової соціальної реальності виявляють свою неадекватність викликам часу, а відтак – недолугість стратегічного планування загалом.

* * *

1. Аналіз державно-політичних інституцій містить значний потенціал для розуміння варіативності розвитку різних соціальних систем як в історичній ретроспективі, так і в конкретний період суспільно-історичного розвитку. Інституції забезпечують упорядкованість та передбачуваність соціальних відносин і перетворюють егоїстичних індивідів на свідомих акторів, здатних на підставі існуючих норм прийняти рішення, визначити доцільність власних дій та відповідну міру відповідальності за їх здійснення. Нормативна насиченість аналізу політичних інституцій мислителями минулого відтворює відкритість у сприйнятті загальнолюдських соціокультурних цінностей та занепокоєність проблемами їх інституціалізації у політико-правовій та управлінській практиці.

2. Соціетальний (загальносистемний) ракурс аналізу суспільства як цілісної структурованої системи, підґрунтям якої є інституційні та культурні компоненти, розкриває функціональну зорієнтованість державотворчого процесу та державного управління в їх культурно-історичній цілісності та взаємозв'язку конкретних історико-культурних умов, інституційних форм та суб'єктивних (психосоціальних) явищ. Кожен елемент цілісної структурованої системи від найпростішого до державно-управлінського містить алгоритм «інституційне середовище → інституційна структура → інституційна практика» як стан та активно діючий комплекс підтримання неперервності її функціонування та самовідтворення на інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях. У свою чергу, це встановлює логіку трансформаційних перетворень у тих аспектах, які є визначальними для суспільства та

держави – інституційному, соціально-структурному та соціально-психологічному.

2.1. Конструювання інституційного дизайну за умов системних зрушень виявляє безпосередню залежність спроможності проведення динамічних внутрішніх реформ від збалансування формальних та неформальних практик на рівні вертикальних – суб'єкт-об'єктних відносини та горизонтальних – суб'єкт-суб'єктних зв'язків. За кризових умов:

- змістовна узгодженість та селекція формальних і неформальних практик посилює процеси політичної інституціалізації;
- функціональна слабкість формальних інституцій створює сприятливі умови для розвитку неформальних практик, здатних викривлювати процеси політичної інституціалізації;
- напруга між формальними інституціями та неформальними правилами спричиняє виникнення особливого комплексу інституціалізованих процедур унормування вже існуючих неформальних практик, які відповідають потребам та інтересам значущих акторів або окремих соціальних груп.

2.2. Подолання історичної тяглості успадкованих форм інституційного дизайну та викривлення процесу інституційних змін нового типу потребує рушійних дій у напрямку функціональної переорієнтації інституцій на розвиток, виконання та реалізацію мети шляхом:

- оптимізації соціально-нормативної (інституційної) та реальної (актуальної) форм державно-управлінської діяльності;
- налагодження механізмів функціонування зворотних зв'язків між державним та недержавними секторами в їх співвідношенні з процесами самоорганізації та самоуправління на рівні суспільства та соціальних груп;
- посилення «нормативних рамок» через адміністративно-правове забезпечення функціонування системи контролю/відповідальності та інтеграції правил і стратегій, які зміцнюють стан внутрішнього локус-контролю як готовності конкретного громадянина перебирати на себе відповідальність за власну долю й не сподіватися на опіку всемогутньої держави.

3. Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність реформування системи державного управління та її адапта-

ції до загальноприйнятих у розвинених західноєвропейських країнах засад демократії. Умовою та метою розв'язання проблем викривлення інституційного дизайну та забезпечення інституціалізації демократичних процедур в Україні є перехід від панування корумпованих професійних політиків і політтехнологів до відкритої політики, у формуванні якої активну участь беруть не тільки різноманітні політичні партії і некомерційні об'єднання, а й – безпосередньо, через механізми прямого та зворотного зв'язку з владою – переважна маса освіченого населення. Головними пріоритетними напрямками гармонізації політики та управління мають стати:

- об'єктивація принципів правової державності, правопорядку, правової законності, конституціоналізму у практиці суспільно-владних відносин та державного управління;

- розвиток публічної сфери та комунікативних практик через імплементацію принципів соціального партнерства та дискурсивної етики у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

4. Взаємодія державних та недержавних інституцій, публічних та приватних осіб на засадах соціально-політичного партнерства вимагає від державної служби як публічно-правової та соціальної інституції забезпечення стабільності та водночас гнучкості державного управління, його чутливості до вимог та очікувань суспільства. Реальним ризиком демократичного спрямування української державності стає проблема зловживання політичними та економічними свободами, що надало можливість досягнення переваг окремими соціальними групами за рахунок інших соціальних груп та суспільства загалом. Розв'язання проблем у сфері соціального та економічного розвитку на місцевому, регіональному та національному рівнях управління можливе за умов узгодження інтересів між державою, бізнесом та недержавними некомерційними організаціями як складовими системи соціального партнерства. Стратегія соціального та економічного розвитку з включенням у нього інституції соціального партнерства на місцевому, регіональному та національному рівнях може забезпечити додаткові можливості для розв'язання соціальних питань.

5. Існує потреба у подоланні негативного сприйняття системи державної служби та державного управління загалом. Цьому, зви-

чайно, має сприяти підвищенню законності та підзвітності державного управління, а також, що надзвичайно важливо, розширення рамок громадського контролю за виконанням державних функцій та функціонуванням органів державної влади. Розв'язання завдань оптимізації взаємодії держави та громадянського суспільства визначає нагальну потребу в:

- пошуку та апробації нових форм, репрезентацій, дискурсів та практик політичної публічності;
- глибокому та професійному розумінні складних механізмів функціонування публічної влади, політики та управління;
- посиленні нормативного демократичного імперативу в оцінці компетенції державного службовця, визначуваної результатами його діяльності.

5.1. Транспарентність як засадова властивість політичної влади, насамперед її виконавчої гілки, забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства шляхом відкритості дій різних гілок влади, прозорості процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю над діяльністю органів державної влади та управління.

Розвиток сучасних інформаційно-комунікативних технологій створює унікальні можливості для розширення рамок публічної сфери та комунікативних практик. Важливим кроком у напрямку запровадження суспільного діалогу та реалізації соціального партнерства на засадах дискурсивної етики повинно стати впровадження технологій електронного урядування та розвиток електронної демократії в Україні.

5.2. Серед вимірів компетенції державних службовців та ефективності виконання ними їхніх службових обов'язків спроможність запровадити публічний діалог на засадах соціального партнерства, під час якого міг би відбуватися обмін аргументами на користь певного практичного кроку влади, термінів, методів його здійснення, посідає дуже важливе місце. Саме у співтворчості громадян і громадських організацій, з одного боку, та органів державної влади й місцевого самоврядування (отже, й державних службовців, які їх уособлюють) – з іншого, виникають відкриті та прозорі відносини між державою та суспільством при здійсненні демократичного врядування.

РОЗДІЛ 4.

ПСИХОСОЦІАЛЬНА КУЛЬТУРА І РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У цьому розділі ми прагнемо визначити зв'язок соціально-матеріальних (інституційних) форм людського буття з психосоціальною культурою, зокрема дослідити закономірні прояви, форми трансляції та впливу психосоціального чинника на державотворчі процеси за умов суспільних трансформацій. Вважаємо, впровадження набутих результатів у стратегічне проектування державних та соціальних перетворень загалом має сприяти прогнозованості суспільного розвитку, а відтак і керованості державного управління цим процесом.

4.1. Закономірності перехідної доби суспільного розвитку та аналіз соціальної психіки

Загальна логіка конструювання образу національної держави, характер її інституцій та динаміка їх розвитку мають специфічні форми свого втілення за різних просторово-часових та соціокультурних умов, які нерозривно пов'язані з економічним та науково-технічним розвитком суспільства, а також із загальносвітовими тенденціями розвитку людства. Зокрема, останнім часом набирають впливовості процеси глобалізації, їхнім наслідком стає трансформація традиційного уявлення про національно-державний розвиток країни та соціально-психологічний клімат суспільного життя. В нових реаліях соціального-історичного розвитку держави розв'язують непросте питання – вибір шляху, який відповідатиме майбутньому належному стану суспільства та держави.

Складність цього вибору пов'язана із завданням збереження цілісності інституційної організації, історичних традицій, соціокультурних особливостей країни та переосмислення цієї цілісності відповідно до нових історичних реалій. Досвід реформування постсоціалістичних держав за умов глобальних викликів засвідчив – просування нового курсу політичного та економічного розвитку стикається з різного роду проблемами, в тому числі з проблемою ри-

зику неприйняття новацій або навіть відвертого протистояння традицій та новацій, що виникають у процесі системних перетворень.

За умов нинішніх радикальних змін суспільства та держави відтворення культурно-історичної цілісності та сталого соціального порядку стає одним із важливих завдань для політико-управлінської еліти. Це завдання потребує вивірених управлінських рішень та відповідальності за зроблений вибір.

З одного боку, проведення загальносистемних трансформацій та оновлення політичного та соціального укладу життя на пострадянському просторі спонукає політико-управлінську еліту до пошуків та впровадження форм та механізмів управління, які вже довели свою дієвість і здатні бути не менш ефективними й за нових соціальних умов. Але в процесі державного будівництва для політико-управлінської еліти важливо не тільки правильно відтворювати приклади, але й вміти напрацьовувати власні рішення.

З іншого боку, досить тернистий шлях демократичного реформування переконує, що перенесення інституційних практик і процедур потребує не лише культурно та інституційно підготовленого ґрунту. Проблеми просування суспільно-державних реформ почасти пов'язані з кризою суспільної свідомості, що також є причиною та джерелом інституційних зрушень.

Жодна сучасна демократія, зазначають Д.Марч та Й.Ольсен, не здатна надати єдиний набір ознак, доктрин та структур. І хоча концепт «політична система» затверджує інтегровану та гармонічну (узгоджену) інституційну конфігурацію, політичні порядки ніколи не інтегровані повною мірою. Для них характерні інституційні розбалансованості та конфлікти [458, р.14].

Здається аксіоматичним твердження, що державно-політичний простір як юридично легалізований та ціннісно внормований (легітимний) соціальний порядок впливає на всю сукупність соціальних відносин і передусім на взаємовідносини у системі «людина – суспільство – держава». Втім, за умов принципово нової (постмодерної) соціокультурної ситуації в розвитку людства зростає роль «масової людини» у соціальних перетвореннях – у реформуванні державно-управлінської системи саме психосоціальний потенціал людини стає джерелом тих змін, що їх зазнають суспільство та держава.

Видатний психолог і філософ С.Рубінштейн визначав будь-яке психічне явище як продукт і водночас залежний компонент органічного життя індивіда, що заломлює в ньому навколишній зовнішній світ. Власне те, що психічне є одночасно і аспектом реального буття, і його психічним заломленням – єдністю реально-го і ідеального, становить його свосередність. Згідно з визначеним вченим принципом «єдності свідомості та діяльності», діяльніс-ний характер взаємодії психічного із зовнішнім світом (умовами, впливами, обставинами) не менш об'єктивно визначає результат цієї взаємодії, ніж сам зовнішній світ; тобто психічне є онтологіч-но рівноправним зовнішньому, хоч і має іншу природу – ідеальну, суб'єктивну [331].

Ідеальне завжди забарвлює реальну соціально-матеріальну дійсність. А відтак властива нинішній державно-управлінській практиці невідповідність суцього та належного, духовного та ма-теріального (а така відповідність – це одна з найглибших потреб людської психіки) призводить до відчуження людини від держави та суспільства.

Розрив або невідповідність проголошуваних державою цілей, норм, цінностей, ідеалів та реальної практики їх утілення в усі часи поставали серед найгостріших протиріч суспільно-владних відносин. Безпосередньо ця проблема пов'язана з людською ді-яльністю, її соціальними та психологічними аспектами, що вима-гає уважніше придивитися до закономірностей проявів соціально-матеріальних (інституційних) форм та їх зв'язку з психосоціаль-ною культурою. Наскільки новоутворюванні соціальні, культурні, історичні та матеріальні форми людського буття сьогодні є похід-ною суб'єктивних (психосоціальних) явищ? Якою мірою ці соці-альні, культурні та інші матеріальні світи як результат психосоці-альних змін складають нові інституційно-управлінські практики?

Соціальний порядок і сталий розвиток суспільства нерозривно пов'язані з процесами утворення соціальної структури – глибин-ним шаром, що визначає сутності, механізми та закони розвитку соціальної реальності. Наприклад, П.Штомпка виокремлює чоти-ри виміри соціальної структури:

– нормативний вимір (норми, цінності та інституції): інститу-ціалізація нормативної структури забезпечує закріплення та від-

творення соціально значущих функцій: творчої, виховної, виробничої, релігійної, політичної тощо;

- ідеальний вимір (ідеї, переконання, погляди, образи, міфи): артикуляція ідеальної структури виконує установчу роль у суспільній свідомості, визначає орієнтири на подальші дії та самоусвідомлення (ідентифікація);

- інтеракційний вимір: експансія інтеракційної структури характеризує мережі міжособистісних контактів, зв'язків, комунікації;

- вимір інтересів (соціальне розшарування): кристалізація структур інтересів відтворюється в ієрархії, яка виникає внаслідок нерівності у доступі до влади, матеріальних благ, престижу тощо [429, с.5 – 6].

Можна простежити, як досвід функціонування соціальних (у тому числі державно-управлінських) інституцій акумулюється у певних традиціях і стереотипах, які на кожному новому повороті циклічного розвитку постають як передумови, як свого роду культурно-символічне середовище. Це середовище, з одного боку, задає пріоритетні інтереси та цінності, визначає норми та установки, встановлює принципи владної організації та соціального порядку. З іншого боку, воно унормовує функціонування та розвиток суспільно-владних відносин та залучення до них дедалі більшої кількості агентів (суб'єктів) політичного процесу, які об'єктивують (актуалізують) соціальний порядок та відтворюють у суспільних чи особистісних цілях та інтересах різноманітні інституційні практики.

Власне, ми наголошуємо на інституційних практиках, оскільки, з одного боку, вони є формами відтворення типових ситуацій (норм та правил) та позицій (статусів та ролей), вкорінених у просторі та часі. А з іншої боку, це форми колективного осмислення, своєрідного (свідомого та несвідомого) «бачення» певних соціальних груп. Іншими словами, структурна організація впливає на залучених різним чином до неї людей та змушує їх розвивати відповідні культурні вподобання, соціально-поведінкові форми та психологічні схильності. Вона являє собою сукупність усталених поведінкових моделей та дій з приводу прийняття рішень, що об'єднує колективи людей навколо певних сфер діяльності у певний час та у певному місці. Спільність колективного осмислення

актуалізується у процесі соціальних інтеракцій та створює засади для формування соціальних ідентичностей.

Інституційні структури та практики вкорінюються на культурно-символічному рівні. Цей культурно-символічний рівень, власне, й пов'язаний з ціннісними орієнтаціями людей, соціально-матеріальними (інституційними) практиками, психосоціальними установками, мотивами, стереотипами, інтересами та загалом зі смислами людського буття. Кожна доба суспільної історії відсіювала та відтворювала особливу систему регулятивів, що її складали елементи матеріальної та духовної культури, які впливали на характер державно-управлінських, економічних, соціальних відносин і життєдіяльність суспільства та держави загалом. Соціальні інституції, норми, цінності, ідеології поставали як форми чуттєвої еманції етики та психології соціальних відносин суб'єктів різного масштабу – індивідів, груп, спільнот, суспільств, співтовариств, людства загалом [26, с.33]. Їх скріплювали символічні (візуальні та вербальні) образи міфів, релігії, ідеології, мистецтва тощо та закодований у них глибинний (архетипи) досвід людського загалу. Разом вони поставали у неповторному суб'єкті власної (національної) і всесвітньої історії.

Жодна система не може бути «активована» поза участю людини і не може рухатися поза врахуванням соціокультурного середовища (ціннісного значення того досвіду та тієї діяльності, які в цьому суспільстві здійснюються), в якому існує людина. Саме на цю обставину звертає нашу увагу французький соціолог С.Московічі, чий ідеї, як зазначає академік РАН О.Брушлінський, полягають у тому, що:

- 1) психічне і соціальне неподільні;
- 2) психічне (вірування, пристрасті тощо) частіше, ніж це заведено вважати, є засадовим стосовно соціального (суспільних структур, продуктів, інституцій тощо);
- 3) психологія є засадовою для соціології [247, с.6 – 7].

Соціокультурне середовище справляє глибокий вплив на розвиток людської ідентичності, а у більш широкому плані формує ментальність. Категорія «менталітет», розширюючи поле аналізу взаємозв'язків соціокультурного середовища та державотворчих процесів, надає нові можливості соціального конструювання, мо-

делювання суспільної та індивідуальної свідомості, зміни інституційного дизайну та запровадження принципів свободи вибору, діалогу суспільства і влади на засадах соціального партнерства та дискурсивної етики, які стають домінантами соціальної культури Постмодерну.

Традиційне для Модерну уявлення про соціально-демографічні, соціально-економічні чи соціально-політичні детермінанти утворення соціальної структури потребує суттєвого перегляду для постмодерного суспільства. Якщо в колишньому (модерному) суспільстві організуючим початком є соціально-матеріальний чинник, то в сучасному (постмодерному) суспільстві саме психосоціальна культура визначає особливості та успішність функціонування соціальних, в тому числі державних інституцій, діяльність економічних та політичних суб'єктів.

Для модерного суспільства слушним залишається визначення К.Маркса: «Буття визначає свідомість» (або ж: об'єктивне, матеріальне чи соціальне спричиняє суб'єктивне, ідеальне чи психологічне). Визначений у такий спосіб порядок залежностей психічного від соціального загалом характеризує процес утворення соціальної структури індустріального та інших, що існували до нього, форм традиційного суспільства. Для такого суспільства «соціально-класове» в його інтернаціональному змісті не тільки уніфікує окрему людину, перетворюючи її на «пересічного» члена суспільства, а й спрощує саму суспільну структуру, фактично повертаючи процес структуроутворення у зворотному напрямку – до історично ранніх форм на кшталт: «вождь – член племені чи роду», «патрицій – раб», «феодал – селянин», «капіталіст – пролетар», «партійний керманіч (генеральний секретар) – громадянин (homo sovieticus)» тощо.

За умов соціальної кризи за типом трансформації (в її сучасному чи таких історичних різновидах, як Велика депресія, Реформація тощо) виникає низка невідповідностей – між нормативним виміром та інтересами (аномія), між ідеальним виміром та інтересами («соціальна шизофренія»), між виміром нормативним та ідеальним (відмова в легітимації), між виміром інтересів та нормативними цінностями (соціальна фрустрація), які, на переконання польського соціолога П.Штомпки, руйнують сталу соціальну

структуру індустріального суспільства [429, с.9]. Подолання цих невідповідностей у ході складних, суперечливих та «нелінійних» трансформаційних процесів фактично стає тією «метаморфозою», що зумовлює кардинальну зміну структуроутворюючих чинників подальшого постмодерного суспільного розвитку. Відтак змінюється, умовно кажучи, порядок факторних залежностей, внаслідок чого «психічне» (суб'єктивне) стає детермінантою «соціального» (об'єктивного).

Наявні інституційні форми та практики зумовлюють домінуючий за конкретно-історичної доби психосоціальний тип особистості – соціально-історичного суб'єкта, який водночас є й винуватцем інституційної даності. Так, колективний суб'єкт «Ми», який визначав соціальний порядок у модерному суспільстві, поступається в постмодерному суспільстві місцем на користь індивідуального суб'єкта «Я». Окрема людина та її найближче (родинне) оточення стають панівними елементами соціальної структури постмодерного суспільства.

На умовній шкалі цінностей ми відзначимо, що суб'єкту «Ми» властиві морально-етичні цінності, а суб'єкту «Я» – раціонально-прагматичні, навіть егоїстичні цінності. Якщо для колективного суб'єкта категорія «Я» по суті є еманациєю «індивідуальних проявів народності», то для суб'єкта-індивіда категорія «Ми» стає персоніфікацією конкретного суспільного. Суб'єкт «Я» віддає перевагу особистим цілям над цілями певної соціальної групи, його самоідентифікація здійснюється на ґрунті особистісних атрибутів, а не через ототожнення себе з групою. Суб'єкт «Ми», навпаки, віддає перевагу цілям соціальної групи, а не особистим завданням, саме суспільні зв'язки зумовлюють поведінку людини та визначають її соціальний статус, самостійність суб'єкта «Ми» означає не «робити по-своєму», а «бути відповідальним» [358; 359; 360].

Процес становлення соціально-історичного суб'єкта розгортається в двох іпостасях: сукупно-родовій, коли людство реалізує себе як вид живого, та індивідуально-родовій, в процесі «індивідуалізації» людства. Іншими словами, постійно відбувається інформаційно-енергетична взаємодія між соціумом та індивідом, між суб'єктами «Ми» та «Я». Відповідно, вибудовуються комунікативні зв'язки між соціетальною психікою, яка характеризує па-

раметри соціуму як цілісності, та індивідуальною психікою певної особи. Узагальнена модель відображена у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

**Соціально-психологічний портрет
соціально-історичного суб'єкта**

Параметри	Індивідуальний суб'єкт «Я»	Колективний суб'єкт «Ми»
Ідентифікація	Індивідуальні цілі	Суспільні цілі
Пріоритет	Особисті інтереси, права та свободи	Групові цілі та солідарність
Засудження	Конформізм	Егоїзм
Гасло-стиль життя	«Будь вірним собі»	«Ніхто з нас не острів»
Психокультура	Індивідуалістична	Колективна

Очевидно, що історичних змін зазнає і людська ідентичність, яка є ключовим елементом суб'єктивної реальності і перебуває у діалектичному взаємозв'язку із суспільством та його інституціями. Якщо у модерному суспільстві фокус його соціально-матеріальної культури визначала «людина всезагальна» (колективна), то з приходом постмодерного суспільства на історичну арену виходить людина «неповторна», «одиначна» (індивід) з притаманними їй рисами психосоціальної культури. При цьому на зміну (соціальній) ідентичності людини доби модерну з її (людини) матеріалістичною картиною світу та «прив'язаністю» до певних соціальних груп та класів приходить нова (соціетальна) ідентичність доби постмодерну, яка характеризує індивіда з точки зору його ототожнення із самим собою у контексті його особистої цілісності й неперервності власного розвитку. Інакше кажучи, на зміну єдності соціально-матеріального світу доби модерну приходить єдність постмодерного психосоціального світу з його свідомими та несвідомими (символічними) формами існування.

Перебіг трансформації суспільно-владних відносин у постсоціалістичних країнах переконує дослідників у тому, що «ці трансформації є не так процесом зміни (або, для окремих випадків, певних демократичних мутацій) владних режимів, як масовим рухом щодо трансформацій багатовимірних соціетальних ідентичностей широких верств населення Центральної та Східної Європи» [372, с.73, 76], що найвиразніше асоціюється із процесом суспільно-

політичних і соціокультурних (на нашу думку, що дещо точніше, – психосоціокультурних) трансформацій. Тому ця площина потребує свого більш поглибленого вивчення задля кращого розуміння закономірностей та особливостей трансформаційних процесів.

Для загальної характеристики соціальних процесів, станів та якостей розвитку (в тому числі й соціальної структури) суспільства як системи зв'язків між соціальними суб'єктами, груповими та індивідуальними, які самовизначаються у процесі комунікації, цілком релевантним стає поняття «соціетальне» (спільність). За доби Постмодерну «соціетальне» стало частиною життя суспільства.

Термін «соціетальне» з'являється в соціально-філософському дискурсі Заходу на початку 1900-х років. Американський соціолог У.Самнер за допомоги цього терміна прагнув виокремити закономірності певної колективної або групової організації діяльності індивіда. Його учень та послідовник А.Келлер використовує це поняття для соціологічного аналізу організаційних аспектів життєдіяльності суспільства, прагнучи побудувати цілісну теорію соціетальної еволюції [486, р.498].

Т.Парсонс застосовує поняття «соціетальний», характеризуючи процеси, які відбуваються в суспільстві загалом (макрорівень), а поняття «соціальне» – до соціальних явищ та процесів (мікрорівень). Специфіка суспільства як особливого типу соціальних систем, згідно з Т.Парсонсом, полягає в тому, що, з одного боку, воно являє собою соціетальну спільноту з адекватним рівнем інтеграції (або солідарності) та характерним статусом членства, а з іншого – соціетальна спільнота являє собою складну мережу взаємопроникних колективів та колективних лояльностей, систему, для якої характерні диференціація та сегментація [284, с.94 – 122].

П.Сорокін уявляє соціальну систему як немовби макроскопічний, інтегральний та динамічний культурно-соціетальний комплекс і вважає, що її складають «особистість, суспільство та культура як нерозривна тріада». Жодний з компонентів цієї нерозривної тріади – особистість як суб'єкт взаємодії; суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з її соціокультурними відносинами та процесами; культура як сукупність значень, цінностей та норм, якими володіють взаємодіючі особи, та сукупність носіїв,

які об'єктивують, соціалізують та розкривають ці значення – не може існувати поза двома іншими [354, с.218].

Мабуть, не випадково, що поняття «соціетальне» з'являється у соціологічній теорії на межі XIX – XX сторіч, коли постала потреба у поняттях, здатних відобразити сутність нової хвилі трансформаційних процесів на макрорівні, натомість традиції вживання терміна «соціальне» у західній емпіричній соціології не відповідали цьому завданню. В наш час поняття «соціетальне» міцно закріпилося у науковому тезаурусі у широкому значенні загальносистемного – характеризуючи суспільство як цілісну систему [199, с.113].

Зважаючи на висновки С.Московічі стосовно детермінант сучасного постмодерного (постіндустріального) суспільства, використання поняття «соціетальна психіка», тобто «психіка цілої спільноти, певного невідповідного людського угруповання, як, наприклад, суспільство, нація, етнос, сім'я чи соціальна організація» [363, с.438], здається цілком виправданим.

У загальноісторичному контексті соціальний (соціально-матеріальний) та психосоціальний (соціетальний) чинники немовби у фокусі збирають та відображають усі складності й перипетії суспільно-історичного процесу й зокрема перипетії суспільно-трансформаційного процесу. Тому успіх нинішніх суспільних реформ перебуває у контексті відносин, що складаються між матеріальним та ідеальним, зовнішнім та внутрішнім, соціальним та психічним у людській природі. Конфлікти ж, які супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно у психосоціальній культурі людини, політико-управлінської еліти та суспільства загалом [29, с.77 – 93].

Відтак сьогодні об'єктивно назріла необхідність емпіричного виявлення та аналізу чинників соціетальної психіки. Володіння інструментарієм визначення соціетальних характеристик суспільства стає надзвичайно важливим для управлінців (політиків) за умов розгортання трансформаційних процесів, пересичених так званими «нелінійними» флуктуаціями або змінами тенденцій розвитку соціальних процесів.

Втім, виникає питання: чи можливо емпірично підтвердити чи спростувати наше припущення щодо «соціальної кон'юнктури»

трансформаційних змін та умов, що їх визначають? Який сучасний моніторинговий інструмент дасть змогу оцінити професійний рівень управлінських кадрів, їхню готовність до ефективного виконання певних управлінських функцій за нових умов?

Як такий інструмент ми пропонуємо «моніторинг соціальних (загальносистемних) змін». Апробація нового інструменту здійснена в Україні (1992 – 2012 роки), а також у порівняльних крос-культурних дослідженнях в Україні, Росії, Білорусі (2010 – 2012 роки)¹¹.

Ці дослідження, власне, і акумулюють у собі проєктивну методологію та техніку соціологічного аналізу та прогнозування суспільного розвитку за нових (постмодерних) умов. Методичний інструментарій дослідження складають кількісна та якісна психодіагностичні методики, які виявляють глибинні (архетипні) складові колективного несвідомого, а також дають змогу оцінювати соціальну компетентність апарату державної служби, визначати соціально-особистісну готовність державних службовців до успішного виконання їхніх функціональних обов'язків.

Власне, проблема значення архетипів у політиці та державному управлінні залишається окремою складною та недостатньо дослідженою темою [25, с.111 – 122]. Згідно з юнгіанською традицією, архетипи «вплетено» в структуру психічного буття людини, вони стають своєрідним «матеріалом», що забезпечує його особистісну цілісність, а у ширшому контексті – сталість суспільно-

---

¹¹ Моніторингові дослідження здійснено за участі: Центру соціальних та маркетингових досліджень «Socis» (Київ, 1992 – 1998, 2001 – 2004 роки, керівник М.Чурилов); Компанії «GfK Ukraine» (Київ, 1999 – 2001 роки, керівник Т.Кошечкіна); Центру «Соціальний моніторинг» та Українського інституту соціальних досліджень ім.Яременка спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України (Київ, 2005 – 2011 роки, керівник О.Балакірева); кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президенті України (Київ, 2005, 2009 роки; керівники А.Крюков, А.Радченко); Левада-центру (Москва, 2010 – 2011 роки; керівник А.Гражданкін); Центру соціологічних та політичних досліджень Білоруського державного університету (Мінск, 2010 – 2011 роки, керівник Д.Ротман).

го розвитку. Авторський підхід до дослідження архетипів, ґрунтований на визнанні їхньої динамічної сутності, є загалом нетиповим. Разом з цим він дав змогу, по-перше, виявити особливості впливу архетипних механізмів у процесі суспільної трансформації, по-друге, показати, що в процесі суспільної трансформації кардинальні зміни відбуваються не лише на зовнішньому – соціально-інституційному рівні суспільної системи, але й у глибинних структурах психічного буття людей. Передусім цих змін зазнає природа людської ідентичності як інтегральне підґрунтя суб'єктивної реальності. Перефразовуючи відомий вислів Ф.Бекона, можна сказати, що, пізнавши природу психосоціального, нині тільки й можливо забезпечити достатньо високий рівень управлінської діяльності в суспільстві.

Проективна тестова методика «кольорових уподобань» (автор – Едуард Афонін) дає змогу діагностувати код будь-якої соціальної культури, встановлювати кордони вікових когорт, досліджувати динаміку флуктуаційних змін коду культури під час суспільних трансформацій [22, с.52 – 55].

Методика БАД (автори – Леонід Бурлачук, Едуард Афонін, Олена Донченко) являє собою шість бінарних шкал-опозицій, які дають змогу адекватно відображати стан сформованості соціальної або соціетальної ідентичності [29, с.77 – 93].

Кожна з цих шести виокремлених психосоціальних характеристик являє собою своєрідний історичний результат того, що не один раз повторювалося як у поведінці однієї людини, так і в долі цілого народу, а саме:

- екстраверсія/інтроверсія: відображає установку на світосприйняття й характеризує спрямованість соціетальної психіки або на зовнішню, матеріальну сутність об'єкта або, навпаки, всерєдину об'єкта;

- емоційність/прагматичність: якісно визначає ментальні характеристики, зорієнтовані на соціально значущу поведінку або на утилітарні цінності, матеріальну користь, економічну ефективність тощо;

- раціональність/ірраціональність: характеризує спосіб прийняття рішень на підставі розумного розрахунку або екзистенційного чинника буття;

– інтуїтивність/сенсорність: характеризує особливості взаємодії людини зі світом з використанням інтуїції або за допомоги органів чуттів;

– екстернальність/інтернальність (або так звана шкала локус-контролю): віддзеркалює схильність суб'єкта приписувати відповідальність за результати своєї діяльності відповідно зовнішнім (державно-громадським) або внутрішнім (індивідуально-особистісним) силам;

– екзекутивність/інтенційність: відображає гендерну ідентичність людини, тобто її психічну схильність до реалізації чоловічих або жіночих соціокультурних ролей.

Згідно з авторською гіпотезою, психосоціальній природі «емоційно-чутливої» людини доби Модерну (суб'єкт «Ми») притаманний набір таких психосоціальних властивостей, як «екстраверсія», «емоційність», «ірраціональність», «інтуїтивність», «екстернальність», «екзекутивність». Водночас психосоціальній природі «раціональної» людини доби Постмодерну (суб'єкт «Я») відповідає набір таких психосоціальних властивостей, як «інтроверсія», «прагматичність», «раціональність», «сенсорність», «інтернальність», «інтенційність» [28, с.28 – 43].

Загалом методика «кольорових уподобань» реально забезпечує кількісний аналіз динаміки загальносистемних змін, а на підставі методики БАД здійснюють аналіз якісних психосоціальних змін в українському суспільстві, який дає змогу відстежувати їхню динаміку.

Розроблений вітчизняною школою архетипіки дослідницький комплекс (модель універсального епохального циклу, кількісна та якісна психодіагностичні методики) дає змогу відстежувати складну, нелінійну та різноспрямовану динаміку соціально-історичних процесів на рівні індивіда (людини), суспільства (національно-державного утворення) та людства (цивілізаційного наддержавного утворення). На ґрунті цього дослідницького комплексу сьогодні здійснюють спроби аналізу динаміки мікропроцесів, світового та національно-державного розвитку. Так, в останні роки отримані дані відображають її просування у логіці інверсії (зворотно-оборотного процесу), відповідно до якої у країнах трансформації посилюються позиції авторитаризму як тимчасово-

го державно-політичного режиму, що стає альтернативою демократії на шляху розв'язання ключових соціально-економічних завдань суспільно-історичного розвитку. Ці самі тенденції соціального середовища тяжіють над людиною й загалом позначаються на стані суб'єктивної реальності – людській ідентичності. Осмислення нових ідентифікаційних практик нині можливе виключно через застосування міждисциплінарних теоретичних підходів, у тому числі у контексті розвитку уявлень про феномен соціальної ідентичності, що динамічно розвивається.

4.2. Ідентичність як психосоціальний чинник державного управління

У перехідні етапи розвитку складних соціальних систем змінюється не лише їхня зовнішня, так би мовити, соціально-матеріальна сутність, але й внутрішній, ідеальний, психічний світ людей, їхні поведінкові стереотипи, ціннісні орієнтації та соціальні норми – змінюється тип людини, її психокультура [23, с.18]. Як неуха до останнього при реформуванні політичних та економічних інституцій, так і відсутність достатніх передумов для індивідуального самопрояву та його суспільного визнання не лише гальмують інноваційний розвиток та міжнародну конкурентоспроможність держави за нових глобальних умов, але й здатні породжувати у суспільстві так званий «авторитарний рефлекс» (Р.Інглхарт) і як наслідок – глибоку невпевненість, зумовлену політичною, економічною та соціально-психологічною кризою. Останнє набуває особливості гостроти у зв'язку з кризою самоідентифікації національно дезорієнтованих частин суспільств незалежних держав, що постали на теренах колишнього Радянського Союзу.

В останні десятиріччя проблематика ідентичності увійшла до шерегу провідних напрямків сучасної соціогуманітаристики, адже процес демократичного державотворення нерозривно пов'язаний з формуванням загальнонаціональної ідентичності. Понад те, шлях до європейської ідентичності, власне, проходить через усвідомлення своєї національної ідентичності. Разом з цим сучасне суспільство – це простір плинних ідентичностей: ще в нещодавньому минулому зміна ідентичності тягнула за собою маргіналізацію, натомість у сучасному світі ризикують стати маргіналами радше

ті, хто зберігає ідентичність всупереч змінам об'єктивної соціальної ситуації та в не змозі прийняти нові соціальні реалії [256, с.9]. Отже, для фахівців наукової галузі «державне управління» відкривається нове дослідницьке поле, яке вимагає не лише дослідити генезу ідентичності нового типу, але й показати, як зміна ідентифікаційних практик впливає на особливості сучасних соціальних та політичних змін, а відтак і державно-управлінських практик.

У цьому питанні звертає на себе увагу деяка розбіжність поглядів. З одного боку, дослідники відзначають досить хитке теоретичне обґрунтування ідентичності як категорії соціального пізнання, що пояснюється похідною від психоаналітичної традиції (З.Фрейд, К.Юнг) інтерпретації соціальних феноменів [256, с.9]. Втім, багатогранність власне феномена ідентичності та її «універсальність» у розумінні застосування до аналізу різноманітних соціальних явищ та практик сприяли активному поширенню цього поняття у науковому обігу соціальних наук. «Ідентичність», підкреслює З.Бауман, стає призмою, крізь яку розглядають, оцінюють та вивчають багато важливих рис сучасного життя [37, с.176]. З іншого боку, визнано, що проблеми демократичного творення держави за умов нової (постмодерної) соціальної реальності нерозривно пов'язані з психологією людей, яка частіше, ніж це зазвичай вважають, є засадовою щодо соціального [29, с.77 – 93]. Таке протиріччя, на нашу думку, зумовлене, по-перше, тим, що і історико-культурні, і політичні, і соціально-психологічні складові людської ідентичності нерозривно пов'язані з глибинною психосоціальною вкоріненістю цього феномена. По-друге, ідентичність як ключовий елемент суб'єктивної дійсності перебуває у діалектичній сполучі з суспільством та його інституціями, відповідно вона є інтегрованим виявом (психосоціальних та соціально-матеріальних аспектів) індивідуального, суспільного (національно-державного), цивілізаційного розвитку.

Людська ідентичність, безперечно, є ключовим елементом суб'єктивної та об'єктивної реальності. Викристалізувавшись одного дня під впливом певного суспільно-історичного стану, вона підтримується, видозмінюється або навіть переформовується разом з радикальними змінними суспільних відносин. Водночас характер соціальних (у тому числі соціально-політичних) процесів

пов'язаний зі станом людської ідентичності та її природою. Будучи створені на ґрунті взаємодії індивідуальної свідомості та соціальної структури, ідентичності реагують на соціальну структуру, підтримуючи, модифікуючи або навіть радикально її перетворюючи. Тож можна сказати, що суспільство має історію, в контексті якої виникають специфічні ідентичності, але ці історії творять люди, наділені специфічними ідентичностями. Звідси й виникає питання щодо взаємодії та взаємовпливу психосоціокультурних змін та інституційних трансформацій, що особливо виразно проявляють себе у перехідні моменти суспільно-історичного розвитку.

В соціальних науках термін «соціальна ідентичність» (від лат. *identicus* – той самий, тотожний, однаковий) означає приналежність суб'єктів до певних соціальних груп, спільнот та ідентифікацію з ними [51, с.228 – 230]. Такий теоретичний підхід цілком відповідав добі революційного Модерну, що його започаткувала Велика Французька революція (1789 – 1794 роки). Точніше говорячи, він відповідав психосоціальній природі тогочасної («емоційно-чутливої») людини з певним набором психосоціальних властивостей: «екстраверсія», «емоційність», «ірраціональність», «інтуїтивність», «екстернальність», «екзекутивність» [29, с.77 – 93]. Саме цей набір людських властивостей був причиною домінування в суспільстві «матеріалістичних поглядів на історію», а у контексті суспільної самосвідомості спричинив поширення ідентифікаційних практик, ґрунтованих на класових, вікових, етнічних, територіально-географічних та інших соціально-демографічних відмінностях і різновидах соціальної ідентичності. «Емоційно-чутлива» психосоціальна типологія людини доби Модерну визначала й механізми єднання людей в суспільство. Засадовим для цих механізмів був феномен солідарності, що його детально дослідив відомий французький соціолог Еміль Дюркгейм [127].

Певний внесок у розуміння соціальної ідентичності зробили представники теорії символічного інтеракціонізму з Чиказької школи соціології Чарльз Кулі і Джордж Мід, які замість поняття ідентичність (*identity*) використовували традиційне поняття «самість» (*self*). Так, під впливом американського філософа-прагматика Джона Дьюї соціолог Дж.Мід виокремлював свідоме мислення, самосвідомість та саморегулювання соціальних

акторів. В його уяві «Я» виникає із соціальної інтеракції, завдяки чому людина «приймає ролі інших», робить своїми внутрішніми позиції реальних та уявних інших. Зокрема, спираючись на розроблене Ч.Кулі поняття «дзеркального Я», Дж.Мід включив «Я» (я сам, яким я є) у безперервну взаємодію з «Ми» (я, яким бачать мене інші). При цьому «Ми» репрезентує позиції соціальних груп – «узагальненого іншого», через прийняття ролі у грі та «уявні репетиції» ми внутрішньо засвоюємо цінності групи як свої власні. Безперервно віддзеркалюючи себе, як нас бачать інші, ми стаємо компетентними у виробництві та вираженні соціальних символів. При цьому мова і символічна комунікація набувають у Дж.Міда значення поступу до вивільнення людської діяльності від природного (соціально-матеріального) детермінізму [11].

Складну діалектику цього процесу в його інтегральному значенні витлумачують сьогодні через чинник соцієтальності. Незважаючи на доволі тривалу дискусію щодо розуміння поняття «соцієтальний», що його ввів 1903 року у науковий обіг німецький соціолог А.Келлер [186, с.333 – 334], цей термін використовують у соціальних науках для позначення суспільних відносин і процесів в їх, так би мовити, інтегральному, загальносистемному розумінні. Він набув у науковому середовищі неабиякої популярності з початком суспільно-трансформаційних змін, що відбуваються на межі XX – XXI сторіч.

Позначаючи глибинні та всеосяжні зміни, що їх зазнала соціальність, у тому числі модус ідентичності, поняття «соцієтальний» цілком правомірно може бути поширеним на феномен ідентичності. У цьому контексті так само, як психофізіологічна ідентичність позначає єдність і спадковість фізіологічних та психологічних властивостей, станів та процесів, психосоціальна (або соцієтальна) ідентичність означає неподільність і спадковість соціального (соціально-матеріального) та психологічного (соціально-ідеального, символічного) світів.

За всієї наближеності один до одного терміни «соціальна» та «соцієтальна» ідентичності все ж не є тотожними. Під терміном «соцієтальна ідентичність» слід розуміти багатовимірну психосоціальну реальність, яка постає в соціокультурній «мозаїчності» нової суспільно-історичної доби постмодерну [29, с.77 – 93]. Хоча

обидва модуси (соціальної та соціетальної) ідентичності формують єдиний код певної суспільної культури, все ж вирішальну роль у формуванні нової (соціетальної) ідентичності відіграють нематеріальні культурні цінності. Та й самі цінності, що їх опановують люди постмодерного суспільства, зазнають радикальних змін, зокрема, термінальні цінності доби Модерну поступаються інструментальним цінностям нової сучасності. Загалом це виглядає як «прихованість» моральних норм, яка визначає масову культуру доби Постмодерну. Внаслідок цього мова стає середовищем, яке безпосередньо не може нести істину або універсальний сенс. Постає простір раціональних соціальних суб'єктів, що його наповнює зовні схожа та соціально неструктурована маса людей, якій, здається, не відомі традиційні соціальні цінності. Відтак соціетальна ідентичність – це новий різновид ідентичності, характерний для індивіда та суспільства постмодерної доби; це характеристика індивіда та суспільства з точки зору його ототожнення із самим собою у контексті зв'язності та безперервності власної зміни. Цей різновид ідентичності може поставати як інтегральний образ усієї сукупності ролей, доступних індивідам в їх особистісному досвіді. Соціетальна ідентичність приходить на заміну соціальній ідентичності, що притаманна самосвідомості модерного суспільства з його матеріалістичною картиною світу і тотожністю з соціальними групами та спільнотами. Обидва модуси ідентичності (соціальний та соціетальний) супроводжують будь-яку суспільно-історичну добу, проте домінуючий з них, власне кажучи, наперед визначає характер тієї чи тієї суспільно-історичної доби. Так, у модерному суспільстві домінує модус соціальної ідентичності, натомість у постмодерному суспільстві системоутворюючим стає модус соціетальної ідентичності.

За нових суспільних умов відбувається прискорена зміна політичного домінування, гегемонії якого, як слушно зазначав італійський теоретик марксизму Антоніо Грамші, досягають шляхом гегемонії культурної. Причому «щойно панівна соціальна група виконає свою функцію, ідеологічний блок проявляє тенденцію до розпаду» [92, с.332].

Постмодерна парадигма політики посилює значення ціннісних орієнтирів у процесі формування громадської думки як важ-

ливого механізму сучасної державної політики, який впливає на прийняття раціональних політичних рішень. Англійський соціальний філософ і антрополог Ернст Гелнер у своїх численних працях цілком слушно підкреслює роль знання як вирішального чинника соціальних трансформацій [50, с.109]. Будучи соціокультурною квінтесенцією суспільного розвитку, знання стають також важливим чинником постмодерної політики. Водночас знання про соцієтальні особливості народу формалізуються у своєрідній «карті», яка за аналогією з геномом людини спричиняє соціальну поведінку і надає підстави вести мову про конкретний ментальний код культури нації, що значною мірою сягає у несвідоме та фіксує архетипні відмінності між соціальними суб'єктами.

Національний культурний (поліетнічний по своїй суті) простір структуровано сукупністю різноманітних смислових та символічних форм відтворення культурних кодів. Вони уособлені індивідуальною та колективною свідомістю, реальними практиками та потенційно можливими уявленнями, вони систематизують та акумулюють нагромаджуваний досвід людської життєдіяльності та формують характерний для історичного типу культури образ людини та її місце у світі. Домінуючий за конкретно-історичної доби психосоціальний тип «всезагальної людини», у свою чергу, певною мірою постає як «винуватець» інституційної дійсності.

Роль соціального гену, успадкованої соціальної сутності, виконує знак, здатний фіксувати та зберігати значущі форми, які забезпечують зв'язок людини зі світом ідей, образів та цінностей культури, вироблених у процесі її формування. Знакова реалія культури стає, так би мовити, матеріальним виявом її смислової сутності, уособленої у вербальних та візуальних формах [185; 195; 291]. Своєрідність світосприйняття кожного народу, зумовлена первинними психоемоційними зв'язками «духу народу», втілюється в мові, а потім у міфах, звичаях, релігії, народній творчості тощо.

Мова постає не лише як засіб комунікації та спосіб вираження неоднозначності змісту смислів культури, вона є чи не найважливішою ознакою етносу та проявом національної ментальності. Мова, зазначає Ю.Римаренко, найбільш етнізована базова ознака нації, тісно пов'язана з таким гостро соціальним явищем, як національна культура, спільність території, крім етнічних, має полі-

тичні, психологічні, екологічні параметри [221, с.18]. У мові зберігають генетичну пам'ять народу, його традиції, ритуали, еталоми поведінки тощо. Проте існує більш глибинний рівень смислової сутності – неявний зміст – глибинні програми (праформи) людської життєдіяльності, що можна висловити лише мовою архаїчних форм. Ці глибинні (архетипні) смисли допомагають відтворити надчасовий смисл подій, пізнати природу та механізми психосоціальної (соцієтальної) реальності.

Відтоді як швейцарський вчений К.Юнг 1919 року в праці «Інстинкт та несвідоме» включив до наукового обігу поняття психологічного архетипу, визначивши його як «безособисте» або «безпосереднє колективне несвідоме» [431], осмислення цього феномена стало невід'ємною складовою соціогуманітарних досліджень. У своїх працях на роль психологічного чинника звертали увагу П.Бурдьє, М.Вебер, Е.Дюркгейм, Г.Лебон, С.Московічі, Х.Ортега-і-Гассет, Г.Тард, Е.Фромм та інші вчені.

Архетип – це прихований у колективному несвідомому культурний стереотип, «першообраз», вроджена психологічна схема мислення, яка опосередковано впливає на діяльність соціальних суб'єктів. Рівень та механізми впливу архетипу на людину різняться залежно від суспільно-історичних умов. Вихідним чином (або на початку соціального циклу), коли психологічне сприйняття людини зорієнтоване на зовнішні форми речей (екстраверсія), архетипи є надперсональним чинником психосоціального розвитку. Водночас мірою усвідомлення людиною себе суб'єктом соціального розвитку архетипи безпосередньо «вплітаються» в структуру психічного буття людини і стають своєрідним «сполучним» матеріалом, який забезпечує її особистісну цілісність та усталеність розвитку. Своє змістове наповнення першообраз набуває, проникаючи у свідомість і наповнюючись усвідомленим досвідом реальної дійсності. Трансляторами та збудниками глибинних активів від давніх часів були міфи, казки, фольклор, різноманітні вірування, що концентрують високий символізм ідей та образів у зіставленні з їх історичними паралелями.

В архетипних уявленнях, образах, символах тощо прихована глибинна природа бажань, очікувань, прагнень та надій людей, які виникають у результаті спільної роботи свідомості та колективно-

го несвідомого. Тому архетип можна розглядати як інформацію, яка має соціально-управлінську цінність. Архетипна ідея, на думку американського дослідника С.Сендеровича, як вихідна форма, або проформа, вже визначає тип феномена у його розвитку – з неї можуть бути виведені всі наступні складні форми [338]. Це пояснює, чому реліктові програми, своєрідні уламки минулих культур, втративши свою цінність для суспільства нової історичної доби, відтворюються у певних видах спілкування та поведінки людей. Сучасна людина перебуває під владою архетипів не менше ніж первинна людина, стосовно якої відчуває власну перевагу, зазначає російський дослідник П.Гуревич. Проте та принаймні усвідомлювала, що перебуває під владою потойбічних сил. Сучасна людина відмовляється так вважати [98].

Ментальність – як своєрідна історична спадщина, «набір способів і змістів мислення та сприйняття, які є типовими для відповідного суспільного загалу в певний період його історії» [128, с.195] – інтегрує два роди смислоскладаючих та смислоутворюючих феноменів: усвідомлене з певної культури та підсвідомо за своєне. Перший рід містить соціокультурні феномени – символи, знаки, дискурси, які мають культурні загальнозначущі смисли та існують у соціальній динаміці незалежно від бажань індивіда. Другий рід феноменів утворюють психічні (точніше – психо-соціальні) феномени когнітивної динаміки: індивідуально значущі образи (включаючи архетипи), переживання й думки, які неявно пов'язані із загальнозначущими смислами, вираженими у символіці [426, с.9 – 10].

Неявні смисли, пронесені крізь глибини безсвідомого та час, не тільки містять та зберігають життєво впорядковану інформацію, але й є глибинними подразниками. Так, зумовлюючи перехід соціокультурної міфології у площину політичного, пралогічні структури та колективні уявлення стають частиною соціально-політичного повсякдення з його символічними, міфологічними, ритуально-церемоніальними формами, адресованими колективному свідомому та несвідомому. Тут, власне, й бере свій початок надзвичайно тонка межа, що пролягає між мистецтвом узгодження цілей, принципів, ідеалів та мистецтвом маніпуляції й підміни смислів, цінностей, ідей.

Змістовними характеристиками культурного коду та сформованої на його ґрунті суб'єктності (ідентичності) є цінності¹² – загальнообов'язкові форми соціального існування (норм та установок), що формують із сукупності індивідів єдину соціальну цілісність.

Сформована в процесі суспільно-історичного розвитку система цінностей структурує й впорядковує для людини картину світу, що дає змогу здійснювати вибір із альтернативних способів дій, тому характер та динаміка комунікативних процесів залежить і від того, за якою системою цінностей набуватиме легітимації та відбуватиметься процес комунікації. Тобто цінності формують систему консенсусної узгодженості як вимогу існування єдиної системи політичності людської спільноти: сукупність цінностей індивіда складається в стійкий архетип як ціннісну систему, домінування певних архетипів суспільства зумовлює формування ціннісної системи суспільства, що інститується у формі політичної культури [316, с.32 – 33, 348].

Численні сучасні дослідження ідентичностей, виявляючи ставлення до головних соціально-політичних міфів, культури, релігії, традиціоналізму, побутової моралі, доводять, що цінності мають потужний мобілізаційний потенціал. Разом з цим практики повсякдення у більшості переконують у тому, що цінності слід розглядати не лише як автономні ідеальні утворення, які когось на щось можуть мобілізувати, тим більше породжувати владу, інституції тощо, а й як специфічні символи – медіатори у складних ритуальних відносинах індивідів і груп. При цьому ці взаємодії відбуваються у формальних та неформальних інституційних структурах, реалізують попередні та відтворюють нові установки свідомості та поведінки, які й керують людською активністю. Іншими словами, цінності – це своєрідні відносини між думкою та дійсністю, це символічне вираження й затвердження людини у світі.

---

¹² Цінність – поняття, яке використовують для визначення людського, соціального, культурного значення явищ дійсності. Специфіка цінностей, їх виявлення, функціонування визначені насамперед міжсуб'єктивними відносинами. Фіксування цінності відбувається в акті оцінювання: розкриваючи явище цінності у суспільній практиці як результат суб'єкт-об'єктних відносин, ми визначаємо специфіку оцінки.

Цінності можуть відігравати роль символів консолідації, смислової платформи у переговорах, ідейного опертя для висування вимог, тобто вони завжди є елементом соціальної взаємодії. Без цього та поза цим вони розчиняються, залишаючи навколо смутні мінливі відлуння.

Символи, зазначає російський дослідник Д. Місюров, постають як універсальний компроміс – посередник між Всесвітом та свідомістю людини, що розвивається за допомоги символів, вони допомагають людині впорядкувати світ. Неперехідне значення символів полягає в тому, що, розмежовуючи істину та хибу, прекрасне та потворне, добро та зло, вони можуть спрямовувати людину до кращого, більш прекрасного, більш розумного, більш доброго [241, с.5].

Із символічними соціальними регулятивами поведінки пов'язані розумові рамки практичної свідомості та майже всі надінстинктивні механізми людської психіки, включаючи архетипи. Символічна природа культурних архетипів, відображувана у смислових, ціннісних орієнтаціях людей, дає змогу інтерпретувати й типізувати архетипи шляхом «осягнення» простору символічного. У високому розумінні соціокультурна реальність як міра вільного розвитку людської особистості й суспільства, як міра розвитку самої свободи, постає як символічний прояв об'єктивності цінності, сповненої гуманістичним змістом. Не випадково важливою складовою та завданням модернізації нині стає вимога нової – людиноорієнтованої гуманітарної політики.

Особливу роль у цьому розумінні відіграє політична культура як система домінуючих цінностей та нормативних моделей поведінки влади та громадян.

Ізраїльський соціолог Ш. Айзенштадт у дослідженні «Політична система імперій» (1967 рік) показав, що для забезпечення своєї ефективності імперські системи мобілізують чи створюють нові матеріальні та культурні ресурси. Зокрема, історичний спадок Римської імперії, втілений у нормах римського права, грецької культури та юдео-християнської релігійної традиції, став визначальним для європейської ідентичності [437, р.14]. Формування цих «результатів» є процесом довготривалим, нелінійним і непростим. Наприклад, у контексті становлення і розвитку Європейсь-

кого Союзу впродовж тривалого часу точиться дискусія щодо необхідності загальноєвропейської ідентичності, яка б спиралася на спільні цінності західного світу. Проте попри більш ніж півсторіччя від дня заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі (1952 рік) у складі шести європейських країн (Бельгії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Франції, ФРН) ще й досі з приводу цієї ідентичності існує чимало як скепсису, так і оптимізму.

Реальний же стан справ свідчить, що європейська ідентичність поки що перебуває на стадії становлення. Зокрема, за даними загальноєвропейського опитування станом на 2000 рік (в рамках Європи-15), лише 10% населення ідентифікували себе з єдиною Європою. При цьому найбільш багаточисельними «європейцями» відчували себе мешканці Люксембургу (31%), Бельгії (15%), Італії (15%), натомість як близько 60% громадян скандинавських країн ототожнювали себе з національними спільнотами своїх країн [437, p.11].

Здається, цілком примарною на сьогодні виглядає ідея цивілізаційної ідентичності, яка спирається на процеси, що перебігають в Євросоюзі, але з розширеною інтерпретацією та ареалом, поширеним на англосаксонський західний світ. У такому самому розумінні, здається, можна говорити сьогодні й про православну цивілізаційну ідентичність, що поширюється на країни пострадянського простору, та про арабський світ, який має спільну мову.

Постіндустріальна спрямованість сучасного суспільного розвитку посилює значення соціокультурного чинника в усіх сферах суспільного життя. Причому мозаїчна природа сучасної культури, посилення міграційних процесів і міжкультурних впливів у світі стають головними детермінантами, які диференціюють сучасну систему як суспільних, так і міжнародних відносин.

Американський політолог Самюель Хантінгтон зазначає, що «у світі після «холодної війни» культура і культурні ідентичності (на найширшому рівні вони становлять собою цивілізаційні ідентичності) визначають моделі згуртованості, дезінтеграції і конфлікту» [79, с.11].

Відтак за нових історичних умов соціокультурний чинник стає визначальним для аналізу протиріч процесів суспільно-політичних трансформацій у світі.

4.3. Архетипіка національної ідентичності: особливості становлення та розвитку

Від кінця 1970-х років триває «третя хвиля» демократизації, яка стає дійсно глобальною. Адже, як слушно зазначає професор Кембриджського університету Девід Лейн, «транснаціональний капіталістичний клас не міг існувати в прокрустовому ложі країн державного соціалізму» [204, с.22]. Історичний спадок радянської моделі суспільного розвитку та периферійний статус нових незалежних держав, які утворилися після розпаду СРСР, стають ключовими стримуючими чинниками розвитку сучасного громадянського суспільства на пострадянському просторі.

Відповідно до гегелівського тлумачення ідеї громадянського суспільства воно означає визнання рівнозначності інтересів держави та індивідів.

Проте в пострадянських суспільствах, особливо на місцевих рівнях, ще не спостерігаємо реального впливу громадян на прийняття державних рішень та рішень місцевого самоврядування. Причому «в таких країнах, як Росія та Україна, – на думку Д. Лейна, – дієвої форми сучасного капіталізму не створено, і є сумніви щодо того, чи сформовано сучасний капіталізм узагалі» [204, с.27]. Це не дивно, адже формування європейської моделі капіталізму відбувалося за специфічних історичних умов і тривало майже двісті п'ятдесят років – від Нідерландської та Англійської буржуазних революцій XVI – XVII сторіч до загальноєвропейської революції 1848 року. Натомість формування громадянського суспільства, наприклад, за умов України відбувається лише трохи більше двох десятиріч.

Понад двадцять років тому американський політолог Френсіс Фукуяма написав книгу «Кінець історії» (1992 рік) [402], в якій доводив, що демократія є світлим майбутнім усього людства. Проте на розвиток цієї думки у праці «Державне будівництво» (2006 рік) [460] він доходить висновку, що перш ніж будувати демократію, треба створити державність. Від того, якою буде ця державність, вирішальним чином залежатиме якість демократії.

Пошук усталеного балансу національно-державного розвитку за нових суспільно-історичних умов оновив перед політико-

управлінськими елітами (у зв'язку зі здійснюваними ними реформами та державною політикою) питання про національні особливості або, точніше, про особливості психосоціальної культури національно-державних утворень. На нашу думку, розв'язання цього питання перебуває у контексті гармонізації комплексу психосоціальних, культурно-символічних та соціально-матеріальних чинників, які визначають розвиток системи «людина – суспільство – держава». Весь цей комплекс спирається на творця (людину та природу), зокрема на притаманний кожній з епох суспільно-історичного розвитку свій психосоціальний тип «всезагальної людини». Останній же «диверсифікується» на «неповторну одиничність» людини та невід'ємну від неї «людську всезагальність», що змінюють і водночас комплементарно доповнюють одна одну.

Гуманістична орієнтація сучасного соціогуманітарного знання, виводячи людину та її культурний розвиток у центр історичних перспектив, загострила питання взаємозв'язку організації реальної дійсності та суб'єкта історії, який пізнає, діє та переживає. Соціальне і психічне – єдине ціле, адже психічне є соціально-історично детермінованим [331], отже у процесі розвитку складних соціальних систем, особливо у переломні моменти історії, змінюється не тільки їхня зовнішня, соціальна, матеріальна сутність, але й внутрішній, психічний, ідеальний світ людей, їхні поведінкові стереотипи, ціннісні орієнтації та соціальні норми, тобто змінюється соціотип людини, її психосоціальна культура [23, с.18].

У багатоманітності феноменів соціальної культури кожної історичної доби можна простежити історичні коріння, своєрідні глибинні програми соціальних практик людської життєдіяльності, що пронизують усі інші феномени та елементи культури та організують їх у цілісну систему. Формами їх відтворення стають соціально-матеріальні (інституційні) та психосоціальні феномени з властивими їм глибинними (архетипними) праформами, що уособлюють інституційні практики та тип соціально-історичного суб'єкта. Інструментом їх верифікації є цінності – символічне вираження людини у світі, а одиницею виміру – ідентичність із власними символами й кодами.

Ми вирішили порівняти сучасні дослідження, які розкривають глибинний досвід психосоціокультурної вкоріненості феномена

ідентичності. Матеріалом для порівняльного аналізу були обрані міждисциплінарні дослідження російських, білоруських та українських вчених, які досліджують особливості перебігу державотворчих процесів та їх трансформацій у рамках архетипного підходу, що водночас дає змогу визначити перспективи цього підходу в інтерпретації специфіки соціально-політичних перетворень.

На ґрунті ідей «аналітичної психології» К.Юнга, «культурно-історичної теорії» Л.Виготського, «символічного інтераціоналізму» Дж.Кулі, а також уявлень про культуру як ціннісно-символічну систему (ціннісний підхід) та духовну інтенцію життєдіяльності людей (діяльнісний підхід) російські культурологи розробили власну концепцію культурних архетипів [195, с.389 – 420].

Зіставляючи наявні форми російської державності та культурного архетипу, дослідники звернули увагу на історичну тенденцію впливу державної влади на формування нормативно-символічних уявлень та цінностей, які поступово перетворювались на стереотипи мислення й культурні установки соціальної поведінки, а з часом трансформувались у структури російського культурного архетипу. Простежено, що російська державність у контексті взаємодії держави та індивіда спиралася на принцип етатизму; держави та суспільства – патерналізму; держави та природи – екстенсивізму держави та зовнішнього світу (месіанізму). Ці принципи стали домінуючими структурами російського культурного архетипу та певною мірою універсальними для всього євразійського суперетносу [195, с.409].

Емпіричні дослідження російської ідентичності та традиційні кількісні методи, за допомоги яких визначають константи цього багатогранного феномена, віддзеркалюють її архетипні складові [329], зокрема:

- узагальнений образ російського народу віддзеркалює міф народу про самих себе, підґрунтя якого – історично сформоване (фольклорне) сприйняття російського народу (росіяни – народ з високими духовними якостями, але з відчутним браком якостей ділових);

- ціннісно-сміслові ядра російського менталітету постає як константа, доволі незалежна від економічних та соціально-політичних перетворень, яку, як відзначають, не просто змінити за бажанням

чи на замовлення, але можна й потрібно використовувати через державно-політичний курс та політичну волю;

- традиції патерналізму досі залишаються домінуючими у свідомості більшості росіян (62%), що пояснюється відсутністю можливості змінити неприйнятні умови життя;

- домінування зовнішнього локус-контролю – «людина – іграшка в руках долі» – більшою мірою є наслідком об'єктивних умов, які склалися в країні за роки реформ, ніж характерною рисою російської ментальності;

- специфіка соціокультурної модернізації виразно проявляється у полярних позиціях «модерністів» та «традиціоналістів», головна відмінність яких полягає у ставленні до всевладдя держави та свободи особи: для більшості модерністів ідеальна модель – суспільство ідеальної свободи (66%), для традиціоналістів – суспільство соціальної рівності (71%);

- загалом невизначеність загальногромадянської, державної ідентичності пояснюють її перехідним станом – між занепадаючою радянською ідентичністю та до кінця ще не сформованою російською національно-державною ідентичністю.

Маємо зазначити, що наше звертання до теми культурних архетипів зумовлене кількома причинами.

По-перше, індивідуальна та колективна ідентичності тісно переплетені з усвідомленими та неусвідомленими ментальними структурами, які визначають і зв'язок індивіда із соціальними ролями, і його емоційне самовизначення щодо групи, «своїх» та «чужих», і групові цінності, соціальні норми, поведінкові паттерни тощо [187, с.304 – 305].

По-друге, ідентичність вкорінена у національній культурі, яку не випадково називають душею народу, що несе життєдайні цінності. Національна культура утримує стійкі у часі зразки поведінки індивідів – специфічні відповіді на зміни зовнішнього середовища, які допомагають адаптуватися до них. Разом з цим, по-третє, сила культури проявляється у динаміці переходу відносно стійких зразків поведінки її представників у нові цінності, вірування, норми, символи [253, с.69 – 71], які стають складниками не лише нової психосоціальної культури, але й формування нових інституційних форм.

Вивчаючи вплив національної культури на управління бізнесом у Росії, дослідники А.Наумов та І.Петровська виходять саме з динамічного характеру цієї взаємодії, що дало їм змогу визначити, по-перше, зв'язок між рівнем «стійкості зразка поведінки» (від рівня формальної поведінки чи поведінки на свідомому рівні до рівня сприйняття членами суспільства нової для них культури чи поведінки на несвідомому рівні) та рівнем динамізму та складності чинників впливу в напрямку зазначеної трансформації. По-друге, взаємозворотну залежність змін у поведінці та змін у культурі.

У першому випадку зростання кількості зразків певної поведінки призводить до формування нового архетипу, тобто кількість немовби переходить у якість; а у другому випадку привнесена нову цінність або вірування реалізує дедалі більша кількість людей в їхній формальній поведінці, тобто якість отримує кількісне підкріплення [253, с.71 – 72].

Аналіз сучасного стану російської культури за п'ятьма шкалами (згідно з моделлю голландського вченого Г.Хофстіді) дав дослідникам змогу виявити наступні тенденції [253, с.77 – 84]:

– індивідуалізм – колективізм: пріоритет індивідуальних або групових цінностей.

Цей показник віддзеркалює існуюче суперечливе, подвійне розуміння росіянами станів «Я» та «Ми», які не вписуються в суто західний чи східний варіанти;

– мужність – жіночність: схильність незалежно від гендерної приналежності до «чоловічої» («життя для роботи») або «жіночої» («робота для життя») моделі поведінки. Відмінність між зазначеними зразками поведінки характеризує відхилення від певних еталонних установок, прийнятих у суспільстві для того чи того типів поведінки; водночас чіткий розподіл гендерних ролей більш властивий чоловічим культурам, ніж жіночим. Перше опитування (1996 рік) показало зростання «чоловічості» в російській культурі, викликане, як приклад, наданням громадянам у 1990-ті роки певної свободи у підприємницькій діяльності; наступне опитування (2006 рік) показало зсув у бік підвищення рівня «жіночності» російської культури, викликане, як приклад, посиленням ролі держави в економічних та соціальних процесах, зниженням стану громадянськості суспільства;

– уникнення невизначеності (високе/низьке): ставлення до невідомості та невизначеності майбутнього, яке проявляється у потребі в передбачуваності, у формальних та неформальних правилах і нормах. Зокрема, в культурах із сильним уникненням невизначеності потреба у правилах має емоційний характер; при слабкому уникненні невизначеності правила встановлюють лише за необхідністю, й загалом їх шанують більше. Для Росії властива подвійна ситуація, коли формальні правила визначають як необхідний атрибут організаційного життя, але при цьому вони не збігаються з неписаними нормами поведінки, й внесення нової формальної поведінки випереджає «тектонічні» зсуви в самій культурі;

– дистанція влади (висока/низька): ставлення до нерівності, яка існує в розподілі влади в соціальних структурах (сім'я, організація, суспільство), схильність підкорятися владі та шанувати її. «Російській» моделі притаманний подвійний характер участі в управлінні, який визначає формула: «бажаю брати участь, але не перебирати на себе відповідальність»;

– довготерміновість – короткотерміновість орієнтації: стан патерналізму, який стає ключовою підвалиною влади за умов, коли люди не в змозі подолати падіння рівня та якості життя. В Росії історична форма патерналізму проявлялася у вотчинному правлінні, а за сучасних умов здебільшого проявляється в поведінці «містечкових» адміністраторів, які керують на ввірених їм об'єктах, немовби своїм «подвір'ям».

Підсумовуючи, дослідники констатують суперечливість та подвійність російського характеру або російського архетипу, висловлюючи припущення щодо високого рівня маргінальності культури загалом, а також її «прикордонне» положення на мапі головних світових культур. Відзначають опосередкований зв'язок між аспектами національної культури та організаційної культури, що пояснюють високою динамічністю культури сучасного російського суспільства [253, с.86].

Погоджуючись загалом із логікою викладених російськими науковцями положень, маємо звернути увагу на те, що в своїх дослідженнях вони виходять з визнання сталості та незмінності архетипів, що бере свій початок від юнгіанської традиції. Тому слушний по своїй суті висновок, що культурний архетип можна розгляда-

ти як інформацію, яка має соціально-управлінську цінність, не набуває свого розгортання у бік майбутнього. Наприклад, дані соціологічних досліджень ідентичності дають змогу прояснити певну специфіку управлінських відносин у російському суспільстві, проте фактично залишається нерозв'язаним та суперечливим питання щодо співвідношення архетипних уявлень, які повільно зазнають змін, та історичного суб'єкта, який змінюється та є носієм як культурного генотипу, так й духу часу. В дослідженнях А.Наумова та І.Петровської більш рельєфно проведено лінію причинно-наслідкових зв'язків процесів трансформації культури та поведінки, що доводить їх закріплення у нових формах – нових архетипах або моделях поведінки.

Проблема перегляду національно-історичного наративу та пошуку об'єднуючих способів осмислення власної історії є не менш актуальною для сучасної Білорусі, що переживає радикальні трансформації в своєму соціокультурному розвитку. При цьому національну ідентичність та уявлення білорусів, які символічно визначають їх єдність у часі та просторі, вирізняють деякі особливості. По-перше, білоруси більшою мірою відчувають свою приналежність до держави, а не до нації: пояснення цього – діюча офіційна ідеологія, яка є інструментом для розбудови держави, але не формування національної ідентичності. По-друге, суперечливим виявляється питання щодо сутності «білоруськості», розуміння, що є Білорусь: широка публіка Білорусь сприймає радше як Лукашенко або додаток Росії, тобто Білорусь асоціюють з конкретним політичним режимом, ніж із самою країною [40; 207].

«Невизначеність» білоруської національної ідентичності зумовила необхідність виявлення актуальних та природовідповідних засад національної ідентичності, співвіднесених з досвідом білоруського народу. Це спонукало звернутися до дослідження білоруського архетипу, яке було здійснене представниками Інституту державних ідеологій (INSTID) Республіки Білорусь. Перелічимо головні висновки білоруських науковців, що надають приклади образів, якостей, цінностей, з якими пов'язують себе білоруси як нація, сприймають їх як спільні та характерні для себе й співвітчизників, а також, вважають дослідники, можуть визначати характер перебігу державно-політичних процесів:

– білоруський архетип за своєю сутністю – матриархальний. Пов’язані з матриархальністю якості – рівність, спокійність, прагнення до збереження, консервативність, мир та гармонія. Білоруському архетипові не властиві такі патріархальні якості, як агресивність, прагнення до ризику, конфліктність та підвищена емоційність;

– архетипний образ – володарка маєтку чи шановна мати родини: зріла, спокійна жінка, яка керує власним господарством. Головні атрибути цього типу – це працелюбність, практичність, бережливість, заощадливість, гостинність та розсудливість;

– розуміння архетипових потягів нації, на думку команди INSTID, може стати підґрунтям внутрішньої політики, вдалого економічного та соціального розвитку. Гармонійний, мирний та неконфліктний архетип дає змогу говорити про те, що у зовнішній політиці варто дотримуватися нейтралітету та прагнути до встановлення врівноважених відносин із сусідами Білорусі, в яких жодна із сторін не буде явно домінувати;

– національному архетипові не можна відповідати штучно та формально. Політичний лідер, політик насамперед повинен сам сприйняти сутність, стиль мислення та цінності нації, бути переконаним у них та зробити їх своєю ідеологією. Така ідеологія зможе не тільки об’єднати націю стосовно розв’язання практичних проблем, але й означити загальну світлу ідею для всіх її релігійних конфесій. Вміння згуртувати націю як на духовному, так і на матеріальному рівні – одне з ключових завдань для політика. Тільки тоді він природним чином оволодіватиме серцями та розумом виборців та стане справжнім лідером нації [93; 207].

Загалом білоруські науковці, експерти та спостерігачі сходяться на тому, що за умов перманентної трансформації соціальної та політичної кон’юнктури домінуюче значення в ідентифікації білорусів належить її соціокультурному виміру. Проте, визначаючи стійкі глибинні риси архетипу «білоруськості», фахівці залишають за лаштунками питання можливості впливу стрімких сучасних суспільно-історичних процесів на національний архетип. Як наслідок, традиційний консервативний характер аграрної культури білорусів, з властивим для неї небажанням змінювати усталені норми і правила, й понині робить актуальною для Білорусі ідею

свободи та боротьби за незалежність [36, с.2]. Тож виникає питання щодо формопроявів гармонійного, миролюбного, неконфліктного архетипу за умов теперішнього кризового стану Білорусі у політичній, фінансово-економічній та соціальній сферах. Чи готові білоруси дати відповідь на зовнішні виклики (ізоляція Западу та тиск Кремля) та зберегти незалежність білоруської держави? Чи є приклад мовчазних акцій протесту, які відбувались нещодавно в Білорусі, також виявом заломлення національного архетипу білорусів? Зрештою, пояснюючи феномен сталості білоруської влади лише ментальністю самих білорусів, а також відповідним образом побудованою ідеологією [208], білоруські науковці створюють ідеальний образ політика – але це майже месія. Його одноособове ідеологічне та духовне всевладдя може не лише перетворитися на черговий досвід авторитарного правління, але й виправдовувати теперішній політико-управлінський лад у країні.

Дослідження російськими та білоруськими науковцями глибинних (архетипних) детермінант багатогранного феномена ідентичності виявили низку суперечливих питань, пов'язаних з динамікою ідентичності за умов стрімких сучасних суспільно-історичних перетворень. Зокрема, визнання сталості та незмінності архетипів спонукає замислитися над питанням співвідношення архетипних уявлень, які хоча й повільно, але зазнають змін, та історичного суб'єкта, який змінюється та є носієм як культурного генотипу, так і духу часу. Привертає увагу також, з одного боку, питання причинно-наслідкових зв'язків процесів трансформації культури та поведінки, а з іншого боку, їх закріплення у нових формах – нових архетипах, моделях поведінки, інституційних практиках тощо.

Вважаємо, що архетип можна розглядати як інформацію, яка має соціально-управлінську цінність. Тому ми пропонуємо альтернативний погляд на природу ідентичності, з огляду на динамічну природу архетипу. Підставою нашого аналізу є розробки, здійснені українською школою архетипіки (Е.Афонін, А.Бандурка, Л.Бурлачук, О.Донченко, А.Мартинів, Ю.Романенко та ін.) [23; 57; 121; 122; 182; 188; 227; 316].

Як вихідну тезу ми прийняли припущення, згідно з яким обґрунтована К.Юнгом та його послідовниками незмінність успадкованих образів колективного несвідомого може мати динамічний характер,

що у подальшому дало змогу створити науково-дослідницьку методологію аналізу історично змінюваної засадово соціальної поведінки. Ще однією опорною аксіомою стала теза французького психолога С.Московічі, який слушно наголошував на нерозривності психічного та соціального [247, с.6 – 7].

Визнання факту мінливості впливу психічного та соціального на суспільну історію, що було трансформовано в розроблених якісно-кількісних методик діагностики культури, дало змогу дослідити зв'язок між суб'єктивним за своїм походженням знанням та онтологічним за своєю сутністю архетипом культури (Додаток 4. Динаміка соціетальних (якісних) змін українського суспільства (2002 – 2012)).

Соціальна інтеграція пов'язана з функціонуванням режиму сталого розвитку суспільства, гармонізацією взаємин між його різними групами, визначенням та органічним поєднанням нормативних і соціокультурних регулятивних механізмів. Одним з емпіричних критеріїв визначення такого стану є сталість соціетальних характеристик. Навпаки, процес соціальної дезінтеграції, притаманної динамічному стану суспільства, супроводжується розпадом суспільного цілого на окремі частини, аномією, кризою спільних соціальних цінностей та інтересів, руйнацією механізмів соціального самоконтролю. При цьому емпіричний аналіз соціетальних характеристик засвідчує, що вони перебувають у стані флуктуації [30, с.3 – 11].

Показники бінарних шкал моніторингу соціетальних змін відображають реакції суспільної свідомості на соціально-політичні та економічні перетворення в Україні. При цьому прогресуюча або регресуюча динаміка його показників дає можливість оцінити рівень сформованості в Україні підвалин громадянського суспільства та міру його залежності від впливів з боку держави та груп великого капіталу.

Згідно з отриманими даними моніторингу, українське суспільство (принаймні з 2002 року) усталено просувається у напрямку нової – соціетальної – ідентичності, яку значною мірою забезпечує зростання показників раціональності та інтенційності (відповідно від 26,4% до 41,0% та від 17,4% до 49,3%). Це відповідно знаходить своє вираження у домінуванні (у тісї частини населення, яка

сформувала свою ідентичність) прийняття раціональних рішень і тяжіння до взаємодії із зовнішнім світом.

Водночас, починаючи від 2006 року, самосвідомість людей позначена зворотними тенденціями, що постали, на нашу думку, як наслідок нереалізованих суспільних очікувань. Знов стрімко почали набирати сили характерні для екстраверсії орієнтації психіки на зовнішню – «соціально-матеріальну» сутність речей. Це провокує (зокрема, в елітному владно-управлінському прошарку) ставлення до людини як до продуктивної сили та зміцнення «соціально-класових» відносин між інтересами малого і середнього бізнесу та монопольним становищем великого капіталу (відповідно 19,3% та 36,9%).

Знов почали суттєво виявляти себе емоційність там, де потрібна була б прагматичність (відповідно 14,6% та 18,8%), схильність до інтуїції і міфів (інтуїтивність) замість довіри власним почуттям (сенсорності) (відповідно 25,0% та 20,7%), а також схильність перекладати відповідальність за результати своєї діяльності з себе (інтернальність) на зовнішніх суб'єктів чи обставини (екстернальність) (відповідно 23,6% та 8,5%). Превалювання серед осіб, які сформували свою ідентичність емоційності там, де потрібна прагматичність, схильності до інтуїтивності та перенесення відповідальності за результати своєї діяльності на зовнішні обставини фактично свідчить про процеси відкочування (2006 рік), які характеризують соціальну ситуацію в Україні як повертання до рудиментів соціально-класової суспільної свідомості.

Цілком очевидно, що з нашаруванням після 2004 року «реформаторської заборгованості» українського політикуму в галузі будівництва демократичної держави – провалу адміністративно-територіальної реформи і реформи місцевого самоврядування, «зависання» судової, інфраструктурно-економічної, бюджетної, пенсійної, страхової та багатьох інших реформ – почали наростати протиріччя між державною владою та громадянським суспільством, а тема демократизації суспільства від періодичного потрапляння у науковий та громадсько-політичний дискурс незалежної України набуває чи не найвищого свого протистояння в останній («постпомаранчевий») період як протистояння демократії та авторитаризму.

Звісно, що національний попит на реформи залежить від ресурсних, організаційних та професійних спроможностей політико-управлінської еліти, легітимності політичної системи, гармонійності культурних та структурних чинників. Історія також свідчить, що володарюють ті, хто реально впливає на процес прийняття владних рішень. І якщо не обмежені звичаєвими та правовими нормами правителі часів абсолютизму здійснювали свою владу довільно, то в сучасному складному суспільстві здійснення владних рішень стає питанням балансування соціальних інтересів. При цьому політично не захищені інтереси й, понад те, їх відверте ігнорування з боку впливових фінансово-промислових груп і політиків, як це стає дедалі очевиднішим у «постпомаранчевій» Україні, стають першопричиною суспільної нестабільності.

Як доводить аналіз даних моніторингу соцієтальних змін в українському суспільстві (1992 – 2012 роки), гальмування процесів державотворення в Україні стає також суттєвим чинником уповільнення процесів формування нової соцієтальної ідентичності, що є фундаментальним підґрунтям становлення соціальних інтересів (Додаток 5. Динаміка становлення соцієтальної ідентичності в Україні, 2002 – 2012). Так, якщо впродовж 2002 – 2007 років щорічне збільшення кількості тих, хто сформував нову ідентичність, складала 2 – 3% від загальної кількості дорослого населення України, то 2008 року й до сьогодні це зростання практично призупинилося.

Отже, започаткований моніторинг загальносистемних змін в Україні дав змогу заглибитись у «власне підвалини суспільного існування людини». Отримані за допомоги кількісного та якісного складників моніторингу дані відображають процеси суспільних змін на їхньому глибинному соціокультурному (психосоціальному) рівні, виявляють закономірний характер таких змін і загалом спроможні конструктивно доповнити прогнози реформування та виходу країни на режим усталеного розвитку.

Але новітній підхід розвиває не лише теоретичні аспекти нагальних суспільних проблем. Він має практичну значущість, адже озброює державне управління конкретним механізмом прогнозування розвитку соціальних процесів і реалізації тих постановочних завдань, розв'язання яких потребує сьогодення політики, економі-

ки та суспільства загалом. Аналіз під «соціально-психологічним» кутом зору процесу суспільно-трансформаційних змін дає змогу сформулювати загальні уявлення щодо закономірностей суспільної трансформації, ризиків демократизації та успішності модернізації в Україні.

4.4. Ризики демократії та особливості їх прояву в Україні

Від часу розпаду Радянського Союзу (1991 рік) і «параду суверенітетів» нові незалежні держави (республіки колишнього СРСР) відкриваються для радикальних змін на задекларованому ними шляху просування від тоталітаризму до демократії. Однією з найважливіших складових цього процесу стає розвиток діалогу між суспільством та владою на умовах соціального партнерства, з яким безпосередньо пов'язані сучасні електоральні та трансформаційні процеси на пострадянському просторі.

Ця трансформаційна перспектива постає й перед Україною. Проте розгортання процесів трансформації в українському суспільному просторі відбувається немовби незалежно від чи то зовнішніх, чи то внутрішніх обставин. Щойно створена суверенна держава отримує щонайпотужніший інфляційний удар по його економіці (1992 рік). А незабаром, як свідчать наші моніторингові дослідження, українське суспільство входить до смуги системної кризи (1994 – сьогодні).

На сьогодні очевидно, що проблеми, які виявилися засадовими для суспільної кризи в Україні, стали перешкодою на шляху розвитку діалогу між владою та суспільством. Серед найгостріших з них слід назвати:

1) зловживання політичними та економічними свободами, де найбільш кричучо заявляє про себе проблема забезпечення балансу інтересів різних груп населення – нинішній дисбаланс цих інтересів у бік олігархів (власників близько сотні великих підприємств) робить «нерентабельними» зусилля решти суб'єктів господарювання та бюджетних працівників;

2) повернення до міфологізму і державного міфотворення, особливо в контексті проголошених реформ (міфи) та їх реального втілення – міфи, за якими живе Україна сьогодні, унеможливають розв'язання реальних суспільно значущих проблем;

3) квазікласові форми опозиційного протистояння – сформований квазіантагонізм між представниками малого та середнього бізнесу (опозиційне ядро), з одного боку, та представниками великого бізнесу (олігархи) і держави, що захищає їхні інтереси, – з іншого;

4) суспільна недовіра, розчарування і психологічна втома від політиканства, які трансформувалися в дистанціювання громадян, їх капсулювання в мікросередовищі сімейно-родинних, товариських відносин, які містять достатньо високий рівень довіри, соціально-психологічної та моральної підтримки: з одного боку, це дає змогу підтримувати стабільність суспільства, а з іншого – перешкоджає розвитку інституцій, що сприяють діалогу суспільства та влади;

5) державно-управлінська діяльність відбувається на тлі амбівалентності (подвійного стану) суспільної свідомості, наслідком чого є ситуаційний характер поведінки, висока інформаційна залежність людей (так вважають 54,75% опитаних, згідно з даними моніторингу соціетальних змін), до якої додані також психопатологічні неврози та моральна втома від результатів дії влади;

6) зловживання і маніпуляція ціннісною неоднорідністю суспільства, де рівень усвідомлення ціннісних розбіжностей між регіонами і спільнотами всередині країни реально коливається від фактичного невизнання цього факту до соціальної поляризації – розділення на «своїх» та «чужих», «добрих» та «поганих», проголошення «Східної» та «Західної» або «національної», «архаїчно-комуністичної» та «кримінальної» України.

Загалом ці тенденції стали засадовими для спекуляцій на теми «розколу» українського суспільства, «цивілізаційних розломів» та «конфліктів ідентичностей», понад те – для затвердження і моделювання варіантів розпаду української держави. Незважаючи на те, що дискурс «розколу» сьогодні має гіпотетично конфліктогенний характер, такі загрози, на думку фахівців, цілком можуть стати реальністю в разі посилення політичних маніпуляцій навколо дискурсу «розколу», який є потужним ресурсом в електоральній боротьбі під час виборчих перегонів і дуже технологічним та ефективним маніпулятивним засобом групової мобілізації [131, с.242 – 243].

Класичне питання «Як держава може краще робити те, що вона повинна робити?» по суті спрямоване до проблеми ефективнос-

ті («good enough governance» [268, с.6]) як ключової характеристики державного управління. Не можна не погодитися з думкою В.Нанівської, яка зазначає: «Після того, як Україна здобула незалежність 1991 року, «десоветизація» принесла радикальні зміни: було відновлено право приватної власності, від однопартійної політичної системи перейшли до багатопартійної, владу було поділено на законодавчу, виконавчу та судову гілки, сформувалися нові суспільні класи: політичні партії, що змагалися між собою, конкурентні приватні підприємства, самоврядні спільноти, групи громадянського суспільства. Не змінилися з радянських часів лише «державне управління» та «державна служба» — навіть назви залишилися ті самі.

Тоталітарний політичний контроль за державним урядуванням було знищено, але що таке демократична система контролю, українські державні органи досі не знають. Ця прогалина призвела до небезпечної відсутності контролю та безкарності влади, яка має ключі до всіх національних багатств: бюджету, природних ресурсів, підприємницького середовища. Лобіювання рішень уряду політиками та бізнесменами без жодних правил і обмежень, тоталітарних чи демократичних, стало бездонним джерелом корупції» [251, с.2].

Відтак поставлене питання має своє розв'язання у площині зрівноваження державних/суспільних та індивідуальних/групових (економічних, політичних) інтересів, тобто співвідношення політичної доцільності, принципу свободи/участі та системи контролю/відповідальності.

Залежно від того, яким чином буде розв'язана ця дилема, складатимуться автократичні або демократичні тенденції реорганізації системи «держава – суспільство – людина». Іншими словами, відповіддю на поставлене запитання стають структурні (інституційні) перетворення, які визначатимуть:

а) розвиток суспільного діалогу, розширення меж участі громадянського суспільства та, відповідно, поширення сфери громадського контролю на шляху демократичного реформування суспільства (демократична еволюція);

б) зміцнення державного управління (вертикалі влади) та посилення державного контролю через обмеження свободи та рестав-

рації командно-адміністративної системи у випадку авторитарної спрямованості (авторитарна інверсія);

в) амбівертність (комбінація) демократичного просування та авторитарного відкочування, що характеризує кризовий стан процесу суспільно-політичних перетворень.

Разом з цим з трансформаційними змінами найбільшою цінністю суспільства стає людина – суб'єкт демократичних перетворень.

Тож практична орієнтація на людину тільки й забезпечуватиме розв'язання ключових проблем українського суспільства і держави, відповідно визначатиме й легітимність та авторитет політичної влади.

І навпаки, хоч як це парадоксально, проведення суспільно-політичних та економічних реформ під кутом зору доцільності політичного моменту та власної політичної вигоди або в інтересах окремих організованих соціальних (політичних/економічних) груп заводить політичну владу у глухий кут, адже її політика не відповідає вимогам сучасності та глобальному трансферу України.

Понад двадцять років поспіль в Україні відбуваються радикальні суспільно-трансформаційні зміни, пов'язані з рухом від тоталітаризму до демократії, які заторкують усі аспекти суспільного життя.

Постсоціалістична трансформація, що розгортається нині як соціальний процес, має своїм наслідком перш за все ускладнення (багатовимірність) соціального простору. Але якщо спрощена соціальна структура колишнього модерного суспільства забезпечувала його стабільний розвиток головним чином завдяки посиленню інволюційних тенденцій (спрощення, згортання соціальної структури), то сталий розвиток постмодерного суспільства забезпечуватиме еволюційна тенденція, внаслідок якої дедалі ускладнюватиметься його соціальна структура. Процеси ж інтеграції та дезінтеграції при цьому відбуватимуться постійно.

Нелінійний (циклічний), невпорядкований (коли мала причина може викликати неспіввимірно великі наслідки), складний та надзвичайно динамічний характер суспільних змін нерідко перетворює суспільну ситуацію на непередбачувану. Втім, аналіз даних моніторингу соціетальних змін українського суспільства (1992 – 2012 роки) свідчить про хвилеподібну кон'юнктуру загальносис-

темних змін та конкуруючих під час системної кризи тенденцій його розвитку¹³. Також підтверджується циклічна природа загальносистемної кризи, де обґрунтовано виявляють себе два кризових цикли.

Перший кризовий цикл складають два напівперіоди, пов'язані з діяльністю Леоніда Кучми: 1-й напівперіод (ліберально-демократичний) відповідав першій президентській каденції (1994 – 1998 роки), 2-й напівперіод (авторитарний) відповідав другій президентській каденції (1999 – 2004 роки).

Провідною соціетальною тенденцією, яка домінувала в українському суспільстві у 1994 – 1998 роках, була ліберальна тенденція, яка, власне, підштовхувала українських політиків до розв'язання завдань реформування центральних органів державної влади і державно-владних відносин. Проявляючись як зловживання політичною свободою (згідно з А. де Токвілем) з боку опонуючих одна одній «лівих» та «правих» політичних партій, це протиріччя вилилося в інституційне протистояння парламенту (з домінуванням у ньому «лівоцентристської» групи «239») та президента (який патрунував «правоцентристські» партії), що оформилось у так звану конституційну кризу (1995 – 1996 роки).

Тимчасовою угодою між протиборчими сторонами став Конституційний договір, підписаний 8 червня 1995 року Леонідом Кучмою та Олександром Морозом і ратифікований більш ніж 350-ма підписами депутатів парламенту. В його прикінцевих положеннях було зафіксовано, що до прийняття нового Основного Закону положення чинної Конституції діють лише в частині, яка узгоджується з цим Договором, а сам же новий Основний Закон повинен бути прийнятий упродовж року з моменту його підписання.

Головне своє розв'язання конституційна криза знайшла 28 червня 1996 року, коли Верховна Рада 321 голосом «за» (45 – «проти», 12 – «утрималися» і 17 – «не голосували») прийняла Конституцію

---

¹³ Як зауважує А. Колодій, можливі різні підходи до розуміння політичної кризи та її зв'язку з політичними і загальносуспільними конфліктами, проте важливим є її розуміння як системного явища, що стосується політичної системи в широкому значенні цього терміна і виявляється в «розхитуванні», підриві легітимності, породженні дисфункцій встановлених Конституцією та законами формальних політичних інституцій.

України. Конституційна новація полягала в тому, що відтепер колись єдина центральна державна влада поділяється на законодавчу, виконавчу та судову. Закріпивши ці реформаторські досягнення в Конституції України, політико-управлінська еліта країни в наступному (1999 – 2004 роки) періоді, якому загалом була властива авторитарна тенденція, здійснила своєрідну апробацію на життєздатність політичних нововведень.

Повною мірою проявила себе незавершена десовєтизація системи державного управління з відроджуваними, успадкованими від комуністично-радянського минулого, архаїчними форми та методами управління, насамперед: узурпацією державної влади та тотальним президентським контролем за всіма новоствореними (згідно з «принципом розподілу влад») гілками державної влади, жорсткою централізацією та посиленням «ручного управління», руйнуванням паростків регіонального управління та місцевого самоврядування.

Постала «управлінська криза у верхах» розкрила себе у дисбалансі повноважень та відносинах між президентом, парламентом та урядом, нівелюючи засади президентсько-парламентської форми правління та властиві їй механізми взаємодії, збалансовану систему стримувань і противаг, особливості розмежування функціональних і компетенційних сфер, розподіл повноважень, певні етико-владні традиції тощо. В результаті започатковані прогресивні реформи 1990-х років – відновлення приватної власності, політичні свободи та легітимізація самоврядування – не знайшли свого продовження у реформах державних органів, освіти, ідеології, призвівши до руйнівної невідповідності між адміністративним апаратом та лібералізованою політичною та економічною системами [322, с.28 – 31, 42].

Загалом сформована інституційна система увійшла в гостре протиріччя з потребами найбільш активних верств населення та інтересами найбільш впливових опозиційних політичних еліт, у результаті чого розгорнулась гостра боротьба з діючим режимом за демократизацію політичного життя.

Другий кризовий цикл складають два напівперіоди, пов'язані з діяльністю президентів України Віктора Ющенка та Віктора Януковича.

1-й напівперіод другого кризового циклу вирізняла нова ліберально-демократична хвиля суспільного розвитку, яку зафіксував авторський моніторинг соціетальних змін ще напередодні подій «помаранчевої революції» – у квітні 2002 року. Новий період розвитку українського суспільного проекту реформ певною мірою повторює реформаторський період України 1994 – 1998 років і одночасно набуває якісно інших (людських) ознак. На цей час у суспільстві вже визріло «ядро» (34%) громадян зі сформованою ідентичністю і, відповідно, здатністю артикулювати та відстоювати свої різноманітні соціальні інтереси. При цьому якісний (соціально-психологічний) склад свідомого суспільного «ядра», власне, і став підґрунтям подальших подій – «помаранчевої революції».

Нова психосоціальна культура українського суспільства, яка виникла і закріпила себе в політичній культурі «помаранчевої революції», повинна була перетворитися на джерело (і одночасно запобіжник необоротності) подальших суспільних реформ. Утім, з прийняттям в українському парламенті під впливом подій 2004 року конституційних змін розбалансованість у відносинах між гілками влади значно поглибилась. Ініціатори політичної реформи мали намір збільшити повноваження парламенту та уряду за рахунок обмеження повноважень президента (на зразок моделі «парламентської» республіки). Проте внаслідок гострого політичного протистояння між президентом України, прем'єр-міністром України та іншими політичними фігурами першочерговий задум реформи не було втілено у життя й після проведення конституційної реформи країна отримала «напівпрезидентську» модель. Владний дуалізм надзвичайно згубно позначився на здійсненні державотворчих перетворень, знизивши рівень керованості політичними, економічними та соціальними процесами в державі.

«Помаранчева» команда не змогла дати адекватну відповідь викликам часу, що вимагали здійснення другого етапу реформ – демократизації регіональної влади та місцевого самоврядування. Нереалізовані очікування широких верств суспільства виявилися своєрідною «соціальною травмою» (за визначенням польського соціолога Петра Штомпки) або «посттравматичним синдромом» (за визначенням українського психолога Леоніда Бурлачука). На нашу

думку, більш адекватним ситуації відображенням високих нереалізованих очікувань суспільства від дій «помаранчевої» влади» є синдром, описаний як «психоневроз відкладеної дії» (за визначенням радянського психолога Блюми Вульфовни Зейгарник). Адже саме нереалізовані політичні інвестиції суспільства в довіру української влади, провалені нею подальші демократичні реформи викликали загальну депресію і психоневроз суспільної свідомості.

На жаль, на тлі загального зростання «суспільного ядра» (з 34% до 45%) відбулися його якісні зміни на користь відтворення старих стереотипів. Найтривожнішим відтепер стало й те, що суттєве збільшення кількості соціально активних особистостей (основи громадянського суспільства) відбувається одночасно з посиленням психологічних механізмів зовнішнього (а не як раніше – внутрішнього) соціального контролю.

До того ж, від 2006 року склалися реальні (соціально-психологічні) передумови для становлення авторитарного режиму в Україні, які, власне, й характеризують 2-й напівперіод її другого кризового циклу. Зокрема, Конституційний суд України, проявляючи авторитарні інтенції, оголосив рішення (30 вересня 2010 року) про неконституційність Конституції в редакції змін, внесених 8 грудня 2004 року. Він відновив положення Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року, а український парламент прийняв новий закон про Кабінет Міністрів України та вніс зміни до регламенту Верховної Ради та низку інших законів, які були спрямовані на приведення правової основи у відповідність до положень Конституції 1996 року.

За висновками експертів Європейської комісії, низка проведених в Україні конституційних змін надала широких повноважень президентові, якими не може похвалитися жоден з європейських лідерів. Політична монополія «поглинула» плюралізм, конкурентоспроможність та послабила парламентський контроль за виконавчою владою. Венеціанська Комісія звернула увагу й на те, що Конституція 1996 року не забезпечує достатнього контролю та балансу влади та підштовхує українську владу до початку всеохопного процесу конституційної реформи. Також відзначено погіршення ситуації у сфері прав людини, головних свобод та верховенства права, зниження рівня поваги до фундаментальних свобод, зокре-

ма, до свободи засобів масової інформації, свободи зібрань та демократичних стандартів [318].

Логікою посилення авторитарної константи в Україні, побудовою так званої владної вертикалі характеризувалися як місцеві вибори 2010 року, так і парламентські вибори 2012 року в Україні. Зокрема, міжнародні спостерігачі, піддавши критиці процедуру проведення місцевих виборів у жовтні 2010 року, характеризують її як таку, що робить крок назад порівняно з виборами 2005 року. Нищівна критика з боку міжнародних спостерігачів парламентських виборів 2012 року лише підтверджує, що за цих умов президентські, парламентські чи місцеві вибори відбуваються не в площині відновлення довіри населення до влади (легітимація влади).

Конституційна колізія України – приклад трагічної делегітимації самої суті конституційного ладу та конституційного управління країною. Ми не відновили Конституцію 1996 року, зазначає український правник С.Гавриш, оскільки подібного способу відновлення Конституції не існує як такого. Конституційний суд, скасувавши Конституцію 2005 року, діяв волонтаристські, неконституційно. Немає значення, що вона за змістом ідентична чи схожа на Конституцію 1996 року. Вона такою не є, оскільки проголошена судовим рішенням – незаконним, не передбаченим Конституцією способом – і не ґрунтована на суспільному та політичному компромісі в суспільстві. Нова політична еліта, яка прийде на зміну нинішній правлячій еліті, буде змушена визнати нелегітимними всі рішення діючої влади або більшу їх частину у надзвичайно простий спосіб – через Конституційний суд [74].

Зауважимо, що посилення авторитарної константи в Україні було від початку подією рівноймовірною: як за рахунок реалізації «персоніфікованого» ресурсу влади, пов'язаного із затвердженням харизматичної особистості, так і за рахунок інституційного (системного) владного ресурсу, пов'язаного з реставрацією на практиці командно-адміністративних засад державного управління. І перший, і другий ймовірнісні варіанти посилення авторитарної константи в Україні постають, на нашу думку, як прагнення або шанс розірвати ланцюжок «зачарованого (еклезіастового) кола» за умови, що влада (її суб'єкти та інституції) виявиться здатною прийняти непопулярні рішення щодо перерозподілу результатів суспіль-

ного виробництва на користь середнього класу. Проте характер реально схвалюваних державних рішень в Україні, який безперечно виходить сьогодні за рамки норм демократії в широкому розумінні цього слова, лише опосередковано заторкує інтереси олігархів. Головний тягар державних рішень поки що, на жаль, тією чи тією мірою порушує конституційні права громадян України, які віддали свої голоси і серця незалежної української державності.

Цей висновок підтверджує й ставлення (згода/незгода) українських громадян до тези: «Кілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії». За даними Інституту соціології НАН України, в періоди лібералізації рівень позитивного ставлення до цієї думки був істотно нижчим (40,5% – 1994 року; 59,6% – 2005 року), ніж у періоди посилення авторитарної константи (58,7% – 2000 року; 63,5% – 2010 року). Безперервна динаміка зростання згодних з цією тезою, пік якої припав на 2006 рік (65,7%), власне й пояснює, чому громадяни висловлюються на підтримку авторитаризму, як тільки й здатного вивести ситуацію на рейки справедливості [392, с.39].

Як доводить аналіз даних моніторингу соцієтальних змін в українському суспільстві за 1992 – 2012 роки, гальмування процесів розвитку української державності стає істотним чинником уповільнення процесів формування нової соцієтальної ідентичності – фундаментальної основи становлення нових соціальних інтересів. Зокрема, якщо впродовж 2002 – 2007 років щорічна прогресія кількості тих, хто сформував ідентичність за нових умов, склала 2 – 3% від загальної кількості дорослого населення України, то 2008 року ця динаміка припинилася, досягши свого максимуму (47,5%), а до кінця 2009 року істотно впала (36,4%). Новий сплеск відтворення соцієтальної ідентичності забезпечили реформи, розпочаті 2010 року новою українською владою. А проте процес формування нової соцієтальної ідентичності українського суспільства перебуває поки що в напівпасивному становленні та ще далекий від завершення.

Коментуючи загалом отримані результати нашого моніторингу, відзначимо, що «самодостатня частина українського суспільства» станом на жовтень 2002 року являла більшість тих, хто за всіма шістьма контрольованим у моніторингу параметрами демонстру-

вав сформованість нових психосоціальних властивості, а саме: інтроверсію (27,9% з 47,2% серед тих, хто самовизначився), прагматизм (20,8% з 35,4%), раціональність (26,4% з 38,6%), сенсорність (12,9% з 20,9%), інтернальність (22,5% з 30,3%) та інтенційність (17,4% з 29,5%).

«Інтровертованість» (а також корелююча з нею «інтернальність») під час «помаранчевої революції» була показником рішучої готовності українського суспільства до радикальної зміни усталеного за часів радянської доби і принципово не змінюваного впродовж першої половини трансформаційного періоду історико-психологічного портрета українця. Це була психологічна готовність повернутися до історично притаманної українцю соціетальної ідентичності, яка втілилася в несподіваний як для політичної еліти (включаючи опозицію), так і для всієї країни соціальний результат.

Виявлення напередодні «помаранчевої революції» показника «прагматичності» української соціетальної психіки супроводжувалося зростанням практик використання в процесі розв'язання життєвих проблем таких критеріїв, як: «логічно/нелогічно», «правильно/неправильно», «розумно/нерозумно», «вигідно/невигідно» тощо. Помітно посилилось у суспільстві прагнення всі проблеми розв'язувати власноруч, свою значущість і правоту люди прагнули підтверджувати справами, а не розмовами про них, дедалі рідше когось про щось просили. Загалом зросло відсторонене, дистанційоване ставлення до навколишнього світу, що, безперечно, зміцнило імідж «самодостатності» українців.

Також нинішня «емоційність» українців поступово переростає в оціночний простір, в якому колись панували такі головні критерії, як «добре/погано», «потрібно/непотрібно» людям, «гуманно/негуманно», «чесно/нечесно» тощо. Досвід попередніх помилок починає навчати українців, а інстинкт самозбереження завдяки Майдану все ж прокинувся і починає впливати на якісно новому рівні. Страх та інші сильні емоції вже не здатні робити з людьми те, що вони не так давно робили.

Напередодні «помаранчевої революції» зросли значення бінарних опозицій «раціональність» та «прагматичність», що характеризують соціум з точки зору його здатності до організації, струк-

тування, аналізу та доведення певної мети до певного результату. Можна сподіватися, що владний хаос, як і тенденція до всевладдя, все ж таки буде кому приборкати.

Прогресуюча в сучасній Україні «раціональність» – це установка на детальне, точне, послідовне і завершене сприйняття будь-яких явищ, процесів, проблем, ідей тощо.

Зростання рівня «сенсорності» напередодні «помаранчевої революції» було рівноцінно зростанню того, що дрімало в колективній психіці, – підвищенню рефлексії, яка зумовлює розвиток глибокої духовної культури, прагнення до нових досягнень, що домінують над спокоєм. Реформи і соціальні нововведення хоч і впроваджують у життя методом «спроб та помилок», але все ж працюють. Зросли практичність та установка братися за реальні справи, здатність і потреба захищати ці справи та всю культуру загалом, взагалі захищати щось «своє».

Показник «екстернальність/інтернальність» – це один з найважливіших показників, що відображає особливості механізмів соціального контролю, його орієнтованість на зовнішні (суспільні) чи внутрішні (індивідуальні) форми відповідальності, контролю і самоконтролю. З нових психологічних властивостей в суспільстві досі так і не сформувалася психічна готовність людей до здійснення самоконтролю – найважливішої психологічної ознаки, що характеризує поведінку демократичного суспільства. Проте зазначена ознака все ж проявила себе в Україні в «помаранчевий період».

Інтегральний портрет українського соціуму доповнює така бінарна опозиція, як «інтенційність/екзекутивність» (гендер або чоловіче/жіноче начало, гендерні соціокультурні стереотипи). Суть цієї опозиції визначає, що «інтенційність» – це визначення мети, натомість як «екзекутивність» – її виконання, реалізація. Українську спільноту сьогодні більш характеризує «інтенційність», рівень якої проявляється удвічі вище серед управлінців з їхньою місією визначення мети суспільного розвитку. Щоправда, низький рівень «екзекутивності» українського суспільства залишає менше можливостей для реалізації цієї мети. Це одна з істотних проблем України сьогодні.

Загалом вибірковий соціально-психологічний аналіз підтверджує, що якщо напередодні «помаранчевої революції» (жовтень

2002 року) і під час її активних подій більшість (66%) дорослої частини українського суспільства не мала сформованої соціетальної ідентичності і її характеризували ситуаційна поведінка та амбівалентність сфери її інтересів, відповідно, вона (ця більшість) не виходила далі задоволення первинних потреб, а стан свідомості загалом був визначений зовнішнім інформаційним впливом, то вже в грудні 2008 року ця частина суспільного цілого істотно скоротилася (до 52%). Відповідно (від 34% до 48%) зросла частка населення України, яка сформувала свою соціетальну ідентичність.

Але контрарверсійна зміна чотирьох якісних соціетальних ознак – «інтроверсії» (27,9%) на «екстраверсію» (32,7%), так само, як і корельованих з цією якістю «прагматичності» (20,8%) на «емоційність» (21,5%), «сенсорності» (12,9%) на «інтуїтивність» (23,2%), «інтернальності» (22,5%) на «екстернальність» (22,2%) – свідчить про розлад (сподіваємося – тимчасовий) «психічного здоров'я» українського соціуму – стан, який 2009 року позначився різким зниженням показника сформованості соціетальної ідентичності (до 36,4%). Цю метаморфозу, як ми вже відзначали раніше, можна пояснити як посттравматичний синдром або реакцію соціуму на нереалізовані високі очікування щодо результатів діяльності «помаранчевої влади». Ця хвороблива реакція призвела до послаблення віри українців у власні сили, у свою зірку, у свою культуру, у свій досвід та у свою еліту.

Потім, незважаючи на поступове відновлення колишніх позицій (станом на листопад 2011 року – 44%), суспільна свідомість, як у недалекому радянському минулому, знову (хоча й неприродно) вишикувалася під матеріалістичні гасла та притаманні радянському суспільно-історичному епосу механізми соціально-класового протистояння. Ці ж психосоціальні зміни в характеристиках українського суспільства посилили його емоційну складову (20%) і наляштованість на пошук причини (ворога та спасителя) не в собі, а зовні (18%). Такий загалом неприродний, невротичний стан суспільства (що його, до того ж, активно підігрівали засоби масової інформації) отримав у психіатрії назву «вічного хлопчика» («puer aeternus») – стану масової безвідповідальності та активного пошуку захисту ззовні («сильної руки»). Власне, на наш погляд, це і є тією історично небезпечною пасткою, в яку під час трансформа-

ційних змін тією чи тією мірою закономірно потрапляє суспільство. Яскравими історичними прикладами такої суспільної пастки стали авторитарні, а у низці випадків фашистські режими в країнах євроатлантичного ареалу 1920 – 1930-х років. Говорячи про причини та особливо про змістовне тлумачення невротичного стану суспільства авторитарного періоду, нам уявляється найбільш переконливою точка зору американського психолога Еріха Фромма, що засадово звідна до садомазохізму [399].

Наш аналіз буде неповним, якщо ми не розглянемо якості, що характеризують нинішню політико-управлінську еліту України, яку в нашому дослідженні репрезентують новопризначені голови районних державних адміністрацій.

Перш за все звертає на себе увагу високий (порівняно із суспільним цілим) рівень сформованості їхньої соціетальної ідентичності, який за станом на травень 2005 року становив 60,3% (проти 34,0% соціетальної ідентичності, якої набула українська громадськість за станом на жовтень 2002 року та 47,0% – на грудень 2008 року). Власне, це, на нашу думку, забезпечило високий рівень сформованості соціальних інтересів та соціальної активності цього політико-владного прошарку суспільства.

Разом з тим із шести найважливіших характеристик соціально-психологічної сутності керівних кадрів України сформованими, а відтак такими, що отримали шанс на відтворення, в елітному шарі голів райдержадміністрацій виявилися «раціональність» (64,9%), «інтернальність» (47,6%), «інтенційність» (78,8%). По суті, цей результат, з одного боку, відобразив пасіонарні (згідно з Л.Гумільовим) риси української політико-владної еліти, а з іншого – показав «перехідний» та незавершений стан властивостей керівних кадрів держави. Їх 2005 року характеризували такі риси, як:

– «екстраверсія» (41,5%), яка блокує фундаментальні витоки демократичної свідомості керівників та налаштовує їх на застарілі (виключно матеріальні) ресурси створення державної політики; також вона позбавляє керівні кадри можливості реалістично оцінювати зміни в українському суспільстві, зокрема нове місце та роль у них людини та загалом суб'єктивного чинника як базового не тільки для реалізації, але й для створення державної політики та суспільно-політичних реформ. Саме тому, ставши біля керма

управління, вони стереотипно (як і за радянських часів) перестають «чути» голос «знизу»;

– «інтуїтивність» (72,7%), яка підсилює колишній (радянський) стереотипний психокомплекс керівних кадрів тим, що у контексті створення державної політики вони все ще віддають перевагу «глобальним», «універсальним», «інваріантним», «абстрактним» способам мислення та дії. Саме це віддаляє сучасну політико-владну еліту від практичного і рутинного здійснення суспільних реформ та розв'язання нагальних проблем, від конкретики, породжуваної динамічно змінюваними реаліями. Тим самим загалом подовжується «міфологічний» стан свідомості керівних кадрів, нарощується «реформаторська заборгованість» країни, наростає ймовірність різного роду загострень і кризових аномалій. Тут малоефективними стають як українська вікова традиція, так і нова (ініційована пасіонарною частиною населення) соціально-поведінкова практика, яка дедалі активніше спирається на «сенсорні» способи мислення та дії за правилом: «не помагаю – не повірю». Саме в цій соціально-психологічній властивості український керівний склад оголює свій «інтуїтивний» спосіб мислення та дій;

– «прагматичність» (16,4%), яка знаходиться в площині сучасних європейських орієнтацій і за своїм природним змістом налаштовує людей на прийняття утилітарних цінностей, поки що охоплює недостатню частину керівних кадрів. Зокрема, ця соціально-психологічна обставина блокує адекватне розуміння курсу на євроатлантичну та європейську інтеграцію України.

Загалом можна прогнозувати, що з розвитком нової психосоціальної культури державного службовця робота кадрових служб дедалі більше набуватиме рис динамічної системи, яка перебуває в постійному реформаторському русі, посилюється швидкими змінами в економіці, політиці, технології, а відтак вимагає відповідних якісних змін у поведінці управлінця та адекватної оцінки цієї поведінки.

Трансформаційні процеси, які відчуває на собі Україна, поширюють свій вплив на всі сфери суспільного життя. Проте найбільший вплив, як свідчать результати наших моніторингових досліджень, відчуває від трансформації свідомість людини. Одночасно ці зміни дедалі гостріше вступають у протиріччя із застарілими за-

собами регуляції соціальної поведінки. Таким чином, успіх нинішніх суспільних реформ залежить від урегулювання відносин між матеріальним та ідеальним, зовнішнім та внутрішнім, психічним та соціальним у людській природі, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно в психосоціальній культурі політико-управлінської еліти та українського загалу.

Поряд зі здійсненням політичних та економічних перетворень, розвитком органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства, формуванням публічної сфери політики та управління тощо політико-управлінській еліті необхідно повною мірою усвідомити і прийняти нову якість людини та загалом суб'єктивного чинника як базового не тільки для реалізації, але й для створення державної політики та планування суспільно-політичних реформ. Саме «свідомий» український загал зможе стати ядром і локомотивом процесів демократизації та тим сприятливим середовищем для формування нової політико-управлінської еліти, здатної на умовах соціального партнерства суспільства та влади гідно здійснювати суспільно-політичні, економічні і культурні перетворення, які стверджують незалежну демократичну українську державність.

Політико-управлінська еліта України нині стоїть перед непростим та відповідальним вибором шляху подальшого розвитку української держави та суспільства, успішне спрямування яких на засади демократії означатиме одночасно дієве розв'язання таких першочергових завдань, як: 1) переорієнтація держави та суспільства на стратегію модернізаційного розвитку, яка уможливіється лише за умов 2) докорінної зміни державно-суспільних інституційних засад та 3) подолання традиційного психосоціального культурного комплексу у відповідальних кадрах державного управління та місцевого самоврядування.

1. Особливої ролі – ролі системоутворюючого чинника – набуває за нових постмодерних суспільних умов психосоціальний компонент державно-суспільної реальності та такий його базовий рівень, як людська ідентичність, яка є ключовим елементом суб'єктивної реальності і знаходиться в діалектичній сполучі з державно-суспільними інституціями. Виникаючи за певних суспільно-історичних умов людська ідентичність утверджується і

змінюється разом з утвердженням та змінами суспільних відносин. Відповідно, утверджується або змінюється характер соціальних (у тому числі соціально-політичних) процесів, щільно пов'язаний зі станом людської ідентичності та її природою. Тому можна сказати, що суспільство має історію, в контексті якої виникають специфічні ідентичності, і ці історії створюють люди, які усвідомили свою специфічну ідентичність. Водночас людська ідентичність відповідальна за становлення соціальних інтересів, інтегральний (національний) характер яких визначений психосоціальною культурою країни, в тому числі її так званим «психосоціальним часом».

Дослідження процесів ідентифікації як базового підґрунтя самосвідомості особистості та сталого розвитку суспільства переконливо свідчить про нелінійний характер психічних процесів і, як висновок, підштовхують нас серйозно замислитись про вплив цього чинника на досягнення жаданого для всіх нас стану сталого суспільного розвитку. Доречно пригадати висновок відомого німецького лікаря та етика А.Швейцера, який, переймаючись проблемами кризи європейської культури, бачив її причини у прогресі лише однієї – матеріальної сфери, натомість у двох інших – духовній та етичній – спостерігали явний регрес. Мабуть, тому, будучи автором доктрини «благочинності перед життям», А.Швейцер виступав проти того, щоб ставити людину в центр всесвіту. Як казав А.Швейцер, ми маємо зупинити погляд на відкритих вікнах психіатричної лікарні, щоб нагадувати собі жакливій факт: розумове та духовне також підлягає руйнуванню.

2. Здійснюваний кафедрою державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентіві України та відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій державного управління Інституту економіки та прогнозування НАН України моніторинг соціетальних змін в українському суспільстві (1992 – 2012 роки) засвідчує, що головні «досягнення української самості» відбулися напередодні й під час «помаранчевої революції» (2004). Вони дали суттєвий прогрес у постпомаранчевий період. Проте ці здобутки зрештою виявилися нестійкими й через незреалізовані очікування людей були суттєво втрачені. Тенденції до їх втрати окреслилися вже 2006 року і поширилися на чотири з шести кон-

трольованих моніторингом аспектів щойно утвореної нової української самості. Зокрема, в контексті зворотних (інверсійних) процесів відтворилися такі психосоціальні засади, як:

- психічна орієнтованість світосприйняття державних службовців і суспільного загалу на зовнішній – соціально-матеріальний світ (екстраверсія). Саме цим можна пояснити нинішнє «полівіння» в соціально-політичних орієнтаціях суспільства, прагнення ним «сильної руки» тощо;

- психічне налаштування суспільної більшості на застосування зовнішніх, тобто державно-політичних форм соціального контролю (екстернальність);

- емоційно-чуттєвий бік психічної активності людей (емоційність), який дещо загострив проблему соціальної справедливості в суспільстві;

- абстрактно-логічний бік світосприйняття (інтуїтивність), що відтворив притаманну радянській добі потребу людей у міфотворчості, в тому числі державній міфотворчості.

Разом з тим незмінно високими залишилися такі психосоціальні властивості, як раціональність, що відіграє важливу роль у розвитку демократії як процедури¹⁴, та інтенційність (чоловіча гендерна стать), яка стає ключовою психосоціальною передумовою для здійснення інституційних реформ.

3. За сучасних умов суспільного розвитку політико-управлінська еліта України має набути психологічної компетентності у сфері проявів нових психосоціальних якостей людини та загалом бути свідомою ролі та місця психологічного чинника як засадово-го не лише для реалізації, але й для творення державної політики та планування суспільно-політичних реформ. Конкретна людина-громадянин не за формою, а по суті має стати в центрі сучасної політики української держави – як головна цінність і найбільше багатство країни. Максимально повне розкриття та використання її потенціалу, досягнення кожною людиною сили, досконалості та щастя має стати головною метою діяльності органів державної влади.

---

¹⁴ За визначенням американського політолога А.Пшеворського, «демократія – це насамперед визначеність процедур за невизначеності результатів» [30, с.15].

4. Суспільна трансформація та модернізаційний шлях подальшого суспільного розвитку вимагають соціокультурної переорієнтації політиків і державних службовців на «виращування суспільства», готового до сприйняття та продукування інновацій. Тож цільовою стратегією суспільної модернізації має стати психосоціокультурна переорієнтація людей на:

- утвердження гуманістичних стандартів і цінностей в суспільстві;

- розвиток освітнього потенціалу та потреб особистісного розвитку людини впродовж життя;

- стимулювання психологічних орієнтацій молодшої генерації на інноваційну активність людини, гендерну рівність, установки особистісної відповідальності та самоконтролю.

5. Важливу роль у процесах політичної модернізації має відіграти духовна консолідація суспільства. Майбутнє України можливе лише за умов запропонованої ще академіком Андрієм Сахаровим конвергенції – злиття українців двох цивілізацій у справді єдиний народ, єдину українську політичну націю. Серцевиною механізму такої конвергенції мають стати:

- виокремлення та надання всебічної державної підтримки спільним для Сходу та Заходу України культурним, духовним цінностям як базовим для народного єднання;

- визначення розбіжних цінностей та їх подальша «консенсусна трансформація» у нові, прийнятні для обох частин України ціннісні ідейні утворення.

6. У контексті суспільно-політичної модернізації потребує цільової переорієнтації весь комплекс інституційного дизайну. Зокрема, рішуче «Ні!» належить сказати застарілим інституційним практикам, адже «нагромаджена доволі значна маса змін, – як зазначає російський політик Л.Гудков, – часто-густо наштовхується на базові структури, передусім на (стару. – *О.С.*) політичну систему країни» [361, с.25].

6.1. Водночас через залежність держави та політико-управлінської діяльності її інституцій від суспільства слід керуватись так званим коридором соціальних можливостей для висування та реалізації стратегічних рішень. У вузькому (управлінському) розумінні цих можливостей державні інституції постають насамперед

як структури політичного режиму, що спираються не на загально-соціальні зв'язки (або систему представництва громадських інтересів), а на конкретні внутрішньо-елітарні коаліції та альянси. Останні, власне, й контролюють статусні, кадрові, організаційні, фінансові та інші ресурси в державі та суспільстві. По суті, в державі завжди утворюється, умовно кажучи, «командний пул», тобто головна структура, яка має фактичну перевагу у створенні управлінського порядку і контролює ці ієрархічні та мережеві зв'язки в системі управління державою. Роль громадськості стосовно цього виявляється потрібно через: 1) групи організованих інтересів; 2) дискурсивні практики; 3) форми прямого тиску на структури влади та управління (у вигляді страйків, пікетів, референдумів тощо) [352, с.166 – 167].

6.2. У широкому (суспільному) розумінні коридор соціальних можливостей визначає подвійність соціально-інституційного дизайну, який, з одного боку, характеризує традиційно низька чутливість до соціально-середовищних, в тому числі сучасних, викликів, а з іншого боку, він непохитно тяжіє до використання соціально-середовищного потенціалу. Сьогодні це: дедалі більший інтелектуальний потенціал громадянського суспільства, а також традиційний об'єкт перекладання управлінських видатків. За таких умов суспільство, навіть прагнучи до стратегічних цілей – своєї демократичної участі, на практиці потрапляє в пастку розриву задекларованого та реального, коли його політичний та експертний потенціал витісняють за межі розробки державно-політичних рішень.

7. Беручи до уваги незмінний від початку трансформаційних процесів в Україні показник готовності суспільного загалу до зловживання індивідуальної свободою, коли троє з чотирьох українців готові розв'язувати свої проблеми за рахунок іншого¹⁵, найголовнішою серед суспільних цінностей духовного відродження України можна назвати повне очищення від корупції, створення таких «правил гри» у вигляді сталої законодавчої бази, що сприяє детінізації та швидкому розвитку виробництва. Серед таких цінностей – підкріплене дієвими механізмами право пересічної людини на захист від адміністративного свавілля та маніпулювання. Адже,

---

¹⁵ Саме такий результат виявляють 20 років поспіль дослідження Інституту соціології НАН України [391; 392].

як зауважив американський президент Рональд Рейган, «людина не може бути вільною, якщо надмірно вільний уряд».

8. Практичними наслідками розуміння зазначеного вище може стати наступне:

8.1. Інституційна переорієнтація. Розгортання інституцій державної влади та управління в напрямку нових стратегій, змістом яких ставатимуть якісно нові для суспільства завдання та зміна характеру взаємозв'язку держави та суспільства.

Реалізація нових стратегій потребує:

- зміни орієнтирів функціонування та розвитку інституцій державного управління, їх наближення до сучасних викликів та нових стратегічних пріоритетів розвитку суспільства;

- становлення логіки діяльності інституцій влади та управління, спрямованої на посилення їхніх соціальних залежностей;

- трансформації позицій внутрішньо-елітарних альянсів і коаліцій.

8.2. Гармонізація політики та управління. Публічна сфера та комунікативні практики, що діють на засадах соціального партнерства та дискурсивної етики, мають стати платформою повсякденних контактів громадян з владою. Адже саме «низові» відносини влади та громадськості часто виявляються вкрай впливовими, якщо не вирішальними в ході глибоких перетворень. Тут міститься вся сфера життєдіяльності суспільства, яку так чи так регулює держава. Розвиток взаємодії держави та суспільства потребує:

- становлення розгалужених «горизонтальних» соціально-інституційних зв'язків (громадянського суспільства) та «всепроникних» державних інституцій для забезпечення прозорої системи надання державних послуг;

- дієвості механізмів загальної координації, що спираються на психосоціальні механізми самоконтролю (інтернальність), їхньої національної спрямованості та соціальної повноти;

- інституціоналізації поведінки та взаємодії громадянина та держави як структури об'єктивованої дії, а не як індивідуального чиновницького свавілля.

8.3. Контроль, відповідальність, соціальний діалог. Еволюція демократичних процедур в Україні – це перш за все перехід від панування корумпованих професійних політиків і політтехнологів

до відкритої політики, у становленні якої активну участь беруть не лише політичні партії та некомерційні громадські об'єднання, а й безпосередньо переважна частина самосвідомого населення (через механізми прямого та зворотного зв'язку з владою). При цьому консолідація суспільства та спрямування його розвитку у бік реальних демократичних перетворень вимагає першочергової та прискіпливої уваги влади до:

- створення умов для дієвого суспільно-державного контролю за дотриманням чинного законодавства України;
- розвитку механізмів громадської участі та громадського контролю у сфері діяльності виконавчої та законодавчої влад;
- дотримання службової дисципліни та самовідповідальності громадян;
- створення відкритого інформаційного простору для засобів масової інформації та рівних умов для широкого соціального діалогу.

8.4. Подолання «відомчого сепаратизму». Оновлення інституцій державної влади та управління полягає не тільки в подоланні властивого командно-адміністративній (авторитарній) вертикалі самовладної дії «згори донизу». Істотна проблема реформування інституцій державної влади та управління полягає в тому, що небезпечні для бюрократії (державного апарату) політичні ініціативи згори згасають буквально на наступних поверхах управлінської ієрархії. Подібне відхилення в результаті послаблює рівень внутрішніх зв'язків та розмиває необхідну для державної служби ієрархію.

Своєрідним поборником демократії і чинником долання «відомчого сепаратизму» стає принцип транспарентності влади, який втілюють такі змісти, як підзвітність, відкритість та прозорість і особливо електронне врядування.

9. Особливу роль у суспільно-інституційних перетвореннях відіграє психосоціальний комплекс політико-управлінської еліти України, який, не встигши народитись у своїй новій якості, через інверсійний суспільний стан спричинив останніми роками певні негативні наслідки.

9.1. Це віддаляє політико-управлінську еліту від успішного здійснення нею суспільних реформ та розв'язання нагальних проблем розвитку суспільно-політичної модернізації. У контексті тво-

рення державної політики значна частина керівних кадрів все ще віддає перевагу «глобальним», «універсальним», «інваріантним», «абстрактним» способам мислення та дії. «Керівна свідомість» залишається вразливою з боку різних міфологем, а реформаторство часто-густо перетворюється на формальні компанії, властиві командно-адміністративній логіці управління. Відповідно зростає ймовірність «управлінської непердбачуваності», а відтак і всіляких суспільних загострень та кризових аномалій.

Натомість нові паростки психосоціальної культури дедалі гостріше входять у протиріччя із застарілими засобами регуляції соціальної поведінки. Особливого значення ця обставина набула у контексті реформ державної служби, приведення цієї інституції у відповідність до нещодавно прийнятого закону України «Про державну службу» та його адаптації до стандартів Європи.

9.2. Оцінювання управлінських кадрів бачиться чи не найслабкішою ланкою державної кадрової служби. І ця проблема, очевидно, загострюватиметься з припливом у державну службу молодшої генерації – головних носіїв нової психології людини, яка посилює свій вплив на пострадянському просторі. Нова генерація рішуче відкидає методи командно-адміністративного управління, виявляє психологічну налаштованість на функціональну та інноваційну активність, прихильність до стандартів та установок братися лише за реальні справи, демонструє гендерну рівність і самоконтроль.

Тож оцінку компетентностей державних службовців за нових суспільних умов належить здійснювати на ґрунті визнання унікальності, особистісної неповторності державного службовця та одночасно його професійно-групової приналежності, розуміння особливостей професійної неоднорідності апарату державної служби та відповідності загальним закономірностям особистісного розвитку державного службовця.

Комплекс засобів, які нині практикують для оцінки ефективності діяльності органів державної влади та їхніх посадових осіб (анкетування працівників відповідних органів, аналіз даних електронних засобів масової інформації та матеріалів державної статистичної звітності, а також порядок проведення щорічної оцінки виконання державними службовцями покладених на них службових обов'язків), за нових умов не розв'язує завдань оцінюван-

ня компетентності кадрів державної служби. Останнє потребує використання методик особистісного оцінювання та застосування з цією метою процедур психодіагностичного тестування.

Фахівці Національної академії державного управління при Президентові України (Е.Афонін та його колеги) мають оригінальний, ґрунтований на процедурі «логічного квадрату» (П.Лазарсфельд) досвід створення психодіагностичних методик оцінювання професійного рівня керівних кадрів, їхньої готовності до ефективного виконання певних управлінських функцій. В Національній академії державного управління з 1996 року реалізують також блок тестових методик, спрямованих на визначення особистісної готовності вступника до успішного виконання функціональних обов'язків управління.

10. За нинішніх умов вкрай актуальною бачиться ініціація щодо створення сучасного моніторингового інструменту для управління системою державної служби України, який включав би такі предметні визначення, як:

- ставлення державних службовців до змін у різних сегментах суспільного життя та до державно-політичних реформ загалом;
- соціальні та соціально-психологічні чинники становлення поглядів та переконань державних службовців;
- цінності, освітній потенціал та потреби особистісного розвитку державних службовців.

Застосування пропонованого підходу протистоїть колишнім практикам управління «номенклатурними» кадрами державної служби. Замість цього він вводить в обіг «типові посади» державних службовців з відповідними інваріантними функціями, психологічними властивостями, управлінськими стилями тощо, які, власне, й забезпечуватимуть виконання загальновстановлених посадових обов'язків. Цей підхід, будучи поєднаний з переведенням системи державного управління на функціональні засади та реалізацією інших елементів сучасного державного управління, найкращим чином стимулюватиме особистісну відповідальність, розвиток управлінського таланту, а також професійний розвиток особистості державного службовця.

Запропоновані інструментальні розробки – психодіагностичний комплекс оцінювання рівня компетентності державних служ-

бовців, місцевих та центральних органів влади, а також щорічний моніторинг Інституту державної служби України – спроможні, на нашу думку, визначити долю інституційних змін в органах державної влади та місцевого самоврядування України.

* * *

1. Аналіз закономірних проявів соціально-матеріальних (інституційних) форм людського буття в їх зв'язку з психосоціальною культурою засвідчив, що новоутворювані соціальні, культурні, історичні та матеріальні форми людського буття сьогодні є похідною суб'єктивних (психосоціальних) явищ, у свою чергу, ці соціальні, культурні та матеріальні світи як наслідок психосоціальних змін складають нові інституційно-управлінські практики. Кардинальна зміна системоутворюючого чинника життя суспільства нині переводить наголоси людської уваги з контексту зовнішнього (соціально-матеріального) на контекст психосоціальний. Таким чином, за нових суспільних умов психосоціальний чинник (у тому числі архетипи колективного несвідомого) стає системоутворюючим підґрунтям для розв'язання суспільних проблем та державного реформування.

2. Для поглибленого розуміння сучасних тенденцій розвитку державно-управлінських систем особливого значення набуває дослідження закономірностей та особливостей прояву системоутворюючого чинника. Міждисциплінарний аналіз проблем державного управління може бути доповнений підходом, що розкриває глибинні форми трансляції психосоціального досвіду, його відображення в суспільно-політичних та державно-управлінських процесах. Таким евристичним науковим підходом є архетипний підхід, який доповнює методологічний інструментарій аналізу проблем теорії та історії державного управління та місцевого самоврядування. Трансформація онтологічного підходу до архетипів в якісно-кількісну методологію утворила підґрунтя розробки нової науково-дослідницької методології аналізу соціальної та соцієтальної поведінки загалом, що стає передумовою формування нової парадигми державного управління.

3. Проблема значення архетипів у політиці та державному управлінні залишається окремою складною і недостатньо дослідженою темою. У багатоманітності феноменів соціальної культури

кожної історичної доби відтворюються історичні коріння, своєрідні глибинні програми соціальних практик людської життєдіяльності, що пронизують усі інші феномени та елементи культури та організують їх у цілісну систему. Формами їх відтворення стають соціально-матеріальні (інституційні) та психосоціальні феномени з властивими їм глибинними (архетипними) праформами, що уособлюють інституційні практики та тип соціально-історичного суб'єкта. Інструментом їх верифікації є цінності – символічне вираження людини у світі, а одиницею виміру – ідентичність із власними символами та кодами.

3.1. Дослідження психосоціальної природи (соцієтальних властивостей) людської ідентичності як інтегрального підґрунтя суб'єктивної реальності виявляє закономірності та особливості впливу глибинних (архетипних) чинників у процесі суспільної трансформації. Структуруювальний потенціал взаємозалежності системи наявних інституційних форм державності та домінуючого культурного архетипу на рівні культурно-символічних (ціннісних) і психосоціальних (глибинних) аспектів формування масової та індивідуальної свідомості розкривається через такі механізми: привнесення нормативно-символічних уявлень та цінностей ↔ зростання зразків (стереотипів) мислення та культурних установок соціальної поведінки ↔ формування домінуючої структури культурного архетипу.

3.2. Деконструкція закономірностей прояву соціальних та соцієтальних властивостей, станів і процесів засвідчує, що в процесі суспільної трансформації кардинальні зміни відбуваються не лише на зовнішньому – соціально-інституційному рівні суспільної системи, але й у глибинних структурах психічного буття людей. Зокрема, зміна порядку факторних залежностей соціально-матеріальних (інституційних) форм у їх зв'язку з психосоціальною культурою зумовлена зміною системоутворюючого чинника, в результаті якого колективний суб'єкт «Ми», який визначав соціальний порядок у модерному суспільстві, поступається в постмодерному суспільстві місцем на користь індивідуального суб'єкта «Я».

4. «Соціальна психодіагностика культури» за умов суспільно-трансформаційних змін озброює державне управління конкретним механізмом прогнозування розвитку соціальних процесів і

реалізації тих постановочних завдань, розв'язання яких потребує сьогодення політики, економіки та суспільства загалом, дає змогу сформуванню загальних уявлень щодо закономірностей суспільної трансформації, ризиків демократизації та успішності модернізації в Україні. Започаткований моніторинг загальносистемних змін в Україні (1992 – 2012 роки) дав змогу заглибитись у «власне підвалини суспільного існування людини». Отримані за допомоги кількісного та якісного складників моніторингу дані відображають процеси суспільних змін на їхньому глибинному соціокультурному (психосоціальному) рівні, виявляють закономірний характер таких змін і загалом спроможні конструктивно доповнити прогнози реформування та виходу країни на режим усталеного розвитку.

5. Прогресуюча/регресуюча динаміка показників Моніторингу віддзеркалює реакції громадської свідомості на соціально-політичні та економічні перетворення в Україні. На їх підставі виявлено хвилеподібну (циклічну) кон'юнктуру змін соціетального чинника і домінуючих у суспільстві амбівертних (комбінація) тенденцій демократичного просування та авторитарного відкочування, що характеризує нинішній кризовий стан процесу суспільно-політичних перетворень.

5.1. Циклічна природа суспільної кризи, що її складають чергування ліберально-демократичного та авторитарного трендів розвитку сучасної України, доводить хибність положення щодо посилення в Україні позицій авторитаризму як тимчасового державно-політичного режиму, який є альтернативою демократії на шляху розв'язання ключових соціально-економічних завдань суспільно-історичного розвитку. Нездатність владного ресурсу прийняти непопулярні рішення щодо врівноваження державних/суспільних та індивідуальних/групових (економічних, політичних) інтересів виявляє брак політичної волі владних суб'єктів та інституцій здійснити дієві кроки у напрямку розв'язання реальних суспільно значущих проблем.

5.2. Теперішнє просування у логіці інверсії (зворотно-поворотного процесу) загалом позначається на стані суб'єктивної реальності (людської ідентичності), причому його характеризує загострення соціально-патологічного стану українського суспільства. Психосоціальні зміни в характеристиках українського суспільства

посилили його емоційну складову і налаштованість на пошук причини (ворога або спасителя) не в собі, а зовні. Такий загалом неприродний масовий невротичний суспільний стан – масової безвідповідальності та активного пошуку захисту зовні («сильної руки»), власне, постає як історично небезпечна пастка, в яку під час трансформаційних змін може потрапляти суспільство.

5.3. Особливу роль у суспільно-інституційних перетвореннях відіграє психосоціальний комплекс політико-управлінської еліти України, який все ще віддає перевагу «глобальним», «універсальним», «інваріантним», «абстрактним» способам мислення та дії. «Керівна свідомість» залишається вразливою з боку різних міфологем, а реформаторство часто-густо перетворюється на формальні компанії, властиві командно-адміністративній логіці управління. Натомість нові паростки психосоціальної культури дедалі гостріше входять у протиріччя із застарілими засобами регуляції соціальної поведінки. В результаті зростає ймовірність «управлінської непередбачуваності», а відтак і всіляких суспільних загострень та кризових аномалій.

6. Концептуальне бачення подальшого спрямування системних реформ в Україні, зокрема системи державного управління, що поряд зі здійсненням політичних та економічних перетворень, розвитком органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства, формуванням публічної сфери політики та управління тощо з необхідністю вимагає від політико-управлінської еліти повною мірою усвідомити і прийняти нову якість людини та загалом суб'єктивного чинника як базового не тільки для реалізації, але й для створення державної політики та планування суспільно-політичних реформ. Саме «свідомий» український загал зможе стати ядром і локомотивом процесів демократизації та тим сприятливим середовищем для формування нової політико-управлінської еліти, здатної на умовах соціального партнерства суспільства та влади гідно здійснювати суспільно-політичні, економічні та культурні перетворення, які стверджують незалежну демократичну українську державність.

ВИСНОВКИ

Реалізація курсу української держави на радикальні реформи за нових суспільно-історичних умов неможлива поза соціокультурного контексту, в якому існують та розвиваються сучасні національні держави та системи публічного управління. Понад те, соціокультурний (а точніше говорячи – психосоціокультурний) чинник суспільного життя віднині стає системоутворюючим початком розвитку сучасного суспільства. Саме тому соціокультурна парадигма в нашому дослідженні постає, з одного боку, як методологія аналізу трансформації суспільно-владних відносин, а з іншого – як методологія практичного впровадження нових знань у теорію і практику державного управління. Віддзеркалюючи ментальні, семантичні і поведінкові аспекти суспільно-владної взаємодії, соціокультурний контекст стає підґрунтям міждисциплінарного підходу, спроможного розкрити все розмаїття форм суспільно-трансформаційного процесу в його історичній ретроспективі та проєкції на майбутній сталий розвиток суспільства.

1. У нинішніх динамічно та нелінійно-змінних суспільно-трансформаційних процесах особливого значення набуває соціокультурний аналіз. Радикальні зміни, що їх зазнає соціально-історична ситуація, стають сприятливою передумовою для виявлення глибоких взаємозв'язків соціальних систем. Зокрема, йдеться про констатацію змін, що їх рефлектує авторське дослідження на рівні системоутворюючого чинника життєдіяльності суспільства й держави.

Опозиційними гранями такої рефлексії стають зовнішні (соціально-матеріальні, або інституційні) та внутрішні (психосоціальні) культурні чинники. Саме ці грані культури державного управління найповніше й найвиразніше за все сигналізують про наявність динамічних зрушень в теорії та практиці державного управління. Будучи органічною складовою загальної культури суспільства, культура державного управління віддзеркалює як «універсальні», так і «самобутні» закономірності та тенденції розвитку держави і суспільства. Вона визначає інституційні та психосоці-

альні передумови й регуляторні можливості управлінської діяльності.

1.1. Складний за своєю природою зміст сучасної культури державного управління дає змогу дослідити процес виникнення, становлення та змістовного розвитку цього суспільного феномена під дією зовнішніх (соціально-матеріальних, інституційних) та внутрішніх (ідеальних, психосоціальних) рушійних сил, в його науково-теоретичному та емпірико-практичному аспектах, а також у взаємодії з іншими елементами системи державного управління та впливу на суспільний розвиток в цілому. При цьому теоретична концептуалізація феномена культури державного управління відкриває перспективу побудови системної макротеорії, яка б спиралася на міждисциплінарний синтез різних науково-предметних галузей науки, що узагальнюють управлінську практику у різних сферах життєдіяльності суспільства, осмислюють її досвід в минулому та проєктують майбутнє, виходячи з уявлень по динамічну природу і відповідний їй гармонійно врегульований стан суспільства.

1.2. Зазначене вище зумовило теоретичне визначення автором монографії поняття «культура державного управління» – це комплексний системно-скерований процес, зумовлений соціально-матеріальними (інституційними), культурно-символічними (ціннісними) та психосоціальними (соціетальними) властивостями суспільства як системи.

Ці властивості радикально змінюються з історичною ходою суспільства, яке переживає у своєму розвитку нормативні (інволюція, еволюція) періоди та перехідні (революція, коеволюція) стани. Відповідно змінюються базові засади державного управління, що безпосередньо пов'язані з актуалізацією соціальних (за умов інволюції), психологічних (за умов еволюції) чи суперечливих (під час революції та коеволюції) передумов поведінки політико-управлінської еліти та громадськості.

Все це, власне, стає дієвим підґрунтям інституціалізації державно-управлінських практик.

2. Глобалізаційні тенденції, що набирають сили у контексті світових суспільно-трансформаційних процесів новітнього (постмодерного) часу, суттєво змінюють традиційні уявлення щодо при-

роди, чинників та механізмів суспільного розвитку. Саме культурні регулятори суспільного життя у сукупності всіх взаємодіючих складових відтепер визначають долю суперечливих суспільно-трансформаційних процесів, а також подальший сталий розвиток суспільства, його сутнісну динамічну та реформаторську природу. Причому найчутливішим і найвиразнішим індикатором культурних особливостей суспільства за нових соціально-історичних умов стає суспільна свідомість. Вона не тільки історично зумовлена, а й нерозривно пов'язана з психічною детермінацією соціального, оскільки корелює з домінуючими комплексами психосоціальних властивостей «всезагальної людини». Все це стає квінтесенцією суспільного розвитку, визначає системоутворюючий чинник соціальної реальності загалом.

2.1. Становлення та розвиток історично, еволюційно й соціально цілісних суспільних систем відбувається на перетині соціально-історичних епох: Давньогрецької та Давньоримської античності, Відродження та Просвітництва, Модерну та Постмодерну, що їх автор розглядає як попарно взаємопов'язані соціальні процеси і результати, зумовлені певним домінуючим у суспільстві/цивілізації психосоціальним типом людини з притаманною їй ірраціональною (емоційно-чуттєвою) чи раціональною (логічною) природою психосоціальних властивостей, які, власне, й визначають характер діяльності та поведінки суспільного/цивілізаційного суб'єкта. Відповідно цей історичний суб'єкт виявляє різні (матеріалістичні чи духовні) засади єднання (інтеграції) соціального світу. Зокрема, на думку автора, механізмом єднання постмодерного соціального світу стає духовність як основа непорушності «духовних кордонів», що має стати підґрунтям та головним принципом побудови сучасного світового порядку.

2.2. Водночас складний і суперечливий процес суспільно-трансформаційних змін, зокрема на пострадянському просторі, в тому числі в Україні, не залишає сумнівів, що успіх проголошених суспільних реформ стає наслідком змагань, що відбуваються у протиборстві матеріального та ідеального, зовнішнього та внутрішнього, соціального та психологічного світів людській природи, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно в

психосоціальній культурі політико-управлінської еліти та широкої громадськості наших країн.

3. Обґрунтовуючи визначальний вплив психосоціального чинника як системоутворюючого підґрунтя на тлі передумов, що сприяють розв'язанню суспільних проблем та реформуванню державних інституцій, автор бачить необхідність привернути увагу до нового теоретико-методологічного напрямку – стратегічного планування й прогнозування, який активно становиться й розвивається за нових суспільно-політичних умов. Зокрема, в рамках нового підходу слід активно виявляти та застосовувати кореляційні зв'язки між психосоціальними (соцієтальними) властивостями суб'єктів управлінської дії та інституційними практиками державного управління.

Внутрішні та зовнішні виклики, що нині постають перед суспільством та державою, вимагають від системи державного управління випереджальних, дієвих стратегій та водночас гнучкого та ефективного державного управління. Управлінська практика дедалі більше перспективного бачення й прогнозованості майбутніх дій, що ставатимуть невід'ємним результатом сучасного стратегічного управління, а, отже, й вимагатимуть від держави вчасного прийняття та коригування у часі управлінських рішень. Відповідно, поставатиме потреба в концептуальній моделі, яка адекватно описує соціальну систему як сукупність системоутворюючих чинників, що визначають її різноманітність, множинність і варіативність у певних просторово-часових координатах або виявляють елементи повторюваності, які підлягають узагальненню та систематизації при розробці управлінських моделей та сценаріїв розвитку суспільства.

3.1. У контексті авторського дослідження розроблено модель соціально-топологічного аналізу державності, що є своєрідним методичним інструментарієм для виявлення метричних і топологічних особливостей суспільного простору в їх підпорядкованості логіці циклічного розвитку суспільства. Вона дає змогу визначення системоутворюючих начал, виявлення залежності та взаємозумовленості між зовнішніми – соціально-матеріальними (інституційними) та внутрішніми – психосоціальними чинниками держави та суспільства як суб'єкта та об'єкта державного управління, що

природно змінюються відповідно до суспільно-історичних періодів (інволюція, еволюція) та перехідних станів (революція, коеволюція) «універсального епохального циклу».

У вимірі соціальної метрики та топології досліджено генезу інституційних форм державного управління, обґрунтовано їхню залежність від соціокультурних впливів.

У проекції синтетичної моделі «універсального епохального циклу» виокремлено періоди становлення універсальних та специфічних національно-історичних інституційних форм і практик державного управління.

3.2. Перспективні пізнавальні та прогностичні можливості моделі соціально-топологічного аналізу державності надала вітчизняна теорія «універсального епохального циклу». Зокрема, вона дала змогу:

- розмежувати та виокремити смислові одиниці та особливості інституційних практик державного управління як результату загальноісторичного розвитку відносин між людиною, суспільством та державою;

- зіставити, порівняти та вдосконалити тлумачення закономірностей та тенденцій розвитку соціального простору як взаємозалежності інституційних практик та соціокультурних впливів у системі «людина – суспільство – держава»;

- обґрунтувати взаємозв'язки між зовнішніми – соціально-матеріальними (інституційними) та внутрішніми – психосоціальними чинниками державності, що є похідними від культурних кодів (і ритмів та періодів змін фаз соціального циклу), які, власне, визначають можливу тривалість збалансованого домінування одного з цих системоутворюючих чинників та його визначального впливу на певний тип і характер державно-політичного процесу.

Тож повноцінний розвиток національної державності є неможливий поза психосоціальною культурою і саме в сучасному постмодерному світі матриця психічних цеглинок стає підґрунтям не лише самої психічної реальності, а й її похідної – соціально-символічного світу (цінностей) та його соціально-матеріального втілення (інституційних практик).

4. Розроблена авторська модель соціально-топологічного аналізу державності дала змогу здійснити комплексний аналіз систе-

моутворюючих засад національного державотворення, зокрема виявити та описати динаміку змін системоутворюючого чинника як результату нелінійного процесу змін в полі факторних взаємозалежностей соціально-матеріальних (інституційних) форм та психосоціальної культури.

4.1. Встановлено, що еволюція змісту та форм національного державотворення і взаємопов'язаного з ним процесу культурного, політичного та економічного самовизначення суспільства, ґрунтованого на принципах правової всезагальності (верховенства права), контекстуально відтворює цілісність та взаємозумовленість соціально-матеріальних (інституції), культурно-символічних (цінності) та психосоціальних (ідентичності) елементів суспільної системи, що спричиняють «універсальні» та «самобутні» закономірності та особливості соціально-історичного розвитку суспільства і держави, акумульовані в соціокультурному коді спільноти – самодостатній, відкритий та універсальний причинності відтворення соціальності. Успадковані суспільством культурні коди є серцевиною природного механізму відтворення ідентифікаційних основ людини, яка адаптується в певному просторово-часовому соціокультурному середовищі. Останнє справляє глибокий вплив на розвиток людини, її ідентичність, а у більш широкому плані формує самобутню ментальність народу (етносу, нації).

4.2. Соціокультурний код надзвичайно чітко відображає розмаїття, стійку й водночас змінну природу глибинних (латентних) програм соціальних практик людської життєдіяльності, що опромінюють усі наші соціогуманітарні феномени й елементи людської культури, організують їх у цілісну систему, а відтак впливають на функціонування та розвиток країни. Своєрідним зародковим елементом людської діяльності й поведінкових програм стають архетипні феномени, що на ній розгортаються ті чи ті психотипи соціального суб'єкта. Інструментом верифікації базової психосоціальної культурної типології є цінності – символічне вираження людини у світі, а одиницею виміру – різна за своєю суспільно-історичною природою (модусом) ідентичність із власними символами та кодами.

Простежена завдяки моніторинговим дослідженням загальносистемних (соціетальних) змін в Україні (1992 – 2012) флуктуація коду культури підтверджує наступне положення: елементи дер-

жавності можуть з'являтися тоді, коли сутнісних соціокультурних основ суверенної держави ще не існує, і тільки за сприятливих умов державність історично розвивається у суверенну державу. Таким чином, формулою дієвості нинішнього реформування державності, яке, крім інституційної (соціально-матеріальної) реструктуризації соціального простору, супроводжуване змінами психосоціальної культури, певним суспільно-історичним розвитком самосвідомості «всезагальної людини», має стати єднання державно-політичного і соціально-економічного механізмів із механізмами соціально-культурних змін.

5. Соцістальний (загальносистемний) ракурс аналізу суспільства та держави як цілісної і взаємопов'язаної системи, базовим підґрунтям якої є інституційні та культурні компоненти, надав змогу розкрити функціональну спрямованість державотворчого процесу та державного управління в їхній культурно-історичній цілісності та взаємозв'язку конкретних історико-культурних умов, об'єктивних (інституційних) форм та суб'єктивних (психосоціальних) явищ. Кожен елемент цієї цілісної структурованої системи від найпростішого (соціально-особистісного) до найскладнішого (державно-управлінського) елементу містить алгоритм «інституційне середовище → інституційна структура → інституційна практика», який визначає актуальний стан та дієвий механізм забезпечення безперервності самовідтворення та розвитку соціальної системи на інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях. Ця логіка характеризує також логіку трансформаційних перетворень інституційного дизайну в тих аспектах, що є визначальними для суспільства та держави, а саме: соціально-нормативному, соціально-структурному та соціально-психологічному.

5.1. Конструювання інституційного дизайну за умов системних зрушень виявляє безпосередню залежність між можливостями здійснення динамічних реформ та спроможністю збалансування формальних та неформальних практик на рівні вертикальних (суб'єкт-об'єктних) відносин та горизонтальних (суб'єкт-суб'єктних) зв'язків. За умов системної кризи змістовна узгодженість формальних та неформальних практик зміцнює процеси політичної інституціалізації та забезпечує спроможність проведення динамічних реформ, здатних змінити укорінені в минулому прин-

ципи взаємодії соціальних суб'єктів у системі «людина – суспільство – держава». У свою чергу, функціональна слабкість формальних інституцій створює сприятливі умови для розвитку неформальних практик, здатних не тільки розвивати, але й викривлювати процеси політичної інституціалізації та посилювати рівень невизначеності у суспільстві. Зростання напруги між формальними (інституційними) та неформальними практиками спричинює виникнення особливого комплексу інституціалізованих процедур унормування виниклих неформальних практик, що відповідають істотним потребам та інтересам суспільства та окремих суспільних груп і політичних акторів.

5.2. Подолання історичної тягlosti успадкованих форм інституційного дизайну та викривлення процесу інституціалізації змін за зразками нового типу потребує цілеспрямованих дій політико-управлінської еліти у напрямку переорієнтації місій державних інституцій з формального (інструментального) функціонування на розвиток та реалізацію соціально-значущих цілей шляхом:

- оптимізації співвідношення формальних соціально-нормативних практик та актуальних неформальних елементів соціально-політичного та державно-управлінського процесу;

- налагодження механізмів зворотних зв'язків між державним та недержавними секторами соціальної системи, в якій дедалі динамічного розвитку зазнають процеси самоорганізації та самоврядування;

- акцентуації в нормотворчому та адміністративно-правовому процесі державного регулювання на елементах системи контролю та відповідальності, яка цілком спирається на інтернальність локус контролю як внутрішній психологічний механізм готовності громадян перебирати на себе відповідальність за власну долю й не сподіватися на опіку всемогутньої держави.

5.3. Загалом головним для державного управління залишається завдання налагодження механізмів зворотних зв'язків між державним та недержавними секторами як єдиного (суспільно-політичного та державно-управлінського) інформаційно-комунікативного процесу. Виявлені закономірності та тенденції організації публічної сфери і публічних комунікативних практик мають чималий потенціал гармонізації політики та управління шляхом упровадження в

діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування принципів соціального партнерства та дискурсивної етики. Проте імплементація цих принципів у публічну сферу та комунікативні практики суспільно-владних відносин – це системний процес і він потребує:

- взаємодії державних та недержавних інституцій, публічних та приватних осіб на засадах соціально-політичного партнерства, вимагає від державної служби (як публічно-правової та соціальної інституції) забезпечення сталості і водночас гнучкості і змінності державного управління, його відповідності до вимог та очікувань громадян;

- гармонізації державно-управлінської та психосоціальної сторін вимог, передусім у контексті політичної відповідальності/самовідповідальності, державного контролю/громадського самоконтролю як бінарного комплексу взаємодоповняльних зовнішніх та внутрішніх чинників, що визначають дієвість суспільно-владного діалогу й нерідко стають причиною соціальної деструкції в публічній політиці як реакція на авторитарність політичного режиму, закритість влади та невідповідність нормам демократії процедур прийняття державно-владних рішень;

- розвитку сучасних інформаційно-комунікативних технологій, що створюють унікальні можливості для розширення рамок публічної сфери та комунікативних практик. Важливим кроком у напрямку запровадження суспільного діалогу та реалізації соціального партнерства на засадах дискурсивної етики стає реалізація технологій «електронного врядування» та розвиток «електронної демократії» в Україні.

6. Становлення нового світогляду, що включає адекватне розуміння глибинних зрушень у людській психіці, суттєво сприяє реальним змінам у соціальних практиках, інституційному дизайні та в механізмах розвитку сучасного суспільства та держави, відкриває перспективи прогнозування та планування суспільного розвитку на засадах стратегічного управління. Відповідно важливого значення для державного управління (особливо за умов невизначеності та соціальних трансформацій) набувають методологія та методика визначення загальносистемних (соціетальних) характеристик, що розкривають глибинну (архетипну) природу суспільно-

трансформаційних процесів, виявляють їхні закономірності та особливості. Тож опанування таким психодіагностичним комплексом стає важливою компетенцією державно-управлінської діяльності, що забезпечуватиме адекватний суспільно-управлінський прогноз та вихід України з системно-трансформаційної кризи, досягнення нею режиму сталого розвитку.

6.1. Аналіз психосоціальної природи людської ідентичності як інтегральних засад суб'єктивної реальності та даних моніторингових досліджень загальносистемних змін (1992 – 2012) дав змогу виявити закономірності та особливості впливу глибинних (архетипних) чинників на суспільно-трансформаційні процеси в Україні, їх структуроутворюючий потенціал для інституційних форм державності.

6.2. У свою чергу, здійснена автором деконструкція закономірностей прояву соціальних та соціетальних властивостей, станів та процесів засвідчила, що в процесі суспільної трансформації кардинальних змін зазнає не лише зовнішній – соціально-інституційний рівень суспільної системи. В глибинних структурах психічного буття людей відбувається не менш бурхлива динаміка змін. Зокрема, відбувається зміна порядку факторних залежностей, наслідком чого стає посилення залежності соціально-матеріальних (інституційних) форм соціальності й державності від психосоціальної культури соціальних суб'єктів. Можна сказати, що загалом відбувається зміна системоутворюючого чинника суспільної системи. В результаті колективний суб'єкт «Ми», який визначав соціальний порядок у модерному радянському суспільстві, в новому – постмодерному суспільстві, що постає, поступається місцем на користь індивідуального суб'єкта «Я». При цьому зазнає змін і внутрішня – психосоціальна природа соціального суб'єкта. Так, на місце колись актуального модусу соціальної (національної, релігійної, іншої культурної основи) ідентичності, базованої на психосоціальній властивості «екстраверсія», тобто психічній готовності людини до ототожнення себе із зовнішніми групами (класами), приходить новий модус соціетальної ідентичності, механізм якого полягає в ототожненні себе із самим собою змінним.

7. В контексті кардинальних змін, що їх зазнає радянське модерне суспільство і держава, постає новий – архетипний підхід

як один з евристичних наукових підходів, що розкриває глибинні форми трансляції психосоціального досвіду, його відображення в суспільно-політичних та державно-управлінських практиках. Здійснений на його засадах аналіз закономірностей та особливостей прояву системоутворюючого чинника дав змогу виявити хвилеподібну (циклічну) динаміку змін в тенденціях «демократичного просування» та «авторитарного відкочування», що характеризує нинішній загальносистемний кризовий стан процесу суспільно-політичних перетворень.

7.1. Циклічна природа загальносистемної суспільної кризи, що її складають чергування ліберально-демократичного та авторитарного трендів розвитку сучасної України, а також загалом виявлена прогресія у бік нових психосоціальних реалій не залишають сумнівів щодо стратегії просування України шляхом демократії. Натомість «авторитарні відпливи», що періодично з різним рівнем загострення супроводжують українську суспільну трансформацію, – все це є не скільки необхідністю контексту радикальних змін, скільки наслідком неадекватності владних дій на шляху розв'язання ключових завдань суспільно-історичного розвитку України.

Так, прикладом цілком успішної відповіді на виклики трансформації стали дії політико-управлінської еліти під час конституційної кризи (1995 – 1996 роки). Успіхові розв'язання соціально-політичної кризи, що її спричинювало зловживання політичною свободою з боку політичних партій, стало прийняття конституції (1996 рік), засадою якої став своєрідний механізм-запобіжник політичного зловживання – «принцип поділу влад».

Разом з тим після відповідних випробувань «помаранчевої доби» (2004 – 2005 роки), коли на арені суспільно-політичного життя країни з'явилася необхідна кількість (34%) вільних самодостатніх громадян, владно-управлінська еліта не змогла відповісти на піднесені очікування людей щодо розвитку демократії. Тим самим вона штовхнула їх на шлях серйозних психосоціальних випробувань. Дотепер не може впоратися з викликами часу й нова владна команда, яка виявляє недостатність політичної волі, аби розв'язати соціально-економічні проблеми, викликані економічним зловживанням з боку суб'єктів фінансово-промислових груп.

7.2. Теперішнє просування влади у зворотній (інверсійній) логіці процесу загалом позначається на стані суб'єктивної реальності в Україні, яку загалом від 2006 року характеризує «психоневроз відкладеної дії» (згідно з Б.Зейгарник).

В контексті цього стану посилилась емоційна складова і наляштованість суспільства на пошук причини (ворога або спасителя) не в собі, а зовні. Такий загалом неприродний масовий невротичний суспільний стан – масової безвідповідальності та активного пошуку захисту зовні («сильної руки»), власне, й постає як історично небезпечна пастка, в яку під час трансформаційних змін може потрапляти суспільство.

7.3. Особливу роль в інституційних суспільних перетвореннях відіграє психосоціальний комплекс політико-управлінської еліти України. «Керівна свідомість», на жаль, залишається вразливою з боку різних міфологем, а реформаторство часто-густо перетворюється на формальні компанії, властиві командно-адміністративній логіці управління. Натомість нові паростки психосоціальної культури дедалі гостріше входять у протиріччя із застарілими засобами регуляції соціальних відносин. В результаті зростає ймовірність «управлінської непередбачуваності», а відтак і всіляких суспільних загострень та кризових аномалій.

8. Дослідження закономірних проявів суспільної трансформації, втілених у соціально-матеріальних (інституційних) формах людського буття та в їхньому зв'язку з психосоціальною культурою суб'єктів управлінських дій, довело, що новоутворювані соціальні, культурні, історичні та матеріальні форми людського буття, з одного боку, стають сьогодні похідною суб'єктивних (психосоціальних) сутностей, а з іншого боку, вони, будучи твореннями психосоціальних сутностей, розмаїття яких зростає, спричинюють нові інституційно-управлінські практики. Кардинальні зміни, що їх зазнає системоутворюючий чинник життєдіяльності суспільства, нині переводять наголоси людської уваги з контексту зовнішнього (соціально-матеріального) на контекст психосоціальний. Таким чином, за нових суспільних умов психосоціальний чинник (у тому числі архетипи колективного несвідомого) стає системоутворюючим підґрунтям для розв'язання суспільних проблем та державного реформування.

9. Здійснені в авторському дослідженні узагальнення та висновки не дають загалом підстав для ідеалізації сучасного стану та перспектив суспільно-трансформаційних процесів в українському суспільстві та державі. Разом з цим, результати теоретичного аналізу інституційних і соціокультурних перетворень в Україні, зокрема в частині змін системоутворюючого чинника та особливого для української соціальної системи «медіанного» коду культури здатні змістовно розширити горизонт соціальних можливостей для оптимального розв'язання сучасних завдань реформування системи державного управління, розв'язання реальних проблем у сфері соціального, економічного, політико-правового та культурного життя суспільства та виходу України на шлях сталого розвитку.

Отже, автор вважає необхідним окреслити перспективи впровадження набутих результатів у проектування державних та соціальних перетворень, що загалом має сприяти прогнозованості суспільного розвитку, а відтак і керованості державного управління цим процесом.

9.1. Концептуальне бачення подальшого спрямування системних реформ в Україні, – зокрема системи державного управління, що поряд із здійсненням політичних та економічних перетворень, розвитком органів місцевого самоврядування та засад громадянського суспільства, розвитком публічної сфери політики та управління тощо, – з необхідністю вимагає від політико-управлінської еліти повноцінного усвідомлення і прийняття нової якості людини та загалом суб'єктивного чинника як базового не тільки для формування, але й для реалізації державної політики та планування суспільно-політичних реформ. Саме «свідомий» український загал зможе стати ядром і локомотивом процесів демократизації і тим сприятливим середовищем для становлення нової політико-управлінської еліти, здатної за умов соціального партнерства суспільства та влади гідно здійснювати суспільно-політичні, економічні та культурні перетворення, що стверджують незалежну демократичну українську державність. Тож конкретна людина-громадянин не за формою, а по суті має стати в центрі сучасної політики української держави – як головна цінність і найбільше багатство країни. Максимально повне розкриття та використання її потенціалу, досягнення кожною людиною сили, досконалос-

ті та щастя має стати головною метою діяльності органів державної влади.

9.2. Реалізація курсу держави на глибокі системні реформи та виведення України на шлях сталого розвитку рівнозначне становленню конкурентоспроможного суспільства, яке буде в змозі вийти на передові позиції у світі, забезпечивши високий добробут для свої громадян. Очевидно, що орієнтація на сучасні європейські стандарти вимагає глибокої модернізації системи державно-управлінських відносин, підвищення ефективності державної служби та якості надання державно-управлінських послуг, оновлення політико-управлінської культури. Разом з цим процес інституційних змін потребує суттєвого коригування у зв'язку зі змінами, що їх несе в собі безпосередньо людина, її психосоціальна природа. Саме державна спроможність, скріплена політичною волею, новою якістю людського потенціалу та новими цінностями, визначає нинішні перспективи розвитку країни, успішність здійснюваних нею реформ, її імідж на зовнішньополітичній арені та місце в сучасному глобальному світі.

9.2.1. Вироблення нової управлінської концепції можливе насамперед шляхом формування нової культури державного управління, що означає кропітку послідовну роботу у напрямку реформатування інституційного дизайну та впровадження нових дієвих управлінських підходів, способів та механізмів, спрямованих на зміну моделі взаємодії суспільства та держави, відновлення довіри суспільства до державних інституцій, підвищення соціальної та політичної активності громадян, їхньої участі у творенні державної політики.

Практичними кроками у цьому напрямку мають стати:

- реалізація нових комунікативних стратегій державного управління з чіткою акцентуацією на провідній ролі громадськості у розв'язанні місцевих проблем, її участі у процесі прийняття суспільно-важливих рішень;

- створення сучасної системи розвитку людського потенціалу у державному секторі, зокрема підвищення професіоналізму у сфері державного управління, адаптація державної служби та професійної підготовки державних службовців до реальних потреб суспільства та нових вимог часу.

9.2.2. Суспільна трансформація та модернізаційний шлях подальшого суспільного розвитку вимагають соціокультурної переорієнтації політиків і державних службовців на «виращування суспільства», готового до сприйняття та продукування інновацій. Тож цільовою стратегією суспільної модернізації має стати психо-соціокультурна переорієнтація людей на:

- ствердження гуманістичних стандартів і цінностей суспільного життя;
- розвиток освітнього потенціалу та потреб особистісного розвитку людини впродовж життя;
- стимулювання розвитку психологічних орієнтацій молодшої генерації на інноваційну активність людини, гендерну рівність, установки особистісної відповідальності та самоконтроль.

9.3. Розв'язання суспільних проблем та державного реформування за умов перманентно змінних суспільно-трансформаційних умов провокує безперервну конфліктну ситуацію взаємодій та протидій (конфлікту) між державною владою та соціальним простором, що потребує структурування. Останній несе в собі чинники, що призводять до «гібридизації», «(де)ефективності» чи викривлення демократичних процедур, а відтак потребують невідкладних кроків у напрямках:

- коригування діяльності та особливо риторики владно-управлінської еліти відповідно до домінуючих і суспільно значущих норм та цінностей, що сприяють високому рівню кооперативних/інтеграційних начал у суспільстві, підтримує його цілісність та забезпечують регулювання шляхом консенсусу/згоди, соціального партнерства/діалогу;

- послаблення архаїчних інституційних практик та історично віджилих конфігурацій політико-владних відносин на всіх рівнях соціальної вертикалі (країни/регіону/міста) шляхом активного стимулювання та розвитку інституційних практик і комунікативних стратегій як утворень, що виростають на тлі колишніх, виправданих часом, ідеальних та інваріантних моделей і водночас поступаються на користь нині реальних, таких, що тяжіють до сталості, систем політико-владних відносин;

- конструювання життєздатної публічної сфери та комунікативних практик як розгалуженої мережі альтернативних представниць-

ких центрів, що функціонує як збалансована система децентралізації відносин між владним центром та структурованим простором соціальної периферії і спроможна попередити узурпацію переданих їй державно-управлінських функцій/практик шляхом відносно рівномірного розподілу функціональних повноважень між делегованими членами суспільства, розширення спектра альтернативних голосів, а також поля практичної взаємодії учасників прийняття владних рішень з метою реалізації суспільно значимих інтересів.

9.4. Вихід на траєкторію модернізації та належний рівень сталого розвитку суспільства та держави можливий за умови започаткування довгострокового керованого соціокультурного процесу, покликаного стимулювати відтворення:

- демократичної ментальності та відповідних традицій шляхом суспільно договірних засад узгодження державно-політичного та територіального устрою з новими правовими принципами у взаємовідносинах «людина – суспільство – держава», ґрунтованих на цінностях свободи, правовій рівності, верховенства права та універсальності прав людини;

- глибинного й водночас практичного розуміння ціннісних засад верховенства права та громадянських свобод шляхом оптимізації інституційних практик та процедур реального, а не декларативного забезпечення реалізації засадових принципів сучасної демократичної держави, що визнає народ джерелом влади та носієм суверенітету;

- зрілості політико-владної еліти та активності громадянського суспільства шляхом розвитку нової психосоціальної культури громадян та ціннісно-нормативних засад співпричетності людини до життєдіяльності суспільства та держави.

9.5. Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність реформування системи державного управління та її адаптації до загальноприйнятих у розвинених західноєвропейських країнах засад демократії. Загальною умовою та метою розв'язання проблем гармонізації демократичного інституційного дизайну та забезпечення дієвості процесу інституціалізації демократичних процедур в Україні є відмова від корумпованих професійних політиків і політтехнологів та перехід до відкритої публічної політики, що здійснюється на засадах активної участі різноманітних політичних

партій та недержавних громадських об'єднань і безпосередньо втілюється через механізми прямого та зворотного зв'язку з владою широкого кола самосвідомих громадян.

9.5.1. Головними пріоритетами гармонізації політики та управління мають стати розвиток публічної сфери та комунікативних практик, спроможних викоринити цинічний характер взаємодії між місцевими громадами та державними інституціями, зокрема це:

- об'єктивація принципів правової державності, правопорядку, правової законності, конституціоналізму у практиці суспільно-владних відносин та державного управління;

- становлення розгалужених «горизонтальних» соціально-інституційних зв'язків громадянського суспільства та «доступних» державних інституцій для забезпечення прозорої системи надання державних послуг;

- «модернізація» механізмів загальної координації, що спираються на психосоціальні механізми самоконтролю (інтернальність), їхню національну спрямованість та соціальну повноту;

- інституціоналізація поведінки та взаємодії громадянина і державних чиновників як структури об'єктивованої дії, а не простору індивідуального чиновницького свавілля;

- імплементація принципів соціального партнерства та дискурсивної етики в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

9.5.2. Реалізація модернізаційних суспільно-трансформаційних завдань має стати результатом співпраці політико-владної еліти і громадянського суспільства, а, отже, й їх єднання, духовного зростання та демократизації в сучасній Україні шляхом:

- партнерського діалогу та розвитку співробітництва, конструктивної взаємодії органів державної влади, бізнесу та некомерційного секторів;

- розвитку структур громадянського суспільства та участі громадянськості у творенні державної політики та прийнятті управлінських рішень;

- забезпечення повноти та якості суспільного представництва в органах державної влади та місцевого самоврядування, цивілізованої політичної конкуренції й прямої участі громадян у формуванні органів влади та делегуванні їй представників;

- залучення активних соціальних груп до розробки й підготовки державних рішень, запровадження відкритих заходів, обговорення актуальних проблем та перспектив їх розв’язання;

- забезпечення прозорості системи надання державних послуг з дієвими механізмами загальної координації, національного спрямування та раціонального поєднання громадського і державного контролю;

- створення відкритого інформаційного поля засобів масової інформації з висвітлення перебігу соціального партнерства в суспільстві;

- розробки системи параметрів ефективності залучення недержавних структур та відповідних показників оцінки діяльності державної служби;

- проведення контрольно-інспекційної діяльності виконавчими, експертними та контрольними органами;

- розвитку механізмів громадського контролю за виконанням державних функцій та завдань органами державної влади.

9.6. Реальним ризиком реформування української держави та суспільства є проблема зловживання політичними та економічними свободами, що надало можливість досягнення переваг окремими соціальними групами за рахунок інших соціальних груп та суспільства загалом. Розв’язання проблем у сфері соціального та економічного розвитку на місцевому, регіональному та національному рівнях управління можливе за умов узгодження інтересів між державою, бізнесом та недержавними організаціями як складовими системи соціального партнерства. Стратегія соціального та економічного розвитку з включенням у нього інституції соціального партнерства на місцевому, регіональному та національному рівнях може забезпечити додаткові можливості для розв’язання соціальних питань.

9.7. Існує потреба у подоланні негативного сприйняття системи державної служби та державного управління загалом. Цьому, звичайно, має сприяти верховенство права та підзвітність державного управління, а також, що надзвичайно важливо, розширення рамок громадського контролю за виконанням повноважень/функцій органами державної влади. Адже крім права на доступ до інформації важливими складовими громадського контролю є цілеспря-

мування, керівництво, власне, управління у широкому розумінні, що включає відповідальність перед громадськістю за забезпечення ефективності функціонування органів державної влади та управління загалом. Розв'язання завдань оптимізації взаємодії громадянського суспільства та держави визначає нагальну потребу щодо:

- пошуку та апробації нових форм, дискурсів та практик публічної політики, що потребують глибокої та професійної підготовки та популяризації складних механізмів публічної влади, державної політики та управління;

- впровадження нормативних демократичних імперативів щодо оцінювання компетентностей державних службовців, вироблення та дотримання демократичних стандартів посадових обов'язків (компетенцій) та відповідних стандартів оцінювання продуктивності службової діяльності та якості надання державних послуг населенню;

- унормування через публічно-правову сферу службової дисципліни та засад дисциплінарної відповідальності державних службовців, що визначаються результатами їхньої діяльності, а також результатами їх оцінювання виконавськими, експертними та громадськими контрольно-інспекційними органами;

- чітке розмежування повноважень та відповідальності між органами державної влади та громадянами.

9.7.1 Від політичних та державних діячів, керівників політичних партій та громадських організацій залежатиме реальна, а не декларативна взаємна відповідальність держави, суспільства і громадянина, ґрунтована на засадах:

- не порушене виконання законодавчо визначених норм та процедур державно-управлінської діяльності як такої, дотримання компетенцій державних службовців та оцінка результатів їхньої діяльності при застосуванні санкцій до порушників цих норм, домовленостей чи взятих на себе політичних зобов'язань тощо;

- забезпечення належного виконання управлінських функцій державної служби, професійної культури та етичного кодексу державних службовців, службової відповідальності, шанобливого ставлення до честі та гідності людини і громадянина;

- розвиток політичної культури громадян, їхньої політико-правової освіченості та поінформованості (але не маніпулювання

свідомістю громадян), дотримання їхніх політичних та громадянських прав щодо політичної участі та громадянського самовиявлення.

9.7.2. Дієвість та ефективність державного управління залежить від багатьох умов, але передусім від органічності співпраці громадян і громадських організацій, з одного боку, та органів державної влади й місцевого самоврядування (отже, й державних службовців, які їх уособлюють) – з іншого; від відкритості та прозорості відносини між державою та суспільством при здійсненні демократичного врядування. Тому провідними одиницями компетенцій державних службовців, а також компетентностей виконання ними службових обов'язків стає їхня спроможність запровадити публічний діалог на засадах соціального партнерства, під час якого міг би відбуватися обмін аргументами на користь певного практичного кроку влади, термінів, методів його здійснення; важливе місце при цьому посідає кооперативний ефект, віддачу від якого мають відчуті всі залучені до співпраці сторони.

9.8. Особливу роль у суспільно-інституційних перетвореннях займає психосоціальний комплекс політико-управлінської еліти України, який, не встигши народитись у своїй новій якості, через інверсійний суспільний стан отримав останніми роками певні негативні наслідки. Це віддаляє політико-управлінський клас від успішного здійснення суспільних реформ та розв'язання нагальних проблем розвитку суспільно-політичної модернізації. Разом з цим, оцінювання управлінських кадрів бачиться чи не найслабкішою ланкою державної кадрової служби.

9.8.1. За нових суспільних умов, коли зростає роль психологічного чинника, в тому числі в державній службі, потрібні розробка та застосування методик об'єктивованого особистісного оцінювання, а, отже, й застосування з цією метою процедур психодіагностичного тестування. Оцінку компетентностей державних службовців за нових суспільних умов належить здійснювати на ґрунті визнання унікальності, особистісної неповторності державного службовця і одночасно його професійно-групової приналежності, розуміння особливостей професійної неоднорідності апарату державної служби та відповідності загальним закономірностям особистісного розвитку державного службовця.

9.8.2. Надзвичайно актуальною за нинішніх перманентно змінних суспільно-трансформаційних умов бачиться ініціація створення сучасного моніторингового інструменту для управління системою державної служби України, який включав би такі предметні визначення, як:

- ставлення державних службовців до змін, що відбуваються у різних сегментах суспільного життя та до державно-політичних реформ загалом;

- оцінка соціальних та соціально-психологічних чинників становлення та розвитку поглядів та переконань державних службовців;

- цінності, освітній потенціал та потреби особистісного розвитку державних службовців.

Зрозуміло, що застосування запропонованих вище ініціатив протистоїть колишнім практикам управління «номенклатурними» кадрами державної служби. Нові процедури спираються на вже введені в обіг «типові посади». Щоправда, останні потребують ретельної роботи щодо оптимальної їх класифікації на ґрунті виокремлення із застосуванням психологічних процедур інваріантних трудових функцій, психологічних властивостей, управлінських стилів тощо, які, власне, й забезпечуватимуть виконання загальноновстановлених посадових обов'язків. Запропоновані підходи є гармонійними щодо завдань державної адміністративної реформи (від 1998 року дотепер), що проголосила переведення системи державного управління з відомчих на функціональні засади. Вони оптимально поєднують і інші елементи сучасного державного управління, вони найкращим чином стимулюватимуть особистісну відповідальність, розвиток управлінського таланту, а також професійний розвиток особистості державного службовця.

9.9. Цілком очевидно, що відповідно до вимог часу повинна змінюватися сама сутність і теорія державного управління, що нині найбільш адекватно розкриває себе як соціокультурний процес.

9.9.1. Предметна специфіка соціокультурної парадигми дає змогу:

- розкрити контекстуальність державотворчого процесу та тенденцій його спрямування;

- дослідити генезу державно-управлінської діяльності та феноменів соціально-політичної дійсності – інституцій та комунікативних практик, ініційованих суб'єктами політико-владних відносин;

- виявити потенціал культурно-символічних (ціннісних) і психосоціальних (глибинних) аспектів формування масової й індивідуальної свідомості;

- розкрити особливості взаємовпливу змін у соціокультурній сфері та інституційних практиках державного управління.

9.9.2. На засадах соціокультурної парадигми визначено специфіку сучасних суспільно-трансформаційних процесів та логіку здійснення соціальних та державно-управлінських реформ.

У зв'язку з цим відкривається досить широкий простір для розвитку соціально-владної наукової аналітики, моделювання та прогнозування у державному управлінні, що потребує нових, ґрунтовних сучасних методів дослідження та передбачає можливість інтеграції різних тематичних та дисциплінарних площин.

9.9.3. Парадигмальне значення контекстуальної методології та міждисциплінарного підходу у дослідженні соціокультурного виміру інституційних практик державного управління та загально-еволюційної зумовленості державотворчих процесів стверджує необхідність обов'язкового розгляду будь-якого соціального явища в контексті його існування. Виходячи з цього положення, перспективним щодо розвитку наукової галузі «Державне управління» вбачаємо:

- визнання та затвердження міждисциплінарного статусу галузі науки «Державне управління»;

- оновлення її методологічного арсеналу на ґрунті контекстуальної методології, соціальної топології державності, архетипіки державного управління, синтетичної моделі «універсального епохального циклу», інтерполяційного підходу у стратегічному плануванні, моделюванні сценаріїв розвитку, прогнозуванні тощо для підготовки та напрацювання стратегічних управлінських рішень;

- розширення наукового тезаурусу та сміливішого оперування поняттями «інституційні практики», «соціетальні властивості», «соціальна та соціетальна ідентичності», «системоутворюючий чинник», «архетипіка» та їх поглибленого дослідження;

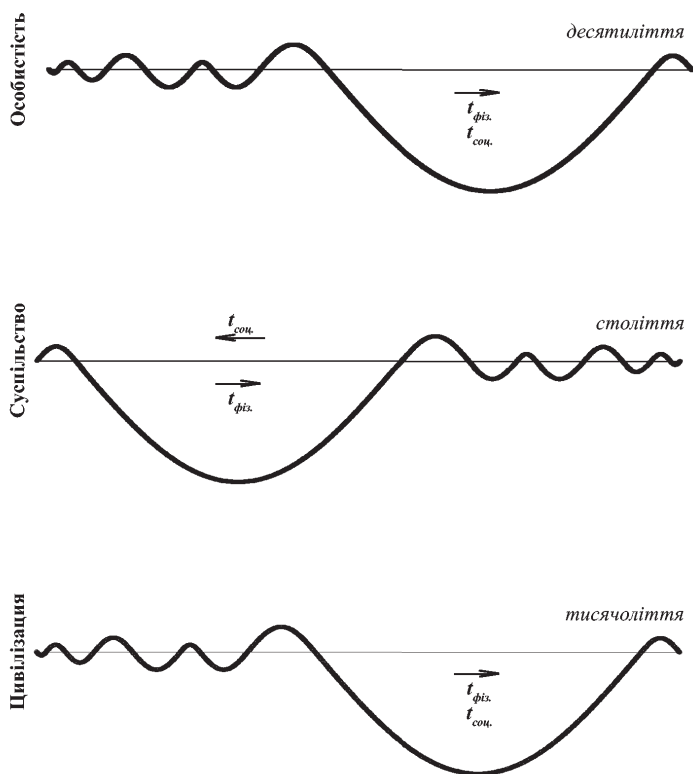
– уведення до паспорту спеціальності 25.00.01 – теорія та історія державного управління напрямку досліджень – культура державного управління як система, аналіз і синтез, типологія культури державного управління, прогнозування та моделювання культури державного управління.

У монографічному дослідженні проаналізовано лише базові аспекти виникнення та зміни системоутворюючих – інституційних та психосоціальних – властивостей системи державного управління, їх теоретичної та емпіричної еволюції, взаємодії та впливу на розвиток суспільства загалом. Втім, автор вважає, що соціокультурна парадигма відкриває потужний напрямок подальшого наукового аналізу системоутворюючих засад державного управління та оптимізації процесу здійснення сучасних системних реформ в Україні за мінливих умов суспільно-трансформаційних перетворень та глобальних соціально-історичних зрушень.

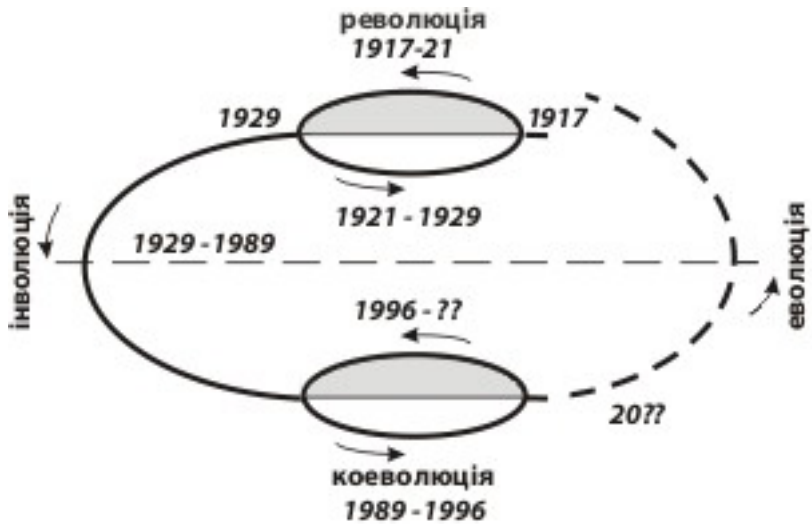
ДОДАТКИ

Додаток 1. Епохальні цикли розвитку особистості, суспільства, цивілізації¹⁶

¹⁶ Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: історико-соціологічний аналіз) / Е.А.Афонін, О.М.Бандурка, А.Ю.Мартинов. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – С. 110.

Додаток 2.
Сучасний епохальний цикл розвитку України¹⁷

Революція перехідний період	1917 – 1921: політика воєнного комунізму	
	1921 – 1929: нова економічна політика	інверсійний процес
Інволюція сталий розвиток	1929 – 1989: політика індустріалізації	
Коеволюція перехідний період	1989 – 1996: політика ринкових реформ	
	1996 – ???: пошук суспільної консолідації	інверсійний процес
Еволюція сталий розвиток	??? : політика постіндустріального суспільства	

¹⁷ Афонін Е.А. Назв. праця. – С. 82.

)
Додаток 5.

**Динаміка становлення соціетальної ідентичності
в Україні (2002 – 2012)**

Стан сформованості якості	Україна N=1771 10.2002	Україна N=2029 01.2006	Україна N=2275 12.2006	Україна N=2109 12.2007	Україна N=2099 12.2008	Україна N=10424 12.2009	Україна N=2106 12.2010	Україна N=2106 11.2011	Україна N=2004 12.2012	Голови РДА N=439 04.2005	Держ. служ. N=623 04.2009
Сучасний модус (соціетальної) ідентичності	21.3	23.1	24.4	25.0	24.7	20.6	25.4	25,3	26.3	37.1	28.1
Традиційний модус (соціальної) ідентичності	12.4	19.7	20.3	22.4	22.8	15.8	19.9	18.3	19.7	23.3	22,8
СУКУПНИЙ ПОКАЗНИК ідентичності	33.7	42.8	44.7	47.4	47.5	36,4	45.3	43,6	46.0	60.4	50,9
Несформована ідентичність	66,3	57,2	55,3	52,6	52,5	63,6	54,7	56,4	54.0	39,6	49,1

ТЕЗАУРУС

ДЕРЖАВНІСТЬ є системоутворюючою формою політичної, економічної, соціокультурної організації життєдіяльності суспільства, породженою ходом його соціально-історичного розвитку, та формопроявом соціального простору буття індивідів. Вона постає як устрій усього матеріального та психо-соціокультурного буття народу, результат складної взаємодії історичних, політичних, культурних, соціально-психологічних, географічних чинників, випадковостей, зовнішніх впливів та внутрішніх процесів. Елементи державності можуть з'являтися тоді, коли самої суверенної держави ще не існує, і тільки за сприятливих умов державність історично розвивається у суверенну державу. Власне через реформування державності, що крім інституційної (соціально-матеріальної) реструктуризації має супроводжуватися змінами психосоціальної культури, яка домінує у той чи той період суспільно-історичного розвитку у самосвідомості «всезагальної людини», здійснюється розбудова держави.

ДИСКУРСИВНА ЕТИКА – морально-політичний діалог між суспільством та владою, ґрунтований передусім на визнанні його ключовим актором особистості, пріоритеті демократичної традиції, затвердженні соціальної гармонії та, найголовніше, новому рівні усвідомлення людиною своєї соціальної місії, її здатності піднятися над власними пристрастями. Нормативна концептуалізація держави та суспільства у Ю.Габермаса визначає формат публічного дискурсу, в свою чергу, комунікативні передумови демократичного формування суспільної думки та політичної волі стають важливим стимулом для дискурсивної раціоналізації рішень уряду та адміністрації в межах права та закону. На ґрунті дискурсивної етики американська дослідниця С.Бенхабіб висловлює ідею інтерактивного універсалізму, принципів для сучасної публічної сфери та комунікативних практик, а саме: рішення, від яких залежить загальний добробут, мають бути результатом легітимних громадянських процесів, тобто відкритого, вільного та розумного обгово-

рення людьми як потенційними партнерами, рівними у моральному та політичному значенні. Глобальний моралізаторський пафос дискурсивної етики виявляється у вимозі її якісного змісту – етики відповідальності. Принцип відповідальності, підкреслює Г.Йонас, означає скромне завдання, яке заповідає страх і заповідь: зберегти у неушкодженому вигляді світ і сутність людини, яка незмінно перебуває у подвійності власної свободи, непідвладної жодним змінам умов, убезпечити їх від замахів її (людини) власної могутності.

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРАКТИКИ, з одного боку, є формами відтворення типових ситуацій (норм та правил) та позицій (статусів та ролей), укорінених у просторі та часі, а з іншого – формами колективного осмислення, тобто інституційна практика відтворюється у рамках та «під кутом зору» певної соціальної групи. Інституційна практика відображає особливості реалізації інституційних згод у конкретному інституційному середовищі та характеризує поведінку акторів у рамках різних організацій. Інституційні практики виявляють якісні принципи функціонування інституцій, їх легітимації та адаптації; визначають здатність інституцій відтворювати глибинні, історично стійкі форми соціальних зв'язків та відносин у різних за типом суспільствах, зумовлюють спроможність проведення динамічних внутрішніх реформ, здатність (або нездатність) змінити фундаментальні принципи взаємодії у системі «людина – суспільство – держава». Простором реалізації різноманітних наборів інституційних практик є публічна сфера. Див. *Публічна сфера*.

ІНСТИТУЦІЯ – в сучасній інтерпретації являє собою нерозривну єдність формальних та неформальних практик. Змістовна узгодженість формальних та неформальних практик, з одного боку, посилює процеси політичної інституціоналізації, натомість, з іншого боку, функціональна слабкість формальних інституцій створює сприятливі умови для розвитку неформальних інституцій, здатних викривлювати процеси політичної інституціоналізації. За кризових умов напруга між формальними інституціями та неформальними правилами може сягнути такого рівня, що виникнуть інші формальні правила, які будуть більш відповідні вже існуючим неформальним практикам та які відповідатимуть потребам та інтересам значущих акторів.

КОД КУЛЬТУРИ – складна інформаційно-комунікативна мережа особливих «смыслотвірних» знаків-символів, що впорядковує навколишній світ, тобто розмежовує, класифікує, структурує та оцінює його. Ця система постає як носій універсальних та національно специфічних явищ, які формують національні культури світу. Культурний код динамічний по своїй суті, він здатний змінюватися залежно від конкретно-історичних умов розвитку тієї чи іншої соціокультурної системи. Динамічна природа культурного коду зумовлена функціями, які він виконує у соціумі, а саме: соціальне наслідування, формування ідентитету, соціальне конструювання. Культурний код є самодостатньою, відкритою та універсальною формою відтворення соціальності, тобто відображає взаємозумовленість індивідуального буття людини та надіндивідуальних структур соціальної статистики та динаміки. Успадковані культурні коди забезпечують відповідність самоідентифікації людини стосовно її культурного середовища. Останнє справляє глибокий вплив на розвиток людини, її ідентичність, а у більш широкому плані формує самотутню ментальність народу (етносу, нації). Див. *Ментальність*.

КОНТЕКСТУАЛЬНІСТЬ (від лат. *com, con* – «з», *textum* – «тканина», «в'язь», звідси *contextus* – тісний зв'язок, поєднання) – певна структурно-смысловая цілісність, яка зв'язує та пояснює смысли та значення компонентів, що її утворюють, – обставин та чинників, явищ та процесів у рамках обраної для вивчення частини дійсності, розглядуваної під певним кутом зору. Контекстуальну методологію структуровано навколо ключових категорій (понять) «культура» та «соціальність», які поєднує те, що їх інтерпретують антропологічно, тобто пов'язують з людською свідомістю. Інструментарій контекстуальної методології складають системний, соціокультурний, інституційний, комунікативний, архетипний, циклічний та аксіологічний підходи. Контекстуальність державотворчого процесу виразно розкриває предметна специфіка соціокультурної парадигми. Див. *Соціокультурний підхід*.

КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – комплексне поняття, що визначає соціально-матеріальні (інституційні), культурно-символічні (ціннісні) та психосоціальні (глибинні, архетипні) аспекти нормативних (інволюція, еволюція) станів соціальної

системи. Її сутність та зміст пов'язані з актуалізацією соціально-матеріального (інволюція) або психосоціального (еволюція) чинника соціальної поведінки, який стає за нових умов системоутворюючим підґрунтям інституційно-управлінських практик. Зміна системоутворюючого чинника підпорядкована логіці циклічного розвитку соціальної системи (модель УЕЦ).

МЕНТАЛЬНІСТЬ – своєрідна історична спадщина, набір способів і змістів мислення та сприйняття, які є типовими для відповідного суспільного загалу в певний період його історії. Ментальність інтегрує два роди смислоскладаючих та смислоутворюючих феноменів: усвідомлене з певної культури та підсвідомо за-своєне. Перший рід містить соціокультурні феномени – символи, знаки, дискурси, які мають культурні загальнозначущі смисли та існують у соціальній динаміці незалежно від бажань індивіда. Другий рід утворюють психічні (точніше – психосоціальні) феномени когнітивної динаміки: індивідуально значущі образи (включаючи архетипи), переживання та думки, які неявно пов'язані із загальнозначущими смислами, вираженими у символіці.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ – наскрізний рух галузей наукового знання у напрямку методологічної інтеграції макро- та мікроаналізу, інклюзивності (взаємопроникнення) підходів, побудови метатеорії. В сучасній соціогуманітаристиці поступ міждисциплінарності умовно описують як транзит: від «інтердисциплінарності» – через «полі/мультидисциплінарність» – до «трансдисциплінарності», що характеризує зміни епістемологічних орієнтирів. Інтенсивні пошуки синтетичної дослідницької моделі та варіативного міждисциплінарного теоретичного конструювання сприяли затвердженню у сучасному академічному дискурсі контекстуальної методології як виміру осмислення всієї багатоманітності смислоутворюючих контекстів соціальної та культурної дійсності. Див. *Контекстуальність*.

ПАРАДИГМА – система понять та проблем, які є центральними для певного підходу. Поняття «парадигма» ввів у науковий обіг Т.Кун. Загальними ознаками парадигми є, по-перше, наявність оригінальної концепції, яка є універсальним інструментом опису та пояснення досліджуваних явищ, по-друге, наявність класичних праць, які є зразком розробки концепції та її застосування у дослі-

дженні конкретних явищ, по-третє, наявність наукової спільноти, яка застосовує концепцію та спирається на праці класиків при формулюванні та розв'язанні нових дослідницьких проблем. Згідно з Р.Мертоном, пріоритет парадигмального аналізу доводять такі принципи: 1) парадигми вводять систему умовних визначень, компактну класифікацію головних понять та їх взаємозалежностей; 2) парадигми зменшують схильність до прихованих припущень та понять; 3) парадигма – це фундамент, на якому вибудовують інтерпретації; 4) парадигми за своєю структурою передбачають зведення у таблицю найважливіших понять; 5) парадигми сприяють кодифікації якісного аналізу, наближаючи його до логічної й навіть емпіричної строгості кількісного аналізу.

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ у широкому розумінні постає як особливий різновид взаємозв'язку матеріальних та нематеріальних компонентів політичної системи – державних і недержавних інституцій, які здійснюють владу, з одного боку, та сукупності норм і правил (політичних, правових, моральних), які регулюють діяльність суб'єктів політичних відносин, – з іншого. У вузькому розумінні, політична відповідальність – це вияв зрілості політичної, правової та морально-етичної свідомості людини – громадянина та державного діяча. Політична відповідальність як оформлена згідно з чинним законодавством інституція дає можливість суб'єктам публічної політичної діяльності здійснювати контроль над діями влади. Контроль та відповідальність підтримують інституційну легітимацію *публічного простору* та комунікативних практик, а також утримують нормативно-регулятивну спрямованість політико-управлінської діяльності соціальних суб'єктів згідно з їхніми правами та обов'язками, а також морально-етичними вимогами. Вкрай важливо, щоб ці умови, по-перше, були закріплені на рівні адміністративної етики – правил і норм, що визначають бюрократичну поведінку та компетенцію державних службовців, по-друге, були імперативом діалогу суспільства та влади, громадянина та державного службовця, по-третє, здійснювались шляхом відкритої та прозорої комунікації на засадах *соціального партнерства* та *дискурсивної етики*.

ПСИХОСОЦІАЛЬНА КУЛЬТУРА уособлює світ, створений творчою цілеспрямованою діяльністю людини: як деякий ви-

ражений у формі код, складовий елемент організації соціального та культурного простору (смыслу); як історично утворені життєво-практичні інструменти організації соціуму; як комплекси особливого типу або їхні функції (знання), що визначають особливості культури епох, етносів, цивілізацій. Їх утворюють засади світоглядних структур, вони містять стійкі історично стабільні (або кон'юнктурні, утворені у певний період часу) уявлення про навколишній світ, про саму людину, про цінності буття та способи його організації. Їх передають від генерації до генерації завдяки механізму символізації та традиції. Сфера універсалій формується залежно від цілепокладальної діяльності і визначена як спільними, так і приватними цілями, що виникають у процесі суспільно-історичного розвитку. Відповідність інтерпретації тієї чи тієї традиції встановлюють у ході символічної інтеракції та міжкультурної комунікації. Психосоціальна культура, яка тією чи іншою мірою містить архетипні моделі сценаріїв життєдіяльності соціальних суб'єктів, також відображає стан та особливості реального функціонування державних інституцій та діяльності суб'єктів державного управління.

ПУБЛІЧНА СФЕРА – простір соціального діалогу, спілкування, комунікації різних суб'єктів політичного процесу, який дає громадянам змогу брати активну участь у виробленні, прийнятті та реалізації політичних і соціально значущих рішень. У політичних і соціальних науках склалася традиція оперування поняттям публічної сфери, формальні ознаки якої виявляють себе так: сутність публічної сфери розкривається у властивих їй відкритості та доступності, а її зміст – як процес комунікації. У конкретних механізмах формування та реалізації реальної політики (*real politic*), крім публічних інституцій та процесів, присутній складник непублічного – особливого комплексу інституціоналізованих процедур та неформальних практик, які подеколи можуть ставати більш впливовими, ніж формальні (див. *Інституційні практики*). Вельми важливими для розвитку політичної публічної сфери є чинники *політичної відповідальності* та громадського контролю.

СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ (від лат. *identicus* – той самий, тотожний, однаковий) означає приналежність суб'єктів до певних соціальних груп, спільнот та ідентифікацію з ними. Соціальна

ідентичність притаманна самосвідомості модерного суспільства з його матеріалістичною картиною світу та тотожністю із соціальними групами та спільнотами.

СОЦІАЛЬНА ТОПОЛОГІЯ – універсалістський підхід аналітичного конструювання соціальної реальності, поданої в усій її складності та відповідності до конкретного просторово-часового контексту. Соціальний простір постає як певна система (або структура, універсум, організм тощо), яка тією мірою зумовлює характер активності різних її елементів, якою залежить від них. Просторово організована сфера виявляє себе як сукупність різноманітних позицій топосів («місцездійснень» процесів), суб'єктивно активованих у певних локальних точках цього середовища та відповідних хрональних (від грецьк. *hronos* – час) полях. Див. *Топологічний простір*.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО є реальною умовою та метою взаємодії державних структур та громадянського суспільства. Умовою, позаяк дає змогу реалізовувати найбільш раціональні та ефективні соціальні взаємодії у суспільстві, долати конфлікти та відчуження, сприяючи тим самим стабільності соціальних відносин. Метою, позаяк його інституціалізація є критерієм соціальної солідарності та інтеграції суспільства, його спроможності до самоорганізації та саморозвитку. Соціальне партнерство є потужним чинником розвитку соціального діалогу, механізмом узгодження різноманітних інтересів соціальних суб'єктів у спільній дії задля досягнення їхніх власних цілей, які, зокрема, можуть бути зорієнтовані на зміни.

СОЦІЕТАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ означає неподільність і спадковість соціального (соціально-матеріального) та психологічного (соціально-ідеального, символічного) світів. За всієї наближеності один до одного терміни «соціальна» та «соціетальна» ідентичності не є тотожними.

Під терміном «соціетальна ідентичність» слід розуміти багатовимірну психосоціальну реальність, яка постає в соціокультурній «мозаїчності» нової суспільно-історичної доби постмодерну. Соціетальна ідентичність – це новий різновид ідентичності, характерний для індивіда та суспільства постмодерної доби; це характеристика індивіда та суспільства з точки зору його ототож-

нення із самим собою у контексті зв'язності та безперервності власної зміни.

СОЦІЕТАЛЬНЕ – цей термін використовують у соціальних науках для позначення суспільних відносин і процесів в їх, так би мовити, інтегральному, загальносистемному розумінні. Поняття «соціетальне» з'являється у соціологічній теорії на межі ХІХ – ХХ сторіч (У.Самнер, А.Келлер, Т.Парсонс, П.Сорокін та ін.), коли постала потреба у поняттях, здатних відобразити сутність нової хвилі трансформаційних процесів на макрорівні, натомість традиції вживання терміна «соціальне» у західній емпіричній соціології не відповідали цьому завданню. В наш час поняття «соціетальне» міцно закріпилося у науковому тезаурусі у широкому значенні загальносистемного – характеризуючи суспільство як цілісну систему.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД у загальнометодологічному плані перебуває, так би мовити, на перетині культурно-антропологічного (символічного, знакового), соціологічного (соціально-матеріального, інституційного) та психосоціального (глибинного) вимірів соціальної дійсності, пов'язуючи науки, які вивчають людину, суспільство та культуру. В академічному дискурсі зламу ХХ – ХХІ сторіч соціокультурність стає своєрідною метафорою міждисциплінарності та загалом спонукає до нового бачення проблематики розв'язання суспільних проблем та державного реформування. Див. *Міждисциплінарність*.

ТОПОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР виражає історичну, культурну, соціальну, соціально-психологічну контекстуальність, задану тими чи іншими просторово-часовими межами. Просторова (топологічна) властивість характеризує соціальну реальність як обсягове просторове середовище, в якому соціальні відносини та діяльність, а також утворені ними практики, інституції та структури їх функціонування, локалізовано у певних точках (топосах). Матрицю топологічного простору визначають вихідними аксіомами та правилами метрики, які відтворюють комплекси причинно-наслідкових рядів соціальних феноменів.

ТОПОС (грецьк. *topos* – місце, околиця) – довільна множина, в якій система чинників одного порядку (метрика) задає її топологічну структуру, або топологію. Будь-яку наявну позицію бага-

товимірного простору можна визначати виходячи з багаторівневої системи координат, значення яких корелюють з відповідними змінними у різних хрональних полях. Топологічні константи – точка (неподільна цілісність), якісно-кількісні показники/ознаки координат точки (розмірність), правило вимірювання відстаней (функціональних залежностей) між точками.

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ (від лат. *trans* – прозорий, наскрізь та *pareo* – бути очевидним) – сутнісна властивість політичної публічної сфери, що забезпечує розвиток *соціального партнерства* шляхом відкритості та прозорості дій органів державної влади та управління, процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю, через поінформованість та залучення громадян до процесу обговорення та прийняття рішень з головних питань суспільного життя. Двосторонній політичний зв'язок між державою та громадянським суспільством підвищує зацікавленість громадян у власній високій активності у суспільному житті за умови, що влада налаштована дослухатись до громадської думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Блаженный. О Граде Божием / Августин Блаженный. – Минск: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 1296 с.
2. Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – Випуск 4. – К.: Стилос, 2006. – 200 с.
3. Агора. Україна в європейському контексті. – Випуск 5. – К.: Стилос, 2007. – 167 с.
4. Агора. Україна і Росія: політичні, економічні і культурні аспекти взаємодії. – Випуск 8. – К.: Стилос, 2009. – 138 с.
5. Азаренко С.А. Топология культурного воспроизводства: методология и социально-этнический аспект исследования: Автореф. дис. ...д-ра филос. наук: 09.00.11 / С.А.Азаренко. – Екатеринбург, 2000. – 50 с.
6. Айзенштадт Ш. Конструктивные элементы великих революций: культура, социальная структура, история и человеческая деятельность / Ш.Айзенштадт; пер. с англ. В.Л.Кальковой // THESIS. Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т.1. – Вып.2. – М.: Начала-пресс, 1993. – С.190 – 212.
7. Аквинский Фома. О правлении государей / Фома Аквинский // Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе VI – XVII вв. – Л.: Наука, 1990. – С.233 – 244.
8. Александер Дж. Сильная программа в культурсоциологии / Дж.Александер, Ф.Смит // Социологическое обозрение. – 2010. – Т.9. – № 2. – С.11 – 30.
9. Алексеева Т.А. Современные политические теории: Курс лекций / Т.А.Алексеева. – М.: Московский государственный институт международных отношений; РОССПЭН, 2007. – 464 с.
10. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие / Г.Алмонд, Дж.Пауэлл, К.Стром., Р.Дантон; Сокр. пер. с англ. А.С.Богдановского, Л.А.Галкиной; Под ред. М.В.Ильина, А.Ю.Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
11. Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В.И.Добренькова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 496 с.

12. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б.Андерсон. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 с.
13. Андрусів В.В. Інституційна зміна і симулятивні інститути / В.В.Андрусів // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: Журнал наукових праць. – К.: НПУ, 2007. – Вип.71. – С.121 – 133.
14. Арендт Х. Vita activa, или О деятельной жизни / Х.Арендт. – СПб.: Алетейя, 2000. – 437 с.
15. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4-х т. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – С.376 – 644.
16. Арсеєнко А. Глобалізація як вона є на порозі ХХІ століття / А.Арсеєнко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 4. – С.114 – 137.
17. Асмус В.Ф. Античная философия / В.Ф.Асмус. – М.: Высшая школа, 1998. – 400 с.
18. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекций / Г.В.Атаманчук. – М.: Юридическая литература, 1997. – 400 с.
19. Аузан А.А. Институциональная экономика: Новая институциональная экономическая теория / А.А.Аузан. – М.: Инфра-М, 2005. – 415 с.
20. Аузан А.А. Национальные ценности и модернизация / А.А.Аузан. – М.: ОГИ: Полит.ру, 2010 – 188 с.
21. Афонин Э.А. Авторитаризм пост-СССР как необходимость / Э.А.Афонин // Полярная звезда. – 29.12.2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zvezda.ru/politics/2009/12/29/afonin.htm>.
22. Афонин Э.А. Цвет и психика = Color and Psyche / Э.А.Афонин // Аэропорт. – 2006. – № 1. – С.52 – 55 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://afonined.livejournal.com/1179.html>.
23. Афонин Э.А. Великая коэволюция: Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Е.А.Афонин, О.М.Бандурка, А.Ю.Мартінов. – К.: Парламентское изд-во, 2003. – 384 с.
24. Афонин Э.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е.А.Афонін, О.М.Бандурка, А.Ю.Мартинов. – Х.: Вид-во «Золота миля», 2008. – 504 с.

25. Афонин Э.А. Архетипика как новое научное направление междисциплинарных исследований проблем государственного управления / Э.А.Афонин, Е.В.Суший // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации. 9-я международная конференция (25 – 27 мая 2011 г.). Часть 3. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2011. – С.111 – 122.

26. Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Е.А.Афонін, О.М.Бандурка, А.Ю.Мартинів. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 352 с.

27. Афонін Е.А. Суспільний розвиток від Різдва Христового / Е.А.Афонін, О.М.Бандурка, А.Ю.Мартинів. – К.: Парламентське вид-во, 2000. – 312 с.

28. Афонін Е. Проблема психологічного феномена проєкції в політиці / Е.Афонін, О.Донченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4 (37). – С.28 – 43.

29. Афонін Е.А. Психокультура України: «помаранчевий перехід» / Е.А.Афонін, О.А.Донченко, В.О.Антоненко // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С.77 – 93. – Електронне джерело: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=60&c=1281>.

30. Афонін Е. Соцієтально-психологічний чинник трансформації і соцієтальна структура кризового суспільства / Е.Афонін, А.Мартинів // Соціальна психологія. – 2007. – № 1. – С.3 – 11.

31. Афонін Е.А. Чи хочуть українці демократії? / Е.А.Афонін, О.В.Радченко // Дзеркало тижня. – 2009. – № 19. – С.15. – <http://www.dt.ua/3000/3050/66277/>.

32. Бабаєв В.Ю. Методологічні аспекти прогнозування у сфері державного управління / В.Ю.Бабаєв // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип.1 (32). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Trpu/2011_1/doc/1/03.pdf.

33. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики / В.Д.Бакуменко – К.: Видавництво УАДУ, 2000. – 324 с.

34. Банисар Д. Свобода информации в мире. 2006 год. Общий обзор законодательства по доступу к правительственной информации в мире / Д.Банисар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.privacyinternational.org/foi/foisurvey2006rus.pdf>.

35. Барг М.А. Эпохи и идеи: Становление историзма / М.А.Барг. – М.: Мысль, 1987. – 348 с.

36. Батраева О.В. Беларусь как социокультурный тип в контексте восточного славянства / О.В.Батраева // Беларуская думка. – 2010. – № 2. – С.102 – 108. [Электронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.bsu.by/Cache/Page/222343.pdf>.

37. Бауман З. Индивидуализированное общество / З.Бауман; [пер. с англ. В.Л.Иноземцева]. – М.: Логос, 2002. – 326 с.

38. Бауман З. Текучая современность / З.Бауман. – СПб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж; Ростов-на-Дону: ПИТЕР, 2008. – 238с.

39. Бевзенко Л.Д. Социокультурное измерение постнекласической рефлексивности / Л.Д.Бевзенко // Totallogy. Постнекласичні дослідження. – 2010. – Вип.23. – С.51 – 76. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2010_23/bevz.ht.

40. Белорусский архетип: Директор INSTID презентует в Минске результаты исследования. [Электронне джерело]. – Режим доступу: <http://instid.org/?p=114>.

41. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С.Бенхабиб. – М.: Логос, 2003. – 350 с.

42. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П.Бергер, Т.Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

43. Бергсон А. Два источника морали и религии / А.Бергсон; пер. с фр., послесловие, примечания А.Б.Гофмана. – М.: КДУ, 2010. – 288 с.

44. Бережний Я. Стратегічне планування в демократичному врядуванні / Я.Бережний // Ефективність державного управління. – 2009. – Вип.18/19. – С.290 – 297.

45. Бережний Я.В. Стратегічне планування в державному управлінні як аналітичний процес: Автореф. дис. ...канд. наук з державного управління: 25.00.02 / Я.В.Бережний; Національна академія державного управління при Президентові України. – К., 2011. – 20 с.

46. Берлин И. Два понимания свободы / Исайя Берлин. – М.: Прогресс-Традиция: Дом интеллектуальной книги, 1998. – С.19 – 43.

[Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.inliberty.ru/library/classic/573/>.

47. Бертуччі Г. Розкриття людського потенціалу задля підвищення ефективності державного сектора: міркування щодо головних висновків Всесвітньої доповіді UNDESA'S-2005 про стан державного сектора / Г.Бертуччі // Демократичний розвиток: вищі державні службовці та політико-адміністративні стосунки. // Матеріали XVIII Міжнародного конгресу з підготовки вищих державних службовців, Україна, Київ, 15 – 17 червня 2005 р. / Укладач С.В.Соколик. – К.: «К.І.С.», 2005. – С.141 – 147.

48. Бессонова О.Э. Общая теория институциональных трансформаций: парадигмальное переосмысление цивилизационного развития России / О.Э.Бессонова // Социологические исследования. – 2008. – № 1. – С.13 – 23. [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2008-01/bessonova.pdf>.

49. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж.Бодріяр. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.

50. Большой толковый социологический словарь (Collins). – Т.1 (А – О); пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 544 с.

51. Большой толковый социологический словарь (Collins). – Т.2: (П – Я); пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 528 с.

52. Брушлинский А.В. Культурно-историческая теория мышления / А.В.Брушлинский. – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 120 с.

53. Букина Н.В. Культурные коды как элемент пространства культуры / Н.В. Букина // Материалы докладов XIV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов» / Отв. ред. И.А. Алешковский, П.Н. Костылев. [Электронный ресурс]. – М.: Издательский центр Факультета журналистики МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. требования: ПК с процессором 486+; Windows 95; дисковод CD-ROM; Adobe Acrobat Reader. – Режим доступу: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/20/moyanauka@list.ru.pdf.

54. Бурдьє П. Начала = Choses dites / Пьер Бурдьє. – М.: Sosio Logos, 1994. – 285 с.

55. Бурдьє П. Соціологія політики / Пер Бурдьє. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.

56. Бурьянов С. Светское образование на алтаре сакрализации власти / Сергей Бурьянов // Портал Credo.Ru. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal-credo.ru/site/print.php?act=fresh&id=66>.

57. Бутирська Т.О. Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні: Монографія / Т.О.Бутирська. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 484 с.

58. Бызов Л.Г. Социокультурная трансформация российского общества и формирование неоконсервативной идентичности / Л.Г.Бызов // Мир России. – 2002. – № 1. – С.117 – 152.

59. Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада [Реферат книги] / Патрик Дж. Бьюкенен // Вестник Европы. – 2004. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2004/11/bu29-pr.html>.

60. Валевський О.Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства: Монографія / О.Л.Валевський. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 217 с.

61. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Центр исследований постиндустриального общества / Иммануэль Валлерстайн. – М.: Логос, 2003. – 355 с.

62. Василевська Т.Е. Етичні аспекти реформування системи державної служби / Т.Е.Василевська // Демократичне врядування. Електронне наукове фахове видання Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik7/fail/vasylevska.pdf>.

63. Василевська Т.Е. Особистісні виміри етики державного службовця: монографія / Т.Е.Василевська. – К.: НАДУ, 2008. – 336 с.

64. Василенко И.А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: Учебное пособие / И.А.Василенко. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2001. – 200 с.

65. Вахштайн В. Джон Ло: социология между семиотикой и топологией / В.Вахштайн // Социологическое обозрение. – 2006.

– Т.5. – № 1. – С.25 – 30. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sociologica.hse.ru/s12/12tra4.pdf>.

66. Веблен Т. Теория праздного класса / Т.Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.

67. Вельш В. Наш постмодерний модерн / Вольфганг Вельш [Пер. з нім. А.Л.Богачова, М.Д.Култаєвой, Л.А.Ситниченко]. – К.: Альтерпрес, 2004. – 328 с.

68. Вендеров Е.Е. Психологические проблемы управления / Е.Е.Вендеров. – М.: Экономика, 1969. — 159 с.

69. Вестник института Кеннана в России. – 2009. – № 16. – 148 с.

70. Вестник института Кеннана в России. – 2010. – № 17. – 144 с.

71. Вілков В.Ю. Концепти «культурна» та «політична» нація у структурі націоналістичного знання / В.Ю.Вілков // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2010. – Вип.97. – С.47 – 51.

72. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): Монографія / Р.В.Войтович. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 680 с.

73. Воронько Л.О. Теоретико-організаційні основи культури праці державних службовців України: Автореф. дис. ...канд. наук з державного управління: 25.00.03 / Л.О.Воронько. – К., 2004. – 20 с.

74. Гавриш С. Новая Конституция как инструмент глубокой социально-политической перезагрузки / С.Гавриш // Фраза. ua. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fraza.ua/akonst/31.07.12/146296/zajavlenie_predsedatelja_konstitucionnoj_assamblei_cho_janukovich_somnevaetsja_horoshij_priznak.html.

75. Гавров С.Н. Модернизация России: постимперский транзит: Монография / С.Н.Гавров. – М.: МГУДТ, 2010. – 269 с.

76. Гаєвська О.Б. Управління як соціальний феномен / О.Б.Гаєвська. – К.: Вид-во КНЕУ, 2000. – 168 с.

77. Гаєвський Б. Культура державного управління: організаційний аспект: Монографія / Б.Гаєвський, В.Ребало. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 144 с.

78. Гаск Ф.А. Конституція свободи / Ф.А.Гаск; пер. з англ. М.Олійник, А.Королишина. – Львів: Літопис, 2002. – 556 с.

79. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С.Гантінгтон. – Львів: Кальварія, 2006. – 472 с.

80. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. / Е.Гелнер. – К. : Таксон, 2003. – 300с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gellner/gel26.htm>.

81. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Эн тони Гидденс. – М.: Академический проект, 2005. – 528 с.

82. Гирц К. Интерпретация культур / К.Гирц; пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 560 с.

83. Глузман С. А руки-то помнят! / С.Глузман // LB.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.lb.ua/position/2012/08/03/163919_rukito_pomnyat.html.

84. Гоббс Т. Левиафан / Т.Гоббс. – М.: Мысль, 2001. – 478 с.

85. Головаха Е. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до «оранжевой революции» / Е.Головаха, Н.Панина // Вестник общественного мнения. – 2006. – № 6. – С.8 – 21.

86. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження», 2005 – 2007 – 2009 / Євген Головаха, Андрій Горбачик. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2010. – 118 с.

87. Гордеев И.В. Глобализация в парадигме постмодерна: теоретико-политологический анализ: Автореф. дис. ...канд. полит. наук: 23.00.01 / И.В.Гордеев. – М., 2009 – 26 с.

88. Государственная политика и управление: Учебник: В двух частях / Л.В.Сморгунов, А.П.Альгин, И.Н.Барыгин и др.; Под ред. Л. В. Сморгунова. – М.: РОССПЭН, 2006 – 2007. – Ч. 1. – 2006. – 384 с.

89. Государственная политика и управление: Учебник: В двух частях / Л.В.Сморгунов, А.П.Альгин, И.Н.Барыгин и др.; Под ред. Л. В. Сморгунова. – М.: РОССПЭН, 2006 – 2007. – Ч. 2. – 2007. – 496 с.

90. Государственное управление: Основы теории и организации. Учебник / Под ред. В.А.Козбаненко. – М.: Статут, 2002. – Т.1 – 366 с.

91. Государственное управление: Основы теории и организации. Учебник / Под ред. В.А.Козбаненко. – М.: Статут, 2002. – Т.2. – 592 с.

92. Грамши А. Избранные произведения / Антонио Грамши; пер. с итал. – М.: Политиздат, 1980. – 422 с.

93. Гранд А. Президент для белорусской хозяйки: Кампании кандидатов в президенты Беларуси сквозь призму национального архетипа / А.Гранд, Н.Лещенко // Частный корреспондент. – 16 ноября 2010 г. [Электронное джерело]. – Режим доступа: http://www.chaskor.ru/article/prezident_dlya_belorusskoj_hozyajki_21036.

94. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації / Я.Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf>.

95. Грицак І.А. Управління в Європейському Союзі: теоретичні засади: Монографія / І.А.Грицак. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 238 с.

96. Гудима Н.В. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державного управління України: Автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Н.В.Гудима. – К., 2008. – 20 с.

97. Гудков Л. Время и история в сознании россиян (часть I) / Л.Гудков // Вестник общественного мнения. – 2009. – № 3. – С.84 – 102.

98. Гуревич П.С. Практическая психология для всех: клинический психоанализ / П.С.Гуревич. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2007 – 509 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inha.ru/article/347950/425344/arhetipicheskie-yavleniya.html>.

99. Давыдов А.А. К вопросу об определении понятия «общество» / А.А.Давыдов // Социс. – 2004. – № 2. – С.12 – 23. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-02/adavydov.pdf>.

100. Давыдов А.А. Системная социология / А.А.Давыдов. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 192 с.

101. Давыдов А.А. Системный подход в социологии: новые направления, теории и методы анализа социальных систем / А.А.Давыдов. – М.: КомКнига, 2005. – 328 с.

102. Давыдов А.А. Социология и геометрия / А.А.Давыдов // Социс. – 2000. – № 5. – С.123 – 131.

103. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р.Дарендорф; пер. з нім. А.Орган. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 110 с.

104. Двадцать лет реформ глазами россиян: опыт многолетних социологических замеров / Под ред. М.К.Горшкова, Р.Крумма, В.В.Петухова. – М.: Весь Мир, 2011. – 328 с.

105. Дегтярев А.А. Основы политической теории / А.А.Дегтярев. – М.: Высшая школа, 1998. – 238 с.

106. Делягин М.Г. Мировой кризис. Общая теория глобализации / М.Г.Делягин. – М.: Инфра-М, 2003. – 768 с.

107. Деметрадзе М.Р. Социокультурная методология как приоритетное направление социально-гуманитарных наук постсоветского пространства / М.Р.Деметрадзе // Материали за 7-а международна научна практична конференция, «Динамиката на съвременната наука». – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2011. – Т.5. Педагогически науки. – С.43 – 56.

108. Денисюк С.Г. Технологічні виміри політичної комунікації: Монографія / С.Г.Денисюк. – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 276 с.

109. Денищик О.І. Управлінська культура державних службовців: деонтологічний аспект / О.І.Денищик // Вісник Хмельницького інституту регіон. управління та права. – 2003. – № 2. – С.186 – 192.

110. Денищик О. І. Формування моральної культури як складової професійної підготовки майбутніх юристів: Автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.07 / О.І.Денищик. – Тернопіль, 2010. – 20 с.

111. Дергачов О.П. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація / О.П.Дергачов. – К.: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2009. – 496 с.

112. Державне управління в Україні: Навчальний посібник / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.Б.Авер'янова. – К.: ТОВ «СОМІ», 1999. – 266 с.

113. Державне управління: основи теорії, історія і практика: Навчальний посібник / В.Д.Бакуменко, П.І.Надолішній, М.М.Іжа, Г.І.Арабаджи. – Одеса: Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2009. – 393 с.

114. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Монографія / За заг. ред. В.М.Князева. – К.: Вид-во НАДУ, Міленіум, 2003. – 320 с.

115. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: Монографія / О.М.Балакірева, В.А.Головенько, Д.А.Дмитрук та ін.; за ред. канд. соціол. наук О.М.Балакіревої; НАН України ; Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2011. – 592 с.

116. Дзюндзюк В.Б. Ефективність діяльності публічних організацій: Монографія / В.Б.Дзюндзюк. – Харків: Вид-во ХарPI УАДУ «Магістр», 2003. – 236 с.

117. Димаджіо П. Новый взгляд на «железную клетку»: институциональный изоморфизм и коллективная рациональность в организационных полях / П.Димаджіо, У.Пауэлл // Экономическая социология. – 2010. – Т.11. – № 1. – С.34 – 57.

118. Діденко Н.Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: Монографія / Н.Г.Діденко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. – 404 с.

119. Докучаев И.И. Ценность и экзистенция. Основоположения исторической аксиологической культуры / И.И.Докучаев. – СПб: Наука, 2009. – 595 с.

120. Дональд К. Глобальная революция в государственном управлении / К.Дональд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/?numid=17&article=821>.

121. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А.Донченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 208 с.

122. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). / О.А.Донченко, Ю.В.Романенко – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

123. Драгомирецька Н.М. Теоретичний аналіз комунікативної діяльності державного службовця: Монографія / Н.М.Драгомирецька. – Одеса: Астропринт, 2005. – 280 с.

124. Дрешпак В.М. Знаки та символи в державному управлінні: Монографія / В.М.Дрешпак. – Донецьк: ДРІДУ НАДУ, 2010. – 338 с.

125. Дридзе Т.М. Экоантропоцентрическая модель социального познания как путь к преодолению парадигмального кризиса в социологии / Т.М.Дридзе // Социологические исследования. – 2000. – № 2. – С.20 – 28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/259/013/1220/003.DRIDZE.pdf>.

126. Дугин А. Социокультурная метрика / А.Дугин // Современная идентичность России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://konservatizm.org/regions/rostov/200409135647.xhtml>.

127. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Эмиль Дюркгейм. – М.: Наука, 1991. – 575 с.

128. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціальнопсихологічний нарис) / В.О.Лозовой, В.О.Рум'янцев, Л.В.Анучина та ін.; за ред. В.О.Лозового та В.О.Рум'янцева. – Х.: Право, 2011. – 264 с.

129. Енциклопедія державного управління: У 8-ми т. / Національна академія державного управління при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В.Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. – Т.1. Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В.М.Князєв (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.

130. Ермолаев А. В Украине сейчас главная ось напряжения проходит по линии “бедность-богатство” / Андрей Ермолаев // ОстроВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/articles/article-372630/>.

131. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. – К.: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – 431 с.

132. Зазнаев О.И. Вторая молодость «долгожителя»: концепт «политический институт» в современной науке / О.И.Зазнаев // Проблемы политической науки. – Казань: Центр инновационных технологий, 2005. – 154 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ksu.ru/infres/politology/zaznaev.doc.

133. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Хельсинки. 1 августа 1975 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

134. Засади публічної політики для громадських організацій. Практичні рекомендації щодо організації робіт / В.М.Гнат, О.В.Гуменюк, В.Т.Нанівська, В.А.Нікітін, М.В.Сунгуровський; за ред. В.Т.Нанівської. – К.: Оптима, 2004. – 208 с.

135. Захаров В.К. Государственность и государственное управление как архетипы / В.К.Захаров // Государственное управление. Электронный вестник. – 2010. – Вып.24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/2010/24/Zakharov.pdf>.

136. Зінченко В.В. Суспільні та інституційні трансформації в сучасних соціальних системах / В.В.Зінченко // Гілея. – 2009. – Вип..28. – С.173 – 179.

137. Иванов Д.В. Парадигмы в социологии / Д.В.Иванов. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2005. – 72 с.
138. Инглхарт Р. Модернизация и постмодернизация / Р.Инглхарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. — М. : Academia, 1999. — С.261 – 291.
139. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия : Последовательность человеческого развития / Рональд Инглхарт, Кристиан Вельцель. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
140. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р.Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4. – С.6 – 32. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sociology.mephi.ru/docs/polit/html/ingl.htm>.
141. Институционализм / Ю.В.Ирхин // Глобалистика: Энциклопедия. – М.: ОАО Издательство «Радуга», 2003. – С.375 – 376.
142. Институционализм / Г.Ю.Семигин // Политическая энциклопедия: В 2-х т. – М.: Мысль, 2000. – Т.1. – С.444 – 445.
143. Иншаков О.В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации / О.В.Иншаков // Социс. – 2003. – № 9. – С.42 – 51. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2003-09/Inshakov_posl.pdf.
144. Ионин Л.Г. Социология культуры: Учебное пособие для вузов / Л.Г.Ионин. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с.
145. Ионова А.И. Этика и культура государственного управления: Учебное пособие / А.И.Ионова. – М.: Флинта; МПСИ, 2007. – 176 с.
146. Исаев К. «Общество риска» в условиях глобализации / К.Исаев // Социологические исследования. – 2001. – № 12. – С.15 – 22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:- <http://www.isras.ru/files/File/Socis/12-2001/003Isaev.pdf>.
147. История политических и правовых учений / Под общ. ред. В.С.Нерсисянца. – М.: Норма, 2006. – 944 с.
148. История политических и правовых учений / Под ред. О.Э.Лейста. – М.: Зерцало, 2006. – 568 с.
149. Ігнатів В.О. Національна держава: національний і наднаціональний виміри: Автореф. дис. ...д-ра політ. наук: 23.00.02 / В.О.Ігнатів. – К., 1996. – 44 с.

150. Інституціональні особливості та технології сучасних політичних процесів: Курс лекцій і методичних матеріалів до модуля навчальної дисципліни / Уклад. Е.А.Афонін, В.М.Козаков, Л.М.Усаченко. – К.: НАДУ, 2008. – 108 с.

151. Інформаційні матеріали до питання запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади. – К.: Головне управління державної служби України, 2008. – 114 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nads.gov.ua/sub/data/upload/publication/kyivska/ua/453/iso9001.pdf?s81370706=7fb98cffa7d3c4224f6b05138a174bb6>.

152. Історія європейської ментальності / Заред. П. Дінцельбахера; пер. з нім. В. Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.

153. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Ганс Йонас. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 480 с. [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://makhankov.ucoz.ru/load/tekst_russkogo_perevoda_knigi_gansa_jonasa_quotprincip_otvetstvennostiquot/1-1-0-15.

154. Каган М. Философия культуры / М.Каган. – СПб.: Петрополис, 1996. – 416 с.

155. Калхун К. Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал / Калхун Крейг // Русские чтения Института общественного проектирования. – Лекция 17.01.2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inop.ru/reading/page68/>.

156. Кальниш Ю.Г. Механізми вдосконалення виконавської дисципліни державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (вітчизняний і зарубіжний досвід) / Ю.Г.Кальниш // Наукові праці. – Т.125. – Вип.112. Державне управління. – 2010. – С.5 – 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Npchdu/State_management/2009_112/112-1.pdf.

157. Кальниш Ю.Г. Політична аналітика в державному управлінні: теоретико-методологічні засади. Монографія / Ю.Г.Кальниш. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 272 с.

158. Кант И. Критика чистого разума / И.Кант // Собрание сочинений: В 6-ти т. – М.: Мысль, 1964. – Т.3. – 799 с.

159. Кант И. О поговорке «Может быть, это и верно в теории, но не годится для практики» / И.Кант // Кант И. Собрание сочинений: В 6-ти т. – М.: Мысль, 1965. – Т.4. – Ч.2. – С.59 – 106.

160. Каргалова М.В. Социальное измерение европейской интеграции / М.В.Каргалова, Е.Н.Егорова. – М.: Аксиом, 2010. – 288 с.
161. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять / М.Кармазіна, О.Шурована // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4 (19). – С.10 – 19.
162. Касьянов Г.В. Теорії нації і націоналізму: Монографія. / Г.В.Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
163. Кафарський В.М. Політична і конституційно-правова відповідальність / В.М.Кафарський // Держава і право. Вип. № 48. – К., 2010. [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/DiP/2010_48/3-1.pdf.
164. Келлер Я. Модернизация – гуманизация общества или коррозия бытия? Критические заметки о теории модернизации / Я.Келлер // Социс. – 2002. – № 7. – С.48 – 52.
165. Келли Д.Р. Основания для сравнения / Д.Р.Келли // Альманах интеллектуальной истории. «Диалог со временем». – 2001. – Вып.7. – С.89 – 105. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://abuss.narod.ru/Biblio/kelly.htm>.
166. Керецман В.Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти: Монографія / В.Ю.Керецман. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с.
167. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России / С.Г.Кирдина. – Новосибирск: ИЭиОПП СО РАН, 2001. – 308 с.
168. Кирдина С.Г. Социокультурный и институциональный подходы как основа позитивной социологии в России / С.Г.Кирдина // Социс. – 2002. – № 12. – С.23 – 32. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2002-12/Kirdina.pdf>.
169. Кирилюк Ф.М. Філософія політичної ідеології: Навчальний посібник / Ф.М.Кирилюк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.
170. Классики государственного управления: американская школа / Под ред. Дж.Шафритца, А.Хайда. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 800 с.
171. Клейнер Г. Защита от агностицизма / Г.Клейнер // Эксперт. – 2000. – №10 (223) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://expert.ru/expert/2000/10/10ex-mnenie_24039/

172. Козаков В.М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні: Монографія / В.М.Козаков. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 284 с.

173. Козаков В.М. Ціннісні засади функціонування державно-владної еліти в громадянському суспільстві / В.М.Козаков // Державне управління: теорія та практика. Електронне наукове фахове видання Національної академії державного управління при Президенті України. – 2006. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2006-2/txts/FILOSOFIYA%5C06kvm%D0%B5gs.pdf>.

174. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения / Р.Коллинз. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2002. – 1281 с.

175. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях // А.Колодій // Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип.1. – С.60 – 68.

176. Колодій А. Реформування політичних та управлінських інституцій чи “перезавантаження” системи? // Доповідь на Міжвузівському круглому столі „Інституційна криза в системі демократичного врядування і альтернативні шляхи виходу з неї” в ЛРІДУ НАДУ при Президенті України 16 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/main_frame_c.htm.

177. Колонтай М.М. Влияние национальных культур на становление и развитие менеджмента в разных странах (исследования Г.Хофстеда) / М.М.Колонтай // Квартальный бюллетень клуба экономистов. – Вып.2. – Минск: Институт приватизации и менеджмента, 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.research.by/pdf/1999n2r06.pdf>.

178. Кондаков И. Россия мира: Российский глобалитет в потоке мировой истории / И.Кондаков // Eurasian review. – 2009. – Vol.2 (November). – P.1 – 46. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.evrazia.or.kr/review/1.igore.pdf>.

179. Кондратюк Т.В. Сучасний розвиток інституціонального підходу в науці державного управління / Т.В.Кондратюк // Економіка та держава. – 2009. – № 10. – С.48 – 50.

180. Контексты современности – I: актуальные проблемы общества и культуры в западной социальной теории: Хрестоматия / Пер. с англ. и нем. – Казань: Изд-во Казан ун-та, 2001. – 188 с.

181. Контексты современности – II: Хрестоматия / Сост. и ред. С.А.Ерофеев. – Казань: Изд-во Казан ун-та, 2001. – 188 с.

182. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: Навчальний посібник / Авт. кол.: Е.А.Афонін, Я.В.Бережний, О.Л.Валевський та ін.; За заг. ред. В.А.Ребкала, В.А.Шахова, В.В.Голубь, В.М.Козакова; Національна академія державного управління при Президентіві України. – К.: НАДУ, 2010. – 300 с.

183. Кравченко С.А. Социология в движении к взаимодействию теоретико-методологических подходов / С.А.Кравченко // Социс. – 2011. – № 1. – С.11 – 18. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2011-1/Kravchenko.pdf>.

184. Кравченко С.О. Державно-управлінські реформи: теоретико-методологічне обґрунтування та напрями впровадження: Монографія / С.О.Кравченко. – К.: НАДУ, 2008. – 296 с.

185. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультуро́логия: Курс лекций / В.В.Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

186. Краткий словарь по социологии / Под общ. ред. Д.М.Гвишиани, Н.И.Лапина; сост. Э.М.Коржева, Н.Ф.Наумова. – М.: Политиздат, 1989. – 479 с.

187. Крупкин П. Эволюционная теория архетипов Юнга: архетипические моменты в структуре коллективной идентичности / П.Крупкин // Публичное управление: теория и практика: Сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления. – Х.: Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2010. – № 3 – 4. – С.303 – 311.

188. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. – К.: Видавництво НАДУ, 2006. – 252 с.

189. Кузь О.М. Тополо́гія соціальної реальності / О.М.Кузь // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 48. – 101 – 110.

190. Кули Ч. Человеческая природа и социальный порядок / Ч.Кули; пер. с англ. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 320 с.

191. Культура имеет значение: Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Лоуренса Хар-

рисона и Самюэля Хантингтона; Пер. с англ. А.Захарова. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – 315 с.

192. Культура й етика в публічному адмініструванні: Наукова розробка / С.М.Серьогін, О.В.Антонова, І.І.Хожило та ін. – К.: НАДУ, 2010. – 40 с.

193. Культурні практики і культурна політика Актуальні питання соціокультурної модернізації в Україні. Аналітична доповідь. – К., 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sofia.com.ua/assets/files/attaches/2012/pr20120828.pdf>.

194. Культурные факторы модернизации. Аналитический доклад / А.А.Аузан и др. – М., СПб, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intelros.ru/pdf/kulturnye_factory_modernizacii.pdf.

195. Культурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Под научн. ред. проф. Г.В.Драча. Изд. 8-е. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 576 с.

196. Купряшин Г.Л. Институциональный дизайн и концептуальные ориентиры модернизации государственного управления / Г.Л.Купряшин // Государственное управление. Электронный вестник. – 2011. – Вып.26. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/2011/26/Kupriashin.pdf>.

197. Куц Ю.О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект: Монографія / Ю.О.Куц. – Харків: Вид-во ХРІДУ УАДУ «Магістр», 2002. – 204 с.

198. Куценко О.О. О некоторых социокультурных последствиях институциональных изменений в украинском обществе / О.О.Куценко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 2. – С.26 – 33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.i-soc.com.ua/journal/N2_2000r.pdf.

199. Лапин Н.И. Социетальная социология. Узловые проблемы и программа курса / Н.И.Лапин // Социс. – 2001. – № 8. – С.112 – 129.

200. Лапин Н.И. Социокультурная трансформация России: либерализация versus традиционализация / Н.И.Лапин // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – № 3. – С.32 – 39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jourssa.ru/2000/3/1cLapin.pdf>.

201. Лапин Н.И. Социокультурные факторы российской стагнации и модернизации / Н.И.Лапин // Социс. – 2011. – № 9. – С.3 – 17.

202. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти: Монографія / М.І.Лахижа. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – 289 с.

203. Левада Ю. От мнений к пониманию: Социологические очерки, 1993 – 2000 / Юрий Левада. – М.: Московская школа политических исследований, 2000. – 576 с.

204. Лейн Д. Еліти, класи та громадянське суспільство в період трансформації державного соціалізму / Д.Лейн // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С.14 – 31.

205. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

206. Леонтьев Д.А. Феномен ответственности: между недержанием и гиперконтролем / Д.А.Леонтьев // Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии. – Т. 2. – Бирштонас; Вильнюс: ВЕАЭТ, 2005. – С.7 – 22.

207. Лещенко Н. Белорусам нужна нация / Н.Лещенко // Полит.ру. [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2010/12/17/belarus/>.

208. Лещенко Н. Идеальный президент. Выборы в Беларуси / Н.Лещенко, С.Грин. – Московський центр Карнегі. [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://carnegie.ru/events/?fa=3131>.

209. Лиотар Ж. Состояние постмодерна / Жан-Франсуа Лиотар; пер. с фр. Н.А.Шматко. – М., СПб.: Ин-т экспериментальной социологии: Алетейя, 1998. – 159 с.

210. Лисицына Е.А. Контекстуальность как внутренняя форма японской культуры: Автореф. дис. ...канд. филос. наук: 24.00.01 / Е.А.Лисицына. – Томск, 2002. – 18 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/kontekstualnost-kak-vnutrennyaya-forma-yaponskoi-kultury>.

211. Ліпенцев А.В. Управління людськими ресурсами на засадах компетенційного підходу в контексті формування культури управління державними установами / А.В.Ліпенцев // Державне будівництво. Електронне наукове фахове видання Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

– 2007. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/db/20072/doc/3/01.pdf>.

212. Локк Дж. Сочинения: В 3-х т. / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – Т.3. – 668 с. [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://grachev62.narod.ru/lock/content.html>.

213. Луман Н. Медиа коммуникации / Никлас Луман; пер с нем. А.Глухова, О.Никифорова. – М.: Логос, 2005. – 280 с.

214. Луман Н.Л. Общество как социальная система / Н.Л.Луман; пер. с нем. А.Антоновского. – М.: Логос, 2004. – 232 с.

215. Луман Н. Час і системна раціональність / Н.Луман; пер. з нім. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.

216. Лурье С.В. Историческая этнология / С.В.Лурье. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 448 с.

217. Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств / Л.Лясота // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5 (44). – С.65 – 79. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1312>.

218. Магун В.С. Базовые ценности-2008: сходства и различия между россиянами и другими европейцами: Препринт WP6/2010/03 / В.С.Магун, М.Г.Руднев ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Издательский дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 52 с.

219. Макеев С. Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению / С.Макеев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – № 4. – С.5 – 20. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.i-soc.com.ua/journal/j2003_4_r.php.

220. Макиавелли Н. Государь / Н.Макиавелли. – М.: Планета, 1990. – 80 с.

221. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю.І.Римаренко (ред.). – К.: Генеза, 1996. – 942 с.

222. Малес Л.В. Вивчаючи тексти культури. Соціокультурний аналіз як пізнавальна стратегія соціології [Текст]: Монографія / Л.Малес. – К.: КІС, 2011. – 324 с.

223. Маритен Ж. Человек и государство / Жак Маритен; пер. с англ. Т.Лифинцевой. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.

224. Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука / Э.С.Маркарян. – М.: Мысль, 1983. – 284 с.

225. Мартиненко В.М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія): Монографія / В.М.Мартиненко. – Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2003. – 220 с.

226. Мартиненко В.М. Культура управління: Навчально-методичний посібник / В.М.Мартиненко, В.О.Євдокімов, Л.М.Сергєєва. – Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – 60 с.

227. Мартинов А.Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма) / А.Ю.Мартинов. – К.: УАІД «Рада», 2004. – 288 с.

228. Маслова В.А. Национальные ценности и язык: духовный код культуры / В.А.Маслова // Лінгвістика. – 2010. – № 2 (20). – С.19 – 30. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ling/2010_2/3.pdf.

229. Матійчик Я. Деякі аспекти проблеми бюрократизації, управлінської й політичної культури в контексті національної безпеки України / Я.Матвійчик // Вісник УАДУ. – 1999. – № 2. – С.164 – 176.

230. Мау В. В защиту агностицизма / В.Мау // Эксперт. – 2000. – № 4 (217) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://expert.ru/expert/2000/04/04ex-mnenie_24389/.

231. Мейер Дж. Институционализированные организации: формальная структура как миф и церемониал / Дж.Мейер, Б.Роуэн // Экономическая социология. – 2011. – Т.12. – № 1. – С.43 – 67.

232. Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты / А.Ю.Мельвиль // Политология: Лексикон / Под ред. А.И.Соловьева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – С.123 – 134.

233. Мельник А.Ф. Публічний сектор і державна політика в демократичному суспільстві: Монографія / А.Ф.Мельник, О.В.Длугопольський. – Тирасполь: Економічна думка, 2008. – 240 с.

234. Мельниченко В.І. Прозорість і відкритість публічного управління як об'єкт законодавчого регулювання / В.І.Мельниченко / Державне управління: теорія і практика [Електронне наукове фахове видання] – 2007. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2007-1/>.

235. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В.Меркель, А.Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С.6 – 17.

236. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В.Меркель, А.Круассан // Полис. – 2002. – № 2. – С.20 – 30.

237. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура / Р.К.Мертон // Социс. – 1992. – № 2. – С.118 – 124.

238. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура / Р.К.Мертон. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2006. – 873 с.

239. Методологія державного управління як галузь науки: Наукова розробка / Ю.П.Сурмін, В.Д.Бакуменко, А.О.Краснейчук. – К.: НАДУ, 2010. – 31 с.

240. Миллс Ч.Р. Социологическое воображение / Р.Р.Миллс; пер. с англ. О.А.Оберемко. – М.: Издательский Дом NOTA BENE, 2001. – 264 с.

241. Мисюров Д.А. Символы о символах: Начала культурно-символической политики / Д.А.Мисюров. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 232 с.

242. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – 488 с.

243. Мінченко Р.М. Теоретико-правові проблеми організації та функціонування державної влади в умовах модернізації механізму української державності: Монографія / Р.М.Мінченко. – Одеса: Фенікс, 2008. – 320 с.

244. Модернизация и политика в XXI веке / Отв. ред. Ю.С.Оганисян; Ин-т социологии РАН. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 336 с.

245. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.

246. Морально-етичні засади розвитку державної служби України: європейський та вітчизняний досвід: Монографія / С.М.Серьогін та ін.. – Донецьк: ДРІДУ НАДУ, 2007. – 272 с.

247. Московичи С. Машина, творящая богов / С.Московичи. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 556 с.

248. Мэннинг Н. Реформа государственного управления: международный опыт / Н.Мэннинг, Н.Парисон. – М.: Весь мир, 2003. – 496 с.

249. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань: Монографія / Л.Нагорна – К.: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2011. – 269 с.

250. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося общества: тенденции и проблемы глобализации в свете социально-этической концепции К.-О.Апеля / А.В.Назарчук. – М.: Директмедиа Паб-лишинг, 2002. – 378 с.

251. Нанівська В. Запровадження європейських стандартів демократичного врядування – єдиний шлях до «десовєтизації» державного управління в Україні / В.Нанівська // Європейські стандарти. – 2010. – № 4. – С.1 – 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/55/20/EF_4_2010_UKR.pdf.

252. Науково-методологічні засади розвитку галузі науки «Державне управління»: Наукова розробка / авт. кол.: В.Д.Бакуменко, В.Д.Бондаренко, Л.М.Гогіна та ін.; за заг. ред. Ю.П.Сурміна, Л.І.Загайнової. – К.: НАДУ, 2010. – 60 с.

253. Наумов А.И. Динамика влияния национальной культуры на управление бизнесом в России за период 1996 – 2006 гг. / А.И.Наумов, И.А.Петровская // Eurasian Review. – Vol.3. – November 2010. – P.67 – 88. [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.evrazia.or.kr/review/04NaumovandPetrovskaia.pdf>.

254. Нахов И.М. Философия киников / И.М.Нахов. – М.: Наука, 1982. – 224 с.

255. Нации и национализм / Б.Андерсон, О.Бауэр, М.Хрох и др; пер. с англ. и нем. Л.Е.Переяславцевой, М.С.Панина, М.Б.Гнедовского – М.: Праксис, 2002. – 416 с.

256. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / Под ред. Л.Дробизежовой, Е.Головахи. – К.: Институт социологии НАН Украины; Институт социологии РАН, 2007. – 279 с.

257. Національна держава: національний і наднаціональний виміри / Ю.Римаренко та ін.; ред. Ю.Римаренко. – Донецьк: б/в, 1998. – 255 с.

258. Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с.

259. Незалежний культурологічний часопис «І». – 2008. – № 53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-arhiv.htm>.

260. Неоинституционализм / Г.Ю.Семигин // Политическая энциклопедия: В 2-х т. – М.: Мысль, 2000. – Т.2. – С.36 – 37.

261. Нижник Н.Р. Теоретичні аспекти державного управління: Монографія / Н.Р.Нижник, С.П.Мосов. – Чернівці: Технодрук, 2011. – 248 с.

262. Нижник Н. Соціальне партнерство як виклик Сьогодення / Н.Нижник, С.Дубенко, Л.Пашко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С.46 – 54.

263. Нижник Н. Управлінська культура: теоретичне поняття чи управлінська поведінка? / Н.Нижник, Л.Пашко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С.103 – 113.

264. Низамова Л. Идеология и политика мультикультурализма: потенциал, особенности, значение для России / Л.Низамова // Гражданское общество в многонациональных и поликонфессиональных регионах: Материалы конференции: Казань, 2 – 3 июня 2004 г. / Под ред. А.Малашенко; Московский Центр Карнеги. – М.: Гендальф, 2005. – С.9 – 30.

265. Никовская Л. Оценка и мониторинг публичной политики в регионах России: характеристика и основные тренды изменений / Л.Никовская, В.Якимец // Власть. – 2012. – № 1. – С.5 – 11.

266. Нинюк І. Професійна культура як єдність професіоналізму і культури в діяльності людини / І.Нинюк // Вісник УАДУ. – 2003. – № 1. – С.91 – 95.

267. Нисневич Ю.А. Государство XXI века: тенденции и проблемы развития: Монография / Ю.А.Нисневич. – М.: КНОРУС, 2012. – 288 с.

268. Норт Д. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности [Текст]: Доклад к XIII Апрельской международной научной конференции по проблемам развития экономики и общества, Москва, 3 – 5 апреля 2012 г. / Д.Норт, Дж.Уоллис, С.Уэбб, Б.Вайнгайт; пер. с англ. М.Дондуковского и Е.Леонтьевой; под науч. ред. А.Яковлева

и Л.Полищука; Национальный исследовательский ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. – 48 с.

269. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д.Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

270. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норт. – К.: Основи, 2000. – 198 с.

271. Огнесян А. Конвертируемая демократия / А.Огнесян // Международная жизнь. – 2011. – № 4. – С.38 – 40.

272. Оболенський О.Ю. Державне управління та державна служба: сучасні напрями розвитку / О.Ю.Оболенський; Одеська національна юридична академія. – Одеса: АО БАХВА, 2003. – 319 с.

273. Одінцова Г.С. Теорія та історія державного управління: Навчальний посібник / Г.С.Одінцова, В.Б.Дзюндзюк, Н.М.Мельтюхова та ін. – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 288 с.

274. Олуйко В.М. Кадрові процеси в державному управлінні України: стан і перспективи розвитку: Монографія / В.М.Олуйко. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2005. – 326 с.

275. Організаційна культура: Навчально-методичний посібник / уклад.: В.М.Князев, Т.Е.Василевська, А.В.Ліпенцев. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 32 с.

276. Осипов Е.М. Институт социального партнерства как фактор развития малого бизнеса в России / Е.М.Осипов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2012. – 208 с.

277. Осипова И.Н. Этика и культура управления: Учебное пособие / И.Н.Осипова. – М.: ФОРУМ, 2011. – 192 с.

278. Ответственность // Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – М.: Республика, 2001. – С.403.

279. Охотский Е.В. Государственное управление в современной России: Учебно-методический комплекс / Е.В.Охотский. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2008. — 548 с.

280. Павлов В.І. Інституціональні перетворення та їх вплив на регулюючі функції держави / В.І.Павлов, В.І.Борейко // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С.7 – 14.

281. Паин Э.А. Обратная волна и парадоксы глобализации / Э.А.Паин // Дружба народов. – 2011. – № 2. – С.167 – 182.

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/druzhba/2011/2/pa12.html>.

282. Паин Э.А. «Особый путь России»: инерция без традиций / Э.А.Паин; Препринт.. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. – 32 с.

283. Панов П.В. Институты, идентичности, практики: теоретическая модель политического порядка / П.В.Панов. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 230 с.

284. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В.Парсонс; пер. з англ. О.Дем'янчук. – К.: Видавничий дім «Кисво-Могилянська академія», 2006. – 549 с.

285. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты, их взаимоотношения / Т.Парсонс // THESIS. – 1993. – Вып.2. – С.94 – 122. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://igiti.hse.ru/data/153/314/1234/2_2_1Pars.pdf.

286. Парсонс Т. Система современных обществ = The System of Modern Societies / Т.Парсонс/Т.Parsons. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

287. Патнам Р.Д. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р.Д.Патнам, Р.Леонарді, Р.Й.Нанетті. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 301 с.

288. Патрушев С.В. Институционализм в политической науке: Этапы, течения, идеи, проблемы / С.В.Патрушев // Политическая наука. – 2001. – № 2. – С.146 – 186.

289. Пахомова Т.І. Державна служба: система і особистість: Монографія / Т.І.Пахомова. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2002. – 410 с.

290. Пашко Л.А. Людські ресурси у сфері державного управління: теоретико-методологічні засади оцінювання: Монографія / Л.А.Пашко. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 236 с.

291. Петров М.К. Язык, знак, культура / М.К.Петров. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 328 с.

292. Петров Н. Сверхуправляемая демократия в России: специфика системы управления гибридных режимов / Н.Петров, М.Липман, Г.Хейл // Рабочие материалы. Московский центр Карнеги. – 2010. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.carnegieendowment.org/>.

293. Петровський П.М. Гуманітарна парадигма в системі державного управління: монографія / П.М.Петровський. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. – 253 с.

294. Петровський П.М. Гуманітарна складова сучасної адміністративної культури / П.М.Петровський // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип.3 (22). – С.27 – 35.

295. Петровський П.М. Цінність гуманітарної методології постмодернізму для демократичного врядування / П.М.Петровський // Філософські дослідження. Збірник наукових праць. – Вип.14. – 2011 р. – С.216 – 227. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Phd/2011_14/21_Pet.pdf.

296. Писаренко Ж. А. Культурологічні засади державного управління: Автореф. дис. ...канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Ж.А.Писаренко. – Харків, 2011. – 20 с.

297. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Г.П.Півторак. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 152 с.

298. Пірен М. Політико-психологічні чинники формування управлінської культури державних службовців України в процесі державотворення / М.Пірен // Вісник УАДУ: Науковий журнал. – 2001. – Т.2. – № 2. – С.200 – 208.

299. Пірен М. Проблеми духовності в системі управлінської культури політико-владної еліти в сучасній Україні / М.Пірен // Вісник НАДУ. – 2006. – № 4. – С.157 – 167.

300. План модернізації державного управління: пропозиції щодо приведення державного управління та державної служби України у відповідність із принципами і практиками демократичного урядування / А.Вишневський (кер. авт. колективу), В.Афанасьєва, Р.Гекалюк та ін.; за заг. ред. Т.Мотренка. – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2010. – 396 с.

301. Платон. Государство / Платон // Платон. Государство. Законы. Политик – М.: Мысль, 1998. – С.63 – 382.

302. Поланьї К. Великая трансформация. Политические и экономические истоки нашего времени / К.Поланьї. – СПб.: Алетейя, 2002. – 320 с.

303. Политико-правовые ценности: история и современность / В.Г.Графский, Д.В.Дождев, Н.Н.Ефремова и др.; под ред. В.С.Нерсисянца. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 256 с.

304. Политическая наука: новые направления / Под ред. Р.Гудина, Х.-Д.Клингеманна. – М.: Вече, 1999. – 815 с.

305. Політична реформа – гарантія демократичного розвитку українського суспільства: Науково-методичні матеріали на допомогу лекторам / В.Д.Бакуменко та ін.; заг. ред. В.І.Луговий, В.М.Князєв. – К.: Видавництво УАДУ, 2003. – 160 с.

306. Пономарёва Е.Г. Политические институты и отношения в современной России: Учебник для вузов / Е.Г.Пономарёва. – М.: Москов. госуд. институт международ. отношений; РОССПЭН, 2007. – 264 с.

307. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.1: Чары Платона / К.Поппер. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448 с.

308. Проблема субъекта в психологической науке / Отв. ред. А.В.Брушлинский, М.И.Воловикова, В.Н.Дружинин. – М.: Изд-во «Академический проект», 2000. – 320 с.

309. Проблемы стратегического государственного планирования и управления в современной России. Материалы научного семинара. Вып. 5 (43). – М.: Научный эксперт, 2011. – 96 с.

310. Про Громадську гуманітарну раду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/2010>.

311. Про затвердження плану заходів щодо формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236-2012-%D1%80>.

312. Про соціальний діалог в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

313. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#Find>.

314. Психологические аспекты управления / Под ред. Ф.М.Русинова, В.И.Антонюка. – Москва: Экономика, 1984. – 159 с.

315. Публичная политика в России // Полис. – 2005. – № 3. – С.152 – 162.

316. Радченко О.В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення / О.В.Радченко. – Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 380 с.

317. Рачинський А.П. Стратегічне управління персоналом в органах державної влади (теоретико-методологічний аналіз): Монографія / А.П.Рачинський. – К.: НАДУ, 2009. – 316 с.

318. Реалізація Європейської політики сусідства у 2010 році: Звіт про хід реалізації проекту в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eu_uk_chronology/enp_report_2010_ukraine_uk.pdf.

319. Ребет Л. Теорія нації / Л.Рebet. – Репринтне видання. – Львів: Державність, 1997. — 192 с.

320. Ребкало В. Стратегічне прогнозування як інструмент державної політики / В.Ребкало, В.Тертичка // Вісник УАДУ. – 2002. – № 3. – С.216 – 224.

321. Репина Л.П. Новые исследовательские стратегии в российской и мировой историографии: препринт WP6/2008/06 / Л.П.Репина. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. – 32 с.

322. Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє / Відп. ред. І.А.Грицяк. – К: К.І.С., 2009. – 240 с.

323. Рибій О.В. Основні фактори інституціонального розвитку та моделі процесів інституціональної зміни / О.В.Рибій // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т.108. – С.7 – 11.

324. Римаренко С.Ю. Найвище з прав – право «людьми зватися» / С.Ю.Римаренко // Віче. – 2002. – № 4. – С.27 – 33.

325. Римаренко С.Ю. Самовизначення особи, нації, держави / С.Ю.Римаренко. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2000. – 542 с.

326. Роговский А.М. Хронотопология модернизма: в поисках парадигмы / А.М.Роговский // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2008. – № 830. Серія: філософія. – С. 45 – 50.

327. Розвиток суспільства / Е.Афонін та ін.; заг. ред. І.Розпутенко, Б.Лессер. – К.: К.І.С., 2004. – 340 с.

328. Ромашов О.В. Социология и психология управления: Учебное пособие для вузов / О.В.Ромашов, Л.О.Ромашова. – М.: Экзамен, 2002.– 512 с.

329. Российская идентичность в социологическом измерении. Аналитический доклад. – М., 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.isras.ru/files/File/Doklad/Doclاد_Rus_Identity.pdf.

330. Российская модернизация: размышляя о самобытности / под ред. Э.А.Паина, О.Д.Волкогоновой. – М.: Три квадрата, 2008. – 416 с.

331. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С.Л.Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.koob.ru/rubinshtein/bitkiye_i_soznaniye.

332. Рудакевич М.І. Етика державних службовців: Монографія / М.І.Рудакевич. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – 360 с.

333. Рудакевич М.І. Формування демократичної професійної культури державних службовців / М.І.Рудакевич // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького ун-ту управління та права. – 2008. – № 3. – С.388 – 393.

334. Руденко О.М. Теорія суспільної стабільності в державному управлінні: Монографія / О.М.Руденко. – К.: НАКККиМ, 2010. – 304 с.

335. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина / Франклин Делано Рузвельт; пер. А.Б.Шаракшанэ. – М.: ИТРК, 2003 – 406 с.

336. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Жан-Жак Руссо. – М.: Наука, 1969. – 704 с.

337. Саламатов В.О. Когнітивні моделі соціальної реальності у державному управлінні: сутність, можливості та механізми застосування : монографія / В.О.Саламатов. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 212 с.

338. Сендерович С.Я. Морфология загадки / С.Я.Сендерович. – М: Языки славянской культуры, 2008 – 207 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fictionbook.ru/author/saveliyi_yakovlevich_senderovich/morfologiya_zagadki/read_online.html?page=1.

339. Сергеев В.М. Демократия как переговорный процесс / В.М.Сергеев. – М.: Московский общественный научный фонд, 1999. – 146 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.democracy.ru/curious/democracy/book_sergeev/.

340. Сергеева Л.П. Роль социокультурных факторов деятельности руководителя в российской государственной системе управления / Л.П.Сергеева // Вопросы современной науки и практики. Университет им.В.И.Вернадского. – 2011. – № 4 (35). – С.389 – 396.

341. Сергієнко Е.О. Організаційна культура як фактор підвищення якості муніципального управління: Автореф. дис. ...канд. наук з державного управління: 25.00.04 / Е.О.Сергієнко. – Донецьк, 2011. – 20 с.

342. Серл Дж. Что такое институты? / Дж.Серл // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С.5 – 27. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vopreco.ru/rus/redaction.files/8.pdf>.

343. Серьогін С.М. Державний службовець у відносинах між владою і суспільством: Монографія / С.М.Серьогін. – Донецьк: ДРІДУ НАДУ, 2003. – 456 с.

344. Сидоренко Н.С. Культура державного управління як вид культури (субкультури): структурний аналіз / Н.С.Сидоренко // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2009. – № 4. – С.62 – 67.

345. Сидоренко Н.С. Формування професійної культури державних службовців: Автореф. дис. ...канд. наук з державного управління: 25.00.03 / Н.С.Сидоренко. – Донецьк, 2011. – 20 с.

346. Система стримувань і противаг у сфері державно-управлінських відносин: Науково-методичні рекомендації / авт. кол.: В.А.Ребкало, В.А.Шахов, Е.А.Афонін та ін.; за заг. ред. В.А.Ребкала, М.М.Логунової, В.А.Шахова. – К.: НАДУ, 2008. – 72 с.

347. Скуратівський А. Взаємозв'язок правової культури і соціального буття в процесі суспільної трансформації / А.Скуратівський // Право України: Юридичний журнал. – 2004. – № 1. – С.118 – 121.

348. Сміт Е.Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт, республіка. Наукове видання / Е.Д.Сміт. – К.: Темпора, 2009. – 312 с.

349. Сміт Е.Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е.Д.Сміт; пер. з англійської М.Климчука, Т.Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 320 с.

350. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / Е.Д.Сміт; пер. з англійської П.Тарашука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

351. Сморгунов Л.В. Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции «Governance» / Л.В.Сморгунов // Полис. – 2003. – № 4. – С.50 – 58.

352. Соловьев А.И. Государственные стратегии России: институциональные возможности и барьеры / А.И.Соловьев // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации: Материалы 8-й международной конференции факультета государственного управления МГУ им.М.В.Ломоносова; 26 – 28 мая 2010 г.: В 3-х ч. / Отв. ред. И.Н.Мысляева. – М.: Издательство Московского университета, 2010. – Ч.1. – С.164 – 173.

353. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов /А.И.Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 559 с.

354. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А.Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

355. Сорокин П.А. Социальное время: опыт методологического и функционального анализа / П.А.Сорокин, Р.К.Мертон. – Социс. – 2004. – № 6. – С.112 – 119. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-06/sorokin_merton.pdf.

356. Сороко В. Побудова механізму оцінки ділових і професійних якостей державних службовців / В.Сороко // Вісник державної служби України. – 2003. – № 1. – С.65 – 75. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=7CD847DAC5860CBAE34CFC588439E682?art_id=37576&cat_id=37402.

357. Социальная глобалистика [Электронный ресурс] = Соціальна глобалістика: Учебное пособие / Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Воронежский филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, Украинская технологическая академия, Украинское общество содействия социальным инновациям; под ред. Э.А.Афониной, В.Д.Бондаренко, А.Ю.Мартынова. – Электронные данные [текст параллельный на украинском и русском языках]. – К.: Освита України, 2011. – 1 электрон. опт. диск (CD ROM); 12 см. – (Серия: «Открытая исследовательская концепция». Вып.11). – Системные требования: Pentium; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000; CD ROM дисковод; mouse. – Загл. с экрана.

358. Социальная глобалистика: Учебное пособие: В 3-х т. / Под науч. ред. Э.А.Афониной, А.Ю.Мартынова, Е.С.Подвального. –

Киев: Освита України; Воронеж: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2012. – Т.1. Лекционный курс. – 312 с.

359. Социальная глобалистика: Учебное пособие: В 3-х т. / Под науч. ред. Э.А.Афонины, А.Ю.Матрынова, Е.С.Подвального. – Киев: Освита України; Воронеж: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2012. – Т.2. – Хрестоматия. – 776 с.

360. Социальная глобалистика: Учебное пособие: В 3-х т. / Под науч. ред. Э.А.Афонины, А.Ю.Матрынова, Е.С.Подвального. – Киев: Освита України; Воронеж: Изд.-полиграф. центр «Научная книга», 2012. – Т.3. – Учебно-методический комплекс. – 346 с.

361. Социокультурные особенности российской модернизации: Материалы круглого стола. – М.: Экон-Информ, 2009. – 152 с.

362. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А.Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 315 с.

363. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Під заг. ред. В.І.Воловича. – К.: Український Центр духовної культури, 1998. – 736 с.

364. Справка по интегральным показателям качества государственного управления (применяемым в странах ОЭСР). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.csr.ru/upload/editor_files/file0097.doc.

365. Степаненко В. Политическая публичность в трансформации: дискурсы, символизации и практики в Украине в 2000-х гг. // Постсоветская публичность: Беларусь, Украина. – Сборник научных трудов / Под ред. В.Фурса. – Вильнюс: ЕГУ, 2008. – С.56 – 76.

366. Степин В.С. Эпоха перемен и сценарии будущего: Избранная социально-философская публицистика / В.С.Степин. – М.: ИФРАН, 1996. – 175 с.

367. Стратегічне планування: Навчальний посібник / О.Берданова, В.Вакуленко, В.Тертичка. – Львів: ЗУКЦ, 2008. – 138 с.

368. Сунгуров А.Ю. Международная политическая наука: новые региональные и теоретические перспективы / А.Ю.Сунгуров // Политэкс. – 2008. – № 2. – С.252 – 264. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/441/30/>.

369. Сурин А.В. На пути формирования науки управления / А.В.Сурин. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 312 с.

370. Сурин А.В. Нужно ли готовить кадры для глобального управления, или семь вопросов самому себе / А.В.Сурин // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации: Материалы 8-й межд. конф. факультета государственного управления МГУ им.М.В.Ломоносова; 26 – 28 мая 2010 г.: В 3-х ч. / Отв. ред. И.Н.Мысляева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2010. – Ч.1. – С.9 – 15.

371. Сурмін Ю. Можливості постмодернізму як методології в сучасному державному управлінні / Ю.Сурмін // Освіта регіону. – 2009. – № 3. – С.6 – 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/>.

372. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / За ред. В.В.Танчера, В.П.Степаненка. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 244 с.

373. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В.Ф.Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

374. Сушинський О.І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти: Монографія / О.І.Сушинський. – Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 468 с.

375. Теоретическая социология: Антология: В 2-х ч. / Пер. с англ., фр., нем., ит. Сост. и общ. ред. С.П.Баньковской. – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – Ч.1. – 424 с.

376. Теоретическая социология: Антология: В 2-х ч. / Пер. с англ., фр., нем., ит. Сост. и общ. ред. С.П.Баньковской. – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – Ч. 2. – 424 с.

377. Теоретичні та методологічні проблеми розробки і реалізації управлінських стратегій: Монографія / В.М.Князєв та ін.; за заг. ред. В.М.Князєва. – К.: НАДУ, 2008. – 239 с.

378. Терборн Г. О границах и динамике норм и нормативного действия / Г.Терборн // Социологическое обозрение. – 2003. – Т.3. – № 4. – С.42 – 56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sociologica.hse.ru/sl0/10tra3.pdf>.

379. Тернер Д. Аналитическое теоретизирование / Дж.Тернер // THESIS. – 1994. – Вып.4. – С.119 – 157.

380. Тертичка В. Аналіз державної політики і політологія / В.Тертичка // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С.3 – 22.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=34&c=596>.

381. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В.Тертичка. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.

382. Тертичка В. Корпоративна культура і проблеми впровадження державно-політичних рішень / В.Тертичка // Вісник УАДУ. – 2000. – № 2. – С.200 – 208.

383. Тертичка В. Системний підхід як підґрунтя аналізу державної політики / В.Тертичка // Вісник НАДУ. – 2005. – № 1. – С.76 – 86.

384. Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? / В.Тертичка // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1 (22). – С.10 – 23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=67&c=1527>.

385. Тихомирова О.Г. Организационная культура: формирование, развитие и оценка / О.Г.Тихомирова. – М.: Инфра-М, 2011. – 152 с.

386. Ткаченко В. Суверенная бюрократия Украины: в зоне двойной периферии / В.Ткаченко // Вестник общественного мнения. – 2010. – № 2. – С.80 – 88.

387. Токвиль А. де. Демократия в Америке / А. де Токвиль; пер. В.Т.Олейник и др.; предисл. Г.Д.Ласки. – М.: Весь мир, 2000. – 559 с.

388. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України: конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад. Е.А.Афонін, О.В.Суший. – К.: НАДУ, 2010. – 48 с.

389. Україна: Оцінювання системи врядування. Березень 2006 року = Ukraine: Governance Assessment. March 2006 // SIGMA; пер. з англ. О.Шаленко; наук. ред. пер. І.Ібрагімова; вип. ред. А.Вишневський. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2007. – 248 с.

390. Україна: політичні стратегії модернізації: Збірник науково-аналітичних доповідей / за ред. М.М.Розумного (заг. ред.), О.А.Корнієвського, В.М.Яблонського, С.О.Янішевського. – К.: НІСД, 2011. – 328 с.

391. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Т.1. Аналітичні матеріали / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.

392. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Т.2. Таблиці і графіки / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с.

393. Управление – это наука и искусство: А.Файоль, Г.Эмерсон, Ф.Тэйлор, Г.Форд. – М.: Республика, 1992. – 351 с.

394. Уряд для громадян: Ініціативи щодо поліпшення якості послуг / Пер. з англ. Р.Федушинської, М. Коваль. – Львів: Львівський філіал УАДУ, 2000. – 293 с.

395. Ущатовський Ю. Історія інституціоналізму: проблема пошуку витоків / Ю.Ущатовський // Економіка України. – 2010. – № 3. – С.73 – 81.

396. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе / Д.И.Фельдштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.

397. Фисун А.А. Демократия, неопатримонализм и глобальные трансформации / А.А.Фисун. – Х.: Константа, 2006. – 356 с.

398. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н.Флигстин // Экономическая социология. – 2001. – Т.2. – № 4. – С.28 – 55. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ecsoc.hse.ru/data/042/587/1234/ecsoc_t2_n4.pdf.

399. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Э.Фромм; пер. Г.Ф.Швейник. – 2-е изд. – М.: Прогресс: Универс, 1995. – 253 с.

400. Фрумкина Р. М. Культурно-историческая психология Выготского – Лурия / Р.М.Фрумкина. Препринт WP6/2006/01. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 28 с.

401. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф.Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134 – 148. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://alt-future.narod.ru/Future/fuku1.htm>.

402. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф.Фукуяма; пер. с англ. М.Б.Левина. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2005. – 588с.

403. Фукуяма Ф. Примат культуры / Ф.Фукуяма // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – Ч.21. – С.49 – 57.

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/fukujiama.htm>.

404. Фукуяма Ф. Строительство государств: пособие для начинающих / Ф.Фукуяма // Россия в глобальной политике. – 2004. – № 3. – С.84 – 96. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_3233.

405. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю.Хабермас; пер. с нем. Ю.С.Медведева; ред. пер. Д.В.Скляднева. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с.

406. Хабермас Ю. Расколотый Запад: статьи, интервью / Ю.Хабермас; пер. с нем. О.И.Величко, Е.Л.Петренко. – М.: Весь Мир, 2008. – 187 с.

407. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю.Хабермас; пер. с нем. – М.: Весь Мир, 2003. – 416 с.

408. Хаджирадева С.К. Теорія і практика підготовки державних службовців до професійно-мовленнєвої комунікації: Монографія / С.К.Хаджирадева. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 294 с.

409. Хайек Ф.А. Дорога к рабству / Ф.А.Хайек; пер. с англ. – М.: Экономика, 1992. – 176 с.

410. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С.Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

411. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С.Хантингтон. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 368 с.

412. Харрисон Л. Культура и экономическое развитие / Л.Харрисон // In Liberty: Свободная среда. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inliberty.ru/library/study/324/>.

413. Харрисон Л. Почему в одних странах счастье есть, а в других его нет? / Л.Харрисон // The New Times. – № 15. – 20.04.2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newtimes.ru/articles/detail/2795/>.

414. Хасс Дж. Социологический неoinституционализм и анализ организаций (предисловие к разделу) / Дж.Хасс // Вестник Санкт-Петербургск. Ун-та. – 2007. – Сер.8. – Вып.3. – С.112 – 125.

415. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года / Э.Хобсбаум; пер. с англ. А.А.Васильева. – СПб.: Алетейя, 1998. – 306 с.

416. Хэнсон С. Эволюция постсоветских режимов / С.Хэнсон // Pro et Contra. – 2011 (сентябрь – октябрь). – Т.15. – С.105 – 120. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://uisrussia.msu.ru/docs/nov/pec/2011/5/ProEtContra_2011_5_09.pdf.

417. Цветков В. Людський вимір як методологічний підхід до аналізу і перетворення державного управління в Україні / В.Цветков, В.Селіванов // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2. – С.81 – 97.

418. Цицерон. Диалоги: О государстве. О законах / Цицерон. – М.: Наука; Ладомир, 1994. – 223 с.

419. Черленяк І. Державна політика та стратегічне управління в умовах нелінійного еволюційного процесу / І.Черленяк // Вісник НАДУ. – 2005. – № 1. – С.93 – 103.

420. Черниш Н. Основні поняття й положення соціокультурного підходу та специфіка застосування їх у соціології / Н.Черниш, О.Ровенчак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 37 – 53.

421. Чешков М.А. Взгляд на глобализацию через призму глобалистики / М.А.Чешков // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 2. – С.52 – 56.

422. Чешков М. Глобальный мир (Обзор зарубежных работ последнего десятилетия) / М.Чешков // Pro et Contra. – 2002. – Т.7. – № 4. – С.210 – 224.

423. Чукут С.А. Генеза духовної культури: (управлінський вимір) / С.А.Чукут. – К.: Вид-во УАДУ, 1999. – 256 с.

424. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Ю.Ж.Шайгородський. – К.: Знання України, 2009. – 400 с.

425. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход / Э.Шилз // Американская социология: Перспективы, проблемы, методы. – М.: Прогресс, 1972. – С.341 – 359.

426. Шипунова О.Д. Коммуникативная стратегия интеллектуальной доктрины / О.Д.Шипунова // Коммуникативные стратегии информационного общества: Труды IV Международной научно-теоретической конференции. – СПб.: Изд-во Политехнического ун-та, 2011. – С.5 – 10.

427. Шматко Н.А. Плюрализация социального порядка и социальная топология / Н.А.Шматко // Социс. – 2001. – № 9. – С.14 – 19.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/09-2001/003Shmatko.pdf>.

428. Штомпка П. Социология социальных изменений / П.Штомпка. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.

429. Штомпка П. Понятие социальной структуры: попытка обобщения // Социологические исследования. – 2001. – № 9. – С.3 – 13.

430. Шумейко М.В. Влияние социокультурных факторов на формирование российского корпоративного управления: Автореф. дис. ...д-а социол. наук: 22.00.08 / М.В.Шумейко. – М., 2011 – 64 с.

431. Юнг К.Г. Инстинкт и бессознательное / К.Г.Юнг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/jungland.ru/Library/Instinct.htm#epl>.

432. Ядов В.А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций: Курс лекций для системы постдипломного социологического образования / В.А.Ядов. – СПб.: Интерсоцис, 2006. – 112 с.

433. Яроміч С. Організаційна культура державної служби й імідж державних службовців / С.Яроміч, І.Гречкосій // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2006. – № 1. – С.111 – 115.

434. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Зарубежная политическая мысль, XX в. / [Ред.-сост. Г.К.Ашин, Е.Г.Морозова; предисл. Т.А.Алексеевой]. – М.: Мысль, 1997. – 830 с. [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/16.php.

435. Aligica P.D. The Two Social Philosophies of Ostroms' Institutionalism / Paul Dragos Aligica, Peter Boettke // The Policy Studies Journal. – 2001. – Vol.39. – № 1. – P.29 – 49.

436. Anderson D.K. A psychodynamic analysis of discourse theory: understanding the influence of emotions, regression and change / Debra K. Anderson // Administrative Theory & Praxis. – 2002. – Vol.24. – № 1. – P.3 – 24.

437. Aust St. Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte. / Stefan Aust, Michael Schmidt-Klingenberg. – Munchen, 2003. – 270 p.

438. Boje D.M. Carnavalesque resistance to global spectacle: a critical postmodern theory of public administration / David M. Boje // Administrative Theory & Praxis. – 2001. – Vol.23. – № 3. – P.431 – 458.

439. Box R. Symposium: Public Administration Theory and the Mainstream. Introduction to the symposium / Richard C. Box // *Administrative Theory & Praxis*. – 2004. – Vol.26. – № 1. – P.16 – 18.

440. Chua A. Markets, Democracy, and Ethnicity / Amy Chua // *The Yale Law Journal*. – 1998. – Vol.108. – № 1. – P.1 – 107.

441. Cunningham R.B. Intergenerational dialogue on public administration theory / Robert B. Cunningham // *Administrative Theory & Praxis*. – 2007. – Vol.29. – № 2. – P.281 – 291.

442. Democracy index 2011. Democracy under stress. A report from the Economist Intelligence Unit [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sida.se/Global/About_Democracy_Index_Dec2011.pdf.

443. Eikenberry A.M. Intergenerational dialogue on public administration theory response to response by «senior» scholars / Angela M. Eikenberry // *Administrative Theory & Praxis*. – 2007. – Vol.29. – № 2. – P.315 – 316.

444. Gershenson C. Contextuality: A Philosophical Paradigm, with Applications to Philosophy of Cognitive Science / Carlos Gershenson // *COGS: University of Sussex*, 2002. [Электр. ресурс]. – Реж. доступу: <http://turing.iimas.unam.mxtuality.htm>.

445. Haven-Smith L. When political crimes are inside jobs: detecting state crimes against democracy / Lance Haven-Smith // *Administrative Theory & Praxis*. – 2006. – Vol.28. – № 3. – P.330 – 355.

446. Hendriks F. Public, administration, theory and learning: interaction research as interpretation / Frank Hendriks // *Administrative Theory & Praxis*. – 2003. – Vol.25. – № 3. – P.393 – 408.

447. King C.S. Postmodern public administration: in the shadow of postmodernism / Cheryl Simrell King // *Administrative Theory & Praxis*. – 2005. – Vol.27. – № 3. – P.517–532.

448. Henry N. Paradigms of Public Administration / Nicholas Henry // *Public Administration Review*. – 1975. – Vol.35. – № 4. – P.378 – 386.

449. Herzog R. A model of natural disaster administration: naming and framing theory and reality / Richard J. Herzog // *Administrative Theory & Praxis*. – 2007. – Vol.29. – № 4. – P.586 – 604.

450. Lanham R.L. Borders and boundaries: the ends of public administration / Ryan L. Lanham // *Administrative Theory & Praxis*. – 2006. – Vol.28. – № 4. – P.602 – 609.

451. Lenk K. Reconstructing Public Administration theory from below / Klaus Lenk // *Information Polity*. – 2007. – № 12. – P.207 – 212.

452. Levitsky S. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War / Steven Levitsky, Lucan A. Way. – New York: Cambridge University Press, 2010. – 536 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sitemaker.umich.edu/comparative.speaker.series/files/levitsky_with_bib.pdf.

453. Leuenberger D.Z. Sustainable development in public administration planning: an exploration of social justice, equity, and citizen inclusion / Deniz Zeynep Leuenberger, Michele Wakin // *Administrative Theory & Praxis*. – 2007. – Vol.29. – № 3. – P.394 – 411.

454. Luton L.S. The relevance of U.S. public administration theory for Russian public administration / Larry S. Luton // *Administrative Theory & Praxis*. – 2004. – Vol.26. – № 2. – P.213 – 232.

455. Lynn Laurence E. Public management: old and new / Laurence E. Lynn. – New York; London: Routledge, 2006. – 210 p.

456. Mansell J. Deinstitutionalisation and community living: Progress, problems and Priorities / Jim Mansell // *Journal of Intellectual & Developmental Disability*. – 2006. – Vol.31 (2). – P.65 – 76.

457. March J.G. The new institutionalism: organisational factors in political life / J.G.March, J.P.Olsen // *American Political Science Review*. – 1984. – Vol.78. – № 3. – P.734 – 749. – [Электронное дже-рело]. – Режим доступа: <http://chenry.webhost.utexas.edu/core/Course%20Materials/March1984/0.pdf/>.

458. March J.G. Elaborating the «New Institutionalism» / J.G.March, J.P.Olsen // *The Oxford Handbook of Political Institutions*. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – P.3 – 20.

459. Morcol G. Phenomenology of complexity theory and cognitive science: implications for developing an embodied knowledge of public administration and policy / Goktug Morcol // *Administrative Theory & Praxis*. – 2005. – Vol.27 – № 1. – P.1 – 23.

460. Nation-Building beyond Afghanistan and Iraq / Francis Fukuyama (ed). – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006. – 272 p.

461. Nickel P.M. Network governance and the new constitutionalism / Patricia Mooney Nickel // *Administrative Theory & Praxis*. – 2007. – Vol.29. – № 2. – P.198 – 224.

462. O'Flynn J. From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications / Janine O'Flynn // *The Australian Journal of Public Administration*. – Vol.66. – № 3. – P.353 – 366.

463. Perry J.L. Research Methodology in the «Public Administration Review», 1975 – 1984 / James L. Perry, Kenneth L. Kraemer // *Public Administration Review*. – Vol.46. – № 3. – P.215 – 226.

464. Raadschelders J. A model of the arena of PA-theory: bogey man, doctor's bag and/or artist's medium / Jos C.N.Raadschelders // *Administrative Theory & Praxis*. – 2004. – Vol.26. – № 1. – P.46 – 78.

465. Rahm D. The role of information technology in building public administration theory / Rahm Diane // *Knowledge, technology and policy*. – 1999. – Vol.12. – № 1. – P.74 – 83.

466. Reed C.M. Public administration theory and the «soft» state / Christine M. Reed // *Administrative Theory & Praxis*. – 2008. – Vol.30. – №. 3. – P.355 – 358.

467. Rhodes R.A. Theory and Methods in British public administration: the view from political science / R.A.Rhodes // *Political Studies*. – 1991. – Vol.39. – P.533 – 554.

468. Robertson R. Globalization or glocalization? // *Globalization. Critical concept in sociology* / Ed. by R.Robertson, K.E.White. – London, 2003. – Vol.III. – P.31 – 51.

469. Rochet C. The use of an information system as a legitimate subversive agent / Claude Rochet, Johanna Habib, Edina Soldo // *Information Polity*. – 2009. – Vol.14. – P.155 – 171.

470. Rommel J. Beyond the paradigm clashes in public administration / Jan Rommel, Johan Christiaens // *Administrative Theory & Praxis*. – 2006. – Vol.24. – № 4. – P.610 – 617.

471. Rommel J. Authors' reply – paradigm clashes in public administration: a further discussion / Jan Rommel, Johan Christiaens // *Administrative Theory & Praxis*. – 2007. – Vol.29. – № 2. – P.328 – 332.

472. Rutgers M.R. Future past / Mark R. Rutgers // *Administrative Theory & Praxis*. – 2007. – Vol.29. – № 2. – P.305 – 314.

473. Salm J. The theory of social systems delimitation and the reconceptualization of public administration / Jose' Francisco Salm, Gaylord George Candler, Curtis Ventriss // *Administrative Theory & Praxis*. – 2006. – Vol.28. – № 4. – P.522 – 539.

474. Schedler K. Public management as a cultural phenomenon. Revitalizing societal culture in international public management research / Kuno Schedler, Isabella Proeller // *International Public Management Review electronic Journal*. – 2007. – Vol.8. – №1 (4). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ipmr.net>.

475. Schmukler R. Public administration theory as musical theory / Ricardo Schmukler // *Administrative Theory & Praxis*. – 2002. – Vol.24. – № 3. – P.415 – 436.

476. Shestakov A.A. Cultural code concept in contemporary world. Master Thesis / Alexander A. Shestakov. – Bergen University: Department of Public Administration and Organizational Theory, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://bora.uib.no/bitstream/handle/bora-uib_worker?sequence=1.

477. Singer D. Contending Approaches to International Politics / Ed. by K.Knorr, N.Rosenau. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1969. – 297 p.

478. Snellen I. Conciliation of rationalities: the essence of public administration / Ignace Snellen // *Administrative Theory & Praxis*. – 2002. – Vol.24. – № 2. – P.323 – 346.

479. Steiner V.J. Sociocultural Approaches to Learning and Development: A Vygotskian Framework / Vera John-Steiner, Holbrook Mahn // *Educational psychologist*. – 1996. – Vol.31. – P.191 – 206.

480. Stivers C. Resisting the ascendancy of public management: normative theory and public administration / Camilla Stivers // *Administrative Theory & Praxis*. – 2000. – Vol.22. – № 1. – P.10 – 23.

481. Stivers C. Public administration theory as a discourse / Camilla Stivers // *Administrative Theory & Praxis*. – 2000. – Vol.22. – № 1. – P.132 – 139.

482. Stoker G. Public Value Management: A New Narrative for Networked Governance? / Gerry Stoker // *American Review of Public Administration*. – 2006. – Vol.36 – № 1. – P.41 – 57.

483. Stout M. A samurai's lineage: theoretical traditions in public administration / Margaret Stout // *Administrative Theory & Praxis*. – 2006. – Vol.28. – № 4. – P.618 – 630.

484. Stout M. The Ontology of Process Philosophy in Follett's Administrative Theory / Margaret Stout, Carrie M. Staton // *Administrative Theory & Praxis*. – 2011. – Vol.33. – № 2. – P.268 – 292.

485. Sundin O. Pragmatism, neo-pragmatism and sociocultural theory. Communicative participation as a perspective in LIS / Olof Sundin, Jenny Johannisson // *Journal of Documentation*. – 2005. – Vol.61. – № 1. – P.23 – 43.

486. Tenney A.A. Societal Evolution: A Study of the Evolutionary Basis of the Science of Society. By Albert Galloway Keller... / A.A.Tenney // *Science, New Series*. – Vol.42. – № 1084 (Oct. 8, 1915). – P.498 – 499.

487. Williamson O. Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications / O.Williamson. – Free Press: New York, 1975. – 286 p.

488. Witt M.T. Exit, Voice, Loyalty Revisited Contours and Implications for Public Administration in Dark Times / Matthew T. Witt // *Public Integrity*. – 2011. – Vol.13. – № 3. – P.239 – 251.

489. WRPS World Public Sector Report 2005: Unlocking the Human Potential for Public Sector Performance. – New York: United Nations, 2005. – 123 p.

490. Xie J. Social consensus through the influence of committed minorities / J.Xie, S.Sreenivasan, G.Korniss, W.Zhang, C.Lim, B.K.Szymanski // *Physical Review E*. – Vol.84 (Issue 1). – 22.06.2011. [Электронное джерело]. – Режим доступу: http://arxiv.org/PS_cache/arxiv/pdf/1102/1102.3931v2.pdf.

491. Yamamoto H. New public management – Japan's practice / Hiromy Yamamoto // Tokyo: Institute for International Policy Studies, 2003. – 37 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iips.org/bp293e.pdf>.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Суший
Олена Володимирівна**

**ПСИХОСОЦІАЛЬНА КУЛЬТУРА
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Монографія

Редактор – В.П. Недашківський
Комп'ютерна верстка – В.М. Дорошек

Підписано до друку 20.07.2012

Формат 60 x 84 ¹/16

Ум. друк. арк. 20,18

Наклад 300 прим.

ПП «Видавництво «Світогляд»
02192, Київ, вул. Миропільська, 17
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1427 від 10.07.2003 р.